

संधेर्नाम्नः समासस्य द्विधेर्मिङ्कृतोरपि ।

संक्षेपादञ्जसंज्ञस्य प्रक्रियामवतारये ॥ १ ॥

विषयाणामेशमेतादृश्यवतारिता प्रक्रियाऽऽचार्यवरेण यथा सत-
संप्रयुज्यमानानां तेषां न कस्याचिदवशेषो यो हि नोदाहृतोऽस्यां ।
उपलभ्यते चास्यां प्रक्रियांतरानुपलभ्यमाना सुसमीचीनानर्था रीतिर्य-
दुदाहृताः सौगम्याय सांचिपु पूर्वावस्थाः पङ्क्तिं शब्दोत्पादका धात-
वस्तथाश्वाजंतहलताशेषशब्दाः समासे विग्रहास्तद्धिते सार्थप्रत्यया
मिच्छन्ते धातूनां सर्वरूपाणि कृदन्ते चार्थपुरस्सरमुख्यमुख्यविषयाः ।
नास्ति कश्चिदवशिष्टोऽजनेषु हलतेषु वा शब्दो यस्य नोदाहृता रूप-
नयनरीतिः । एवमतिहितकारिण्याः निखिलव्याकरणाङ्गसुशोभिताया-
श्चास्याः कर्ता सुगृहीतनामधेयो महनीयपादो श्रीमदाचार्यवरो गुणनदी
कदा धारामडलमिम मंडयामास स्वशरीरमंडनेनेति न पार्यते निर्णेतु
जैनेतिहासप्राप्त्यप्राप्तितयेति महद्दुःखेनावयेत, परतथापि नदिसंघ-
पट्टावलिखेत्तमनुसृत्य शक्यते वक्तुं यदनेनाचार्यवरेण जैनैरसूत्रपाठ-
निर्मातुः पूज्यपादपूज्यपादाचार्यशिष्यशिष्येण भाव्यं । तदनुसारतोऽस्य
[समयापि ३९४ तमे संवसरे संभाव्यते ।]

नासीसितोत्तरखंडे भारतस्यास्याः सर्वोपकारिण्याः प्रक्रियायाः प्राक्
प्रकाशनात् । अलम्यत्र संख्यादिपंचवस्तुसमन्विताभ्युत्पत्तिर्यापंचवस्तु
नाम्नी लघ्वीयसी प्रक्रिया सा हि न व्याकरणसर्वस्वप्रदीपिका छात्र-
जनातिहितकारिणीत्यतो नाव्ययनाव्यापने प्राचरत्, नापि प्राचारयत
प्रचारकैः । समवलोक्य चेमामेतादृशीमन्याञ्चाचार्यकृतामनुपलभ्यमा-
नामुद्दिधीर्षुर्जनेन्द्रव्याकरणं लब्धवर्णसंदोहस्तांप्रातिकपंडितसाहाय्येना-
भिनयां प्रक्रियामुदचिकीर्षत् । परं न तत्र सततं विघ्नव्यूहव्याहन्यमान-
तया साफल्यमुपेयिवान् । अत्रांतराल एवात्रांतपरिश्रमणोद्दिधौष्वो

जैनांकितं पुरातनं वाङ्मयं तदुन्नयदत्तसर्वस्वाः पूज्यतम पं० पन्नालाल बाकलीवालाः दक्षिणप्रांतस्थविद्विच्छ्रेष्ठ के. कुमारैया महाशयसाहाय्येन तालपत्रस्थकार्णाटिकालिपिलिखितामेनां प्रक्रियामुपालभतातिश्रमेण । विलोक्य चैनामुपयोगिनीं तदंभावाभावादिनिष्पादनसमर्थी प्रकाशयितुमनसो मां कर्णाटकलिपिमध्यतुं प्रैरयन् । माननीयो गुरुणामनुग्रहः, इत्यवहितचेतसा मयापि विहितो यत्नो गरीयसायासेन, अवाप्नुवञ्चातिसाफल्यमराभि च नागरीलिपिप्रातिष्ठयमानां तां कर्तुम् । सम्पादि च तेनैवैकपुस्तकेन बहुकालमतो नाशकनुवमङ्कान्प्रदातु सूत्रसंख्यासख्यापकान्, अवशिष्टा च शक्तितस्थलबहुलताऽऽक्षरसाम्यान्नवलिपिसंप्रवेशात्पुस्तकैक्याच्च । गते चानल्पसमये तैरेव पं० के. कुमारियामहोदयैरनुग्रहवशतया प्रेषित पुस्तकांतर । परं नासीत्तच्छुद्धमासीच्चास्यैवानुकृतिरिति न साहाय्यमवाप्त तेन । तदन्तरे बाबूचंद्रसेन जैनवैद्यमहोदयैश्शब्दार्णवचंद्रिकास्यैवलघुवृत्तिरनुगृह्य प्रेषिता । सासीदतीव शुद्धा प्राचीनतमा चेति महत्साहाय्यमवत्तमिति चिरमनुगृहीतास्तेषां । सम्भाप्सतां विद्याभिवृद्धिमेतेषामुपरि विनिवेदितमहाशयानां नो विस्मरिष्यामो महदंतदुपकारभरम् । कालनिर्णयादिक आचार्यवरदेवनदिपादानां प्रकाशयिष्यामो यथासाधन शब्दार्णवचंद्रिकाप्रस्तावनोल्लेखसमये ।

समुपलभ्यन्ते चास्य जैनद्र (शब्दार्णव) व्याकरणस्य निम्नलिखितानि व्याख्यानादान्यधुना—

१ पंचवस्तु—(लघुजैनद्र)—लघुकौमुदीसदृशी लघीयसी प्रक्रियेया ।

२ । जैनद्रप्रक्रिया—(लघुः) आचार्यवरगुणनदि विरचिता नातिलघ्वी संस्कृतपिपाठिषुमहद्वितकरी प्रक्रियातो मुद्रापितेयमखिललटांकातः प्राक् ।

३ । जैनैन्द्रप्रक्रिया—(गरीयसी) श्रीमद्विद्वच्छिरोमणि प०
 वंशाधिरमहानुभावैर्विरचिता सिद्धांत-
 ३३१ कौमुदसंपृहभाणातिमहती प्राक्रियेय-
 मैषि मुद्राप्यते तैरेव शोलापुरनगरे ।

४ । शब्दार्णवचंद्रिका—(जैनैन्द्रलघुवृत्तिः) श्रीमदाचार्य-
 वरश्रीसोमदेवसूरिविरचिता निखिल-
 सूत्रार्थप्रकटनकरी नातिमहती वृत्ति-
 रियमपि मुद्राप्यतेऽत्र ।

५ । जैनैन्द्रमहावृत्तिः—श्रीमदाचार्य—अभयनंदिबिरचि-
 ता पाणिनीयकाशिकावृत्तितोपि
 महद्ब्रह्मयानदीपिका । मुद्राप्यते
 कादयामन्यत्र ।

६ । न्यासः—श्रूयते समुपलब्धिर्दक्षिणप्रान्तेऽस्य । प्रयत्यते
 तदुपलब्धये ।

विरम्यते चातिथैयित्वाखिलमहाशयपुरस्तात् प्रमादविहिताशुद्धी-
 रवक्षन्तुं नतिपुरस्तरगावेद्य चेदमिति शम् ।

गच्छतस्सखलन कापि भवत्येव प्रमादतः ।

हसति दुर्जनास्तत्र समादधति सज्जनाः ॥

विदुषामनुचरः

थीलाळजैनः ।

८० तमपृष्ठस्य च्युतपाठः ।

शुनः । शुना । श्वम्या । श्वभिरित्यादि । तथा युवन् मघवन्
शब्दयोरप्युशि कृते दीर्घभवतः । युनः । यूना । युवभ्यामित्यादि ।
मघोनः । मघोना । मघवभ्यामित्यादि नेयं । करिन्शब्दस्य भेदः ।
ततः स्वादयः । इह्नित्यादो वर्तमाने—

२८८(क) सौ । ४ । ४ । १० । इनादीनां किवर्जिते
सौ दीर्भवति । करी । करिणौ । करिणः । हे करिन् । हे करिणौ ।
हे करिणः । करिण । करिणौ । करिणः । इत्यादि । तथा हस्तिन्
शिखिन् गोमिनित्येवमादयः । पयिन् शब्दस्य भेदः “सावनहुह.”
इत्यधिकृत्य—

२८८ (ख) पथिमभ्यृक्षुणामात् । ५ । १ । ६६ ।
पथिन् मथिन् ऋभुक्षिन् इत्येतपामाकारादेशो भवति सौ परतः ।
सोरिस्त्रविसर्जनीयौ ।

२८८ (ग) एर्द्धे । ५ । १ । ६७ । पथ्यादीनामवयवस्येका-
रस्माकारादेशो भवति धे परतः ।

२८८ (घ) थो न्यः । ५ । १ । ६८ । पथ्यादीना थका-
रस्य स्थाने न्यो भवति धे परतः । पन्थाः । पन्थानौ । पन्थामः । हे
पन्थाः । हे पन्थानौ । हे पन्थानः । पन्थानं । पन्थानौ । शसादौ-

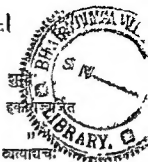
परिशिष्ट नं. २ः

४२ तमस्थच्युतपाठः

६६ (क) श्यनेप्सुद्धं । १ । १ । ३१ । शिअनप्सुद्ध च
धसञ्ज भवति ।

शुद्धशुद्धिपत्रम् ।

पृष्ठाकाः	पंक्तयः	अशुद्धिः
६	७	हकाराद्वर्जित
८	८	"
१३	६	व्यात्यादचः
१६	९	क्षयः (वृत्तिः)
१७	८	कृद्गुणेते
२१	२१	कण्ठटिकः
३४	१	जसः शी
३९	६	च कृतेऽय-
"	१८	सर्गशब्दवत्
४३	३	मुनी
४४	१७	मृदः परस्य
४६	१७	क उप्
४७	१६	गिनाक्
५२	१८	एन मातृ
५५	१९	गोशब्दः
५७	१८	हे जरमे
५८	१२	उत्तर—
६१	१३	मोरय—
६६	१२	चमूजम्

व्यात्यादचः

पदातादुत्तरस्य हकारस्य
पूर्वस्य वा भवति

कृद्गुणेते

कण्ठटिकः

जसः शी

चाकृतेऽय-

धर्मशब्दवत्

मुनि

मृदः पदस्य

क इल् ?

गिनाक्

एन भ्रातृ

गोशब्दः

हे जरसी

अंतर—

गौरय—

चमूजम्

पृष्ठांकाः	पंक्तयः	अंशुद्धिः	शुद्धिः
"	१३	भ्रमेश्वेड्—	भ्रमेश्व हूः
"	१५	हे भूरि—	हे भूरि—
६९	८	अनेक—	नैक
७१	१०	दध्यक्षोऽनङ्	दध्यक्षोऽनङ्
७५	६	मित्रदुक्	मित्रधुक्
८२	७	ढकारातः प्राड्शब्द	ढकारातः प्रौड् शब्दः ।
८३	१	सृग्	सृग्
८५	१०	विक्रीड	विक्रीड
"	"	क्रुड्	क्रौड्
८८	२१	उद उत्तरस्य	उद उत्तरस्य भस्य
९०	१७	नुम् भवति	नुम् अख च न भवति
"	२०	प्रत्यादि	प्रत्यादि
९१	२०	स्महतौ	स्महतौ
९७	१३	लकारजकारा—	लकारवकारा—
१०१	१	गर्दप् । गर्दव्	गर्धप् । गर्धव्
१०५	४	भ्यसोऽत्	भ्योऽसोऽत्
१०९	१२	कृतमित्यादिना शिनि-	कृकम्यादिना सिनिषेधः
११३	१२	गुणोक्तोरु	गुणोक्तोरु
"	१४	पृदु पृद्वी	पृथुः पृथ्वी
११८	५	द्विरुक्तैरधोऽभि	द्विरुक्तैरधोभिः
११९	१३	गार्गः	गार्ग्यः

जैनद्रसंज्ञापरिचयः ।

जैनद्रसंज्ञा	पाणिनीयसंज्ञा	जैनद्रसंज्ञा	पाणिनीयसंज्ञा
अगः	आर्द्धघातुकं	घिः	लघुः
अप्	चतुर्थीविभक्तिः	रुः	अनुनासिकं
इत्	इत्	टिः	भावकर्म
इप्	द्वितीयाविभक्तिः	चः	अभ्यासः
इल्	षट्	झिः	अव्ययं
ईप्	सप्तमीविभक्तिः	जः	कर्मव्यतिहारः
उद्	उपधा	टिः	टिः
उच्	श्लुः	ता	पठ्ठीविभक्तिः
उप्	लृप्	तिः	गातेः
उस्	लृक्	त्यः	प्रत्ययः
पप्	गुणः	यः	धर्म्यस्तं
पेप्	वृद्धिः	दः	आत्मनेपदं
फा	पंचमी विभक्तिः	दिः	प्रगृह्यं
फिः	संबुद्धिः	दीः	दीर्घं
खं	लोपः	दुः	वृद्धं
गुः	संज्ञा	धु	उत्तरादं
गः	सार्वधातुकं	घं	सर्वनामधेयं
गिः	उपमार्गः	विः	अकर्मकं
गुः	अंगं	वुः	रुद्रं

जैनैद्रसंज्ञा	पाणिनीयसंज्ञा	जैनैद्रसंज्ञा	पाणिनीयसंज्ञा
निः	निपात	वा	प्रथमा विभक्ति
नप्	नपुसकलिङ्ग	वाक्	उपपद
न्यक्	उपसर्जन	वृद्ध	गोत्र
पः	प्लुत	व्यः	वृत्त्य
प्रः	ह्रस्व	वत्स्यत्	भविष्यत्
वं	बहुव्रीहि	पं	तत्पुरुष
बोध्पं	सबोधन	सः	समास
भा	तृतीयाविभक्ति	सत्	वर्तमान
भ्रुः	धु	सु	धि
भं	परस्मैपद	स्फः	सयोग
मिद्	तिङ्	स्वं	सवर्ण
मुः	नदी	स्त्रिः	सर्वनाम
मृत्	प्रातिपादिकं	स्थि	सख्या
यः	कर्मधारय	हः	अव्ययीभाव
रः	द्विगु	हृद्	तद्धित
रुः	गुरु	हादिः	जुहोत्यादि

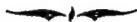
श्रीगुरुपादाय नमः ।

सनातनजैनग्रंथमाला ।

५

आचार्यवर्य श्रीगुणनंदिविरचिता

जैनैन्द्रप्रक्रिया ।

सर्वज्ञाय नमस्तस्मै वीतक्रेताय शान्तये ।

येन भज्यामनश्चैतस्नमन्तोमश्चिकित्सितः ॥ १ ॥

अथ प्रत्याहारक्रमोऽनुवर्ण्यते—

अ इ उ ऋ । शर् । ए ओ ऋ । ऐ औ च् । ह य
वर लण् । प्र म ङ ण न म् । क भ ङ् । घ ण घ प् ।
ज य ग ङ द र् । ख फ लृ ट थ च ट त य् । क प
य् । श प स अं अः ५ क ५ प र् । हल् । इति प्रत्याहा-
रसूत्राणि^१ । उक्तं च—

सुन्त्रयोदशसूत्राणि ताम्रतश्चानुसंधकाः ।

पद् चत्वारिंशतो वर्णाः प्रत्याहारस्य संग्रहे ॥

इति सर्वे वर्णाः अनित्युच्यते । तत्त्वार्थ—

१ । महाशक्तिपेधयम्मादिषु पाणिनायकप्रत्याहारसूत्रयश्च यादा
रसूत्राणि वर्तन्ते ।

१ । सात्मेतादिः^१ । १ । १ । इता सहोच्चार्यमाणो-
वर्णः समुदायो वा आदिभूतस्तन्मध्यपतितानां संज्ञा भवत्यात्मना
सह । कथमित्संज्ञा—

२ । अग्रयोगीत्^२ । १ । २ । इह शास्त्रे संन्यवहारा-
योपदिश्यमानो वर्णः समुदायो वा यो लौकिकशब्दप्रयोगे न
श्रूयते स इत्संज्ञो भवति । शास्त्रे कार्यार्थमापद्यमानो लोके चाश्र-
यमाणो यः स इत्संज्ञो भवति इत्यर्थः । एवं अच् हल् बल्
इत्यादयो योज्याः । यस्येत्संज्ञा तस्य लोपः । कथं पुनरिहानु-
पदिष्टा द्विमात्रत्रिमात्रा दीर्घप्लुता गृह्यन्ते । स्वग्रहणात् । कथं—

३ । स्वस्याभाव्योऽत्परोऽणुदित्^३ । १ । १ ।
अण् च उदिच्च गृह्यमाणः स्वस्य ग्राहको भवति आत्मना सह
भाव्यं तपरं च वर्जयित्वा । इत्यणा द्वित्रिमात्राणां ग्रहणं भवति ।
कोऽयं भाव्यः—

आदेशः प्रत्ययश्चैव कटमितो हि लक्षणे ।

भाव्यशब्देन पंचैते कथ्यन्ते देवनन्दिभिः ॥

तपरं किं नाम—

१ । तात्परं च तत्पूर्वं च स्वं न गृह्णात्यणां कुलं ।

विग्रहद्वयसंकल्पाद्यथाऽदेहेविति स्मृतौ ॥

१ । अस्य स्थाने महावृत्तो अण्येनेतादिः । १ । १ । ७३ । इति
सूत्रमुपलभ्यते । २ । अस्य स्थाने महावृत्तो कार्यार्थोऽग्रयोगीत् ।
१ । २ । ३ । इति सूत्रं वर्तते । ३ । अस्य स्थाने महावृत्तो-अणुदि-
त्स्वस्यात्मनाऽभाव्योऽत्परोऽणुदित् । १ । १ । ७३ । इति सूत्रं दृश्यते ।

किं पुनः स्वं नाम—

४ । सस्थानक्रियं स्वं । १ । १ । यस्य वर्णस्य स्थानं क्रिया च येन वर्णेन समानं भवति स तेन तुल्यस्थानक्रियत्वात्म्यसंज्ञो भवति । किं पुनः स्थानं—वर्णानामुत्पत्तेरधिकरणभावं विभ्राणः शरीरावयवः स्थानं । तदष्टधा । तद्यथा—कंठतालव्योष्ठमूर्द्धादंतोरोजिह्वामूलनासिकमिति । आह च—

अष्टौ स्थानानि वर्णानामुरः कंठः शिरस्तथा ।

जिह्वामूलं च दंताश्च नासिकोष्ठौ च तालु च ॥

का वा क्रिया—तेषामेव वर्णानामुत्पत्त्यावात्मनः प्रयत्नविशेषपूर्वकः परित्पंदरूपः कंठादीनां प्रवृत्तिविशेष क्रिया । सा चतुर्धा—स्पृष्टता, ईषत्स्पृष्टता, विवृतता, ईषद्विवृतता चेति । कस्य पुनः किं स्थानं का वा क्रिया—अकुहविसर्जनीयजिह्वामूलीयाः कंठ्याः । कुर्जिह्वामूली । हविमर्जनीयौ उरस्यौ । जिह्वा-मूलीयो जिह्वचः । सर्वमुत्तस्थानमवर्णमित्येके । इ ए ऐ जु यशास्तालव्याः । ए ऐ कंठतालव्यावित्येके । उ ओ औ पृष्ठा-नीया ओष्ठ्याः । ओ औ कंठ्यौष्ठ्यावित्येके । अदुरपा मूर्धन्याः । रेफो दंतमूल इत्येके । लुलुलसा दंत्याः । वो दंत्योष्ठ्यः । मृत्त्व-स्थानमित्येके । नासिकयोऽनुस्वारः । कंठ्यनासिक्य इत्येके । तथा स्पृष्टं करण ककारादिमकारांतानां पंच पंच भूत्वा पंचवर्गमंज्ञानां । ईषत्स्पृष्टं यरलवानामंतन्थसंज्ञकानां । विवृतमचां । ए ओ विवृत-तर्गं । ताभ्यामै औ । ताभ्यामवर्णः । ईषद्विवृतं शपसहानामू-म-संज्ञकानां । संवृतं नामरुणं पंचमवर्णस्येत्येके । तथाह—

वर्गेषु स्पृष्टमंत.स्येप्वीपच्च विवृतं त्वचि ।

ईपच्चोप्मस्ववर्णो च संवृतं करणं विदुः ॥

इति स्वग्रहणविभागः । तत्र अ इति प्रसंज्ञाकारः । उदात्ता-
नुदात्तस्वरितश्चेति त्रिप्रकारः । पुनरपि प्रत्येकं षसंज्ञकोऽऽ-
संज्ञकश्चेति द्विप्रभेदः । इति षोढा । एवं क्षीरेवं पः । इत्येवमष्टा-
दशात्मकमवर्णं ब्रुवते । आह च—

प्रदीपाख्यप्रभेदाच्च त्रैस्वर्ण्योपनयेन च ।

षसंज्ञेतरभेदादः संख्यातोऽष्टादशात्मकः ॥

स च परस्परस्य स्वी भवति । तथा इवर्णः । तथा उवर्णः ।
तथा षवर्णः । तथा लृवर्णः । लृवर्णस्यानुकरणादन्यत्र दीर्घास्ति ।
एषां प्रा न संति । ते द्वादशप्रभेदाः । यवला द्विप्रभेदाः । ष
संज्ञका अषसंज्ञकाश्चेति । रेफस्योप्मणां च स्वे न संति ।
वर्ण्यो वर्ण्येण स्वमेति । शास्त्रे संख्यवहारप्रसिद्धये संज्ञारूपाणि
प्रदर्श्यते । तत्र—अण् । अक् । इक् । उक् । एङ् । अच् । इच् ।
एच् । ऐच् । अण् । इण् । यण् । अम् । यम् । ढम् । यञ् ।
भप् । भप् । अय् । हय् । वय् । भय् । जय् । वय् । छय् ।
मय् । मय् । भय् । खय् । यय् । भय् । खय् । चय् । शय् ।
भय् । हय् । वय् । शय् । इत्येकोनचत्वारिंशत्प्रत्याहाराः ।
तथाह—

णटजवैश्वतसः षाद् द्वे संज्ञे करणमैर्नव ।

चयाभ्यामष्ट शेनेता षड्प्रत्याभ्यां दर्शव ताः ॥ क प्राटिः-

५ । आकालोच् प्रदीपः । १ । १ । एकमात्रकालोऽच-
प्र इति संज्ञो भवति । द्विमात्रकालोऽच् दी इति संज्ञो भवति ।
त्रिमात्रकालोऽच् प इति संज्ञो भवति । तथाह—

एकमात्रः प्रसंज्ञः स्याद् द्विमात्रो दीरितीरितः ।

त्रिमात्रस्तु प इत्युक्तो हल्संज्ञं त्वर्द्धमात्रिकं ॥

वर्गेष्वाद्यो द्वितीयश्च शयसा अप्यघोपकाः ।

तृतीयतुर्मवर्णाः स्युर्महाप्राणा हंसयुताः ॥

इति प्रत्वाहारानुप्रवेशः समाप्तः ॥ १ ॥

संधेर्नाम्नः समाम्नस्य हृदिधेर्मिहृन्नेरपि ।

समासादङ्गसंक्षर्प्य प्रक्षित्याभवतारये ॥ १ ॥

तत्र प्रथमं तावत्संधिमनुवर्णयिष्यामः । तद्यथा—कः संधिः-
पूर्वोत्तरवर्णानां परस्परमव्यवधानेन संधानं संधिरविराम इत्यर्थः ।
दधि अशान । शमी अत्र । मधु अपनय । बधू आननं । पितृ
अर्थः । लृ आकृतिः इत्येवं व्यवस्थिते बुद्ध्या कार्यार्थभिकारा-
दीन् अपकृष्य संधावित्यधिकृत्य—

६ । अर्चीको घण् । ४ । ३ । इक यणादेशो भवति
अचि परतः । इत्यनियमेन यणप्राप्ते—

७ । 'स्वासन्नः । १ । १ । इहाम्वासन्नस्वासन्नप्रसंगे
स्थानार्थगुणप्रमाणैर्यथास्वमासन्न एव विधिर्भवति । इति तालं-

१ । अस्य स्थाने महावृत्तौ-स्थानेतरतमः १ । १ । ४६ । इति
पाणनीयवत्सूत्रमुपलभ्यते ।

व्यस्य इवर्णस्य स्थाने स्थानतः स्वासन्नतालव्यो यकारो भवति ।
 ओष्ठ्यस्य उवर्णस्य स्थाने दंत्योष्ठ्यो वकारो भवति । मूर्द्धन्यस्य
 ऋवर्णस्य स्थाने मूर्द्धन्यो रेफो भवति । दंत्यस्य लवर्णस्य स्थाने
 दंत्यो लकारो भवति । इति नियमे कृते “यरो ङितो वा ङे” इति
 प्रस्तुत्य ‘शरो ङे’ इति ‘अचो होऽहचः’ इति चाधिकृत्य—

८ । १अचचः । ५ । ४ । अदीसंज्ञकादचः परस्य रेफ-

हकाराद्वर्जितस्य वर्णस्य स्थाने ङे रूपे वा भवतः । इति द्वित्वे कृते—

९ । २भलो जग् भशि । ५ । ४ । झलो वर्णस्य

जग् भवति भशि परतः । इति पूर्वस्य धकारस्य दकारे कृते

‘अनचूकं शब्दरूपं परं वर्णमाश्रयेदिति’ सन्निकर्षे च कृते-

वद्धघशान, दध्यशान । शम्भ्यत्र, शम्भ्यत्र । मद्ध्वपनय, मध्व-

पनय । वद्ध्वाननं, वध्वाननं । पितृत्रयः, पित्रयः । लाकृतिः ।

इति च सिद्धं ॥ त्रि अंबकः । गौरी आश्रयः । वायु अंबरं ।

भू आदि इति स्थिते-इको यण्भ्यः व्यवधानमित्येके* । तेषां

त्वाचार्याणां अंबीको यणित्यत्र इक इति कानिर्देशस्ततोऽयमर्थः ।

इकः परो यण् भवति अस्वेऽचि परतः । इति इको मध्ये यणि

सति त्रियवकः । गौरीयाश्रयः । वायुअंबरं । भूवादिः । यणादेरो

१ अस्य स्थाने महावृत्तौ—अनचि । ५ । ४ । १३१ । इति सूत्रं
 वृत्तिरपि भिन्नैवोपलभ्यते । २ अस्य स्थाने महावृत्तौ—झलां जग्
 झशि । ५ । ४ । १२८ । इति सूत्रं वर्तते । ३ “भूवादीनां वकारोऽयं
 लक्षणार्थः प्रयुज्यते । इको यण्भिव्यवधानमेकेषामिति संग्रहः ॥”
 इति महावृत्तौ ।

च पूर्ववत् त्र्यंशकः इत्यादिः ॥ ने अनं । लो अनं । रे औ । नौ औ इति स्थिते अचोऽनौ यणित्यतः अचीति वर्तते—

१० । 'एचोऽयवायाव् । ४ । ३ । एचः स्थाने अचि परतः अय् अव् आय् आव् इत्यन्ते आदेशाः भवन्ति ।

११ । यथासंख्यं समाः । १ । २ । यदा उद्देशिनोऽनुद्देशिनश्च समा भवन्ति तत्र संख्यामनुक्रम्य परिपाद्या भवन्ति । इति प्रथमसंख्यस्य एकारस्य स्थाने प्रथमसंख्यो अय् भवति । एवं सर्वत्र । ओकारस्य अव् । ऐकारस्य आय् । औकारस्य आव् इति कृते—नयनं, लयनं, रायौ, नावौ । एच इति किं । स्वमत्र । अचीति किं गोकुलं ।

१२ । 'गव्यूतिरध्वमाने । ४ । ३ । गेशब्दस्य एचो अवादेशो निपात्यते अध्वपरिमाणेऽर्थे । गवां यूतिः गव्यूतिः । अध्वपरिमाण इति किं । गायूतिः ॥ देव इन्द्रः । माला इयं । आ-इहि । गंध उदकं । बाला ऊढा । अर्द्ध अर्धः । आ अकारः । महा अपिः । परम अपिः । तव लृकारः इति स्थिते—अचीत्यनुवर्तमाने—

१३ । आदेप् । ४ । ३ । अवर्णादचि परतः एप् भवति । क एप् ।

१४ । अदेडेप् । १ । १ । अकार एकार ओकारश्च प्र-

१ । अस्य स्थानं महावृत्ता—एचोऽयवायावः । ४ । ३ । ६६ । इति सूत्रं वर्तते । २ अस्य स्थाने महावृत्तो—'गायूतावध्वपरिमाणे इति वार्तिकमुपलभ्यते ।

त्येकमेप् इति संज्ञो भवति । कस्येविति शंकायां-

१५ । द्वयोरेकः । ४ । ३ । द्वयोः पूर्वपरयोः स्थाने एक एव भवति । तदैडिः पर इत्यत्र परग्रहणस्य पूर्वापेक्षत्वात्परस्य स्वासन्न एव विधिर्भवति ।

१६ । रंतोऽणुः । १ । १ । उः स्थाने अणु शिष्यमाण एव रपरो भवति । 'शरो द्वे' इत्याधिकृत्य-

१७ । अचो होऽहचः । ५ । ४ । अचः परौ यौ रेफ-हकारौ ताभ्यां परस्य रेफहकाराद्वर्जितस्य वर्णस्य द्वे रूपे वा भवतः । न स्फेऽचीत्यनुवर्तमाने-

१८ । शरः । ५ । ४ । शरोऽचि परे द्वे रूपे न भवतः । अंवर्यलृवर्ययोरेकत्वप्रतिज्ञानात् लृकारे शिष्यमाणस्य रंफस्य

१९ । डश्चर्फिडादीनां^१ । ५ । ३ । अफिडादीनां डकारस्य रेफस्य च लृत्वं भवति । इति लकारः । देवेंद्रः । मालेयं । एहि । गंधोदकं । बालोढा । अर्धर्चः, अर्द्धर्चः । अक्कारः, अ-कारः । परमर्षिः । महर्षिः । तबल्कारः । इति सिद्धं ॥ तव एपः । महा ऐसवण । दिव्या औपधिः । परम औपगवः इति व्यव-

१ । अस्य स्थाने-अचो रहद् द्वे । ५ । ४ । १२६ इति सूत्रमस्ति । २ । अस्य स्थाने-शरोऽचि द्वित्व न इति वार्तिकमेवास्ति । ३ । अस्य स्थाने नास्ति किमपि सूत्रं परं विभाषाचि । ४ । ३ । ३२ । इति सूत्रस्थितेन "डलयोः ममानविषयत्वं स्मर्यते" इति वार्तिकेन कार्यं कृतं, एव च "र अ" इति प्रत्याहारं रंतोणुरित्यस्मिन् सूत्रे प्रदिलप्य लृत्वं कृतं ।

स्थिते—आदेनित्येतम्माद्रादित्यनुवर्त्तमाने—

२० । एच्यैप् । ४ । ३ । अवर्णदिने परतो द्वयोः पूर्वपरयोः स्थाने एकः परस्य स्वासन्नः ऐप् भवति । कः ऐप्—

२१ । आदैगैप् । १ । १ । अकारैकारौकाराणां व्रथाणां ऐचित्येपा संज्ञा भवति । तवैपः । महैरावणः । दिव्यौपधिः । परमौपगवः । अक्ष ऊहिणी इति स्थिते—

२२ । अक्षादूहिण्यां^१ । ४ । ३ । अक्षशब्दादूहिण्यामैप् निपात्यते । अक्षाणामूहोऽस्यामस्तीति अक्षौहिणी सेना ॥ स्व ईरी । स्व ईरिणी । स्व ईरः । इति स्थिते—

२३ । स्वादीरीरे । ४ । ३ । स्वशब्दात् ईरी ईर इत्येतयोरैप् भवति । स्वैरी । स्वैरिणी । स्वैरः ॥ प्र ऊहः । प्र ऊढः । प्र ऊढिः । प्र एपः । प्र एप्यः । इति स्थिते—

२४ । प्रादूहोढोढ्यैप्ये । ४ । ३ । प्रशब्दादैप् भवति ऊहादिषु परतः । प्रौहः । प्रौढः । प्रौढिः । प्रैपः । प्रैप्यः ॥ खट्वा अदयः । महा अपिः । इति स्थिते—

२५ । अत्यकः । ४ । ३ । अकः अकारे लकारे च प्रादेशो वा भवति । खट्व अदयः । खट्वर्श्यः । मह अपिः । महापिः । एवं सर्वत्रोदाहर्य ॥ प्र अणं । दश अणं । अण अणं । क्वल अणं । वसन अणं । वत्सतर अणं । इति स्थिते—

१ अस्य म्यां “अक्षादूहिण्यामैवृत्तव्य.” इति वार्तिकं ।

२ अस्य स्थाने “स्वादीरोरिणोः” इति वार्तिकं ।

३ अस्य स्थाने “प्रादूहोढोढ्यैप्येषु” इति वार्तिकं ।

२६ । 'प्रदर्शार्णकं बलवसनवत्सतराट्टणे । ४ ।

३ । प्रादेरैप् भवति ऋणपरे । द्वयोरेकः । प्रार्ण । दशार्ण ।
 ऋणार्ण । कंबलार्ण । वसनार्ण । वत्सतरार्ण ॥ ऐपं बाधते
 पुनः प्रादेशः । तेन प्र ऋर्ण । दश ऋणं । इत्यादि ॥ सुख
 ऋतः । दुःख ऋतः । इति स्थिते—

२७ । 'ऋते भासे । ४ । ३ । अवर्णाताद् ऋतराब्दे

परतो द्वयोरेकः परस्य स्वासन्नः ऐप् भवति तौ चेन्निमित्तनैमित्त-
 कौ भासे भयतः । सुस्वार्चः । दुःस्वार्चः । सुस्वार्तः । दुःस्वार्तः ।
 भासे इति किम् ! सुखेनर्तः । दुःखेनर्तः ॥ इह एव तिष्ठ । अद्य
 एव दृश्यते इति स्थिते--'एडि परे' इति वर्तमाने—

२८ । 'एवेऽनियोगे । ४ । ३ । अवर्णातादेवशब्दे

परतो द्वयोरेकः परोजादेशो भवत्यनियोगे । न चेत् स एव
 शब्दो नियोगविषयेऽवधारणे वर्तते । इहेव तिष्ठ । अद्येव दृश्यते ।
 अनियोगे इति किं ? इहैवास्व । अत्रैव तिष्ठ माद्य गाः ॥ विंच
 ओष्ठी । स्थूल ओतुः ।

२९ । 'वौष्ठौतौ से' । ४ । ३ । अवर्णातादोष्ठोत्वोः

परयोः परोऽजादेशो वा भवति द्वयोरेकः । विंचोष्ठी । विंचौष्ठी ।
 स्थूलोतुः । स्थूलौतुः । से इति किं ? परयौष्ठं देवदत्त । परयौतुं

१ अस्य स्थाने 'ऋणदशप्रवत्सतरकंबलवसनानामृणे' इति
 वार्तिकं । २ । अस्य स्थाने महावृत्तौ-एतादृशमेव वार्तिकं वर्तते न
 तु सूत्रं ॥ ३ अस्य स्थाने महावृत्तौ- 'एवे चानियोगे पररूपं' इति
 वार्तिकं । ४ अस्य स्थाने "आत्वांष्ठयोः से वा पररूपं" इति वार्तिकं ।

विनृमिंत ।

३० । सीमंतः केशेषु^१ । ४ । ३ । सीमंत इति निपात्यने केशविषये । सीमंतः । सीमंतः । अन्यत्र सीमांतो-
ग्रामः ॥ तव ओंकारः । अद्य आ अकारः । अद्य आ अश्च-
ताम् । अप एहि । अद्य ओडा ।

३१ । ओमाङोः । ४ । ३ । अवर्णातादोमृण्डे आ-
हादेशेऽचि परे द्वयोरेकः परोजादेशो भवति । तवोंकारः ।
अद्यर्कारः । अद्यर्स्यात् । अपेहि । अद्योडा ॥ लोक अग्रं ।
विद्या अंतं । दधि इदं । नदी इहते । मधु उदकं । बधू उदरं ।
पितृ ऋषमः । पितृ अकारः । पितृ लृकारः । इति स्थिते—

३२ । स्वेऽको दीः । ४ । ३ । स्वेऽचि परतः अकः स्थाने
द्वयोरेको दीर्भवति । लोकाग्रं । विद्यांतं । दधीदं । नदीहते ।
मधूदकं । बधूदरं । पितृषमः । पिन्कारः ॥ मुने अत्र । साधो
अत्र । मुने अनघ । साधो अनघ । पूर्वोऽमीत्यनुवर्तमाने—

३३ । पदेत्येकः^२ । ४ । ३ । पदांतादेवोऽकारादा पदे
परतः परः पूर्वो भवति । द्वयोरेकः । मुनेऽत्र । साधोऽत्र । मुने-
ऽनघ । साधोऽनघ । तकारः किं ? तथाहुः । पटवास्व । पदे
इति किं ? नयनं । लवनं ॥ गो अग्रं इति त्रिः स्थिते—

३३ । गोर्वेङ्^३ । ४ । ३ । गोरेवोऽति परतः एजादेशो

१ । अस्य स्थाने “सीमंतः केशेषु” इति वार्तिकं । २ । अस्य
स्थाने “एङोऽति पदांतात्” ४ । ३ । १६ । इति सूत्रं । ३ । ४ । मनयोः
स्थाने—विभाषाऽन्यत्र । ४ । ३ । १०२ । इति सूत्र ।

वा भवति । पक्षे अवोऽनक्षेचि, इति अवादेशो वा । गोऽग्रं ।
गवाग्रं । गो अग्रं । गो ईश्वरः । गो एषः । इति द्वि स्थिते-

३५ । अवोऽनक्षेचि^१ । ४ । ३ । गो शब्दस्य एहो-
ऽक्षशब्दवर्जितेऽचि परतोऽवादेशो वा भवति । गवाग्रं ।
गोऽग्रं । गवेश्वरः । गवीश्वरः । गवैषः गवेषः ॥ गो इन्द्रः । गो
इन्द्रदत्तः ।

३६ । 'इन्द्रे । ४ । ३ । गो शब्दस्य एहोऽव इत्यय-
मादेशो भवति इन्द्रशब्दे परे । पृथक् सूत्रकरणात् नित्यं ।
गवैन्द्रः । गवैन्द्रदत्तः ॥ गो अक्षः ।

३७ । 'वातायनेऽक्षे । ४ । ३ । गोशब्दस्य एहोऽक्ष-
स्थेऽचि परतो नित्यमयादेशो भवति वातायनेऽर्थे । गवाक्षः ।
वातायन इति किं ! गोऽक्षः ।

इति स्वरसंधिः ॥ २ ॥

अथ प्रकृतिसंधिः ।

एवं संधाविति प्रसक्ते प्रतिषेधोयमुच्यते-

३८ । 'पात्रानितौ । ४ । ३ । पसंज्ञकादितिशब्द-
वर्जितेऽचि परतो द्वयोरेको यो विधिः प्राप्नोति स न भवति ।
कस्य पः ।

१ अस्य स्थाने "गोर्इन्द्रेऽवह्" ४ । ३ । १०१ । इति सूत्रं । २ अस्य
स्थाने न किमपि सूत्रं परं, विभाषाऽस्यत्र । ४ । ३ । १०२ । अत्रस्थ-
व्यवस्थितविभाषामवलम्ब्य कार्यं कृतं । ३ अस्य स्थाने "प्रकृत्यापि
दिपाः । ४ । ३ । १०३ इति सूत्रं ।

३६ । वाक्यटेः पः । ५ । ४ । वाक्यस्य टेः पो भवति । इत्यधिकृत्य—

४० । ओश्च प्रत्यभिवादेऽस्त्रीशूद्रे वा^१ । ५ । ३ । ओश्च विषयवर्जिते प्रत्यभिवादे वर्तमानस्य वाक्यस्य टेः पो वा भवति, ओशब्दस्य च । कः टिः ।

४१ । व्यंत्यादचः^२ । ५ । ३ । अवां मध्ये योऽत्योऽच् तदादि शब्दरूपं दिसंज्ञं भवति । अभिवादये देवदत्तोऽहं भोः । आयुष्मान् एधिं देवदत्त ३ अतिचिरं । पक्षे संधिः ।

४२ । दूराद्धूते । ५ । ३ । दूराद् विप्रकृष्टाद्धूते आहूयमाने यद्वाक्यं वर्तते तस्य वाक्यस्य टेः पो वा भवति । आगच्छ भो माणवक देवदत्ता ३ अत्र । आव्रज विश्वमूते ३ अत्र । पात्रानितावित्यतो नेति वर्तते ।

४३ । दिः^३ । ४ । ३ । दिसंज्ञकादचि भरत यत्प्रामोति तन्न भवति । को दिः—

४४ । ईदूदेदछिर्दिः । १ । १ । ईकार ऊकार एकार इत्येतदंतो यो द्विः सदिसंज्ञो भवति । मुनी आसाते । पट्ट इह । अर्धायेते आगमं ।

४५ । झः । १ । १ । अदसो दकारस्य स्थाने यः कृतो मकारस्तस्मात्परो या ईदूतौ तौ दिसंज्ञौ भवतः । अर्मा अश्वाः । अमू इमाः ।

१ । अस्य स्थाने 'प्रत्याभिवादेऽशूद्रस्त्रिस्मयके' । ५ । ३ । ११ । इति सूत्रं । २ अस्य स्थाने 'व्यंत्यादचः' । १ । १ । ६५ । इति सूत्रं । ३ । अस्य स्थाने 'प्रकृत्याधि दिपाः' । ४ । ३ । १०३ इति सूत्रं ।

४३ । न्यजनाद्^१ । १ । १ । निसंज्ञको योऽच् आद्-
वर्जितः स दिसंज्ञको भवति । अ अपेहि । इ इन्द्रं पश्य । उ
उत्तिष्ठ । आ एवं किल तत् । आ एवमनुमन्यसे ।

ईपदर्थे क्रियायोगे, मर्यादाभिविधौ च यः ।

एतमाहं जितं विद्यात् वाक्यस्मरणयोरहित् ॥ १ ॥

ईपदर्थे-आ उत्प्लं । ओप्लं । क्रियायोगे-आ इहि । एहि ।
मर्यादायां-आ उदकांतात् । ओदकांतात् । अभिविधौ-आ
आयेन्म्यः । आयेन्म्यः यशोगतं समन्तमर्द्रायं ।

४७ । ओत् । १ । १ । ओकारांतो यो निः स दिसं-
ज्ञको भवति । अहो इति । उताहो इति । नौ इन्द्रायं ।

४८ । वेकोऽस्सेऽस्वे प्रः^२ । ४ । ३ । इकः स्थानेऽ-
स्वेऽचि परतः प्रादेशो वा भवति, न चेत् ताविगचौ एकत्र से
भवतः । दधि अत्र । दध्यत्र । शमि अत्र । शम्यत्र । प्रादेश-
सामर्थ्यादत्र यण् न भवति । अस इति किं ? नद्युदकं । बध्वा-
ननं । अस्य इति किं ? दर्पाद । नदीयं ।

इति प्रकृतिसिद्धिः ॥ ३ ॥

अथ व्यंजनसंधिः ।

पिति कृति तुमित्यनुवर्तमाने-

१ मस्य स्थाने "निजेऽजनाद् । १ । १ । २२ । इति सूत्रं ।
२ । मस्य स्थाने "विभाषेकोऽस्वे प्रदध" । ४ । ३ । १८४ । इति
सूत्रं महावृत्तौ ।

४६ । छे च^१ । ४ । ३ । छकारे परतोऽजंतस्य तुगा-
गमो भवति । “स्तोः श्चुना श्चुः” इति तुकश्चुत्वं । देवच्छत्रं ।
इच्छति । स्नेच्छति ॥

५० । चो वा पदस्य^२ । ४ । ३ । पदसंबन्धिनो घश्चे
परतस्तुगागमो वा भवति । कन्याच्छत्रं । कन्यादत्रं । मुनी-
च्छाया । मुनीद्याया । च इति किं ? श्वेतच्छत्रं । पदस्येति किं ?
ईच्छति ॥ अच् आश्रितं । ककुप् अंतरं । मुवाक् आचार्यः ।
मधुलिद् अमरः । तत्त्वविद् याति मोक्षं । इति स्थिते-पदस्ये-
त्यधिकृत्य-

५१ । भलो जश्^३ । ५ । ४ । शलः पदांते वर्तमा-
नस्य जश् भवति । अजाश्रितं । ककुबंतरं । मुवागाचार्यः ।
मधुलिद् अमरः । तत्त्वविद्याति मोक्षं ॥ अज् मात्रं । ककुप
मंडलं । वाक् मधुरा । पद् नयाः । तत् नयनं । इति द्विःस्थिते-
पदन्येत्यधिकृत्य-

५२ । यरो डो वा डे । ५ । ४ । यरः पदांते वर्तमा-
नस्य डो भवति वा डे परतः । स्वासनः । कः पुनर्हः ।

५३ । नास्तिक्यो डः । १ । १ । नासिकाकृतमनु-
रागमापद्यमाना वर्णाः जमडण्णनाः ढसंज्ञा भवंति । पक्षे-

१ अस्य स्थाने “छे । ४ । ३ । ६१ । इति सूत्रं । २ । अस्य
स्थाने “चः । ४ । ३ । ६३ ।” “वा पदस्य । ४ । ३ । ६४ । इति
सूत्रद्वयं । ४ । अस्य स्थाने “यरो डो विमाषा डे । ५ । ४ । १२५ ।”
इति सूत्रं ।

जस्त्वं । अज्मात्रं । अज्भात्रं । ककुम्भंढलं । ककुम्भंढलं ।
वाद् मधुरा । वाम्मधुरा । पण्णयाः । पद्मयाः । तन्नयनं । तदुन-
यनं ॥ वाक् मयं । मधुलिङ् मानं । इति स्थिते-

५४ । त्ये^१ । ५ । ४ । यरः पदाति वर्तमानस्य हो
भवति कृतंज्ञादौ त्ये परतः । पुनर्वचनं नित्यार्थः । वाद्मयं ।
मधुलिङ्मानं ॥ अज् हलौ । ऋट्प हुतं । वाक् हरति । पद्
हलानि । तत् हितं । इति द्विः स्थिते यय्यं परस्वमित्यधिकृत्य-
“स्थास्थंभोः पूर्वस्योदः” इति च प्रस्तुत्य-

५५ । भयो हः । ५ । ४ । अतीतसूत्रं चतुष्टयविधानं
समन्तमद्रस्याचार्यस्य मतेन विकल्पो भवति नान्येषां । स्वांसन्न
इति महाप्राणस्योष्मणो हकारस्य स्थाने तादृश एव तद्गुणवर्ग-
चतुर्थी भवति । अज्जलौ । अज्जलौ । ऋट्पुभुवं । ऋट्पु
हुतं । वाग्हरति । वाग्हरति । पद्दलानि । पद्दलानि ।
तद्धितं । तद्धितं ॥ मुवाक् शोभते । ककुप् श्रूयते । मधुलिङ्
श्यामः । तत्स्वेतं । तत्तल्लोकः । तत्तल्लोकः । इति द्विः स्थिते-
क्षयः पदांतादित्यधिकृत्य-

५६ । शरच्छोऽमि । ५ । ४ । भयः पदांतादुपरस्य
शकारस्य चकारो भवति अमि परतः । चतुष्टयं समन्तमद्रस्य-

१ । अस्य स्थाने नास्ति किमपि सूत्रं परं “यरो हो
विमाया क्ते । ५ । ४ । १२५ ।” इति सूत्रे विमायापदमहणसामर्थ्यात्
कार्यमस्य कृतं ।

स्येत्यनेन विकल्पो भवति । सुवाक्लोभते । सुवाक् शोभते ।
ककुब्च्छयते । ककुब्धयते । मधुलिङ्गयामः । मधुलिङ्गश्यामः ।
तच्छ्वेत । तद्ध्येत । तच्छ्लोकः । तत् श्लोकः । तच्छ्रमशानं ।
अमीति किं वाक्स्त्र्योतति ॥ कृद् शेते । सुगण् शेते । इति त्रिः स्थिते-
५७ । इणोः कुक् टुक् छुरि वा^१ । ५ । ४ । क्का-
रणकारयोः पदांते वर्तमानयोः यभासंख्यं कुक् टुक् इत्येतावागमौ
वा भवतः शरि परतः । उकार उच्चारणार्थः । फकार आदेशवि-
ध्यर्थः । तौ च क्रिदंत इति धते भवतः । कृद् शेते । कृद्-
क्षेते । कृद् शेते । सुगण्द्वेते । सुगण्द्वेते । सुगण्द्वेते ॥ भवान् शर
इति त्रिः स्थिते—

५८ । नश्चि तुक् । ५ । ४ । नकारस्य पदांते वर्तमान-
स्य शकारे परे वा तुगागमो भवति । पूर्ववदुक्तककारौ । स्तोः
श्चुना श्चुरिति तुक्श्चुत्वं ।

५९ । नश्चापदांते झलि । ५ । ४ । नकारस्य
भकारस्य चापदांते वर्तमानस्य अं इति अनुस्वारो भवति झलि
परतः । इति नकारस्यानुस्वारः । तस्य च—

६० । यय्यं परस्वं । ५ । ४ । अं इति अनुस्वारो
ययि परत परस्वं भवति । इति परस्वत्वं । भवान्च्छूरः । भवान्श्च

१ अस्मिन् सूत्रे वा इति पदं महावृत्तौ न वर्तते ।

२ अम्य स्थाने-नश्चापदांतस्य झलि । ५ । ४ । ८ । इति सूत्रं ।

३ । अम्य स्थानं-यय्यनुस्वारस्य परस्वं । ५ । ४ । १३२ । इति सूत्रं
महावृत्तौ ।

शूरः । भवान् शूरः ॥ भवान् छादयति । भवान् ठकारीयति ।
 भवान् शुडति । भवान् चरति । भवान् टीकते । भवान् तरति ।
 इति द्विः स्थिते-पुमः स्वयं परे सिसुगिति प्रस्तुत्य-

६१ । नश्छुव्यप्रशान् । ५ । १ । प्रशान्वर्जितस्य
 नकारांतस्य पदस्य अम् परे छवि परतः सिगादेशः सुगचागमः
 पर्यायेण भवतः । ककारोऽतविध्यर्थः । उकार उच्चारणार्थः ।
 इकारो रित्सोरिति विशेषणार्थः ।

६२ । रिस्सोः^१ । ५ । ४ । पदांते वर्तमानयोः रेफसका-
 रयोरिदितोः परयोर्यः पूर्वस्तस्य स्वासन्नडादेशो भवति । नकार-
 स्यान्वत्रानुस्वारः । सकारस्य र्चुत्वे शकारः । ण्डुत्वे पकारः ।
 भवाँश्छादयति । भवाँश्छादयति । भवाँष्ठकारीयति । भवाँष्ठकारीय-
 ति । भवाँस्थुडति । भवाँस्थुडति । भवाँश्चरति । भवाँश्चरति ।
 भवाँष्टीकते । भवाँष्टीकते । भवाँस्तरति । भवाँस्तरति ॥ अमशा-
 निति किं ? प्रशान् चिनोति । नकारस्य र्चुत्वे जकारः । प्रशा-
 न्चिनोति ॥ मयो वोच्युज इत्यधिकृत्य-

६३ । डमो डमुद् तु प्रात्^२ । ५ । ४ । प्रात् परो
 यो डम् तदंताद् पदात् परस्याचो यथासंस्थं डमुडागमो भवति ।
 उकार उच्चारणार्थः । टकारो देशविध्यर्थः । तु शब्दो नित्यार्थः ।
 प्रत्यङ्गान्ते । सुगाणिह । पचन्नयं । प्रादिति किं ? प्राङ्गान्ते ।

१ । अस्य स्थाने नास्ति पृथक् मूर्ध् परं नकारस्य स्थाने
 डनुग्यारपृथं पथ मकारो विधीयते ।

२ । अस्य स्थाने डमो नित्यं डमुद् प्रात् । ५ । ४ । १६ इति ।

अचीति किं ? प्रत्यङ् शेते । अत्र पदाद्ग्रहणे नटणादि अनीश्वर
इत्यादौ द्विर्भावो न स्यात् ।। कुतः संज्ञापूर्वविधेरसत्यत्वात् ।
हर्लति अधिकृत्य—

६४ । नुग्मोअं^३ । ५ ४ । नुको मकारस्य च पदांत
वर्तमानस्य अं इति अनुस्वारो भवति हलि परतः । स चैको
विंदुः ॥ अकार उच्चारणार्थः । रंम्यते । पापं हंति । प्रतं रक्षति ।
धर्मं शृणोति । स्वर्गं साधयति ॥ हर्लति किं ? इदमत्र । यय्यं
परस्वमित्यधिकृत्य—

६५ । वा नुक् पदांतस्य । ५ । ४ । नुकः पदांति
वर्तमानस्य मकारस्य च अं इति अनुस्वारस्य वा परस्वं भवति
मयि परतः । चङ्म्यते । चक्रम्यते । वंद्रम्यते । दन्द्रम्यते ।
यंम्यते । यँम्यम्यते । त्वङ्करोपि । त्वकरोपि । त्वञ्चरासि ।
त्वं चरासि । त्वण्टीकसे । त्वंटीकसे । त्वन्तरति । त्व तरति ।
त्वम्पचसि । त्वंपचसि । त्वयासि । त्वँय्यासि । त्वँवहसि ।
त्वं वहसि ॥ यय्यं परस्वमित्यधिकृत्य—

१ । अस्य स्थानं मौऽनुस्वारः । ५ । ४ । ७ इति, एव च ततो नुद् ।
५ । २ । १७० । अस्मिन् सूत्रे नुगिति पूर्वांतकरणे कृतदौत्वम्यानु-
वर्तमानस्य चस्य विशेषणे तन इति पदस्याभावेऽपि कार्यमिद्धां
नुडिति परादिकरणं ज्ञापयति “अस्मिन् प्रकरणे पूर्वांत- आगमः
स्वानिमित्तमंतरेणापि विक्रियंत” तेनाग्नलादपिप्यनुस्वारः । ययम्यंत
रंम्यते इति महावृत्तौ ॥

२ । महावृत्तौ-अस्मिन् सूत्रे नुक्ग्रहणं नास्ति ।

६६ । तोर्लि । ५ । ४ । तवर्गस्य पदांतस्य लकारे परतः परस्वं भवति । तडिस्ल्लोला । विद्युल्लता । भवाँल्लिखति विद्वाँल्लोकेशः ॥ रोरीत्याधिकृत्य अंतेऽरिति वर्तमाने खरीति कुप्वोरिति च प्रस्तुत्य-

६७ । ५ क ५ पौ ष । ५ । ४ । खरूमृतयोः कवर्ग-पथर्गयोः परतो रेफस्य ५ क ५ प इत्येतावादेशौ भवतः अः इति विसर्जनीयश्च । क ५ करोति । कः करोति । क ५ खनति । कः खनति । क ५ पठति । कः पठति । क ५ फलति । कः फलति ॥ रोरीत्याधिकृत्य अंतेऽरिति च प्रस्तुत्य-

६८ । शरि सरच । ५ । ४ । रेफस्य सकारादेशो भवति शरि परतः अः इति विसर्जनीयश्च । करयेते । कः येते । कप्पंडः । कः पंडः । कस्सरति । कः सरति ॥ रोरीत्याधिकृत्य-

६९ छवि । ५ । ४ । रेफस्य सकारादेशो भवति छवि परतः । कच्छादयति । कष्ठकारीयति । कस्थुडति । कश्चरति । कण्टीकते । कस्तरति ॥ कुप्वोस्तिभेस्तिरित्यधिकृत्य-

७० । 'इसुसोऽपेक्षायां । ५ । ४ । इसंतस्य उसंतस्य च पदस्य संबन्धिर्नो रेफस्य कुप्वोः परतः सिरित्ययमादेशो भवति या स्थानिनिमित्तपदे चेदन्योऽन्यापेक्षाविषये भवतः । ईकारः क्विणोः ससेः य इति विशेषणार्थः । क्विणोः ससेः यः । नुम् शर् इति च प्रस्तुत्य-

७१ । ह्यादेशयोः । ५ । ४ । त्यसकारस्य आदेशस-
कारस्य च कवर्गादिखण्डाच्च नुमःशरश्च परस्य पत्वं भवति ।
इति मेः पत्वं । सर्पिं २ करोति । सर्पिः करोति । सर्पिष्करोति
सर्पिप्पिवति । सर्पिं २ पिवति । सर्पिः पिवति । धनुस्संडयति ।
धनुः संडयति । धनु २ संडयति । धनुष्फलति । धनु २ फलति ।
धनुः फलति । अपेक्षायामिति किं ? तिष्ठतु सर्पिं २ पिव त्वमुदकं ।
तिष्ठतु सर्पिः पिव त्वमुदकं ।

७२ । स्तोः श्चुना श्चुः । ५ । ४ । सकारतवर्गयोः
शकारचवर्गाभ्यां योगे शकारचवर्गौ भवतः । सकारस्य शकार
चवर्गाभ्यां योगे शकारो भवति । तवर्गस्य शकारचवर्गाभ्यां योगे
चवर्गौ भवति । कश्चोमेते । कश्चिनात्ति । मरुच्चरति । मरुच्चि-
रति । धर्मविज्जयति । मज्जति । भृज्जति । बृहज्जयः । महा-
वृक्षः । तवृक्षकारेण । तवृज्जये । स्तोःश्चुना श्चुरित्यनुवर्तमाने-

७३ । ण्डुना ण्डुः । ५ । ४ । स्तोः सकारतवर्गयोः
पकारटवर्गाभ्यां योगे पकारटवर्गौ भवतः । सकारस्य पकारटव-
र्गाभ्यां योगे पकारो भवति । तवर्गस्य पकारटवर्गाभ्यां योगे टवर्गौ
भवति । कप्पण्डः । कप्टीकते । कष्टकारीयति । तट्टीकते । तट्टका-
रेण । तट्टीकते । तट्टीकते । तण्णकारेण । पदस्येत्याधकृत्य-

७४ । न तोटिष । ५ । ४ । पदांतस्य तवर्गस्य पकारे
परतः डत्वं न भवति । तीर्थकृत् षोडशः । महानृपंडः । तोरिति
किं ? कप्फाडिकः । न तोरित्यधिकृत्य-

७५ । शात् । ५ । ४ । अकारात् परस्य तोरुचुत्वं न भवति । प्रश्नः । विलम्बनाति ॥ यशस् अमति । तेजस् दहति । इति स्थिते-पदस्येत्यधिकृत्य-

७६ । ससज्जुपो रिः । ५ । ४ । सकारस्य पदांतस्य सज्जु-शब्दस्य च, रिर्मवति । इकारो हशि रेरिति विशेषणार्थः । "ऋत उः" स्यस्योऽतः, इति चानुवर्तमाने-

७७ । हशि रेः । ४ । ३ । अकारादुत्तरस्य रेफस्य उत्वं, भवति हशि परतः । पूर्ववदेपि कृते यशो अमति । तेजो दहति ॥ यशस् अत्र । तेजस् अत्र । पूर्ववद् रित्वे कृते-ऋत उः, स्यस्योऽतः, हशि रेरिति वर्तमाने-

७८ । अति । ४ । ३ । अकारादुत्तरस्य रेत्वं भवति अति अकारे परतः । पदे त्ये इत्यकारस्य पूर्वत्वे अंशोऽत्र । तेजोऽत्र ॥ हे भगोर् अत्र । हे भोर् अत्र । हे अधोर् अत्र । देवार् आसते । धार्मिकार् आयान्ति । इति स्थिते-भगवद्भव-त्वप्यतो रिः काववस्यौ, इत्यनुवर्तमाने-

७९ । ओदाद् योऽशि ५ । ४ । ओकारादनन्ताद-वर्णाच्च परम्य रेयकारादेशो भवति अशि परतः । हे भगोयत्र । हे भोयत्र । हे अधोयत्र । देवायासते । धार्मिकायायाति । ओदा-दिति किं ! मुनेरत्र । साधुरागतः । अशीति किं ! भो.करोति ।

१ । २ । अतयोः स्थाने रेरुद्धशोः । ४ । ३ । १०० इति ।

३ । अस्य स्थाने ओदपूर्वस्य योऽशि । ५ । ४ । ४ । इति सूत्रं ।

कः सनति ॥ भगोय् अत्र । मोय् अत्र । पटव् उ । असाव् उ ।
तय् उ । तस्माय् उ । इति द्विः स्थिते--

८० । १व्योऽस्पष्टः खं । ५ । ४ । प्रकृतादोकारादवर्णाच्च
परस्य वकारस्य यकारस्य चास्पष्टोऽव्यक्तश्रुतिसिपत्स्पष्टकरणः
प्रशिथिलस्थानकरणः ख चादेशौ भवतोऽशि परतः । अशि ह्रस्वि-
नित्यमुत्तरत्र खयचनादिहाचि विकल्पः । किं खं ।

८१ । नाशः ख । १ । १ । नाशशब्देन प्रतिपाद्य-
मानस्यार्थस्य खमित्येषा सज्ञा भवति । इति खे कृते--

८२ । पूर्वत्रासिद्धं । ५ । ३ । पूर्वमिन् शाले कर्तव्ये
परं शास्त्रे असिद्धं भवति । इति यकारवकारभोरसिद्धत्वात्
अयवादिर्न भवति । भगोयँत्र । भगो अत्र । मोयत्र । भो अत्र ।
पटवँ । पट उ । असावँ । असा उ । अर्थादचीति किं ? वृक्ष-
वृश्चमाचक्ष्णाणो वृक्षव् हसति ॥ पटव् इह । असाव् इदुः ।
तय् आहु । तस्माय् आसनम् । इति त्रि स्थिते -

८३ । वाऽनुज्यात् । ५ । ४ । अवर्णात्परस्य वकारस्य
यकारस्य चास्पष्ट ख चादेशौ वा भवतः उजि वर्जिते अशि
परतः । पक्षे तदवस्थाता । पटविह । पट इह । पटकिह ।
असाविदुः । असा इदुः । असाविदुः । तयाँहुः । त आहुः ।
तयाहुः । तस्मायाँसनं । तस्मायासनं । तस्मा आसनम् । अनुजीति
किं ? पटवँ । पटउ । द्विरूपमेव ॥ भगोय् हसति । मोय् देहि ।
देवाय् याँति । वाताय् वाँति । इति स्थिते--

१ । अस्य स्थानं व्योः ख वा । ५ । ४ । ५ । इति सूत्र महावृत्तो ।

८४ । हलि । ५ । ४ । अशि यो हल् तस्मिन्-हलि
परतः व्योः खं भवति । नित्यार्थं वचनं । भगो हसति । भो
देहि । देवा यांति । वाता वांति । अशीति विशेषणं हलः किं ?
बृक्षं करोति ॥ पुनर रात्रः । पटुरा राजा । इति स्थिते-दो ढि
स्मित्यनुवर्तमाने-

८५ । रो रि । ५ । ४ । रेफस्य रिपरतः खं भवति ।

८६ । द्वित्वेऽणः^१ । ४ । ३ । ढकारस्य रेफस्य च खे सति
पूर्वस्याणो दीर्भवति । इति दीत्वे कृते । पुनरा रात्रः । पटुरा राजा ॥
एष हसति । स जयति । इति स्थिते-द्वयो हस्त्युदिति वर्तमाने-

८७ । तोऽनम्से सात्सोः खं^२ । ४ । ३ ।

तकारस्य स्थाने यः कृतः सकारस्तस्मात् परस्य सोः खं भवति
हलि परतः न चेत् स तकारस्थानिसकारो नर्त्तसे वर्तमानः ।
एष हसति । स जयति जिनः । अनम्से इति किं ? अनेपो
हसांत । असो जयति ।

इति व्यंजनसंधिः ।

इति जैनैन्द्रप्रक्रियायां प्रथमः संधिः समाप्त ॥ १ ॥

१ । अस्य स्थाने द्वित्वे पूर्वस्याणो दीः । ४ । ३ । २१६ । इति ।
२ । अस्य स्थाने-हस्त्येतत्तदोरनम्सेऽयोः मुखं । ४३ । १०९ । इति ।

अथ नामनिर्णयमनुवर्णयिष्यामः ।

तत्र अजंताः पुंलिङ्गाः ।

तद्यथा—संख्यवहारप्रसिद्धयर्थं पुरुषैः संकेतितः शब्दो नाम ।
तन् द्विषिधं । अजंतं हलंतं चेति । तदष्टविधमपि संभवति । पुंलिङ्गं
स्त्रीलिङ्गं नपुंसकलिङ्गं स्त्रीपुंसकलिङ्गं पुत्रपुंसकलिङ्गं स्त्रीनपुंसक-
लिङ्गं स्त्रीपुंनपुंसकलिङ्गं अलिङ्गं चेति । तत्र अजंतेषु पुल्लिङ्गेषु
प्रथममकारांतः पुंलिङ्गो धर्म इत्येष शब्दः स्वभावादेवैकत्वादि-
वृत्तिमान् । अय्युत्पत्तिपक्षे—

८८ । अयु मृत् । १ । १ । युवर्जितमर्थवच्छब्दरूपं मृत्
संज्ञं भवति । इति मृत्संज्ञां लभते । व्युत्पत्तिपक्षे पुनः—

८९ । कृद्भूत्साः । १ । १ । कृदंतं लृदंतं ससंज्ञकं च
मृत्संज्ञं भवति । इति लब्धमृत्संज्ञकादतः त्यः पर इत्यधिकृत्य-
कृद्यामृद् इति च प्रस्तुत्य—

९० । स्वौजसमौद्गृष्टाभ्यांभिस्ङेभ्यांभ्यस्ङसि
भ्यांभ्यस्ङसोसाम्ङ्योस्मुप् । ३ । १ । दधंतादायंतान्मृ-
द्गृष्टाच्च परास्वमंज्ञामूला स्वादयो भवन्ति । इति विधाना-
दविशेषेण सर्वस्यादिप्रसंगे प्राप्ते ‘मिदंकार्थे वाः’ इत्येवमादिना
लक्षणेन स्वादीनां नियमः क्रियते । कथं—मिदंलिङ्गोऽन्वदूषु
प्प्रदन्त्या, एति सुपथ्येति चानुवर्तमाने—

९१ । आप्परा विभक्तीहल्यः । १ । २ । अर्थ-

१ । अस्य स्थानं तामामाप्परास्तद्धल्यः । १ । २ । १५७ इति

वशात् विभक्तीपरिणाम इति सुपश्चेत्येतच्चातं संपद्यते । सुपां त्रिणो मृत्वा स्थितानां विभक्तीगुणस्य हलोऽचश्च यथासंख्यमाप्पराः अकारपराः पकारपराश्च सतः संज्ञा भवन्ति । इति तासां सुपां सप्ताविशेषसंज्ञाः क्रियन्ते । सु औ जस् इति वाः । अम् औट् शस् इति इप् । टा भ्याम् भिस् इति भा । डे भ्याम् भ्यस् इति व्यप् । डसि भ्याम् भ्यस् इति का । कस् ओस् आम् इति ता । छि ओस् सुबिति ईप् ।

६२ । मिडैकार्थे वाः । १ । ४ । मिडतेन पदेनैकार्थे समानार्थे वर्तमानात् ङ्यन्तादावन्तान्मृद्वाश्च वा विभक्ती भवति । तस्याश्चावयवानां त्रयाणामपि ‘एको द्विर्बहुश्चैकयः’ इत्यनुवर्तमाने-

६३ । सुपश्च । १ । २ । सुपां त्रीणि त्रीणि वचनानि एकयः एको द्विर्बहुरित्येवं संज्ञकानि भवन्ति । इत्येकद्विबहुसंज्ञका विधी-
यन्ते । तेषां चावयवानां त्रयाणामपि संकरेण प्राप्तौ सत्यां नियमः क्रियते ।

६४ । साधने स्वार्थे । १ । २ । एकार्थे साधने त्वार्थे एकः सुर्भवति । द्वित्वाविशिष्टेत्येवं साधने द्विरो भवति । बहुत्वविशिष्टेऽर्थे साधने बहुवर्जस् भवति । एवं सर्वत्र । उकारजकारयोः “अप्रयोगीदिति” इत्संज्ञा । कार्यार्थमनयोरुपादानं, न प्रयोगे श्रवणार्थमिति निवृत्तिः । सकारादीनां प्रयोगे श्रवणार्थमुपादानमिति नेत्संज्ञा । उकारः ‘सावनडुहः’ इति विशेषणार्थः । जकारो जर्सीति विशेषणार्थः । धर्म स् इति स्थिते—

६५ । सुम्भिडंतं पदं । १ । २ । सुवंतं मिडंतं च यच्च-
ब्दरूपं तत्पदसंज्ञं भवति । इति पदसंज्ञायां पदम्येत्यधिकृत्य-
'ससजुषो रिरिति रिरादेशः । इकारो 'इष्टि रे', इति विशेषणार्थः ।
रंरित्यधिकृत्य—

६६ । अंनेऽः^१ । ५ । ४ । अंते विरामे अवसाने वर्तमानस्य
रेफस्य अः इति विसर्जनीयो भवति । इति विसर्जनीयः । अकार
उच्चारणार्थः । धर्मः तिष्ठति इत्यादि मिडंतं पदमभिसंबन्धनीयं ।
एवमुत्तरत्रापि । धर्मं औ इति स्थिते आदेविति वर्तमाने—

६७ । एच्यैप् । ४ । ३ । द्वयोरेकः परस्य स्वासन्न ऐप्
भवति । धर्मी । धर्मं अस् इति स्थिते 'तदैचि परः, उत्स्यपदे',
इति चाधिकृत्य—

६८ । एच्यतः^२ । ४ । ३ । अकारस्य द्वयोरेकः परो भव-
त्यपद एपि परतः । इति पररूपे प्राप्ते 'यन्म्यतो दीः' इति अनु-
वर्तमाने—

६९ । जसि । ५ । ३ । गोरकारांतस्य दीर्भवति जसि परतः
इति दीर्त्वं भवति । स्वेको दीरिति पुनर्दीर्त्वं । पूर्ववद् रित्वं
विसर्जनीयश्च । धर्माः । तथा संबोधनार्थविवक्षायां मिडंकार्थे
वाः इति वाः भवति । तस्याः—

१ । अम्य म्याने—विरामं विसर्जनीयः ५ । ४ । १८९ । इति
सूत्रं वर्तते । २ । अस्मिन् सूत्रे 'अपदे' इति पदमधिकं महाश्रुत्वा
३ । अम्य म्याने—सुटि पूर्वम्यं । ४ । ३ । ८९ । नेच्यात् । ४ ।
३ । ९२ । इति सूत्रद्वयं प्राक्रियाभेदश्च वर्तते ।

- १०० । संबोधने बोध्यं । १ । ४ । संबोधनेऽर्थे विहितायाः वायाः बोध्यमिति संज्ञा । असिद्धतत्संबंधस्य व्यापारातर प्रत्यभिमुखीकरण आमतन्त्रेण संबोधनं तत् श्रोतनार्थं । हे भोः प्रमृतयः शब्दाः प्रागुपादीयते । हे धर्म स् इति स्थिते—

१०१ । सुप्ते । १ । ४ । बोध्यस्यैकवचनं सुः किसंज्ञा भवति । इति किसंज्ञा । 'व्योः खं वल्कौ, हल् ड्याप्थः सुसिपत्यनच् 'केरेढ' इति चानुवर्तमाने—

१०२ । प्रात् । ४ । ३ । प्रादुत्तरस्य केरनचः खं भवति । द्विवहो. पूर्ववत् । हे धर्म । हे धर्मो । हे धर्मा । किं तिष्ठसि । किं तिष्ठयः । किं तिष्ठय इति गम्यते । धर्म इति त्रि. स्थिते—

१०३ । कर्मणीप् । १ । ४ । कर्मणि कारके इप् भवति । किं कर्म?

१०४ । कर्त्राप्यम् । १ । २ । कर्त्रा यदाप्यत्वेन विवक्षित-मोप्सितानीप्सितोदासीनविकल्पं तत् कर्मसंज्ञं भवति । इत्येवमादि लक्षणो विहितः । तस्या एकोऽम् । द्विरौद् । बहु शस् । टकारशकारयोरित्संज्ञा । टकारः सुडिति प्रत्याहारार्थः । शकारः शासिति विशेषणार्थः । सुटीदुतः प्राक् स्वमित्यधिकृत्य—

१०५ । पूर्वोऽमि । ४ । ३ । सुव्यामि परतः परः पूर्वो भवति द्वयोरेकः । औटि पूर्ववत् । 'स्वेको दाः', सुटीदुतः प्राक् स्वं, इति चाधिकृत्य—

१०६ । शसि । ४ । ३ । यसि परतः प्राचोऽकः स्वं दीर्भवति द्वयोरेकः । इति दात्वे कृते—

१०७ । न्पुंसि । ४ । ३ । यसो नकारादेशो भवति पुंसि पुंलिङ्गे गम्यमाने ।

१०८ । षो नो णोऽभिन्ने । ५ । ४ । पकाररेफाभ्यां परस्य नकारस्य एत्वं भवत्यभिन्ने । इति एत्वं प्राप्तं । नांतरोयनभेदेणे इति चाधिकृत्य—

१०९ । क्षुम्नायन्तेपुं । ५ । ४ । क्षुम्नादीनां पदस्यांत्ये च वर्तमानस्य नकारस्य एत्वं न भवति । इति निषिद्धं । धर्मम् । धर्मो । धर्मान् । पश्येत्यादि क्रियासंबन्धः । धर्म इति त्रिः स्थिते-संज्ञो भा वेरित्यनुवर्तमाने—

११० । कर्तृकरणे । १ । ४ । कर्तरि करणे च कारके वर्तमानात् इयामृदः परा मा विभक्ती भवति । कः कर्ता । किं वा करणं

१११ । स्वतंत्रः कर्ता । १ । २ । इतरेषां कारकाणां साध्य-
सिद्धिं प्रति प्रवर्तमानानां स्वातंत्र्येण प्राधान्येन यत् कारकं विव-
क्षितं तत् कर्तृमंत्रं भवति ।

११२ । साधकतमं करणः । १ । २ । सिद्धेषु कारकेषु मत्त्व-
पि साध्यायाः क्रियायाः साधकत्वं प्रकृषेण यद्विचक्षितं तत् कारकं

१ । अस्य म्यान् नश्च पुंसि । ४ । ३ । ९१ । इति । २ । अस्य म्यान् षो नो णः समाने । ५ । ४ । ८५ । इति । ३ । अस्य म्यान् क्षुम्नादिषु । ५ । ४ । ११७ । अन्वयः । ५ । ४ । ११५ । इति ।
४ । अस्मिन् भेति पदमाधिकं महारूपा ।

करणसंज्ञं भवति । तस्याः माया एकष्टा द्विभ्याम् बहुभिस् ।
टकार इत्संज्ञः स्येनात् ङष्टाङ्सीति विशेषणार्थः । स्वेको दी-
रिति दीत्वे प्राप्ते गोरित्याधिकृत्य-भिसोऽत ऐसिति चानुवर्त्य--

११३ । स्येनान्ङष्टाङ्सेः । ५।१। अकारांतस्य गोर्निमि-
त्तभूतानां ङस् टा ङसे इत्येतेषां यथासंख्यं स्य इन् आत् इत्येते
आदेशा भवन्ति । इति टा इत्येतस्य इन् इत्ययमादेशो भवति ।
को गुः ?

११४ । यत्त्ये तदादि गुः । १।२। यस्य त्यः यत्त्यस्तस्मिन्
यत्त्ये परतः तदादि शब्दरूपं गुसंज्ञं भवति । पूर्ववदेप् । पो
नो गोऽभिन्ने इति शब्दं । भ्यामि-यन्यतो दीरित्याधिकृत्य--

११५ । सुपि । ५ । २ । गोरकारांतस्य दीर्भवति यञादौ
सुपि परतः ।

११६ । भिसोऽत ऐस् । ५।१ । अकारांतस्य गोर्निमित्त-
भूतस्य भिस ऐसित्ययमादेशो भवति । पूर्ववदेप् । रित्वविसर्जनीयौ
च । धर्मेण । धर्माभ्यां । धर्मैः । कर्तरि प्रयोगे स्फीयते इत्यादिः
करणे त्ववाप्य इत्यादिका क्रिया संबध्यते । धर्म इति त्रि. स्थिते--

११७ । संप्रदानेऽप् । १।४ । संप्रदाने कारके धर्तमानात्
ङ्याभ्युदो अप् विभक्ती भवति । किं संप्रदानम् ।

११८ । कर्मणोपेयं संप्रदानं । १ । २। कर्मणा करणभूतेन
कर्ताप्येन गवादिना पारिभाषिकेण लोकिनेन वा पारिस्पदात्मकेन
यदुपेयत्वेन निवाक्षितं तत्कारक संप्रदानसंज्ञं भवति । तस्या एको ङे ।

द्विर्म्या । बहुर्म्यस् । ङकारः । इत्संज्ञो ङेर्यः । इति विशेषणार्थः ।
गोरिति भिसोऽत ऐसिति च प्रस्तुत्य—

११६ । ङेर्यः । ५।१ । अकारांतस्य गोर्निमित्तमृतस्य ङे इत्ये-
तस्य य इत्ययमादेशो भवति । सान्निपातपरिभाषाया अनित्यत्वा-
त्सुपीति दीत्वं । म्यामि पूर्ववद् । म्यासि सुपीति दीत्वं प्राप्तं ।

१२० । बहौ ऋल्येत् । ५।२ । गोरकारांतस्य झलादौ
बहुवचने परत एकारादेशो भवति । इति एत्वं च प्राप्तं । सुपीति
दीत्वं प्राप्तं तयोरुभयोरन्यत्र सावकाशयोरेकत्र समुदीतयोस्तु-
ल्यबलयोः स्पद्धे सति परत्वविधिर्भवति । पूर्ववत् रित्यविसर्ज-
नीयौ । धर्माय । धर्माभ्याम् । धर्मेभ्यः । दीयते इत्यादि क्रिया-
मिगमः । धर्म इति त्रिः स्थिते—

१२१ । काऽपादाने । १ । ४ । अपादाने कारके वर्तमानात्
ङ्याम्मृदः का भवति । किमपादानं—

१२२ । ध्यपाये धुवमपादानं । १ । २ । धियो बुद्धेरपायो
विभागो ध्यपायः । तस्मिन् ध्यपाये सति यत् प्रौढ्येन विवाजितं
तत्कारकं अपादानसंज्ञं भवति । तस्या एको ङसिः । द्विर्म्याम् ।
बहुर्म्यस् । ङकारेकारावित्संज्ञौ । ङकारः सोऽङ्ङितीति विशेषणार्थः ।
इकारो ङयसेः स्मिस्मादिति विशेषणार्थः । स्येनान्ङस्त्राङ्सेरिति
ङ्सेरदादेशो भवति । स्वेको दीरिति दीत्वं । म्यामि म्यासि च पूर्व-
वत् । धर्मात् । धर्माभ्याम् । धर्मेभ्यः । अवरोहतीत्यादि
क्रियाऽवसीयते । धर्म इति त्रिः स्थिते—

१२३ । ता शेपे । १ । ४ । शेपे विवक्षिते ड्याम्मृदः ता विभक्ती भवति । कर्मादीनामविवक्षा । ततोऽन्यः स्वस्वाम्यादिः शेषः । तस्या एको ङस् । द्विरोस् । घुराम् । ङकारो ङस्त्वस्योरिति विशेषणार्थः । स्येनान् ङस्ताडसेरिति ङसः स्य इत्ययमादेशो भवति । बहौ शल्येदिति वर्तमाने— ।

१२४ । ओसि । ५ । २ । अकारांतस्य गोरेत्वं भवत्योसि परतः । इत्येत्वमयादेशो रित्वविसर्जनीयौ च । आभ्यास्मेः सुडिति वर्तमाने— ।

१२५ । प्रेल्म्वाप्चतुरो नुट् । ५ । १ । प्र इल् न् इत्येवं संज्ञेभ्यः आबताच्चतुःशब्दाच्च नुडागमो भवत्यामि परतः । ङकारटकारयोरित्संज्ञायामुकारउच्चारणार्थः । टकारः टिदादिरिति विशेषणार्थः । स्वचिह्नस्याविष्टाष्टपञ्चभिन्नाष्टिनाधिद्रश्रुवक्षस्वास्तिकस्य दीरिति गोरिति च मस्तुत्य— ।

१२६ । नाम्यतिसृचतसृ ॥ गोरंतस्य दीर्भवति नामि परतः तिसृ चतसृ इत्येतौ शब्दौ वर्जयित्वा पूर्ववत् नकारस्य णत्वम् । धर्मस्य । धर्मयोः । धर्माणाम् । फलमित्यादिशब्दप्रयोगः धर्म इति त्रिः स्थिते— ।

१२७ । ईवाधारे च^१ । १ । ४ । आधारे च कारके वर्तमानात् ङ्याम्मृद ईप विभक्ती भवति । फः पुनराधारः ।

१२८ । आधारोऽधिकरणम् । १ । २ । आधेते क्रियाऽस्ते-

त्रित्याधार । कर्तृसमवायिन्या शयनादिक्रियाया कर्मसमवायि-
न्याश्च पचनादिक्रियाया अधिकरणत्वेन योर्धो विवक्षित म
आधारसज्ञो भवति । तस्या एको छि । द्विरोस् । बहु मुप् ।
ढकारपकारयोरित्सज्ञाया ढकारो “न्याम्मोर्द्धराम्” इति विशेष-
णार्थ । परार सुनिति प्रत्याहारार्थ । पूर्ववदेप् । ओसि च
ओसीति एत्वम् । सुपि वदौ श्रुत्येदित्येत्व । त्रिवर्णां ससेप्प ।
नुमृशर इति च प्रप्तुत्य-

१२६ । त्यादेशयोः । ५ । ४ । ४३ । त्यसकारभ्यादेशस
कारस्य च कवर्गादिणताच्च नुमृशरपरादुत्तरस्य पत्व भवति । इति
पत्व । धर्मे । धर्मयो । धर्मेणु । चित्त निधेहि इत्यादि क्रिया-
भिन्मवध कार्य । एवमकाराना पुलिंगा शब्दा सप्तविमर्त्ता
क्रियामिन्मवधो योज्य । परमस्ति प्रक्रियाविशेष सर्वादिषु ।
तथाहि । सर्व । विश्व । उभ । उभयद् । अन्य । अन्यतर ।
इतर । इतर । इतम । त्व । त्वत् । नेम । सम । सिम । पूर्व ।
पर । अवर । दक्षिण । उत्तर । अपर । अधर । म्व । अतर् ।
त्यत् । तत् । यत् । अट् । इट् । णत् । णक् । द्वि । युप् । युप् ।
भवन् । अस्मद् । किम् । इति सर्वादय । तेषा युप् । युप् । युप् ।
वर्तिताना अमिधेयवन् लिङ्ग भवति । तत्रिलिङ्ग । तत्र यदा
पुलिंगाम्भदा योज्यते विशेष्यते च जसिट्मृटिड्म्यामिध्वेव ना
न्यत्र धर्मादिभ्य । सर्व । सर्वो । जसि मर्व अगिति स्थिते
गोरिति भिसोत प्रेसिति ये म्मे इति च वर्तमाने—

१३० । जशः शी । ५ । १ । १४ । स्त्रिसंज्ञकस्याकारम्य
गोर्निमित्तमृतस्य जसः स्थाने शीत्ययमादेशो भवति । शकार
इत्तंशः शित्सर्वस्येति विशेषणार्थः । कः स्त्रिः ।

१३१ । स्निः सर्वादिः^१ । १ । १ । ४० । सर्वादयः
स्त्रिसंज्ञा भवन्ति । इति स्त्रिसंज्ञायां “आदेप्” सर्वे । सर्वादीनामपि
संबोधनमस्त्रीत्येके । हे सर्व । हे सर्वौ । हे सर्वे । सर्वम् । सर्वौ ।
सर्वान् । सर्वेण । सर्वाभ्याम् । सर्वैः । सर्व ए इति स्थिते—“ङ्ये”
इत्यधिकृत्य—

१३२ । स्नेः स्मैः^२ । ५ । १ । १२ । स्त्रिसंज्ञकस्याकारात्तस्य
गोर्निमित्तमृतस्य स्ने इत्यस्य स्मै इत्ययमादेशो भवति । सर्वस्मै ।
सर्वाभ्यां । सर्वेभ्यः । ङसि—

१३३ । ङ्यसेः स्मिन् स्मात्^३ । ५ । १ । १३ । स्त्रेकारांतस्य
गोर्निमित्तमृतयोः ङि असि इत्येतयोः यथासंख्यं स्मिन् स्मात्
इत्येतावादेशौ भवतः । इति ङसेः स्मात् । सर्वस्मात् । सर्वा-
भ्याम् । सर्वेभ्यः । सर्वस्य । सर्वयोः । आमि—

१३४ । आम्यात्स्नेः सुट्^४ । ५ । १ । ३४ । स्त्रेवर्णा-
त्ताद् गोरामि परतः सुट् भवति । पूर्ववदेत्वं षत्वं च । सर्वेषाम् ।
सर्वास्मिन् । सर्वयोः । सर्वेषु । एवं विश्वोभोमयङन्याभ्यतरेतर-

१ । अस्य स्थाने सर्वादिः सर्वनाम् । १ । १ । ३५ । इति सूत्रम् ।

२ । अस्य स्थाने-सर्वनाम्नः स्मै । ५ । १ । १२ । इति ।

३ । अस्य स्थाने ङसिङ्यो स्मात्स्मिन् । ५ । १ । १३ । इति ।

४ । अस्य स्थाने आम्यात्सर्वनाम्नः सुट् । ५ । १ । ३४ । इति

शब्दाः । टकारः स्त्रियां ङ्यर्थः । इतरठतमौ त्वौ, तेन तदंतानां
कतरयतरततैकतरकृतमप्रभृतीनां ग्रहणं । तेषां त्वनेमामिम
शब्दानां च सर्ववद् प्रक्रिया ।

१३५ । ^१समं सर्वयुक्ते । १ । १ । ४१ । सर्वार्थे युक्तार्थे
च समशब्दः सर्वादिर्भवति । स च सर्ववद् ।

१३६ । ^२पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराण्यखौ
व्यवस्थायां । १ । १ । ४२ । स्वामिधेयापेक्षावधिनियमो
व्यवस्था । तत्रैतानि असेञ्जायां सर्वादीनि भवति ।

१३७ । ^३स्वमज्ञातिव्यनाख्यायां । १ । १ । ४३ ।
स्वशब्दः सर्वादिर्भवति, न चेत् ज्ञातिघनपर्यायः ।

१३८ । ^४वह्निर्योगोपसंव्यानेऽपुर्णतरं । १ । १ । ४४ ।
बहिर्भावेन बहिष्ठेन बाधेन वा वस्तुना योगे उपसंव्याने उपसं-
विष्यमाने च वर्तमाने अंतरशब्दः सर्वादिर्भवति न पुरि बहि-
येगिऽपि ।

१३९ । पूर्वादिदृढव्यस्योर्या^५ । १ । १ । ४५ ।
पूर्वादयो नवाक्षरांता दृढस्योः परतः स्यादयो वा भवन्ति ।

१४० । ^६जमि । १ । १ । ४६ । जसि च विकृतरः । इति

१ । २ । ३ । ४ इने योगाः गणपाठस्थाः, न तु सुप्रपाठस्थाः
महागुप्ती ।

५ । दृढस्योऽन्तः । १ । १ । ४३ । इति सुप्रमम्य स्थाने ।

६ । इम्य स्थाने पूर्वादयो नष्टाः । १ । १ । ४२ इति ।

जम्हातिडिप्वेव विगेषोऽन्यत्र सर्वशब्दवत् । पूर्वे पूर्वाः ।
पूर्वस्मात् पूर्वात् । पूर्वस्मिन् पूर्वे । एवं परादयोऽपि नेयाः ।
त्यदादीनां सप्तानां अत्वस्य किमः कादेशस्य च विधानादकारा-
तत्वं । त्यद् इति स्थिते पूर्ववत्स्वादिः इतां च निवृत्तिः ।

“सुप्याप्त्नः” इत्यधिकृत्य—

१४१ । त्यदादेरः । ५ । १ । १७७ । त्यदादीनामकारांता-
देशो भवति सुपि परतः । तास्थानेऽन्तेऽल इति दकारस्यात्वं ।
एप्यत इति पररूपं । त्यदादेर इति प्रस्तुत्य—

१४२ । तोः^१ सोऽनन्ते सौ । ५ । १ । १८० । त्यदादीनां
तवर्गस्थानन्ते वर्तमानस्य सकारादेशो भवति सौ परतः । सर्व-
शब्दवदन्यत् । स्यः । त्यौ । त्ये । हे स्य । हे त्यौ । हे त्ये ।
त्य, त्यौ, त्यान् । त्येन, त्याभ्यां, त्यैः । त्यस्मै, त्याभ्यां, त्येभ्यः ।
त्यस्मात्, त्याभ्यां, त्येभ्यः । त्यस्य, त्ययोः, त्येषां । त्यस्मिन्, त्ययोः,
त्येषु । एवं तदादयोऽपि योज्याः । अदस् शब्दस्य तु विशेषः ।
अदस् इति स्थिते पूर्ववत् स्वादिरितां च निवृत्तिः । तोस्सोऽनन्ते
साविति अधिकृत्य—

१४३ । असौ । ५ । १ । १८१ । असावित्यदसः सकारस्य
औकारादेशो भवति । अत्वापवादः । सोश्च स्वं निपात्यते । तो-
स्सोऽनन्ते साविति दकारस्य च सकारः । एच्यैप् । असौ ।
अदस् औ इति स्थिते-त्यदाद्यत्वे पररूपे ऐपि च कृते—

१४४ । दादुर्दोमोऽदसोऽसेः । ५ । ३ । ११६ । अदसोऽ-
कारीनूतसकारांतस्य दकारात्परस्य वर्णमात्रस्य च उत्वं दकारस्य च
मत्वमिति कर्तव्यं । स्वस्याभाव्योऽत्परः इति प्रथक् नन्निर्देशात्
भाव्योऽपि स्वस्य ग्राहको भवतीति स्वासन्न इति द्विमात्रस्याकारस्य
द्विमात्र ऊकारो भवति । अम् । जसि अदे इति स्थिते-

१४५ । बहुप्वेरीः^१ । ५ । ३ । ११८ । अदसो बहुत्वे
निष्पन्नस्य एकारस्य ईकारो भवति । उत्पापवादो यस्य च मत्वं ।
अमी । संबोधनेऽप्यविशेषः । अमि पूर्ववदत्वमत्वमुत्वं च । अमुं ।
आदि पूर्वपद् । अम् । एसि दीत्वं नुंसोति नत्वं । पूर्ववदन्मद् ।
अमून् । टा सुपि-अमु आ इति स्थिते-

१४६ । टो नाऽस्त्रियां^२ । ५ । २ । १२६ । सोः परस्य
अभियां बिहितस्य टा इत्येतस्य ना इत्यादेशो भवति । इति नामावे
कर्तव्ये मुभावस्यासिद्धत्वादप्राप्ते सुलक्षणे नामावे-

१४७ । न मु टाविधौ । ५ । ३ । ३७ । टा इत्येतस्य
विधिष्ठाविधिस्तस्मिन् कर्तव्ये न मुभावोऽसिद्धः । इति नामावे
कृते पुनर्मुत्वस्यासिद्धत्वाद् मुपीति दीत्वे प्राप्ते टा इत्येतस्मिन्
विधिस्तस्मिन्निति च विग्रहे मुभावस्य सिद्धत्वाद् दीत्वं न
भवति । अमुना । भ्यामि मुपीति दीत्वे सत्पुत्वं मत्वं च ।
अमूम्यां ।

१ । अस्य स्थाने-वहावीरेतः ५।३।८७। इति सूत्रं

२ । अस्य स्थाने-आडो नाऽस्त्रियां । ५ । २ । ११३। इति सूत्रं ।

१४८ । नेदमदसोऽकः^१ । ५ । १ । १६ । इदमदसित्येता-
म्यामककाराम्यां परस्य भिसो न ऐस् भवति । भिस ऐस्मावाभा-
वादेत्वर्मात्वं च । अमीभिः । ऊयि उत्त्वमत्वयोरसिद्धत्वात् स्मै-
भावः पत्वं च । अमुष्मै । अमूभ्यां । अमीभ्यः । अमुष्मात् ।
अमूभ्यां । अमीभ्यः । अमुष्य । ओसि एत्वे अयादेशे च कृते
उत्वं मत्वं च, अमुयोः । अमीपां । अमुस्मिन् । अमुयोः । अमीपु ।
इदम् शब्दस्य तु भेदः । इदमिति स्थिते पूर्ववद् स्वादिपिधिः । सौ-

१४९ । इदमो मः । ५ । १ । १८३ । इदमः सौ सुपि
परतो मकारादेशो भवति । अत्वापवादः ।

१५० । पुंसीदोऽय् । ५ । १ । १८६ । पुंसि वर्तमानस्य
इदम इदूरूपस्य अय् इत्ययमादेशो भवति । टा यत्वापवादः ।
हल्ङ्ग्यादिना सौः खं । अयं । त्यदाद्यत्वमन्यत्र ।

१५१ । दः । ५ । १ । १८४ । इदमो दकारस्य मकारादेशो
भवति सुपि परतः । इमौ । इमे । संबोधनेष्वेवं । इमं । इमौ ।
इमान् । टायां-

१५२ । दौत्यनोऽकः^२ । ५ । १ । १८७ । इदमः ककार-
वर्जितस्य इदूरूपस्य अन इत्ययमादेशो भवति टा ओसि सुपि
परतः । अनेन ।

१५३ । हलि खं । ५ । १ । १८७ । इदम इदूरूपस्य हलादौ
सुपि परतः खं भवति । ततो दीत्वं । आभ्यां । भिसि पूर्ववद् ऐस्

१ । अस्य स्थाने—इदमदस्ताः, सकोः । ५ । १ । ९ । इति ।

२ । अस्य स्थाने—अनाप्यकः । ५ । १ । १७० । इति सूत्रं ।

भावे निपिद्धे पुनरेत् । णमि । अम्मै । आम्मा । एम्म ।
अस्मात् । आम्मा । एम्म । अम्म । अनयो । एपा । अम्मिन् ।
अनयो । एपु । इदम इत्यन्वादेशे इति चाधिकृत्य—

१५४ । टौसिप्येतदश्चैनत् १ । ५ । १ । १६० । इदम
एतदश्च टा ओस् इप् इत्येतेषु परत एनदित्ययमादेशो भवति
अन्वादेशे कथितानुक्रमेण । पूर्ववदस्वे पररूपत्वे च कृतेऽयमा
देश । एनेन । एनयो । एनयो । एन । एनौ । एनान् ।
एतच्छब्दस्य एष । एतौ । एते । इत्यादि नेय । एकशब्दस्य
एक , ण्को, एके इत्यादि सर्वशब्दवत् । यद्येकशब्द एषत्वं
सख्याया वर्तते तदैकवचनमेव सर्वासा । एक । एक । एकेन ।
इत्यादि । द्विशब्दस्य द्वित्ववाचित्वात् द्विवचनमेवात्वं च । द्वौ ।
द्वौ । द्वाभ्या । द्वाभ्या । द्वाभ्या । द्वयो । द्वयो । किम् शब्दस्य—

१५५ । किमः क । ५ । १ । १७८ । किम् क इत्ययमादेशो
भवति त्यदादिमवधिनि सुपि परत । क , कौ, के इत्यादि नेय ।
त्वद् युष्मद् भवद् अम्मद् शब्दाना अत्वाभावात् उत्तरत्र
निश्चय । सर्वादीनि असञ्ज्ञाया सर्वादीनि भवति सञ्ज्ञाया तु न
भवात् । सर्वनामा कश्चित् तस्मै सर्वायेत्यादि भवति । प्रथमा
दीना जसि विशेषोऽन्यत्र सर्वशब्दवत्—

१५६ । प्रथमचरमनयाल्पाद्दकनिपयनेमाः । १ ।
१ । १७ । प्रथमार्दाना तयानस्य च तत्त्ववधिनि जमि स्मि सञ्ज्ञा

१ । अस्य म्याने—टौसिप्येतदश्च १ । ५ । ३ । ११९ । इति सूत्र ।

वा भवति । यदा सिसंज्ञा तदा जसः शीभावः । प्रथमे प्रथमाः ।
चरमे चरमाः । द्वितये द्वितयाः । अल्पे अल्पाः । अर्द्धे अर्द्धाः ।
कतिपये कतिपयाः । नेमे नेमाः । नेमशब्दस्य सर्वादित्वादन्यत्र सर्व-
शब्दवत् । तीयत्यातस्य षेढसिद्धिषु विशेषोऽन्यत्र धर्मशब्दवत् ।

१५७ । 'तीयो ङिति । १ । १ । ५३ । तीयत्यांतः शब्दो
ङिति कायें कर्तव्ये सि संज्ञो वा भवति । इति विकल्पेन
स्मायादिः । द्वितीयस्मै द्वितीयाय । द्वितीयस्मात् द्वितीयात् ।
द्वितीयस्मिन् द्वितीये । एव तृतीयशब्दः इति । आकारांतः क्षीर-
पाशब्दास्त्रिलिंगस्तत्र पुलिंगो नीयते । पा पाने । पा इत्येषा
प्रकृतिः पानार्थं वर्तते । इत्युक्तार्थत्वात् पानशब्दस्य निवृत्तिः ।
पा इति स्थिते । तस्याः—

१५८ । भूवादयो धुः । १ । २ । १ । मू इत्येवमादीनां
चुरादिपर्य्यंतानां पाठतोऽर्थतश्च परिच्छिन्नानां^१ धुसंज्ञा भवति ।
धुसंज्ञायां सत्यां क्षीरमित्युपपदं । ततः कर्मणीत्यम् । क्षीरं पिबति
इति विग्रहे—त्यः पर इति धोरिति कर्मणीति क्वचिदिति चानु-
वर्तमाने—

१६६ । क्विप् । २ । २ । ७४ । कर्मणि वाचि धोः
क्वचित् क्वचित्ययं त्यः परो भवति । स च—

१६० । कृत्^२ कर्तरिगभिः । २ । ४ । ४७ । भिर्वर्जितः

१ । अस्य स्थाने तीयस्य ङिति । १ । १ । ४४ । इति सूत्र ।

२ । अस्य स्थाने "परंतात्मनां" इति पाठः । (क) पुस्तके धर्तते ।

३ । अस्य स्थाने कर्तरि कृत् २ । ४ । ५२ । इति सूत्रं ।

कृत्सज्जन्त्य कर्तरि भवति । क्विप् पुन कृत् ।

१६१ । कृदामिङ् । २ । १ । ६६ । मिद्वर्जितो घोर्विद्धि
तस्य कृत्सजो भवति । इति कर्तरि भवति । स सेवोऽप्रयोगीत् ।
क्कार विठ्तीति विशेषणार्थ । ककार प्राक्केर्वाऽसम इति
सति साम्ये वाधनार्थ । इकार उच्चारणार्थ । पकार पिति
इति तुगिति विशेषणार्थ । तत कृदतम्य मृत्सजाया स्वादि
विधि प्राप्त । क्षीर अम् पा इति स्थिते सुप् सुपेत्यधिकृत्य -

१६० । वागमिड् । १ । ३ । ८५ । मिद्वर्जित वार्मज्ञ
कृदतेनोत्तरपदेन सह नित्य पसो भवति । अमिडिति प्रतिषेधश्चन
ज्ञापक तिवाङ्गारफाणा कृद्धि सह सुबुत्परे प्राक् एव सो
भवतीति । किं वाग्सन् ।

१६३ । ईपा वाक् । २ । १ । ६७ । तत्र घोरधिकारे
ईपा निर्दिष्टम्य वाक् सजा भवति । इति वाक् सजा ।

१६४ । सुपो घुमृदोः । १ । ४ । १६७ । घुमृदोरवयव
भूतम्य सुप् उप् भवति । इति सुप् उप् ।

१६५ । ३वोक्तं पूर्व । १ । ३ । १०६ । साधिकारे वया
विभक्त्योक्त पूर्व प्रयोक्तव्य । इति क्षीरशब्दम्य पूर्वनिपात ।
क्षीरपा इत्येतन्मात् स्वादिविधि मुटि नाम्नि विशेष । क्षीरपा ,
क्षीरपौ, क्षीरपा । सवोधनेप्येव । क्षीरपा, क्षीरपौ । यसादा

१ । यस्य स्थाने-ईपात्र याञ् । २ । १ । ७७, इति सूत्र ।

२ । अस्य स्थाने यात् न्यक् । १ । ३ । ९३ । इति सूत्र ।

वजादौ । भस्येत्यनोखमंनस्फादित्यधिकृत्य—

१६६ । आतो ऽनापः^१ । ४ । ४ । १३८ । भसंज्ञकस्या-
कारांतस्य स्वं भवति आपं वर्जयित्वा । कः पुनर्मः—

१६७ । यच्चि भः । १ । २ । १२० । यकारादावजादौ च
ध्वर्जिते स्वादौ परतः पूर्वं भसंज्ञं भवति । इति भसंज्ञायां क्षीरपः,
क्षीरपा । हलादावविशेषः । क्षीरपाभ्यां, क्षीरपायिः । क्षीरपे,
क्षीरपाभ्यां, क्षीरपाभ्यः । क्षीरपः, क्षीरपाभ्यां, क्षीरपाभ्यः । क्षीरपः,
क्षीरपोः, क्षीरपां । क्षीरपि, क्षीरपोः, क्षीरपासु । स्त्रियामप्येवं
रूपं । तथा सोमपादयः । इकारांतः पुल्लिङ्गो मुनिशब्दः । मुनि
इति स्थिते स्वादयः । सोरित्वविसर्जनीयौ । मुनिः । औकारयोः ।

१६८ । सुटीदुतः प्राक्स्वं । ४ । ३ । १०६ । प्राचः
पूर्वस्येकारस्योकारस्य च स्वं दीर्भवति अजादौ सुटि परतः । द्वयो-
रेकः । इति दीत्वं । मुनी । जसि । प्रस्यैप् कवित्यधिकृत्य—

१६९ । जसि । ५ । २ । ११६ । प्रांतस्य गोरेब् भवति
जसि परतः । मुनयः । संबोधने कौ ।

१७० । प्रस्यैप् कौ । ५ । २ । ११५ । प्रांतस्य गोरेब् भवति
कौ परतः । “व्योः स्वं बल्काविति” “हल्ब्याभ्यः सुसिप्त्यन-
च्” इति प्रस्तुत्य—

१ । अस्य स्थाने “आतो घोः” इति सूत्रं । २ । अत्र प्रक्रियाभेद-
स्तावत् स्थानिसूत्राणि तु ‘सुटि पूर्वस्वं । ४ । ३ । ८९ । नेच्यात् ।
४ । ३ । ९२ । घो जसि च । ४ । ३ । ९३ ।’ इति महावृत्तौ

१७१ । केरेलः । ४ । ३ । ६५ । एङतात्परस्य केरनचः
स्वं भवति । इति सोः स्वं । द्विवहोः पूर्ववत् । हे मुने । हे मुनी ।
हे मुनयः । अमि पूर्ववत् । मुनी । मुनी । शशि दीत्वन्त्वे-मुनी-
न् । टायां-टो नाऽलियामिति नामावः । मुनिना । हलादाववि-
शेषः । मुनिभ्यां । मुनिभिः । डेढसिङ्सु प्रस्यैवेत्यधिकृत्य—

१७२ । सोर्ङिति^१ । ५ । २ । ११८ । स्वन्तस्य गोरैब्
भवति ङादौ मुपि परतः । किं नाम मु । “य्वौ स्त्र्यास्त्यौ मुः”
“ङिति प्रथेति च प्रस्तुत्य—

१७३ । ^२स्वसन्विपनि । १ । २ । ११० । व्योर्यः प्रःम
मुसंज्ञो भवति सस्त्रिपतिशब्दौ वर्जयित्वा । इति मुसंज्ञा ।
मुनये । मुनिभ्यां । मुनिभ्यः । “पदेत्येङः” इत्यधिकृत्य—

१७४ । ^३डस्डस्योः । ४ । ३ । १११ । एङः परयोः डम्
डसीत्येतयोरिति परतः परःपूर्वो भवति द्वयोरेकः । मुनेः । मुनिभ्यां ।
मुनिभ्यः । मुनेः । मुन्योः । मुनीनां । न्याम्पोर्ङेरामित्यनुवर्तमाने—

१७५ । ^४सोर्ङौ । ५ । २ । १२५ । स्वन्तात् गोः परस्य
डेढावित्ययमादेशो भवति । ङकाराष्टिसार्यः । मस्येति त्रिमिति
चानुवर्तमाने—

१ । ‘सोर्ङि’ इति पाठो मद्रासीयसूत्रपाठे शब्दान्वयेचोद्विषायां
चवर्तते ।

२ । अस्य स्थाने “स्यमास्त्रि । १ । २ । ९६ । पतिः से । १ । २ ।
९७” इति सूत्रद्वयं ।

३ । अस्य स्थाने “ङामिङ्मोः । ४ । ३ । ९७ इति सूत्रं ।

४ । अस्य स्थाने ‘सोर्ङ्य सोः । ५ । २ । ११२ । इति सूत्रं ।

१७६ । ङिति टः १ । ४ । ४ । १३ । ६ । गोर्मस्य टेः खं भवति
 ङिति परतः । इति टिखं । मुनौ । मुन्योः । मुनिषु । एवं रवि-
 कविकलिवलिकेलिवन्धग्निवृष्टिक्रमिध्वनिदधिकपिप्रभृतयः । सखि-
 शब्दस्याभिधेयलिङ्गस्य विशेषः । सखि इति स्थिते स्वादिविधिः ।
 सखितोऽकावित्यधिकृत्य—

१७७ । ङित्सौ । ५ । १ । ७४ । सखिशब्दस्य गोर्निमि-
 चमूले किवर्जिते सौ परतो ङित्ययमादेशो भवति ।

१७८ । ङितास्थानेऽन्तेः । १ । १ । ५४ । तायाः स्थाने
 विधिरुच्यमानोऽन्ते वर्तमानस्यालः स्थाने भवति । इति अन्तेः
 स्थाने विज्ञाते पुनरनेकवर्णः सर्वस्य इति सर्वस्य प्राप्ते—

१७९ । ङित् । १ । १ । ५५ । ङिदेवानेकाल् अन्त्यस्यालः
 स्थाने भवत्यतोऽन्यः सर्वस्य । इति नियमेन अन्त्यस्य इकारस्य स्थाने
 भवति । ङकारोऽप्रयोगीत्संज्ञायां ङिदिति विशेषणार्थः । हल्ङ्या-
 दिना सौः खं । दीः इति गोः इति “नोङ्” इति च प्रस्तुत्य—

१८० । धेऽकौ । ४ । ४ । ६ । किवर्जिते धे परतो गोर्नोङो
 दीर्भवति । त्यस्वे त्याश्रयमिति सुबंतं पदं । पदस्येत्यधिकृत्य—

१८१ । नो मृदन्ते खं । ५ । ३ । ४३ । मृदः परस्यान्ते-
 ऽवयवे वर्तमानस्य नकारस्य खं भवति । सखा । सुटि “श्रोतो
 णित्” इत्यनुवर्तमाने—

१ । अस्य स्थाने “टेः । ४ । ४ । १२७ ।” इति सूत्रं ।

२ । अस्य स्थाने “अनङ् सौ । ५ । १ । ७० ।” इति सूत्रं ।

३ । अस्य स्थाने एतादृशमेव सुब्रह्मं ।

४ । अस्य स्थाने नखं मृदन्तस्याकौ । ५ । ३ । ३० इति सूत्रं ।

१८२ । 'सखितोऽङ्कौ । ५ । १ । ७३ । सखिशब्दात्परं धं किवर्जिनं णित् भवति । मृजेरेनित्यधिकृत्य—

१८३ । णित्यचः । ५ । २ । ३ । गोरजंतस्य अकारणकारानुबन्धे त्ये परत पेच् भवति । आयादेशः । सखायौ । सखायः । संबोधनेऽप्येवं । अकाविति प्रतिषेधात् कृत् भवति । ततः प्रत्येप् कावित्येप् केश्च स्वं । द्विवद्भोः पूर्ववत् । हे सखे । हे सखायौ । हे सखायः । सखायं । सखायौ । शसि पूर्ववत् सखीन् । टायां त्वसखिपतीति सुसंज्ञाप्रतिषेधान्न नाभावः । सख्या । हलादायविशेषः । सखिभ्यां । सखिभिः । ङेऽपि सुसंज्ञाविरहात् एच् न भवति । सख्ये । सखिभ्यां । सखिम्यः । ङसिङ्सोः "ङ्सूङ्स्योरिति" "अत उत्" इति च प्रस्तुत्य—

१८४ । ख्यस्योऽतः^१ । ४ । ३ । ११३ । ख्य त्य इत्येताभ्यां अनजूकाभ्यां परस्य ङ्सूङ्स्योरकारस्य उत् भवति । अत इति स्थानिनिर्देशात् द्वयोरेक इति निवृत्तः । सख्युः । सखिभ्यां । सखिम्यः । सख्युः । सख्योः । सखीनां । दौ "न्याम्भोर्ङरामिति" "इदुतः" इति च प्रस्तुत्य—

१८५ । औः^२ । ५ । २ । १२४ । इदुद्धयां परस्य डेरौकारो भवति । सख्यौ । सख्योः । सखिषु । पति शब्दस्य मुटि मुनि

१ । अस्य स्थाने—'सख्युरङ्कौ । ५ । १ । ७२ । इति सूत्रं ।

२ । अस्य स्थाने "ख्यत्यादतः । ४ । ३ । ११ । इति सूत्रं ।

३ । अस्यापि कार्यं "औदञ्चसोः । ५ । २ । ११२ ।" इति योगेनैव कृतं ।

शब्दवदन्यत्र सस्विशब्दवत् । पतिः । पती । पतयः । हे पते ।
हे पती । हे पतयः । पतिं । पती । पतीन् । पत्या । पतिभ्यां ।
पतिभ्यः । पत्युः । पतिभ्यां । पतिभ्यः । पत्युः । पत्योः । पतीनां ।
पत्यौ । पत्योः । पतिषु । त्रिशब्दोऽभिधेयलिङ्गः । अतो बहुव-
चनमेव आदशभ्यः संख्याबहुविषये त्यविधानात् । त्रयः । त्रीन् ।
त्रिभिः । त्रिभ्यः । त्रिभ्यः । त्रामि-

१८६ । त्रैस्त्रयः । ५ । १ । ३५ । त्रिशब्दस्य त्रय इत्य-
यमादेशो भवति त्रामि परतः । पूर्ववद् नुट् दीत्वं खत्वं च । त्रया-
णां । त्रिषु । कतिशब्दस्य व्यक्तलिङ्गस्य विशेषः । किमस् इति
स्थिते का संख्या मानमेवां इति विग्रह-

१८७ । किमश्च स्येर्दन्तिश्च । ३ । ४ । २१० । स्थिः
संख्या यन्मान तद्वाचिनः किम् शब्दात् तदिति वासमर्थात् यद् तद्वाचां
च अस्येति सार्थे ङितिस्त्यो भवति घतुरच । ङकारश्चिस्त्वार्थः । सुपो
धुमृदोरिति सुवुप् । बहुविषयत्वाद्बहुवचनमेव भवति । जम्भशसोः
शिरिति वर्तमाने-

१८८ । उविलः । ५ । १ । १६ । गोरिस्संज्ञकात् परयो-
र्जम्भशसोः उव्यवति । क उप ।

१८९ । ष्यांता चेल् । १ । १ । ३६ । पकरांता नकारांता
च या संख्या ङित्यांताश्च इल् संज्ञा भवन्ति । इति इल् संज्ञा ।

१ । ग्रन्थ स्थानं 'किमः । ३ । ४ । १६३ । संख्या परिमाणे
ङितिश्च । ३ । ४ । १६४ ' इति च स्पष्टं ।

२, अस्मिन् स्त्रे चोति पदं नास्ति महावृत्तौ

कृति तिष्ठति । कृति पश्य । कृतिभिः । कृतिभ्यः । कृतिभ्यः ।
कृतीनां । कृतिषु । एवं यत्तदोर्यतिततिशब्दौ तत्रेयौ । ईकारांतो-
ऽभिधेयलिङ्गो ग्रामणीशब्दः । 'खोन् प्रापणे । इति खीञ् बकारो-
ऽप्रयोगीत् अतः फलेऽत्रे इति विशेषणार्थः । पूर्ववद् धुसंज्ञायां—

१६० । ध्वादेः णोऽष्ट्याष्टिच्वस्वस्कः स्नं १ ४।३ ।

६२ ह्रस्वाष्टिच्वस्वर्जितस्य घोरादिभूतस्य पकारस्य णकारस्य च
यथासंख्यं सकारो नकारश्चादेशो भवति । ग्रामशब्दात्कर्मणीप् ।
ग्रामं नयतीति विगृह्य—“क्वचित् क्विविति” क्विप् । स च
प्रतिलब्धकृतसंज्ञः कर्तरि भवति । पूर्ववदप्रयोगीत् प्रयोजयति ।
वागमिष्ठिति सविधिः । सुपो धुमदोरिति सुबुप्, वक्तुं पूर्वमिति
ग्रामशब्दस्य पूर्वनिपातरच् ।

१६१ । ग्रामाग्रानीः । ५।४। १०५ । ग्राम अग्र शब्दा-
भ्यां परस्य नीनकारस्य गतत्वं भवति । इति खत्वं । पूर्ववद्स्वादि-
विधिः सौरित्वविसर्जनीयौ । अजादौ-मणीन् इत्यधिकृत्य—

१६२ । एर्गिद्याक्चादुलोऽस्तुधियः । ४।४। ८२ ।

गिनाक्चाद् परो यो उद् तस्मात्परस्य इवर्णस्य यणादेशो भवति
सुधिशब्दं वर्जयित्वा । ह्रस्वादावविशेषः । ग्रामणीः । ग्रामण्यौ ।
ग्रामण्यः । संबोधनेऽप्येवं । ग्रामण्यं । ग्रामण्यौ । ग्रामण्यः । ग्रामण्या ।
ग्रामणीभ्यां । ग्रामणीभिः । ग्रामण्ये । ग्रामणीभ्यां । ग्रामणी-

१ । अस्य स्थाने “ध्वादेः षः सः । ४।५। ३ । णो नः । ४।३। ५४ ।

‘धोवातिष्वप्कृतस्ययतीनां प्रतिषेधो वक्तव्यः’ इति वार्तिके अ ।

भ्यः । ग्रामण्यः । ग्रामणीभ्यां । ग्रामणीभ्यः । ग्रामण्यः । ग्रामण्योः ।
ग्रामण्यां । औ —

१६३ । न्याम्मोर्डेराम् १ । ५ । २ । ११६ । नीइत्येतस्मात्
आवंतात् मुसंज्ञकाच्च परस्य डेः आमित्ययमादेशो भवति ।
ग्रामण्यां । ग्रामण्योः । ग्रामणीषु । एवं अग्रणी प्रभृतयोऽपि योज्याः ।
स्त्रीलिङ्गेऽप्येवमेव । उलीशब्दस्य भेदः । शीन् इति स्थिते नखं
तस्य गिना योगः । को गिः । प्रादिरिति वर्तमाने—

१६४ । क्रियायोगे गिः । १ । २ । १५७ । क्रियायां
स्वर्धेन योगे संबंधे सति प्रादयो गिसंज्ञा भवन्ति । के पुनः प्रादयः ।
प्रपराऽपसमन्ववनिर्दुर्ल्याद् न्यवयोऽप्यतिसूदभयश्च । प्रतिना सह
लक्षयितव्याः पर्युषयोरपि लक्षणमत्र ॥१॥ इति विंशति प्रादयः ।

१६५ । तिः । १ । २ । १५८ । प्रादयः तिसंज्ञाश्च भवन्ति ।

१६६ । प्राग् घोस्ते । १ । २ । १७५ । ते गितिसंज्ञाः
शब्दाः घोः प्राग् प्रयुज्यन्ते । इति पूर्वप्रयोगनियमः । तत्तस्मा-
त्त्राशः कृत्स्नसुष्वद्धाम्स्कांत्तुम्सुष्मिडाभवित्यन्यक्स्वरादयो क्षि-
रित्युच्चब्दस्य तिसंज्ञायां सत्यां सुपो क्षिरित्युपवचनसामर्थ्यात्
सुः तत् उप । नयतीति विगृह्य-पूर्ववद् क्विवादिः । उद् स् नी
इति स्थिते—

१६७ । तिक्वाद्दुः १ । १ । ३ । ८३ । तिसंज्ञाः कुः
आद् दुम् इत्येते च शब्दाः समस्यन्ते नित्यं पसो भवन्ति । पूर्ववद्

१ । अस्य स्थाने “डेराम् म्याम्नोभ्यः । ५ । २ । ११०” इति
सूत्रं । २ । अस्य स्थाने “तिक्वाद्दुः । १ । ३ । ८३” इति महावृत्तौ

सुबुप् पूर्वनिपातश्च । यरो ङो वा ङे इति उकारस्य नत्व । उन्नी
इत्यत पुन स्वादय । उन्नी । उन्न्यौ । उन्न्य । ग्रामणीशब्द
वत् । स्त्रीलिङ्गेऽप्येव रूप । नीशब्दस्य भेदः । णीन् इति
पूर्ववन्नत्वे क्विदिधि । नी इत्यत स्वादयो हलादावविशेष ।
अजादो तु—

१६८ । 'ह्रस्वनुधुध्रुवोऽचीयुव्यो । ४ । ४ । ७५ । हल
पर श्नु धु ध्रु इत्येतेषा इवणोवर्णयोरचि परत इय् उव् इत्येतौ
आदेशौ भवत । नी । नियौ । निय' । सद्योधनेऽप्येव ।
निय । नियौ । निय' । निया । नीभ्या । नीभि । निये ।
नीम्या । नीम्य । निय । नीभ्या । नीम्य । निय । नियो ।
निया । नियाँ । नियो । नीपु । स्त्रीलिङ्गेऽपि समान रूप । सुधी
शब्दस्य विशेष । ध्यै स्मै चिंताया । डुधान् धारयो च ।
डुकारजकारयोरमयोगीत्वात् डुकारो द्वित्वे चित्ररिति विशेष-
णार्थ । अकारो दविध्यर्थ । प्रारु शब्द प्रयुज्यते । सुध्या-
यति सुदधातीति वा सुधी । अत एवाऽसुधिय इति निपातनात्
रूपसिद्धि । सुधी । सुधियौ । सुधिय । इत्यादि नीशब्दवत् ।
एव सुश्र्यादय ।

उकारात् पुलिग कारुशब्द स च मुनिशब्दवत् । कारु ।
कारु । कारव । इत्यादि । एव बाहुमानुर्केतुकतुतपटुप्रभृतयो
नेया । क्रोष्टुशब्दस्य विशेष । क्रोष्टु इति स्थिते स्वादय ।

१ । अस्य स्यात्ते 'ह्रस्वनुधुध्रुवोऽचीयुव्यो । ४ । ४ । ७५ । इति रूप ।

“एधे” इति “साक्षितोऽकाविति” चाधिकृत्य—

१६६ । ‘तृज्वत्क्रोष्टुः । ५ । १ । ७६ । क्रोष्टुशब्दः

‘तृजंत इव भवति किवर्जिते धे परतः । इति तृज्वद्भावे सति

“इन्तौ” इत्यधिकृत्य—

२०० । ऋदुंशनस्पुरुदंशोऽनेहसां । ५ । १ । ७५ ।

ऋकारांतानां उशनस् पुरुदंशस् अनेहस् इत्येतेषां च किवर्जिते

सौ परतः इन्नादेशो भवति । “तास्थानेऽतेलः” इति सिद्धे

डिविति नियमेन अंत्यस्य भवति । पूर्ववद् ङकारस्य निवृत्तिः ।

सोश्च खं । धेऽकाविति दीत्वं । नो मृदंते समिति नखं । क्रोष्टा ।

औटि । “प्रस्थैप् कौ” इत्यनुवर्तमाने—

२०१ । ऋतो डिधे । ५ । २ । ११४ । ऋकारांतस्य

गोरेब् भवति डौ धे च परतः । रंतोऽणुरिति रपरत्वं । “दीर्गो-

नोङः” धेऽकाविति प्रस्तुत्य—

२०२ । स्वसनप्तृनेतृत्वष्टृक्षतृहोतृपोनृप्रशास्तृअ-

पां । ४ । ४ । ८ । स्वसादीनां तृन् तृच् इत्येवमंतानां अप्

शब्दस्य च किवर्जिते धे परतो गोरुडो दीर्भवति । क्रोष्टारौ ।

क्रोष्टारः । किसंबोधने तृज्वद्भावाभावात् प्रस्थैप् का वित्येप् ।

हे क्रोष्टो । हे क्रोष्टारौ । हे क्रोष्टारः । क्रोष्टारं । क्रोष्टारौ । शसि

न्पुंसीति दीत्वनत्वे । क्रोष्टून् । टादावजादौ—

१ । अस्य स्थाने नास्ति सूत्रं, परं क्रोष्टुशब्दस्याभिधानवशात्

किवर्जिते धे न भवन्ति रूपाणि, एवं च क्रोष्टुशब्दस्यापि किशस्

भिस्मृम्यामामृस्तुप्सु नास्ति प्रेयागः । अन्यत्रतु द्वयोरपि भवन्ति ।

२०३ । वाऽन्यापि । ५ । १ । ७८ । क्रोष्टुशब्दस्य
तृज्वद्भावो वा भवति टादावजादौ परतः । हलादावविशेषः । यदा-
ऽतिदेशस्तदा यणादेशोऽन्यत्र कारुशब्दवत् । क्रोष्ट्वा । क्रोष्टु-
ना । क्रोष्टुम्यां । क्रोष्टुम्यः । ह्रस्वस्योरित्यधिकृत्य—

२०४ । ऋत्त उः^१ । ४ । ३ । १११ । ऋकारांतात् परयोः
ह्रस्वस्योरिति परत उकारादेशो भवति । द्वयोरेकः । रंतोऽणुरिति
रतत्वं ।

२०५ । रात्सः । ५ । ३ । ५५ । रेफात्परस्य सकारस्य
सं भवति । इति सत्वं । क्रोष्टुः । क्रोष्टुम्यां । क्रोष्टुम्यः ।
क्रोष्टुः । क्रोष्ट्रोः । क्रोष्ट्योः । नित्यत्वावामि नुदा तृज्वद्भावो
वाध्यते । क्रोष्टूनां । क्रोष्टुरे । क्रोष्टौ । क्रोष्ट्वोः । क्रोष्टुषु ॥
ऋकारांतः खलपूशब्दोऽभिधेयलिङ्गः । पूञ् पवने । पूजः अकारो
दाविध्यर्थः । धुसंज्ञायां सत्यां खलशब्दात् अम् । खलं पुनातीति
विगृह्य विवधादिविधिः । वागमिहीति सविधिः । सुप उप् । मृत्सं-
ज्ञायां स्वादयः । खलप् । सुप्यजादौ । “यणिष्ठाः” परिवाग्चा-
दुद्धोऽमुधियः” इत्यनुवर्तमाने-

२०६ । सुप्योः । ४ । ४ । ६३ । गि वाग् चपूर्वादुद्धः
परस्य उवर्णस्य यणादेशो भवति अजादौ सुपि परतः । खलप्यौ ।
खलप्यः । हे खलपूः । हे खलप्यौ । हे खलप्वः । खलप्वं । खलप्यौ ।
खलप्यः । खलप्व्वा । हलादावविशेषः । खलपूम्यां । खलपूमिः ।
इत्यादि नीशब्दवन्नेयं । एवं यवोत्पूर्वस्य लूञ् छेदने इत्यस्य

यवलूउस्लूगब्दौ । लूशब्दाच्चुउवादेशः । लूः । लुवौ । लुवः ।
 इत्यादि । प्रतिपूर्वाद् भू सत्तायामित्यस्मात् विववादिः स्वाद-
 यश्च । “हन्करपुनर्वर्षाम्यो भुवः” इति नियमादजादौ सुपि
 यणादेशो न भवति । हलादावविशेषः । प्रतिभूः । प्रतिभुवौ ।
 प्रतिभुवः । हे प्रतिभूः । हे प्रतिभुवौ । हे प्रतिभुवः इत्यादि ।
 एवं स्वयंभूमित्रभूमृतयो नेयाः । स्त्रीलिङ्गेऽप्येतेषामेवं रूपं ।

— ऋकारांतः पुलिंगः पितृशब्दः । पितृ इति स्थिते पूर्ववद्
 स्वादयः । सौ ऋदुशनस्पुरुदंशोऽनेहसामिति वन् । अन्यत्
 पूर्ववत् । स्वसृनप्तृ इत्यादिना नियमेन दीत्वं न भवति । पिता ।
 पितरौ । पितरः । संबोधने कौ वक्तुं भवति । प्रस्यैप् काविति
 एप् । हे पितः । हे पितरौ । हे पितरः । पितरं । पितरौ । शसि
 दीत्वनत्वे पितृन् । दाशौ यणादेशः । पित्रा । पितृभ्यां । पितृभिः ।
 पित्रे । पितृभ्यां । पितृभ्यः । वस्त्वस्योः “ऋत उ ” इत्युत्वं ।
 पितुः । पितृभ्यां । पितृभ्यः । पितुः । पित्रोः । आमि नुण्णत्वदी-
 त्वानि । पितृणां । कथमत्र णत्वं षकाररेफाभावादिति चेदुच्यते
 ऋवर्णे रेफमागोऽस्तीति प्रतिज्ञानात् । तच्च धिन्विकृज्योरिति
 निर्देशात् तृप्तातेः क्षुम्नादिषु णत्वप्रतिषेधाच्च ज्ञायते । पितरि ।
 पित्रोः । पितृषु । एवं मातृजामातृप्रभृतयः । नृशब्दस्य पुन-
 रामि विशेषः । अन्यत्र पितृशब्दवत् । घेर्गोरित्याधिकृत्य—

२०७ । नुर्वा । ४ । ४ । ४ । नृशब्दस्य गोदीर्भवति वा

नामि परतः । नृणां पतिः । नृणां पतिः । नृचत्त्यांतस्य मातृश-

व्दस्य भेदः । माङ् माने । ङकारो दविध्यर्थः । मा इति स्थिते
मिमीत इति विगृह्य—

२०८ । एवुतृच् ॥ २११॥ २२६॥ योः ण्वु तृच् इत्येती त्यौ
भवतः । इति तृच् । स च “कृत् कर्तर्यक्षिरिति कर्तरि भवति ।
चकारः ण्वुतृज्भ्यामिति विशेषणार्थः । मातृ इत्यतः स्वादयः ।
क्रौण्डुशब्दवत् प्रक्रिया । माता । मातारौ । मातारः । हे मातः ।
हे मातारौ । हे मातारः । मातारं । मातारौ । मातृन् । मात्रा ।
मातृभ्यां । मातृभिः । मात्रे । मातृभ्यां । मातृभ्यः । मातृ ।
मातृभ्यां । मातृभ्यः । मातृः । मात्रोः । मातृणां । मातरि ।
मात्रोः । मातृषु । कर्तृशब्दस्य भेदः । ङङ्कृन् करणे । ङुशब्द-
ङकारावितौ पूर्ववद् प्रयोज्यतः । कृ इत्येतस्य घुसंज्ञायां
सत्यां करोतीति विगृह्य पूर्ववद् तृच् । यत्स्य तदादि गुरिति पूर्वस्य
गुसंज्ञायां—

२०९ । शेघोऽग एव । २१४॥ २२६॥ योर्विहितो मिद्-
शिद्भ्यामन्ये ये त्यान्ते अगसंज्ञा एव भवति । इत्यगसंज्ञा “गो.”
मिंदेरेविति च वर्तमाने—

२१० । गाऽगयोः । ५ । ३ । ६१ । गे चागे च परतो
गोरेव भवति । कस्य स्थाने—

२११ । इकस्तौ । १ । १ । १७ । तौ एवैपौ अनिर्दिष्टस्था-
निनौ इक एव स्थाने भवतः । इति इकः स्थाने भवति । रंतत्वं

परस्य द्वित्वं । कर्तृ इत्यतः स्वादयः । कर्त्ता । कर्त्तारौ । कर्त्तारः ।
इत्यादि मातृशब्दवत् । एवं मर्तृहर्तृमृतयस्तृचत्वांताः । अकारांतो
वाच्यलिङ्गः प्रियगुं शब्दः । उभाभ्यां सुः । प्रियो गूरस्य इति
विगृह्य-सुप्सुपा, अवान्यार्थेनेकं वमिति वर्तमाने —

। २१२ । एकार्थे । १ । ३ । ६० । एकः समानोर्थो
द्रव्यमधिकरणं यस्य तदेकार्थं समानाधिकरणं अनेकं सुबंतं सुबंतेन
सह समस्यते वसज्ञः सो भवति । सुवुप् ।

। २१३ । गुणस्तिस्थि चे । १ । ३ । १११ । गुणःवि-
शेषणं स्तिः सर्वादिः स्थिः संख्या च वसे पूर्व प्रयोक्तव्य । इति
प्रियशब्दस्य पूर्वनिपातः । प्रियगुः इत्यतः स्वादयः । अदुरानसित्यत्र
अतो ङिधे इत्यत्र च - तकारान्न ङन्प्पौ भवतः । प्रियगुः ।
प्रियग्नौ । प्रियग्नः । हे प्रियगुः । हे प्रियग्नौ । हे प्रियग्नः ।
इत्यादि । लृकारलृकारौ चाप्रासिद्धौ । एकारांतो ऽभिधेयलिङ्गो ऽ-
तिहेशब्दः । अतिशब्दात्सुः । हे शब्दादम् । कथमत्र अम् ।
अनुकरणशब्दो ऽनुकार्ये हेशब्दे वर्तयति । अतिक्रमणक्रियाया-
हेशब्दः कर्म भवति इति अतिकांतो हेशब्द इति विगृह्य-प्रात्यय-
परिनिःप्रत्यादयो गतक्रांतकृष्टगोवक्तान्तस्थितादिषु वेप्माप्के-
प्भ्यरिति अतिशब्दः क्रातेर्थे 'वर्तमानो वांतो हेशब्देनेयतेन
सह पसो भवति । सुवुप् । अतिहे इत्यतः स्वादयः । अतिहे ।
अतिहयौ । अतिहयः । हे अतिहे । हे अतिहयौ । हे अति-
हयः । अतिहयं । अतिहयौ । अतिहयः । अतिहया । अति-
हेभ्यां । अतिहेभिः । अतिहये । अतिहेभ्यां । अतिहेभ्यः ।

अतिहे । अतिहेभ्यां । अतिहेभ्यः । अतिहेः । अतिहयोः ।
अतिहयां । अतिहयि । अतिहयोः । अतिहेषु । एवं सेपरमसेशब्दौ ।
ओकारांतः उमयलिङ्गो गोशब्दः । ततः स्वादयः । एर्धे इत्य-
धिकृत्य—

२१४ । ओतो णित्^१ । ५ । १ । ७१ । ओकारात्परं
धं णित्त्वद् भवति । णित्त्वद्भावस्य प्रयोजनं णित्त्वत्तु च इत्यैप् ।
गौः । गावौ । गावः । हे गौः । हे गावौ । हेगावः । वामृशसो-
रिति च प्रस्तुत्य—

२१५ । ओतः । ४ । ४ । ७६ । ओकारांतस्य गोरा-
कारांतदेशो भवति अमृशसोः परतः । गां । गावौ । गाः । गवा ।
गोभ्यां । गोभिः । गवे । गोभ्यां । गोभ्यः । गोः । गोभ्यां ।
गोभ्यः । गोः । गवोः । गवां । गवि । गवोः । गोषु । एवं घोशब्दः ।
ऐकारांतः पुलिङ्गो रैशब्दः । ततः स्वादयः । “सुप्याप्डन्” इत्य-
धिकृत्य—

२१६ । रायः स्मि^२ । ५ । १ । ५६ । रैशब्दस्य गोराकारो
भवति सकारादौ मकारादौ च सुपि परतः । राः । रायौ । रायुः ।
रायं । रायौ । रायः । राया । राम्यां । रामिः । राये । राम्यां ।
राम्यः । रायः । राम्यां । राम्यः । रायः । रायोः । रायां । रायि ।
रायो । रासु । ओकारांतः पुलिङ्गो गौशब्दः । ततः स्वादयः ।

१ । अस्य स्थाने-गोर्णित् । ५ । १ । ६७ । इति सूत्रं ।

२ । अस्य स्थाने “रायो हलि । ५ । १ । १४४ । इति सूत्रं ।

हलादावविशेषोऽजादाववादेशः । गौः । ग्मावौ । गावः ।
इत्यादि नेयं ।

इत्यजंताः पुंलिङ्गाः ॥

अथाजंताः स्त्रीलिङ्गा उच्यन्ते । तत्राकारांतोऽप्रसिद्धः । तत्रा-
कारांतस्तु दयाशब्दः । इयाम्मृदः स्त्रियामित्याधिकृत्य-

२१७ । अजाद्यतां टाप् । ३ । १ । ४ । अज इत्येवमादिना-
मकारांतानां च स्त्रियामभिधेयायां ये मृदस्ततष्टाप् भवति । इति
दय इत्यतष्टाप् । टपकारयोरित्संज्ञा । टकारष्टाप्डापोः सामान्य-
ग्रहणाविधातार्थः । पकारः सामान्यग्रहणार्थः । स्वेऽको दीः ।
द्वयोरेकः । दयां इति स्थिते स्वादयः ।

२१८ । हल्ङ्याव्यः सुसिप्त्यनच् । ४ । ३ । ६३ ।
हलंताद् ङी चाप् च यो दीस्तदंताच्च परेषां सुसिप्तीनां अनचां
खं भवति । दया । औकारयोः “जस.शी” इति वर्तमाने-

२१९ । आप ओतः । ५ । १ । १५ । गोरावतात् उत्तरस्य
औकारस्य शीत्ययमादेशो भवति । शकारः शीम्बोरिति विशेष-
णार्थः । आदेप् । दये । जसि स्वेको दीः । दयाः । किसंबोधने-
“कहौ। शल्येत्” “टि चापः” इति च प्रस्तुत्य-

२२० । कौ । ५ । २ । १०८ । आवतस्य गोरेव भवति कौ

१ । अस्य स्थाने ‘अजाद्यतष्टाप् । ३ । १ । ४ । इति सूत्रं ।

२ । अस्मिन् सूत्रे “हल्ङ्यापो” इति पाठो महावृत्तौ ।

३ । अत्र ‘ओत’ स्थाने औडो वर्तते महावृत्तौ ।

परतः । केरेळः इति केश्च सं । हे दये । हे दये । हे दयाः ।
पूर्वाऽमीति पूर्वत्वं । दयां । दये । शसीति दीत्वं । दयाः ।

२२१ । टि चापः । ५ । २ । १०७ । टा सुपि ओसि च
परतः गोरावंतस्य एत्वं भवति । इति एत्वमयादेशः । दयया ।
हलादावविशेषः । दयाम्यां । दयामिः । ङित्सु वचनेषु सोर्ही-
ति वर्तमाने-

२२२ । याडापः । ५ । २ । ११७ । आबंतस्य गोर्नि-
मित्तमूतस्य ङितः सुपो याद्वागमो भवति स च टिदादिरिति
परस्यादौ भवति । टकार आदेशविध्यर्थः । एच्यैप् । दयायै ।
दयाम्यां । दयाम्यः । दयायाः । दयाम्यां । दयाम्यः । दयायाः ।
“टि चापः” इति एत्वमयादेशः । दययोः । आमि मेल्ल्यामि-
त्यादिना नुद् । दयानां । दयायां । दययोः । दयासु । एव शाला-
मालाशुक्लाद्रमो नेयाः । जराशब्दस्याजादौ विशेषः । अन्यत्र
दयाशब्दवत् । “रोच्युः” “वास्येर्ह्योटीति” च वर्तमाने-

२२३ । जराया ङस् । ५ । १ । १७३ । जराशब्दस्य
गोर्निमित्तमूतेऽजादौ सुपि परतो वा ङसादेशो भवति । ङका-
रौऽत्यविध्यर्थः । जरा । जरसौ, जरे । जरसा, जराः । हे
जरे, हे जरे, हे जरसे । हे जराः, हे जरसः । जरसं, जरां ।
जरसौ, जरे । जरसः, जराः । जरसा, जरया । जराम्यां ।
जराभिः । जरसे, जरायै । जराम्यां । जराम्यः । जरसः,

जरायाः । जराभ्यां । जराभ्यः । जरसः, जरायाः । जरसोः, जरयोः । जरसां, जराणां । जरसि, जरायां । जरसोः, जरयोः । जरासु । सर्वादिरपि टापि कृते दयाशब्दवदन्यत्रामुडितः । सर्वा । सर्वे । सर्वाः । हे सर्वे । हे सर्वे । हे सर्वाः । सर्वाम् । सर्वे । सर्वाः । सर्वया । सर्वाम्यां । सर्वाभिः । ङित्सु—“सोङि” “याडाप.” इति च प्रस्तुत्य—

२२४ । स्नेः स्याद् प्रथ । ५ । २ । ११८ । स्तिसंज्ञ-
कादाद्यन्तात् उत्तरस्य ङितः स्याडागमो भवति प्रादेशश्च पूर्वस्याप ।
सर्वस्यै । सर्वाम्यां । सर्वाभ्यः । सर्वस्याः । सर्वाम्यां । सर्वाभ्यः ।
सर्वस्याः । सर्वयोः । आमि । आम्नात्स्नेः सुडिति सुद् ।
सर्वासां । सर्वस्यां । सर्वयोः । सर्वासु । एवं विश्वादीनामुभय-
शब्दवर्जितानां उत्तरशब्दपर्यन्तानां रूपं नेयं । त्यदादीनां तु स्वादौ
त्यदाद्यत्वे पररूपत्वे टापि च कृते सर्वाशब्दवत् योज्यं । स्या ।
त्ये । त्याः । इत्यादि । सा । ते । ताः । इत्यादि । अदसः पूर्व-
वदौत्वादिनिपातनं । असौ । अन्यत्र त्यदादित्वादत्वे कृते सर्वा-
शब्दवत् । अमू । अमूः । हे असौ । हे अमू । हे अमूः । अमू ।
अमूः । अमुया । अमूम्यां । अमूमिः । अमुप्यै । अमूम्यां
अमूम्यः । अमुप्याः । अमूम्यां । अमूम्यः । अमुप्याः । अमुयोः
अमूपां । अमुप्यां । अमुयोः । अमूपु । इदमः स्वादयः । सौ—
“इदमो मः” इति मकारस्य मकारादेशः ।

१ । अत्र स्नेः स्थाने सर्वनाम्नः इति । तुल्यमन्यत् ।

२२५। यः सौ । ५ । १ । १८४। इदमो वकारस्य यकारा-
देशो भवति सौ परतः । इयम् । एवमन्यत्र त्यदाद्यत्वे मत्वे
च कृते टाप् । इमे । इमाः । हे इयं । हे इमे । हे इमाः ।
इमां । इमे । इमाः । अनया । आभ्यां । आभिः । अस्यै ।
आभ्यां । अभ्यः । अस्याः । आभ्यां । अभ्यः । अस्याः ।
अनयोः । आसां । अस्यां । अनयोः । आसु । एतदः । एषा ।
एते । एताः । हे एषे । हे एते । हे एताः इत्यादि । एकस्य-
एका । एके । एकाः । इत्यादि । द्विरुब्दस्य द्वे । द्वे । द्वाभ्याम् ।
द्वाभ्यां । द्वाभ्यां । द्वयोः । द्वयोः । किमः कादेशे कृते टाप् ।
का । के । काः । हे के । इत्यादि । प्रथमादीनां दयाशब्दवत्
रूपासिद्धिः । प्रथमा । प्रथमे । प्रथमाः । इत्यादि । तीयत्यांतस्य
द्विषु “तीयो त्रितीति विकल्पेन सर्वादित्वाद् तत्रैव भेदोऽन्यत्र
दयाशब्दवत् । द्वितीयस्यै, द्वितीयायै । द्वितीयस्याः, द्वितीयायाः ।
द्वितीयस्याः, द्वितीयायाः । द्वितीयस्यां, द्वितीयायां । एवं तृतीय
शब्दः । इकारांतः स्त्रीलिङ्गो मतिशब्दः । ततः स्वादयः ।
मुटि मुनिशब्दवत् । मतिः । मती । मतयः । हे मते । हे मती ।
हे मतयः । मतिं । मती । मतीः । अभियामिति प्रतिषेधात्
नामावः । मत्या । मतिभ्यां । मतिभिः । “य्वी स्वास्यो मुः” ।
वेति च प्रस्तुत्य—

२२६। छिति प्रश्न । १।२। १०८ । य्योर्यः प्रः स्याम्यः
इयुवोश्च स्यानिनौ यौ य्वौ म्घास्यौ तेषां मुसंज्ञा वा भवति
दिति परतः । “सोर्छिति” च प्रस्तुत्य—

२२७ । अणमोः । ५ । २ । ११६ । म्वतात्परस्य ङितः सुपो
 अडागमो भवति स च टिदादिः । अटश्चेति एच्यैप् यणादेशश्च ।
 मत्यै । सुसंज्ञाविरहपक्षे सुसंज्ञायां मुनिशब्दवत् । मतये ।
 मतिभ्यां । मतिभ्यः । मत्याः, मतेः । मतिभ्यां । मतिभ्यः ।
 मत्याः, मतेः । मत्योः । मतीनां । मत्यां, मतौ । मत्योः ।
 मतिषु । एवं शुचिरुचिकृतियुवतिहानिप्रभृतयः । विंशत्यादयः
 संख्यायामेवोपाददते संख्येयेषु च स्वरिङ्गं स्त्रीत्वमेकत्वे चोपादा-
 यैव वर्तते तस्मादेकवचनांता एव । विंशतिः । विंशतिं ।
 विंशत्या । विंशत्यै, विंशतये । विंशत्याः, विंशतेः । विंशत्यां,
 विंशतौ । विंशतेर्द्वित्वबहुत्वामिधित्वायां द्विवचनबहुवचनेऽपि
 भवतः । एवं षष्ठिसप्तत्यशीतिनवतयोऽपि शब्दाः । त्रिशब्दस्य
 विशेषः ।

२२८ । त्रिचतुरः स्त्रियां तिसृचतसृ । ५ । १ । १७ ।
 तृचतुरित्यंतयोः स्त्रीलिङ्गेऽर्थे वर्तमानयोः यथासख्यं तिसृ चतसृ
 इत्येतावादेशौ भवतः सुपि परतः ।

२२९ । रोच्युः । ५१ । १७२ । तिसृ चतसृ इत्येतयोः
 ऋकारस्य रेफादेशो भवति अजादौ सुपि परतः । तिस्रः तिष्ठन्ति ।
 तिस्रः पश्य । तिस्रमिः । तिस्रभ्यः । तिस्रभ्यः । “नाम्यतिसृ-
 चतसृ” इति प्रतिषेधादीत्वं न भवति । तिसृणां । तिसृषु ॥ ईका
 रांतः स्त्रीलिङ्गो लक्ष्मीशब्दः लक्षन् दर्शनांकनयोः । ततो “लक्षे
 र्मुद् चेति ईकारस्त्यो मुद् चागमः । ततः स्वादयः । नायं ईकारो
 ङीत्य इति सुखं न भवति । लक्ष्मीः । लक्ष्म्यौ । लक्ष्म्यः ।

२३०। यौ स्त्र्यास्यौ मुः । १ । २ । १०४ । यौ ईकारो-
कारैः स्त्रियमाचक्षाणी तौ मुसंशौ भवतः । इति मुसंज्ञायां—“कौ”
प्रोऽम्भार्यदाचः इति प्रमुत्त्य—

२३१ । १मोः । ५ । २ । ११० । म्वंतस्य प्रादेशो भवति कौ
परतः । प्रादिति केः सम् । हे लादिम् । हे लक्ष्मी । हे लक्ष्म्यः ।
लक्ष्मी । लक्ष्म्यौ । लक्ष्मीः । लक्ष्म्या । लक्ष्मीभ्यां । लक्ष्मीभिः ।
किन्तु मुसंज्ञायां—लक्ष्म्यै । लक्ष्मीभ्यां । लक्ष्मीभ्यः । लक्ष्म्याः ।
लक्ष्मीभ्यां । लक्ष्मीभ्यः । लक्ष्म्याः । लक्ष्म्योः । प्रेल्म्मादिना-
नुद् । लक्ष्मीणां । लक्ष्म्यां । लक्ष्म्योः । लक्ष्मीषु । एवं तंत्री-
प्रमृतयः । उमयद् ङकारः स्त्रियां ङार्थः । उमय इति स्थिते-
इज्जटिद्धाणप्रठण्ठ इति टित्त्वादतो ङीः । ङकारो हलङ्घान्ठः
इति विशेषणार्थः । टिसं । ऐरिति चानुवर्तमाने—

२३२। उयाम् । ४ । ४ । १५१ । मोरवर्णांतस इवर्णांतस्य
मस्य सं भवति कौत्ये परतः । ततः स्वादयः । उमयी । उमय्यौ ।
उमय्यः । हे उमयि । हे उमय्यौ । हे उमय्यः । उमयी । उम-
य्यौ । उमयीः । उमय्या । उमयीभ्यां । उमयीभिः । उमय्यै । उम-
यीभ्यां । उमयीभ्यः । उमय्याः । उमयीभ्यां । उमयीभ्यः ।
उमय्याः । उमय्योः । उमयीनां । उमय्यां । उमय्योः । उम-
यीषु । कर्तृशब्दस्य भेदः । “हयाम्मुदः” स्त्रियापिति चाधिकृत्य—

१ । अस्य म्याने—प्रोम्भार्यम्भोः । ५ । २ । १०२ । इति ।

२ । अस्य म्याने—यस्य ङार्थां च । ५ । ४ । १३४ । इति ।

२३३ । 'ङ्युगिद्भृन्नञ्चोः । ३ । १ । ५ । उगिदंताद्
 ञ्कारांतात्तकारांतादंजुत्यांताच्च भृदः स्त्रियां वर्तमानाद् ङीत्यो
 भवति । यणादेशः । ततः स्वादयः । कर्त्रो । कर्त्र्यो । कर्त्र्यः । हे
 कर्त्रि । इत्यादि उभयीशब्दवन्नेयं । एवं मातृप्रभृतयः । भवतु इति
 स्थिते उकार उगित्कार्यार्थः । ङ्युगिद्भृन्नञ्चोरिति ङीः । ततः
 स्वादयः । भवती । भवत्यौ । भवत्यः इत्यादि उभयीशब्दवत् ।
 या प्रापणे । या इति स्थिते घुसंज्ञायां "त्यः" "परः" धोः
 लङिति च प्रस्तुत्य-

२३४ । 'सति । २ । २ । ११६ । सति भवति वर्तमाने काले
 धोः परो लङित्ययं त्यो भवति । टकारः "टिह्दरेः" इति विशेष-
 णार्थः । अकार उच्चारणार्थः । "लटोऽवानितौ शतृशानाविति
 वर्तमाने-

२३५ । 'सकलटः । २ । २ । ११७ । सति काले यो लट् तस्य
 स्थाने शतृशानावित्येतावादेशौ भवतः । शकारो मिङ्गशिङ्ग इति
 विशेषणार्थः । ञ्कार उगिद्कार्यार्थः । गे यगित्यनुवर्तमाने-

२३६ । कर्तरि शप् । २ । १ । ८१ । कर्तृवाचिनि गे परतः
 शबित्ययं त्यो भवति । विकरणत्वान्मध्ये भवति । शकारः
 "एचोऽश्या" इति विशेषणार्थः । पकारो गोऽपिदिति विग्रे-
 षणार्थः ।

१ । अस्य स्थाने उगिद्वृत्तान्ङीः । ३ । १ । ६ इति

२ । अस्य स्थाने "संप्रति । २ । २ । १०१ । इति सूत्रं ।

३ । अस्य स्थाने "तस्य शतृशानाववैकार्ये । २ । २ । १०२ ॥ इति ।

२३७ । हृदादेरुजुप्^१ । ह्रादिभ्योऽदादिभ्यश्च परस्य कर्तरि यथासंख्यं उच् उप् इत्येतावादेशौ भवतः । इति शप् उप् । यात् इत्यस्मादुगित्वान्दीः । “इद्धोर्नुम्” “विदेः शतुर्वसुः” “वा नपः” इति च वर्तमाने—

२३८ । शीम्बोरात्^२ । ५।१।६२ । गोरवर्णातात्परस्य शतुर्वा नुमागमो भवति शीम्बो परतः । मकार आदेशविध्यर्थः । उकार उच्चारणार्थः । जुगृओऽमित्यनुवर्तमाने नश्चापदान्ते भर्तात्यनुस्वारः । “यय्यं परस्यमिति परस्वं । ततः स्वादयः । यांती । यांत्यी । यांत्यः । हे यांति । हे यांत्यौ । हे यांत्यः । इत्यादि । नुमभावपक्षे-याती । यात्यौ । यात्यः । हे याति । हे यात्यौ । हे यात्यः । इत्यादि । नू सचायां । धुसंज्ञायां पूर्ववल्लटः शत्रादेशे शपि च शिति गागयोरिति एवादेशः । परस्वरूप । भवदित्येतस्मादुगित्वान्दीः ।

२३९ । शप्परयात्^३ । ५ । १ । ६३ । शपंताद् गोः श्यान्ताच्च परस्य शतुर्नित्यं नुम् भवति शीम्बोः परतः । पूर्ववदितो निवृत्तिः । ततः स्वादयः । भवंती । भवंत्यौ । भवंत्यः । हे भवंति । इत्यादि । दिवु फीडाजयेच्यापण्युतिगत्रिपु । दिव् उकारो बोधित इति विशेषणार्थः । धुत्वे लटः शत्रादेशे च मत्रि—

१ । अस्य स्थाने “शोऽदादिभ्यः । १ । ४ । १४३ । “इद्धोऽदादिभ्यः । १ । ४ । १४२ । इति सूत्रम् ।

२ । अस्य स्थाने “श्यान्ताः । ५ । १ । ५९ । इति सूत्रम् ।

२४०। दिवादेः श्यः । २ । १ । ८३ । दिवादिभ्यो धुभ्यः
कर्तृवाचिनि गे परतः श्य इत्ययं ल्यो मध्ये भवति । दीवोरिगुडः
इति च वर्तमाने—

२४१। हल्यभकुर्धुरः । ५।३। ११४ । हलि परौ यौ रेफव
फारौ तदंतस्य भ कुर् धुर् वर्जितस्य घोरिगुडो दीर्भवति ।
इति दीत्वे दीव्यदित्युगित्वात् डोः । शप्श्यादिति नुम् । ततः
स्वादयः । दीव्यंती । दीव्यंती । दीव्यस्यः । हे दीव्यंति ।
इत्यादि नेयं । स्त्रीशब्दस्य स्त्रिणातेरिः । स्त्रियायतेर्वा द्विप् । डीश्चेति
उणादिषु निष्पन्नस्य विशेषः । ततः स्वादयः । स्त्रीतिनिर्दे-
शात्सोःखं । स्त्री । “हलर्नुधुभ्रवोऽचीयुभ्योः” इति वर्तमाने—

२४२ । स्त्रियाः । ४ । ४ । ७७ । स्त्रीशब्दसंबन्धिनः इवर्णस्य
गोनिमित्तभूतेऽजादौ इयादेशो भवति । स्त्रियौ । स्त्रियः । संबो-
धने स्त्रीति मुसंज्ञायां मोः प्रादेशः । प्रादिति केः खं । हे स्त्रि ।
हे स्त्रियौ । हे स्त्रियः ।

२४३ । वाऽम्शसोः । ४ । ४ । ७८ । स्त्रीशब्दस्येवर्णस्य
अम्शसोरियादेशो वा भवति । स्त्री । स्त्रियं । स्त्रियौ । स्त्रियः ।
स्त्रीः । स्त्रिया । स्त्रीभ्यां । स्त्रीभिः । स्त्रियै । स्त्रीभ्यां । स्त्रीभ्यः ।
स्त्रियाः । स्त्रीभ्यां । स्त्रीभ्यः । स्त्रियाः । स्त्रियोः । आर्मीयुवोः
वेति च नियमे विकल्पे च प्राप्ते सति स्त्रीति मुसंज्ञायां प्रेल्म्वा-
दिना नुट् । स्त्रीणां । स्त्रिया । स्त्रियोः । स्त्रीषु । अनङ्वाह ।

अनहुद् इति गौरादिषु उभयथा पाठात् स्त्रीत्यः । ततः स्वादयः ।
अनद्वाही । अनद्वाही । अनद्वाहः । हे अनद्वाहि । इत्यादि ।
तथा-अनहुही । अनहुही । अनहुहः । हे अनहुहि । इत्यादि
नेयं । श्रीशब्दस्य भेदः । श्रिन् सेवायां । श्रिन् भक्तारो दधिष्यर्थः ।
धुसंज्ञायां-क्वचिदिति वर्तमाने-

२४४ । क्विप् । २ । २ । ७३ । क्विप् च क्वचिद् दृश्यते ।
न च अप्रयोगी प्रतीयते । क्वचिदित्येतस्य बहुलार्थत्वात् क्वचि-
दन्यथेति वचनात् दात्वम् । श्री इत्यतः स्वादयः । श्रीः । भूत-
पूर्वगत्या क्व्यतो धुत्वं न जहाति इति वा धुत्वात् हल्ङनुधुभ्रुवोऽर्चा-
युव्योरिति अजाष्टी इयादेशः । श्रियी । श्रियः । किमपोषणे
आमि युवोरिति नियमात् अनुसंज्ञायां-हे श्रीः । हे श्रियौ । हे
श्रियः । श्रियं । श्रियौ । श्रियः । श्रिया । श्रीभ्यां । श्रीभिः ।
द्विद्वचनेषु - आमि युवोः, वेति च प्रभृत्य-

२४५ । टिति प्ररच । १ । २ । १०८ । ज्योः प्रः स्या-
न्यो यौ च म्याविभुवोः स्थानिनीं स्थाम्यौ तेषां तत्संबंधिनि
अन्यसंबंधिनि वा टिति वा मुमंज्ञा भवति । इति मुसंज्ञायां
अहागमोऽन्यत्र इयादेशः । श्रियं । श्रिये । श्रीभ्यां । श्रीभ्यः ।
श्रियाः । श्रियः । श्रीभ्यां । श्रीभ्यः । श्रियाः । श्रियः । श्रियोः ।
"आमि युवोरिति" वर्तमाने-

२४६ । वा । १ । २ । १०७ । यामिभुवोः स्थानिनीं ज्यो
स्थाम्यौ तौ आमि, वा मुमंज्ञा भवतः । श्रीभ्यां । श्रियाम् । श्रियि ।

ध्रियोः । श्रीषु । एवं हीप्रमृतयः । उकारान्तः स्त्रीलिङ्गस्तनु
 शब्दः । शरीरवाची स्त्रीलिङ्गः । स्तोकार्थस्तु त्रिलिङ्गः । तस्य
 मतिशब्दवत् प्रक्रिया । तनुः । तनू । तनवः । हे तनो । हे तनु ।
 हे तनवः । तनुं । तनू । तन् । तन्वा । तनुभ्यां । तनुभिः ।
 तन्वै । तनवे । तनुभ्यां । तनुभ्यः । तन्वाः । तनोः । तनुभ्यां ।
 तनुभ्यः । तन्वाः । तनोः । तन्वोः । तनूनां । तन्वां । तनौ ।
 तन्वोः । तनुषु । एवं कृकुकाकुस्नायुधेनुप्रमृतयः । ऊकारान्तः
 स्त्रीलिङ्गो वधूशब्दः । स च लक्ष्मीशब्दवन्नेयः । वधूः । वध्वौ ।
 वध्वः । हे वधु । हे वध्वौ । हे वध्वः । वधूं । वध्वौ । वधूः ।
 वध्वा । वधूभ्यां । वधूभिः । वध्वै । वधूभ्यां । वधूभ्यः । वध्वाः ।
 वधूभ्यां । वधूभ्यः । वध्वाः । वध्वोः । वधूनां । वध्वां । वध्वोः ।
 वधूषु । एव चमूजमूयवागूप्रमृतयः । अशब्दस्य तु भेदः । भृशु
 चलने । उकारो “बोदितः” इति विशेषणार्थः । भृमेश्च हरिति
 झः । डित्वाष्टेः खं । ततः स्वादयः । भ्रू इति स्थिते श्रीशब्दव-
 त्प्रक्रिया । भ्रूः । भ्रुवौ । भ्रुवः । हे भ्रोरित्यादि नेयं । एवं स्वयंभू
 प्रमृतयः । हन्भूशब्दस्य तु भेदः । हन्भवतीति विगृह्य “क्वचित्”
 इति क्विप् । वाक्सविधिः । हन्हम् इति स्थिते—

२४७ । हृन्हः । ४ । ४ । १२६ । क्विबन्तवाचो हकारस्य
 स्फांतस्य खं । ततः स्वादयः । हन्भूः । अजादौ सुपि—

२४८ । हृन्करपुनर्वर्षाभ्याम्बः । ४ । ४ । ८४ ।
 हन् कर पुनर् वर्षा इत्येतेभ्य एव परस्य भू इत्येतस्य क्विबन्तस्य

मुप्यजादौ यणदेशः ॥ हन्म्वौ । हन्म्वः । हे हन्मोरित्यादि ।
 एवं करभूकारमुपनर्भवर्षामृशब्दाः ॥ अकारांतः स्त्रीलिङ्गो
 मातृशब्दः । स च पितृशब्दवन्नेयः शसि नत्वं वर्जयित्वा । माता ।
 मातरौ । मातरः । हे मातः । हे मातरौ । हे मातरः । इत्यादि ।
 एवं स्वसुदुहितृमभृतयः । अकारांतः प्रियगृशब्दः स च पुलिङ्ग-
 वन्नेयः । लृकारांतो लृकारांतरचामसिद्धः । एकारांतो अतिहे
 शब्दः स च पूर्ववन्नेयः । ओकारांतः स्त्रीलिङ्गो गोशब्दः ।
 सोऽपि पूर्ववत् । ऐकारांतः सुरैशब्दः स च शोमनो राः यस्याः
 सा सुरा । सुरायौ । सुरायः । इत्यादि रैशब्दवन्नेयः । औकारांतो
 नौशब्दः । तस्य गौ शब्दवन्नीतिः ।

इति अजंताः स्त्रीलिङ्गाः ।

अथाजंताः नपुंसकलिङ्गाः ।

अकारांतो नपुंसकलिङ्गो दानशब्दः । तत्. स्वादय. । नपः
 स्वमोरित्युपि प्राप्ते—

२४६ । अतोऽम् । ५ । १ । २३ । अकारांतस्य नपुंसक-
 लिङ्गस्य गोर्निमित्तमूतयोः स्वमोरमादेशो भवति । पूर्वोऽमीति
 अकारस्य पूर्वत्वं । “जसः शी” “आप औतः” इति च
 प्रस्तुत्य—

२५० । नपः । ५ । १ । १६ । नपुंसकलिङ्गस्य गोर्निमित्त-
 मूतस्य औकारस्य शीभावी भवति । आदेप् । दाने । “नपः”
 इति वर्तमाने—

२५१ । जस्रशसोः । ५ । १ । १७ । नपुंसकलिङ्गात् परयोः
चमृशसोः शिरित्ययमादेशो भवति । “तास्थानेऽन्तेऽलः” इति
प्राप्ते—शित्सर्वस्य भवति । “इदिद्धोर्नुम्” “उगिदचां घेऽम्वादेः”
इति च प्रस्तुत्य—

२५२ । नपोऽचः । ५ । १ । ५३ । नपुंसकलिङ्गस्य गोर-
जंतस्य नुमागमो भवति घे परतः । उकार उच्चारणार्थः । मकार
आदेशविध्यर्थः । “नोहः” इति वर्तमाने—

२५३ । घेऽकौ । ४ । ४ । ६४ । किवर्जिते घे परतो नोहो
दीर्भवति । दानानि । किसंबोधने पूर्ववदमि सति “केरेहः”—

२५४ । प्रात् । ४ । ३ । ६५ । केरनचः प्रात्परस्य स्वं
भवति । इति मकारस्य स्वं । एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् अमः
पूर्वत्वं । द्विवहोः पूर्ववत् । हे दान । हे दाने । हे दानानि ।
इप्यप्येवं रूपाणि । दानं । दाने । दानानि । शेषः पुंवन्नेयः ।
दानेन । दानाम्यां । दानैः । दानाय । दानांभ्यां । दानेभ्यः ।
दानात् । दानाम्यां । दानेभ्यः । दानस्य । दानयोः । दानानां ।
दाने । दानयोः । दानेषु । एवं शुक्लवस्त्रवदननयनादयः । सर्वा-
दयोऽप्येवं नेतव्याः । अन्यादीनां पुनः पञ्चानां भेदोऽस्ति ।
अन्य इत्यतः स्वादयः—

२५५ । पंचतोऽनैकतरस्यान्यादेर्दुक् । ५ । १ । २४ ।
नपुंसकलिङ्गानां अन्यादीनां पञ्चानां एकतरवर्जितानां दुगागमो

१ । अस्य स्थाने—नपोऽज्जलः । ५ । १ । ५१ । इति सूत्रं ।

२ । अस्य स्थाने—हतरादेः पंचकस्य दुक् । ५ । १ । २२ । इति ।

भवति स्वमोः परतः । उकार उच्चारणार्थः । ककार आदेशवि-
ध्यर्थः । “भूलो जश् भूरि” इति “चर्सेरि” इति च वर्तमाने—

२५६ । वांऽन्ते । ५ । ४ । १५४ । अन्तेऽवसाने विरामे
वर्तमानानां भूलां वा चर्भवति । अद्यच इति द्वित्वं । अन्यच् ।
अन्यत् । अन्यद् । अन्यद्द् । अन्ये । अन्यानि । हे अन्यद्द्
हे अन्यद् । हे अन्यच् । हे अन्यत् । हे अन्ये । हे अन्यानि ।
पुनरपि—अन्यच् । अन्यत् । अन्यद् । अन्यद्द् । अन्ये । अ-
न्यानि । पुंलिङ्गवद् यथा । एवं अन्यतरेतरकतमावयः । अनेक-
तरस्येति किं ? एकतरं । एकतरे । -एकतराणि । इन्मादि ।
त्यदादीनां तु स्वमोर्विशेषोऽस्ति । त्यद् इत्यतः स्वादयः । त्य-
दाद्यत्वात् प्रागेव नित्यत्वात्—

२५७ । नपः स्वमोः । ५ । १ । २० । नपुंसकलिङ्गात्परयोः
स्वमोरुभभवति । त्यस्ते त्याश्रयमिति पुनरत्वे प्राप्ते—

२५८ । नोमता गोः । १ । १ । ७१ । उमता वचनेन
तुप्तत्यमाश्रित्य यत् कार्य प्राप्तं गोरधिकारे तन्न भवति । पूर्वव-
च्चर्त्वं द्वित्वं च । त्यत् । त्यच् । त्यद् । त्यद्द् । त्ये । त्यानि ।
इत्यादि । तत् । तत् । तद् । तद्द् । ते । तानि । इत्यादि । यत् ।
यत् । यद्द् । यद् । ये । यानि । इत्यादि । अदसः सौरूपः । नोमता
गोरिति प्रतिषेधात् असाविति निपातनं न भवति । रित्वविसर्ज-
नीयौ । अदः । अन्यत्र त्यदाद्यत्वादि कार्यं कृत्वा पश्चादुत्त्व-
मत्वे । अम् । अमूनि । हे अदः । इत्यादि । इदमः-इदं । इमे ।

१ । अस्य स्थाने—“विरामे वा । ५ । ४ । १३१ । इति सूत्रं ।

इमानि । एतदः—एतत् । एतत् । एतद् । एतद्द् । एते । एतानि ।
इत्यादि । एकशब्दस्य—एकम् । एके । एकानि । द्विशब्दस्य—
द्वे । द्वे । इत्यादि । किमः—किं । के । कानि । इत्यादि । आकारांतो
नपुंसकलिङ्गो क्षीरपाशब्दः—

२५६ । प्रो नपि । १ । १ । १० । नपुंसकलिङ्गे वर्तमा-
नस्य मृदः प्रो भवति । इति प्रादेशे कृते दानशब्दवन्नेयः ।
क्षीरप । क्षीरपे । क्षीरपाणि । इत्यादि । केचिच्चतुर्थ्येकवचने
क्षीरपायेत्यत्र आतो नाप इत्यातः स्वे क्षीरपे इति भवतीति
मन्वते । तदन्ये सन्निपातपरिभाषया न भवतीत्याहुः । एवं
सोमपा अन्वुपादयः । इकारांतो नपुंसकलिङ्गो वारिशब्दः । ततः
स्वादय । नपः स्वमोरित्युप् । वारि । औकारयोः । “आप
श्रौतः ” इति वर्तमाने “नपः”, इति शीः । “ इदिद्वोर्नुम् ”
इत्यधिकृत्य—

२६० । सुपीकोऽचि । ५ । १ । ५६ । गोरिगंतस्य
नपुंसकलिङ्गस्य नुमागमो भवत्यजादौ सुपि परतः । पूर्ववदितो
निवृत्तिर्णत्वं । वारिणी । जम्शसोः शिर्नुम् । दीत्वं । णत्वं च ।
वारीणि । कित्सवोधने “नपः स्वमोः” “जरसो वा” इति च प्रस्तुत्य-

२६१ । इकशखम् । ५ । १ । २२ । गोरिगंतात् नपुंसक-
लिङ्गात्परयोः स्वमोर्वा र्खं भवति । पक्षे—उप्च । शित्करणं
अमः सर्वादेशार्थं । यदा र्खं तदा प्रत्येप् कावित्येप् भवति,
नोपि । नोमता गोरिति निषेधात्—हेवारे । हे वारि । हे वारिणी ।
हे वारीणि । पुनरपि—वारि । वारिणी । वारीणि । वारिणा ।
वारिभ्यां । वारिभिः । वारिणे । वारिभ्यां । वारिभ्यः । वारिण् ।

वारिम्यां । वारिम्यः । वारिणः । वारिणोः । वामि-प्रेल्म्याप्
चतुरो नुडिति नुड् । वामि-मुम्भिळंतं पदमित्यधिकृत्य—

२६२ । स्वादावधे । १ । २ । ११८ । धवजिते स्वादा
पूर्वं पदसंज्ञं भवति । पदस्येत्यधिकृत्य नो मृदन्ते समिति नस्त्र ।
तनो नाम्यतिमृचतमृ इति दात्वेन सस्यासिद्धत्वाद् —

२६३ । नोडः । ४।४ । १५। नकारांतस्य गोरुहो दीर्भवति
नामि परतः । इत्युहो दीर्त्वं । वारोणां । वारिणि । वारिणोः ।
वारिपु । एवं सक्थिआसिदध्यक्षिणब्दानां रूपसिद्धिः । दादा-
वजादौ तु विशेषः । मादाविति वर्तमाने—

२६४ । १।सक्थ्यासिदध्यक्षांऽनङ् । ५ । १ । ५८ । सक्थि
आसि दधि आक्षि इत्येतेषांमिगंतानां नपुंसकलिङ्गानां अनङा-
वेशो भवति मादावजादौ परतः । ङकारोत्याविध्यर्थः । नकारेऽ-
कार उच्चारणार्थः । मस्येत्यधिकृत्य—

२६५ । अनो ग्वमम्बस्फात् । ४ । ४ । १३४ । मसंज्ञ-
कावयवम्य अजित्येतस्याकारस्य स्व भवति नचेत् मोऽनृशब्दो
मकारवकारांतात् स्फात् परो भवति । सक्थ्या । सक्थिम्यां ।
सक्थिभिः । सक्थ्ये । सक्थिम्यां । सक्थिम्यः । सक्थ्यः । सक्थि-
भ्यां । सक्थिम्यः । सक्थ्यः । सक्थ्योः । सक्थ्याम् । मस्य
अनोस्रमम्बस्फादित्याधिकृत्य—

२६६ । वा द्विर्याः । ४ । ४ । १३६ । मसजावयवम्यानि-

त्येतस्य अकारम्य सं भवति वा ङि ङौ शिशब्दे च परतः न
चेत्सोऽन् शब्दो भवस्फाद् परो भवति । सक्थिन् । सक्थनि ।
सक्थनो । सक्थिषु । एवं अस्थिदध्यक्षणांमपि रूपं नेयं ।
त्रिशब्दस्य, जम्शसोः शिः । नुम् । णत्वं दीत्वं च । त्रीणि ।
त्रीणि । पुंवदभ्यत्र । शुचिशब्दस्य वेपोर्वारिशब्दवत् । शुचि ।
शुचिनी । शुचीनि । इत्यादि । टादावजादौ ॥

२६७। भादौ वक्तृपुस्कं पुंवद् । ५ । १ । ५७ । भादौ
अजादौ उक्तपुस्क नपुंसकालिङ्गं वा पुंवद् भवति । पुंभावस्य
नुम्प्रादेशयोरभावः प्रयोजनं । तत्र मुनिशब्दवादितरत्र वारि-
शब्दवत् । शुचिना । शुचिभ्यां । शुचिभिः । शुचये,
शुचिने । शुचिभ्यां । शुचिभ्यः । शुचेः, शुचिनः । शुचिभ्या
शुचिभ्यः । शुचेः, शुचिनः । शुचिनोः, शुच्योः । शुचीनां । शुचौ,
शुचिनि । शुच्योः, शुचिनोः । शुचिषु । एवं सक्षिपत्यादयः ।
ईकारांतो ग्रामणीशब्दः । तस्य “ग्रो नपि” इति प्रादेशः । ततः
स्वादयः । ग्रामणि । ग्रामाणिनी । ग्रामणीनि । हे ग्रामणि ।
हे ग्रामणिनी । हे ग्रामणीनि । इत्यादि शुचिशब्दवत् । एव नी
उन्नीत्यादयः । उकारांतस्त्रिपुशब्दः । ततः स्वादयः । त्रपु ।
त्रपुणी । त्रपूणि । हे त्रपो । हे त्रपु । इत्यादि वारिशब्दवत् ।
जलुमृदुलघुप्रभृतीनां शुचिशब्दवत् नीतिः । उकारांतः खलपू-
शब्दः । तस्यापि प्रादेशे खलपु । खलपुनी । खलपूनि । हे
खलपो । हे खलपु । हे खलपू इत्यादि ग्रामणीशब्दवत् । एवं
लल्लप्रभृतयः । ऋकारांतः कर्तृशब्दः । कर्तृ । कर्तृणी । कर्तृणि ।

हे कर्तः । हे कर्तृ इत्यादि नेयं । एवं मातृप्रभृतयः आमर्णा
 शब्दवत् । अकारान्तं प्रियगृशब्दः । तस्यापि प्रादेशः प्रियगृ ।
 प्रियगृणी । प्रियगृणि । हे प्रियगृ । हे प्रियगृ इत्यादि कर्तृशब्द-
 वत् । लृकारान्तलृकारान्तावप्रोसद्धौ । एकारान्तो अतिहेशब्दः ।
 तस्यापि प्रादेशे- अतिहि । अतिहिनी । अतिहीनि । हे अति
 हे । हे अतिहि । इत्यादि शुचिशब्दवत् । ओकारान्त उपगो-
 शब्दः । तस्यापि प्रादेशः । उपगु । उपगुनी । उपगूनि । हे उपगो,
 हे उपगु । इत्यादि जतुशब्दवत् । ऐकारान्तोऽतिरैशब्दः ।
 तस्यापि प्रादेशे- अतिरि । अतिरिणी । अतिरीणि । पुनरपि
 अतिरि । अतिरिणी । अतिरीणि । अतिरिया, अतिराया । एक-
 देशविकृतस्यानन्यत्वात् रायःस्मिरिति आत्वं । अतिराभ्यां ।
 अतिराभिः । अतिरिणे, अतिराये । अतिराभ्या । अतिराभ्यः ।
 अतिरिण्यः, अतिरायः । अतिराभ्यां । अतिराभ्यः । अतिरिण्यः,
 अतिरायः । अतिरिण्यः, अतिरायोः । अतिरिण्यां । अतिरिणि,
 अतिरायां । अतिरिण्योः, अतिरायोः । अतिरामु । इत्यादि
 शुचिशब्दवत् । औकारान्तोऽतिनौशब्दः । तस्यापि प्रादेशे-
 अतिनु । अतिनुनी । अतिनूनि । इत्यादि मृदुशब्दवत् ।

इत्यत्रन्ताः नपुंसकलिङ्गाः ।

अथ हलन्ताः पुंलिङ्गाः ।

दुह्रीन् रक्षणे । अकारो दविध्यर्थः । औकारोऽनिदर्थः ।
 गां दोग्धाति विगृह्य क्वचित् क्विप् । स च सर्वोऽप्रयोगात् ।

वाक्स । सुबुप्च । गोदुह इति स्थिते-ततः स्वादयः । सोः खं ।
हो ढ इति दत्वे प्राप्ते सदपवादः ।

२६८ । दादेर्घोर्घः । ५ । ३ । ६७ । दकारादेर्धोरवयवस्य
हकारस्य घकारादेशो भवति पदान्ते झालि परतः ।

२६९ । एकाचो वशो भर्षे भ्रपः स्थवोः । ५ । ३ । ७३ ।
अपन्तस्यैकाचशब्दरूपस्य योऽवयवो वश तस्य भर्ष भवति
सकारे ध्वशब्दे पदान्ते च । इति दकारस्य भर्ष । अशत्वं चत्वं ।
पक्षे द्वित्वं च । गोधुग् । गोधुक् । गोधुग्ं । गोधुक्क् । संहितैवा-
न्यत्र । गोदुहौ । गादुहः । हे गोधुक् । हे गोधुक्क् । हे गोधुग्
हे गोधुग्ं । हे गोदुहौ । हे गोदुहः । गोदुहम् । गोदुहौ ।
गोदुहः । गोदुहा । गोधुग्याम् । गोधुग्यः । गोदुहे । गोधुग्याम् ।
गोधुग्यः । गोदुहः । गोधुग्याम् । गोधुग्यः । गोदुहः ।
गोदुहोः । गोदुहाम् । गादुहि । गोदुहोः । गोधुंस्तु । एवं दण्डदुह
रत्नदुह् कोशदुह् इत्येवमादयः । श्वलिह्शब्दस्य भेदः । लिहौञ्
आम्वादनं । पूर्ववदौकारञकारयोः निवृत्तिः । श्वन्शब्दादम् श्वान
लेदीति विगृह्य पूर्ववद् विवप् वाक्सः । सुबुप् च । नो मृदन्ते
स्वमिति नखं । श्वलिह् इति स्वादयः ।

२७० । हो ढः । ५ । ३ । ६६ । हकारस्य दकारादेशो भवति
पदान्ते झालि च । अशत्वं चत्वं द्वित्वं च । श्वलिट् । श्वलिट् ।
श्वलिङ् । श्वलिङ् । श्वलिहौ । श्वलिहः । इत्यादि । एवं
मधुलिह् अम्रलिहादयः । मित्रदुह्शब्दस्य भेदः । द्रुहञ् दिसा-

याम् । “ऊकार ऊदिद्वयः” इति विशेषणार्थः । मित्रशब्दादम् ।
मित्रं द्रुषतीति विगृह्य क्विप् वाक्सः । सुवुप् स्वादयः ।

२७१ । वा द्रुह्मुः प्णुह्णिह्नां । ५ । ३ । ६६ । द्रुह्
मुह्पुह्णिह् इत्येतेषां हकारस्य घकारादेशो वा भवति झलि
पदान्ते च । पञ्च इत्वं । एकाचो वारित्यादिना भप्मावः ।
मित्रस्निक् । मित्रद्रुक् । मित्रद्रुग् । मित्रद्रुह् । मित्रद्रुद् । मित्रद्रुइ ।
मित्रद्रुङ् । एवं झलि पदान्ते च रूपद्वयं । अजादौ तु सहितैव । एवं
मुह्पुह्णिह्पुह् इत्येते शब्दाः । अनद्रुह्शब्दस्य भेदः । ततः
स्वादयः । “एधे” इत्यधिकृत्य—

२७२ । चतुरनद्रुहोर्वाः । ५ । १ । ७६ । चतुरनद्रुहोन्-
दन्तस्य च गोरुकारस्य वा इत्ययमादेशो भवति धे परतः ।

२७३ । साचनद्रुहः । ५ । १ । ६४ । अनद्रुहो नुमागमो
भवति यौ परतः । सोः त्रं । हकारस्य स्मांतस्य स्वं । धेऽका-
विति दीत्वं । अनद्वान् । अनद्वहो । अनद्वहः ।
मंबोधने—

२७४ । वः कौ । ५ । १ । ८० । चतुरनद्रुहोन्तदन्तस्य च
गोरुकारस्य च इत्ययमादेशो भवति कौ परतः । हे अनद्वान् ।
हे अनद्वहो । हे अनद्वहः । अनद्वहम् । अनद्वहो
अनद्रुहः । अनद्रुहा । इत्यादी—

२७५ । वसुस्वसुध्वस्वनद्रुहां दः । ५ । ३ । १०७ । वसु
स्वसु ध्वस्वनद्रुह् इत्येतेषां सकारस्य हकारस्य च पदान्तस्य

दकारादेशो भवति । अनङ्कुचाम् । अनङ्कुचिरित्यादि नेयं ।
 यकारान्तोऽभिधेयलिङः सम्यग्शब्दः । अयौ गतौ । औकारो
 दार्थः । सम्यग्शब्दात्सुः । शेरित्युप् । समयते इति विगृह्य
 “मन्वन्क्वनिप्विचःक्वाचित्” इति विच् । स च अप्रयोगी ।
 चकार पदार्थः । इकार उच्चारणार्थः । वकारोऽसमासिद्धार्थः ।
 प्रादिना सह सः । ततः स्वादयः । सम्य् । समयौ । समयः । हे समय् ।
 हे समयौ । हे समयः । समयम् । समयौ । समयः । समया ।
 व्योः स्वं वल्काविति यस्त्वं । समभ्यां । समभिः । इत्यादि नेयं ।
 एवं सुवयादयोऽपि । वकारान्त आश्रयालिङः सुदिव्शब्दः ।
 शोभना घौरस्येति विगृह्य वसः सुदिव् । ततः स्वादयः ।

२७६ । वयौः । ५ । १ । ६५ । दिवित्यस्याव्युत्पन्नस्य मृदः
 सौ औकारो निपात्यते सोश्चरित्वाविसर्जनीयौ । यणादेशः ।
 सुघौः । सुदिवौ । सुदिवः । हे सुघौः । हे सुदिवौ । हेसुदिवः ।
 सुदिवम् । सुदिवौ । सुदिवः । सुदिवा । हलादौ-

२७७ । दिवो हल्युत् । ४ । ३ । १२४ । दिवः पदस्योदा-
 देशो भवति हलादौ परतः । तकारो विकारानवृत्त्यर्थः । सुद्यु-
 भ्याम् । सुद्युभिः । इत्यादि नेयं । रेफान्तश्चतुर्शब्दो वाच्यलिङो
 बहुवचनान्तः । जसि “चतुरनङ्कुहोर्वाः” इत्युकारस्य वादेशः ।
 चत्वारः । हे चत्वारः । चतुरः । चतुर्भिः । चतुर्भ्यः । चतुर्भ्यः ।
 आभि-प्रेस्त्वाम् चतुरो नुडिति नुब् णत्वं च । चतुर्णाम् । सुपि
 रश्च सुपीति नियमात् सत्वविसर्जनीयौ न भवतः । चतुर्षु ।

लकारान्तोऽव्युत्पन्नपक्षेऽप्रासिद्धः । व्युत्पन्नपक्षे तु समयशब्द-
वत् प्रज्वलशब्दः । ज्वल दीप्तौ । अकार उच्चारणार्थः । प्रज्व-
लतीति विगृह्य क्विप् । ततः स्वादयः । प्रज्वल् । प्रज्वलौ ।
प्रज्वलः । इत्यादि । एवं प्रज्वलादयः । अकारान्तः सर्वज्ञशब्दः ।
सर्वं जानातीति सर्वज्ञः । स इवाचरतीति कर्तुः क्विरिति
क्विः । सर्वज्ञतीति विगृह्य पुनः क्विप् । “अतः” इत्यसं ।
पूर्ववदन्यत् । सर्वक् । सर्वग् । सर्वज्ञौ । सर्वज्ञः । इत्यादि ।
एवमन्येष्वभ्यूहाः । मकारान्तः प्रशाम्यशब्दः । क्षमु दम्
उपशमने । उकारो “बोदितः” इति विशेषणार्थः । ध्रुत्वे प्रादिना
सह सः । प्रशाम्यतीति विगृह्य क्विप् ।

२७८ । डस्य ^२भलक्कव्योः क्लिति । ४ । ४ । १२ । डसंज्ञा-
न्तस्य गोरुणे भलादौ किति दिति क्वौ च परतः दीर्भवति ।
ततोऽस्य कित्वात् सुपो क्षेरित्युच्चचनमामध्यात् सुप् ।

२७९ । मो नः । ५ । ३ । १११ । पदान्तस्य घोर्मो नो
भवति पदान्ते भलि च परतः । इति नत्वस्यासिद्धत्वात् खं न
भवति । प्रशान् । प्रशाम्यशब्दस्य-प्रदान् । प्रदामौ । प्रदामः । हे
प्रदान् । हे प्रदामौ । हे प्रदामः । प्रदामम् । प्रदामौ । प्रदामः ।
प्रदामा । प्रदान्म्याम् । प्रदान्मिः । इत्यादि । तमु कांक्षायामि-
त्यस्य प्रतानित्यादि । ढकारान्तः मुद्शब्दः । डुऔ शब्दे ।
‘औकारो दार्धः । मुडवते इति विगृह्य विचि ढवमाचष्टे “मृदो

ध्वर्ये णिज्वद् बहुलमिति णिच् । चकारः णिद् णिचोः सामान्य-
ग्रहणार्थः । गुकार ऐवर्थः । “णाविष्ठवन्मृदः” इति इष्ठवद् भावेन
टेरिति टेः स्वं । मुठ्यतीति विगृह्य-क्विप् । खेरिति णिस्वं ।
स्वादयः । मुइ । मुडौ । मुडुः । इत्यादि । मुपि दणोः कुक्कुक्
छरीति कुक् पत्वं । मुंजु । णकारान्तः मुपण्शब्दः । मुपण् ।
मुपणौ । मुपणः । इत्यादि । मुपण्दणु । नकारान्तो राजन् शब्दः ।
सतः स्वादयः । नोऽडः इति प्रस्तुत्य धेऽकौ । हल्ङादिना सुस्वं
नो मृदन्ते खमिति नस्वं । राजा । राजानौ । राजानः । किसम्बो
धने “न काविति प्रतिषेधान्नस्वं न भवति । हे राजन् । हे राजानौ ।
हे राजानः । राजानम् । राजानौ । शमादौ अजादो अनो स्वम-
न्वस्फादित्यकारस्य स्वं । चत्वे नकारस्य अकारादेशः । राज्ञः ।
राज्ञा । हलादौ नो मृदन्ते खमिति न स्वं ।

२८० न स्वं सुन्विधिकृत्तुकि । ५ । ३ । ३६ । मुपो
विधिः मुपि च विधिः सुन्विधिः । तस्मिन् कृत्तुक्षणे च तुकि
कर्तव्ये न स्वमसिद्धं भवति । इति नस्वस्य सिद्धत्वात् दीर्घं भवति ।
राजभ्याम् । राजभिः । राज्ञे । राजभ्यां । राजाभ्यः । राज्ञः ।
राजभ्याम् । राजभ्यः । राज्ञः । राज्ञो । राज्ञाम् । वा ङि-
श्योरिति विकल्पेनाकारस्य स्वं । राज्ञि । राजनि । राज्ञोः । राजसु ।
एव मूर्द्धाक्षतक्षवृषादयः । दीवन् शब्दस्य सुटि नास्ति विशेषः ।
असादावजादौ-दीवोर्भिरुक्ः” इति दीत्वं । दीवन् । दीव्नेत्यादि

नेयं । एवं प्रातिदीवन्शब्दः । पूषन्शब्दस्य तु भेदः । ततः
स्वादयः ।

२८१ । इन्द्रन्पूषार्यम्णां शौ । ४ । ४ । ६ । इन्द्रन्
पूषन् अर्यमन् इत्येतेषामुहः शबेव दीर्भवति । नान्यत्र । इति
नियमादप्राप्ते पुनः—

२८२ । सौ । ४ । ४ । १० । क्विर्जीते सौ एव इन्द्रन् पूषन्
अर्यमन् एतेषामुहो दीर्भवति । पूषा । पूषणौ । पूषणः । हे
पूषण् । हे पूषणी । हे पूषणः । पूषणम् । पूषणौ । शसादी
राजन्वन्नेयः । पूषणः । पूष्या । पूषम्यामित्यादि । एवं अर्य-
मन्शब्दः । ब्रह्महन्शब्दस्य भेदः । हनौ गतिर्हिंसनयोः । औ-
कारोऽनिदिग्धः । प्रसाखं हतवान् इति विगृह्य-भूते “कर्मणि
हनः” इत्याधिकृत्य—

२८३ । ब्रह्मभ्रणब्रह्मे विवप् घ्नः । २ । २ । ६८ । ब्रह्म
भ्रूण ब्रह्मे कर्मसु बाहु भूते काले हन्तेषोः विवप् त्यो भवति ।
म चाप्रयोगी । कन्य झल्व्वघोरिति दीर्घं प्राप्तं । इन्द्रादिति
नियमान्न भवति । वाक्सः । सुविंति मृतं च स्वादयः । सा-
विति दीर्घत्वं च । ब्रह्महा । वो यो नः । प्राक्पदस्यादिति च
प्रस्तुत्य—

२८४ । एका च्यौ णः । ५ । ४ । ११४ । षकाररेफात् प्राक्-
पदस्यात् परस्य षकाच्यौ मृदन्तनुम्मुन्नकारस्य नित्यं रत्वं

१ । अत्र “दीर्घः । ४ । ४ । १०” इति मिश्रं सूत्रं । ३ । अत्र यदु-
पपन्नं महादृष्टौ ।

भवति । ब्रह्महणौ । ब्रह्महणः । हे ब्रह्महन् । हे ब्रह्महणौ । हे ब्रह्महणः । ब्रह्महणम् । ब्रह्महणौ । शसादावजादावनोऽस्ते कृते “चजोः कुपिण्ये तेऽनिटः” इत्याधिकृत्य-

२८५ । हो घनो^१ णिणि । ५ । २ । ६७ । हन्तेर्हकारस्य णिति णिति त्वे नकारेण च योगे सति कुत्वं भवति ।

२८६ । घि घनः^२ । ५ । ४ । १३५ । निमित्तनैमित्तकयोर्मध्ये घकारादेशे सति हन्तेर्नकारस्य णत्वं न भवति । ब्रह्मघ्नः । ब्रह्मघ्ना । ब्रह्महभ्यामित्यत्र-

२८७ । नखं सुब्बिधिकृत्तुकि । ५ । ३ । ३६ । सुपः स्थाने सुपि च विधौ कृदाश्रये तुकि कर्तव्ये न खं असिद्धं भवति । इति क्विप्पाश्रयस्तुक् न भवति तदा ब्रह्महभिरित्यादि । एव ब्रूणहन् आदयः । सुधवन्सुपर्वन्शब्दयोस्त्वन्वस्फादिति^३ प्रतिषेधात् अनो खं न भवति । शसादावचि पूर्ववदन्यत् । सुधर्मणः । सुपर्वणः । इत्यादि नेयं । एवं सुचर्मन्पृज्वन् प्रभृतयः । श्वन्शब्दस्य सुट्यविशेषः । श्वा ।- श्वानौ । श्वानः । हे श्वन् । हे श्वानौ । हे श्वान । श्वानम् । श्वानौ । शसादावचि-वसोर्वस्योशिति प्रस्तुत्य-

२८८ । श्वयुवन्मघोनोऽहृती । ४ । ४ । १३३ । श्वन् युवन् मघवन्नित्येषां असंज्ञकानां अवयवस्य वकारस्य उशादेशो भवति अहृति^४ गुनिमित्ते त्वे परतः ॥ शकार-सर्वादिरार्थः ।

१. १ । अत्र “हन्तेः” इति पाठो महावृत्तौ । २. अस्य स्थाने “हन्तेरघः” । ५ । ४ । १०६ । इति सूत्र ।

२८२ । अह्य टे ग्वं । ५ । १ । ६६ । पय्यादना
ममत्रकाना टे स भवति । पय । पथा । पथिम्याम् । पथि
मिरित्यादि । एव मधिन्ममुनिन्शब्दौ । अत्रतानानर्लिङ्गाना
सप्यावाचिना भेदोऽस्ति । बहुमध्ययविषयत्वान् बहुवचनमेव ।

२८० । उयिलः । ५ । १ । १६ । इलूमनकात् परयो
जमगमोरूप भवति । नो मृदते च । पच । हे पच । पच ।
पचभि । पचम्य । पचम्य । प्रेदम्वाप्तिना नुट् । नोट इति
दीव । मो मृदने च च । पचानाम् । पचमु । एव सत्तन्
प्रमृतय । अष्टनित्यतो वसान्य ।

२८१ । सुप्या^३प्न । ५ । १ । १५६ । अष्टनित्येनम्य
तदन्तम्य का गोर्निमित्तनूने नुपि परत आ इत्यादेशो भवति ।

२८२ । अ^४ष्ट औन् । ५ । १ । १८ । अष्टन्गुब्दा
तृनाकारात् परयो जमगमोर्नागादेशो भवति । शकार शि का
यांथ । पृथ्वी । अष्टौ । शसि आतो नामि इति आन्त्व । अष्टौ ।
अष्टाभि । अष्टाभ्य । अष्टाम्य । अष्टानाम् । अष्टामु । इना
कारस्याष्ट ट्स्वजनमिद निगमाविक्रम्य । तनागनावपमे
पचन्गुब्दवत् । लष्ट । हे अष्ट । अष्ट । अष्टनि । अष्टम्य ।
अष्टम्य । अष्टानम्य । अष्टमु । शकारान्नो नगोऽगुब्द । उञ्ज
उत्तर्गे । अकार उच्चागार्थ । नञ उञ्जनीति विगृह स्थिवा
दि वाचस । नञ म्वादय । स्फान्तम्य स्त । जग्वचन्वादि ।

१ । अम्य म्याने—विभक्त्यामाष्टन । ५ । १ । १४३ । इति
मुख । २ । अम्य म्याने—अष्टाम्य आत् । ५ । १ । १८ । इति मुख ।

जलोत् । जलोद् । जलोज्झौ । जलोज्झः । इत्यादि । मकारान्तो
 गर्दभशब्दः । स इवाचरतीति गर्दभतीति पुनः क्विप् । ततः
 स्वं । ततः स्वादयः । एकाच इत्यादिना भप्भावः । गर्धप् ।
 गर्द्वप् । गर्द्वभौ । गर्द्वभः । एवं प्रक्षुमादयः । घकारान्तः परिष्
 शब्दः । परिहन्यतेऽनेनेति परिघः । स इवाचरति परिघतीति
 पुनः क्विप् । परिक् । परिग् । परिघौ । परिघः । इत्यादि । एवं
 समुद्धादयः । ङकारान्तः प्राड्शब्दः । प्राड इवाचरति । प्राड-
 तीति पुनः क्विप् । प्राट् । प्राड् । प्राडौ । प्राडः । इत्यादि । एवं
 मुडादयः । घकारान्तस्तत्त्वबुधशब्दः । बुधौ ज्ञाने । अकारो दार्थः ।
 औकारोऽनिवर्त्यः । तत्त्वं बुध्यते इति विगृह्य-क्विप् । भप्भावः ।
 पूर्ववदन्यत् । तत्त्वमुत् । तत्त्वमुद् । तत्त्वबुधौ । तत्त्वबुधः ।
 इत्यादि । एवं अर्थबुधसुबुधादयः । जकारान्तो भिषज्शब्दः ।
 भिषज रोगापनयने । अकार उच्चारणार्थः । भिषज्यत इति
 विगृह्य क्विप् । ततः स्वादयः । सुस्वं ।

२६३ । चोः कुः । ५ । ३ । ६५ । चवर्गास्य शालि च
 पदान्ते च कवर्गो भवति । वा चत्वं । भिषक् । भिषग् । भिषजौ ।
 भिषजः । हे भिषक् । हे भिषग् । हे भिषजौ । हे भिषजः ।
 भिषजम् । भिषजौ । भिषजः । भिषजा । भिषग्म्याम् । भिषग्भिः ।
 इत्यादि । एवं पुण्यमाजादयः । युज्शब्दस्य भेदः । युजिर्गो
 योगे । औकारोऽनिवर्त्यः । अकारो दार्थः । हरशब्दो वेरित
 इति विशेषणार्थः । युनक्ति इति विगृह्य—

२९४ । अतिवद् दधृक् सृग्दिग्दिण्गञ्चुयुजिभ्रुचः
२ । २ । ७१ । अतिवद् दधृक् सृग् दिग् उष्णिक् इत्येते
शब्दाः क्यन्ता निपात्यन्ते । अञ्चु युजि भ्रुचि इत्येतां क्विश्चेति
क्विर्मवति । स चाप्रयोगी । ततः स्वादयः ।

२९५ । युजिरोऽसे । ५ । १ । ५२ । युजिरित्येतस्य नुम्भव-
त्यसे घे परतः । सुस । स्फान्तसं ।

२९६ । क्वित्यस्य कृः । ५ । ३ । १०० । क्वित्यो यस्य
तस्य धोः कुत्वं भवति क्कलि च पदान्ते च । इति नकारस्य ककारः ।
युङ् । नरचापदाते प्रलीत्यनुस्वारः । यय्यं परस्वमीति नकारः ।
युञौ । युञः । हे युङ् । हे युञौ । हे युञः । युत्रं । युञौ । युजः ।
युजा । युग्याम् । युग्मिः । इत्यादि । अस्जौन् पाफे । अकरोका-
रावितौ । धाना भृज्जतीति विगृह्य - क्विप् । लिटीग्यणः सां-
चोर्घ्याऽऽग्यं" इत्याधिकृत्य-

२९७ । य'शिव्यधिब्यचिज्याग्रदिग्रश्चिप्रच्छिन्नस्जौ-
क्किरति । ४ । ३ । २५ । वर्यादीनां धूनां किति श्रिति च त्ते
पतः साचोऽर्धपरस्य यणः इगादेशो भवति । परचात् वाचनः ।
तकारस्योपदेशस्तमर्घ्यात् सं । जरत्य चुत्त च न भवति । ततः
स्वादयः ।

२९८ । स्फादेः स्कोत्ते च । ५ । ३ । १५८ । क्कलि च पदान्ते
च य. पदादयः स्फान्तः तत्स्फादेः तत्कारस्य ककारस्य च सं
भवति ।

१ । कृत्य नानि - अतिवद् दधृक् सृग्दिग्दिण्गञ्चुयुजिभ्रुचः
इति च । ५ । ३ । १२ । इति सूत्रं नुस्ति नुस्ति च ।

२६६ । व्रश्चम्रस्जस्त्रजमृजयजराजभ्राजच्छशा-
 यः । ५ । ३ । ६५ । व्रश्चादीनां छकारश्चकारयोश्च पकारा-
 देशो भवति झलि च पदान्ते च । तस्य जश्त्वं छकारश्चत्वं ।
 घानामृद् । घानामृद् । अपदान्तत्वे रचुत्वे शकारः । जश्त्वे ज-
 कारः । घानामृज्जौ । घानामृज्जः । हे घानामृद् । हे घानामृद् ।
 द्विबहोः पूर्ववद् । घानामृज्जम् । घानामृज्जौ । घानामृज्जः ।
 घानामृज्जा । घानामृद्भ्याम् । घानामृद्भिः । इत्यादि । रज्जुं
 मृजतीति विगृह्य विवप् । वाक्सः । ततः स्वादयः । पत्वजश्त्वे
 रज्जुमृद् । रज्जुमृद् । रज्जुमृजौ । रज्जुमृज इत्यादि । एवं
 कंसपरिमृद्शब्दः । यजान् दानदेवपूजासंगतिकरणेषु । अकारा-
 कारौ दानिदर्थौ ॥ देवान् यजत इति विगृह्य विवप् ।

३०० । स्वप्चक्ष्न्व्यादेः किति । ४ । ३ । २४ । स्वप्
 वच् इत्येतयोश्च श्वि इत्येवमादीनां च किति त्ये परे साचोऽय्य-
 परस्य यणः इगादेशो भवति । पूर्वणैप् । ततः स्वादयः । पत्व-
 जश्त्वे । देवेद् । देवेद् । देवेजौ । देवेजः । इत्यादि । रानृन् दीप्तौ ।
 अकारो “अशास्वक्लृदितः” इति पर्युदासार्थः । अकारो
 दार्थः । संराजत इति विवन्विधिः ।

३०१ । सम्राट् । ५ । ४ । १३ । समित्येतम्य राजतौ
 क्यते परेऽनुस्वारमावो निपात्यते । ततः स्वादयः । सुखपत्व-
 जश्त्वानि । सम्राजौ । सम्राजः इति । एव विभ्रान्शब्दः ।
 परिमृजतीति विगृह्य-विवप् स्वादयः ।

३०२ । परिव्राट् । ५ । ३ । ६६ । परिव्राट्शब्दस्य
 क्विबन्तस्य कृतर्दात्वस्य जलि च पदान्ते च पत्वं निपात्यते ।
 परिव्राट् । परिव्राड् । परिव्राजौ । परिव्राजः । इत्यादि । बका-
 रांतः फललुम्बशब्दः । लुवि लुवि अर्थने । इकारः इदिदोर्नु-
 मिति विशेषणार्थः । फलं लुम्बयतीति विगृह्य क्विप् । गेरिति
 णिसं । ततः स्वादयः । सुखे स्फान्तसे फललुन् । फललुम्बौ ।
 फललुम्बः । इत्यादि । एवं प्रतुम्बादयः । गकारांतः सुरंग
 शब्दः । रगि गतौ इकारो नुमर्थः । सुरंगतीति विगृह्य- क्विवादि-
 विधिः । सुरन् । सुरंगौ । सुरंगः । इत्यादि । एवं सुबंगादयः ।
 ढकारांतो विक्रिड्शब्दः । कृड् विहारे । अकारो अतो कच्चा-
 त्यादिना विशेषणार्थः । विक्रिडतीति विगृह्य क्विवादिः । विक्रिड् ।
 विक्रिड् । विक्रिडौ । विक्रिडः । इत्यादि । एवं विहुडादयः ।
 दकारातस्तत्त्वविद्शब्दः । विद् ज्ञाने । तत्त्वं वेत्तीति विगृह्य
 क्विवादिः । तत्त्वविद् । तत्त्वविद् । तत्त्वविदौ । तत्त्वविदः । एवं
 विश्वविद्देवाविदादयः । द्विपाट्शब्दस्य भेदः । द्वौ पादौ
 यस्म्येति विगृह्य सुरैशब्दवद् वसः । द्विपाद इति स्थिते स्वं ।
 पादस्याहस्त्यादेरिति वर्तमाने—

३०३ । सुस्त्यादेः । ४ । २ । १७२ । सुशब्दादेः स्थिसं-
 जादेश्च पादांतस्य स्वं भवति । ततः स्वादयः । द्विपाट् । द्विपाट् ।
 द्विपादौ । द्विपादः । हे द्विपाट् । हे द्विपाट् । हे द्विपादौ । हे
 द्विपादः । द्विपादम् । द्विपादौ । शसादावचि “भस्येत्यधिकृत्य—

३०४ । पादः पत् । ४ । ४ । १३१ । पादान्तस्य गोः
 असंज्ञावयवो यः पाच्छब्दस्तस्य पदित्ययमादेशो भवति । द्विपदः ।
 द्विपदा । द्विपाद्गाम् । द्विपाद्भिः । इत्यादि । एवं सुपादादयः ।
 स्वकारान्तः सुदुःखशब्दः । सुदुःखति सुदुःखायते सुदुःखयतीति
 वा विगृह्य-क्विवादिः । सुखस्फादिसखचत्त्वानि । सुदुक् । सुदुग् ।
 सुदुःखौ । सुदुःखः । इत्यादि । एवं सुमुखादयः । फकारान्तो दाम-
 गुम्फ् शब्दः । दाम गुंफतीति विगृह्य क्विवादिः । दामगुन् ।
 दामगुप् । दामगुंफौ । दामगुंफः । इत्यादि । एवं गिरिगुम्फा-
 दयः । छकारातः सुवाब्ध्शब्दः । सुवाब्धतीति विगृह्य विचि
 सुखादिके च कृते । सुवान् । सुवाब्धौ । सुवाब्धः । इत्यादि ।
 एवं सुप्रच्छादयः । धर्मप्राच्छ्शब्दस्य भेदः । प्रच्छौ शप्ताया ।
 औकारोऽनिर्णयः । धर्मं प्रच्छतीति विगृह्य-क्विपि क्वचिच्छब्दस्य
 बहुलार्थत्वाद्वाहीत्वे यणिगमावे च कृते धर्मप्राच्छ् इति स्थिते -

३०५ । छ्वोः शुद्धे च । ४४ । १६ । छकारान्तस्य
 गोरवयवयोः छ्वोर्यथासंख्यं शठावादेशौ भवतो भूलादौ
 क्विति क्वौ छे च परतः । व्रश्चेत्यादिना पत्वं जरत्वचत्वेत्यादि ।
 धर्मप्राद् । धर्मप्राद् । धर्मप्राशौ । धर्मप्राशः । हे धर्मप्राद् । हे
 धर्मप्राद् । हे धर्मप्राशौ । हे धर्मप्राशः । धर्मप्राशम् । धर्मप्राशौ ।
 धर्मप्राशः । धर्मप्राशा । धर्मप्राद्म्यामित्यादि । ठकारान्तः सुपद्
 शब्दः । पठ व्यक्तायां वाचि । सुपठतीति विगृह्य क्विवादिः ।
 सुपद् । सुपठौ । सुपठः इत्यादि । एवं सुवठादयः । थकारान्तो-
 ऽग्निमथ्शब्दः । मथे विलोढने । एकारोऽनैवर्थः । अग्निं मथ-

तीति विगृह्य क्विवादिः । जरत्वचत्वे । अग्निमत् । अग्निमद् ।
अग्निमयी । अग्निमयः । इत्यादि । एवं गोमयादयः । चकारा-
तः सुवाच्शब्दः । शोमना वाक् अस्येति वसः । ततः स्वादयः ।
चोक्कुरिति कुत्वं । सुवाक्, सुवाग् । सुवाचौ । सुवाचः । इत्यादि ।
कुञ्च् शब्दस्य भेदः । कुञ्च् कौटिल्याल्पमावयोः । कुञ्चतीति
विगृह्य ऋत्विगादिना क्विः । निपातनैस्सह निर्देशादेव नखा-
भावः । ततः स्वादयः । सुखस्फान्तस्ते च क्वित्यस्य कुरिति
कुत्वं । कुरु । कुञ्चौ । कुञ्चः । सम्बोधनेऽप्येवं । कुञ्चम् ।
कुञ्चौ । कुञ्चः । कुञ्चा । कुञ्चम्याम् । कुञ्चभिः । इत्यादि ।
सुपि “ङ्याः कुरु टक् धरि वा” इति कुकि-कुङ्क्षु । मूलप्रश्च
शब्दस्य तु भेदः । ओमश्च छेदने । ओकारो योदित इति
नन्वर्थः । ऊकागे धेडर्थः । मूलं व्रश्चतीति विगृह्य क्विवादिः ।
वशिष्यधीत्यादिना वशिक् । स्फादेः स्फोन्ते चेति सकारस्याभिद्धे
कृते ह्युत्पत्त्यं स् । वरचेत्यादिना पत्वम् । जदत्वं पत्वम् ।
मूलवृद्ध । मूलवृद्ध । मूलवृद्धौ । मूलवृद्धः । सम्बोधनेऽप्येवं ।
मूलवृद्धम् । मूलवृद्धौ । मूलवृद्धः । मूलवृद्धा । मूलवृद्धम्याम् ।
मूलवृद्धमिः । इत्यादि । सुपि—

३०६ । इतो^१ धुट् सोऽश्चः । ५ । ४ । १६ । ङका-
रान्ताञ्जकारान्ताञ्च परस्य सकारस्य धुडागमो वा भवति श्वो-
यवस्य न स्यात् । निवृत्तिरितोः । चत्वम् । मूलवृद्धसु । मूलवृद्धसु ।

१ । इन् धुट् सोऽश्चः, इति पाठः शब्दार्णवचंद्रिकायां ।

प्राञ्चशब्दस्य भेदः । अञ्च गतिपूजयोः । उकारो वेडर्षः ।
प्राञ्चतीति विगृह्य-क्विः—

३०७ । हलुङः कङित्यनदितः । ४ । ४ । २२ ।
हलन्तस्य गोरुङो नकारस्य सं भवति ङिति परतः इदितं
वर्जयित्वा । ततः स्वादयः ।

३०८ । उगिदचां घेऽम्भादेः । ५ । १ । ५१ ।
भूवादिवर्जितानां उगितां घूनामञ्चतेश्च नष्टनकारस्य नुम् भवति
घे परतः । पूर्ववदितो निवृत्तिः । सुखम्भान्तस्वकुत्वानि । प्राङ् ।
प्राञ्चौ । प्राञ्चः । सम्बोधनेऽप्येवम् । प्राञ्चम् । प्राञ्चौ । शसादावाचि ।
प्र अच् अस् इति स्थिते । मस्येत्यत्समिति च प्रस्तुत्य—

३०९ । अचः । ४ । ४ । १३७ । अञ्चतेर्नष्टनकारस्य
भसञ्जकस्य गोरकारस्य सं भवति । दारित्याधिकृत्य—

३१० । चौ । ४ । ३ । २६६ । अञ्चतौ नष्टनकाराकारे
चौ पूर्वस्य दीर्भवति । प्राचः । प्राचा । हलादौ ञश्चकुत्वे । प्रा-
गम्याम् । प्राग्भिः । प्राचे । प्रागम्याम् । प्रागम्यः । प्राचः ।
प्रागम्याम् । प्रागम्यः । प्राचः । प्राचोः । प्राचाम् । प्राचि ।
प्राचोः । प्राञ्चु । प्रतिपूर्वत्वे-प्रत्यङ् । प्रत्यञ्चौ । प्रत्यञ्चः । सम्बो-
धनेऽप्येवं । प्रत्यञ्चम् । प्रत्यञ्चौ । प्रतीचः । प्रतीचा । प्रत्यगम्याम् ।
प्रत्यग्भिः । इत्यादि । उत्पूर्वत्वे-उदङ् । उदञ्चौ । उदञ्चः । सम्बोधने-
प्येवं । उदञ्चम् । उदञ्चौ । शसादावाचि-“अचः इति अस्ते प्राप्ते—

३११ । ईदुत्तः । ४ । ४ । १३८ ॥ उद उत्तरस्य नष्ट-

नकारस्यांचतेरीकारादेशो भवति । स च परम्यादेरिति अकार-
स्य भवति । उदीचः । उदीचौ । उदगम्याम् । उदग्भिः ।
इत्यादि । विष्वग्पूर्वत्वे, विष्वगंचतीति विगृह्य विप्रमृतिः ।
विष्वग् अच् इति स्थिते—

३१२ । विष्वग्देवस्नेष्टेरद्रघंचौ क्वौ । ४।३।२५६ ।
विष्वग् देव इत्येतयोः स्निंसंज्ञकस्य च टेः अदिरादेशो भवति ।
अंचतौ क्यंते चौ परतः । पूर्ववदन्यत् । विष्वद्रघच् । विष्व-
द्रघंचौ । विष्वद्रघंचः । सम्बोधनेप्येवं । विष्वद्रघंचम् । विष्व-
द्रघचौ । विष्वद्रघीचः । विष्वद्रघीचा । विष्वद्रघगम्याम् । इत्यादि ।
एवं देवघच् । सर्वद्रघच् । यद्रघच् । एकद्रघच् । एतद्रघच् । इद-
द्रघच् । कद्रघच् । इत्यादि । अदसि पुनः—अदद्रि अच् इति स्थिते—

३१३ । चाऽद्रेः । ५ । ३ । ११७ । अद्रघन्तस्मादसो
वात्परस्य यथासम्भवं वर्णमात्रस्योत्वं भवति दकारस्य च
मकारः । अत्राचार्यमतभेदः । 'अदसो द्वौ केचित् उत्त्वमत्वं
चेच्छन्ति । अमुद्रघच् । अमुद्रघंचौ । अमुद्रघंचः । सम्बोध-
नेप्येवं । अमुद्रघंचम् । अमुद्रघंचौ । अमुद्रघीचः । अमुद्रघी-
चा । अमुद्रघगम्याम् । इत्यादि । अदसो द्वेऽथ मथङ्मुत्वम् ।
इति केचिदिच्छन्ति लत्ववत् । यथा कृषि लाक्षणिकम्याला
क्षणिकस्य च रेफस्य लत्वमेवमत्रापि । अमुमुयच् । अमुमुयंचौ ।

१ अदसोद्रेः, पृथङ्मुत्वं केचिदिच्छंतीति लत्ववत् ।
केचिदन्यसदेशस्य नेत्येकेऽसंदिग्ध्यते— इति

अमुमुयंचः । सम्बोधनेप्येवं । अमुमुयचं । अमुमुयंचा । अमुमु
ईचः । अमुमुईचा । अजादौ मुमावस्यासिद्धत्वात् इको यणादेशो
न भवति । अमुमुयग्भ्याम् । इत्यादि । कौचिदन्तस्य सदेशस्य ।
अदमुयङ् । अदमुयचौ । अदमुयंचः । इत्यादि । स्यदाद्यत्व-
विषये विधिरयमन्यत्र नेत्येके मृष्यन्ते । अदद्रघङ् । अदद्रघंचौ ।
अदद्रघंचः । इत्यादि । सम्सहपूर्वत्वे च । संमचतीति सहांच-
तीति विगृह्य कन्यादिः । सम् अच् सह अच् इति स्थिते-

३१४ । संसहयोस्समिसर्षी । ४ । ३ । २५५ ।
सम् सह इत्येतयोः यथासंख्यं समि सभि इत्येतावादेशौ भवतः
अच्चतौ कन्यन्ते घौ परतः । पूर्ववदन्यत् । सम्यङ् । सभ्रघङ् ।
इत्यादि । तिरस् पूर्वत्वे तिरोऽच्चतीति विगृह्य कन्यादिः ।

३१५ । तिरस्स्तिर्य्ये । ४ । ३ । २५६ । तिरसित्ये-
तस्य तिरि इत्ययमादेशो भवति अच्चतौ अकारादौ कन्यन्ते घौ
परतः । तिर्यङ् । तिर्यच्चौ । तिर्यंचः । सम्बोधनेप्येवं ।
तिर्यंचम् । तिर्यंचौ । तिरश्चः । तिरश्चा । तिर्यग्भ्याम् । तिर्य-
ग्भिः । इत्यादि । पूजायामर्थे वर्तमानस्यांचतेः “नांचोऽर्चे”
इति नस्त्राभावाद् अच इति वचनाच्च नुम् भवति । अन्यत्
पूर्ववत् । प्राङ् । प्रांचौ । प्रांचः । सम्बोधनेप्येवं । प्रांचं ।
प्रांचौ । प्रांचः । प्रांचा । प्राङ्भ्याम् । प्राङ्भिरित्यादि । सुख-
स्फान्तस्वम् । कुगागमश्च । प्राङ्क्षु । प्राङ्सु । प्रेत्यादिपूर्वत्वे-
प्येवं । टकारान्तो निरदृशब्दोऽभिधेयलिङः । अट पट गतौ ।

अकार उच्चारणार्थः । निरटतीति विगृह्य विवदादिः । ततः
स्वादयः । निरट् । निरट् । निरटौ । निरटः । इत्यादि । एवं
निष्पदादयः । तकारान्तो मरुच्छब्दः । ततः स्वादयः । मरुत् ।
मरुट् । मरुटौ । मरुतः इत्यादि । एवं त्वत्शब्दः । भवत्
शब्दस्य भेदः । भवतु इति स्थिते उकारः उगित्कार्यार्थः । ततः
स्वादयो नुमादिः ।

३१६ । अत्वसोऽभ्वादेः । ४ । ४ । ११ । अत्वन्तस्य
असन्तस्य च भ्वादिवर्जितस्य उङो दीर्भवत्यकौ सौ परतः ।
मुखादि । भवान् । भवन्तौ । भवन्तः । किसंबोधने—

३१७ । भगवद्भवत्त्वघवतो रिः कावचस्थौः । ५ ।
४ । ६ । भगवत् भवतु अपवदित्येतेषां वा रिर्भवति कौ परतः
तत्सन्निधानं च अवशब्दस्य सर्वस्य औकारादेशः । रेफस्य विस-
र्जनीयः । हे भोः । हे भवन् । हे भवन्तौ । हे भवन्तः । भवन्ता ।
भवन्त्याम् । भवाद्वेः । इत्यादि । एवं भगवदषवच्छब्दा उगि-
दन्ताबुद्ध्यौ । गोमतुशब्दस्य-गोमान् । गोमन्तौ । गोमन्तः ।
इत्यादि । भवतुशब्दस्य भेदः । ऋकार उगित्कार्यार्थः । ततः
स्वादयो नुमादिः । भवन् । भवन्तौ । भवन्तः । इत्यादि । एवं
अरत्भविष्यत्प्रभृतयः । महच्छब्दस्य भेदः । महत् इति
स्थिते ऋकार उगित्कार्यार्थः । ततः स्वादयो नुमादिः ।

३१८ । स्महतौ । ४ । ४ । ७ । सकारान्तस्य महच्छ-
ब्दस्य च शकौ घे यो नकारस्तस्योङो दीर्भवति । मुखादि ।
महान् । महान्तौ । महान्तः । हे महन् । हे महान्तौ । हे

महांतः । इत्यादि । यसंज्ञकस्य शतंतस्य भेदः । डुदाब् दाने ।
 डुजकारावितौ । पूर्ववत् ध्रुत्वे च । ततः “सति” इति लिट् ।
 तस्य स्थाने “सल्लिटः” इति शत्रादेशः । तस्मिन् कर्तरि शवि-
 ति शप् । तस्य ‘ह्रदादेरुजुंविल्युच् । तस्मिन् “लिङुच्कचि
 घोरिति द्वित्वं । तयोर्द्वयोः “यः” इति यसंज्ञा । “पूर्वश्चः” इति
 पूर्वस्य चसंज्ञायां “प्र.” इति प्रादेशः । “धस्नोरातः” इति
 आकारस्य सं । ददत् इति स्थिते-ततः स्वादयः ।

३१६ । न थात् । ५ । १ । ६० । यादुत्तरस्य, शतुर्नुम्
 न भवति धे परतः । ददत् । ददतौ । ददतः । इत्यादि । एवं
 दधत्प्रभृतयः । जक्ष भक्षहसनयोः । अकार उच्चारणार्थः ।
 लटः शत्रादेशः । शप् । तस्य “ह्रदादेरुजुप्” इति उप् ।
 ततः स्वादयः । “अगेदचां धेऽभ्वादेरिति नुम्प्राप्तः । जक्षा-
 दिरिति यसंज्ञायां “न थाद्” इति नुम्निपेधः । जक्षत् ।
 जक्षद् । जक्षतावित्येवमादि । एवं जागृत्दरिद्रच्चकासच्छासत्
 शब्दानेयाः । ककारान्तः सुशक् शब्दः । शक्ल शक्ने । लकाः
 रोऽनिडर्थः । सुशक्कोतीति विगृह्य-क्विबादिः । सुशक् । सुशग् ।
 सुशकावित्यादि । एवं तत्त्वलगादयः । पकारान्तो विलप्शब्दः ।
 जल्प रप लप व्यक्तायां चाचि । विलपतीनि विगृह्य-क्विबादिः ।
 विलप् । विलच् । विलपावित्यादि । एवं सुधूपश्चादयः । शका-
 रान्तो विश् शब्दः । ततः स्वादयः । ब्रक्षग्रश्चेत्यादिना पत्वं
 जश्त्वं चर्त्वं च । विट् । विड् । विशौ । विशः । इत्यादि । ताट्श

शब्दस्य भेदः । दृशिरौ प्रेक्षणे । औकारोऽनिर्णयः । इन् शब्दो
वाऽद्वयः । स इव दृश्यते, तमिव पश्यतीति विगृहे-

३२० । कर्मणिचे त्यदाद्यन्यसमाने दृशष्टक्
सकच । २ । २ । ७२ । त्यदादौ अन्यशब्दे समानशब्दे च
कर्मण्युपमानवृत्तौ वाचि दृशष्टक् सक् विव इत्येते त्या भवन्ति ।
इति विवः । स चाप्रायोगी । वाक्सः । तद् दृश् इति स्थिते-षद्
दृक् दृशदृशे इति प्रस्तुत्य-

३२१ । आः ४ । ३ । २५५ । षत्ये दृक् दृश दृक्षःत्येतेषु च
पुषु परतः पूर्वपदस्याकारादेशो भवति । सादृक् । तादृग् । तादृ-
शौ । सादृशः । इत्यादि । एवं अमृदश् भवादृश अन्यादृश
प्रभृतयः । पकारान्तो रलमुपशब्दः । ततः स्वादयो जरत्वचत्वे ।
रलमुद् । रलमुद् । रलमुपौ । रलमुपः । इत्यादि । एवं द्विपा-
दयः । पप्राञ्जगजसादयः । उचिठ इति जत्प्रमेरुप् ।
जरत्वचत्वे । पद् । पद् । हे पद् । हे पद् । पद् । पद्भिः ।
पद्भ्यः । पद्भ्यः । आभि नुदि च कृने पूर्वस्य जडत्वं । त्ये
इति एत्वं दुत्वं च परस्य । पण्णाम् । पद्सु । सकारान्तः
मुवचमशब्दः । शोभर्न वचोऽभ्येति वसः । ततः स्वादयः ।
सौ-अत्वसेऽम्वादेरिति थकौ सौ उद्योऽसन्तस्य दीत्वं । मु-
वचाः । मुवचमौ । मुवचसः । हे मुवचः । हे मुवचमौ । हे
मुवचमः । मुवचसम् । मुवचसा । मुवचसः । मुवचमा । भका-
रादौ रित्त्वमुत्वमेव । मुवचोभ्यामित्यादि । एवं मुवच-मुप-

यस्सुमनस्उदितमनस्प्रमृतयः । उशनस्शब्दस्य भेदः । ततः
 स्वादयः । ऋदुशनसित्यादिना ङन् । सुखमुद्यो दीत्वं ।
 उशना । उशनसौ । उशनसः । किसंबोधने बो^३शनोशननिति
 पक्षे उशन उशनन् इत्येतावादेशौ भवतः । केश्च स्वं । अनादेशे
 सकारांत एवेति त्रैरूप्यं । हे उशन । हे उशनन् । हे उशनः ।
 हे उशनसौ । हे उशनसः । इत्यादि सुपचोवत् । पुम्सुशब्दस्य
 भेदः । पुम्सु इति स्थिते उकार उगिदकार्यार्थः । ततः स्वादयः ।
 “एधे” इति अधिकृत्य—

३२२ । पुंसो ङम् । ५ । १ । ७० । पुम्सुइत्येतस्य
 गोर्हसादेशो भवति धे परतः । ङकारोऽन्त्यविध्यर्थः । उगिदचां
 धेऽम्बादेरिति नुम् । सहतोरिति दीत्वं । सस्फ्रान्तयोः स्वं । पुमान् ।
 “नश्वापदाति झलि” इत्यनुस्वारः । पुमांसौ । पुमांसः । हे
 पुमान् । हे पुमांसौ । हे पुमांसः । पुमांसम् । पुमांसौ । पुंसः । पुंसा ।
 हलादौ स्फ्रान्तस्ते “नुगोऽम्” इत्यनुस्वारः । यच्च परस्वमिति
 परस्वत्वम् । पुम्भ्याम् । पुम्भिः । पुसे । पुम्भ्याम् । पुम्भ्यः ।
 पुसः । पुम्भ्याम् । पुम्भ्यः । पुंसः । पुंसोः । पुंसा । पुंसि ।
 पुंसोः । “वियणो ससे षः नुम्शरः” इति नुम्ग्रहणस्यानु-
 स्वारनियमार्थत्वात्पत्वं न भवति । पुंसु । श्रेयस्शब्दस्य भेदः ।
 ता च उदित् । ततः स्वादयः । श्रेयान् । श्रेयांसौ । श्रेयांसः ।

१ । उशनस्शब्दस्य उशन उशनन् इत्येतौ वा निपात्यौ को ।

इत्यस्यार्थः ।

हे श्रेयन् । हे श्रेयांसौ । हे श्रेयास । इत्यादि । एव गोरयिस् ।
पर्यम्प्रमृतय । विद्वस्सुन्दस्य भेद । विद ज्ञाने । अकार
उच्चारणार्थ । ध्रुत्वे सति लट् शत्रादेशः । विद् अत् इति
स्थिते । कर्तरि शधिति शप् । तस्य 'हृदादेरुजुविति उप्'
त्यस्त्रे त्याश्रयमिति प्युङ् एप् प्राप्तः । नोमता गोरिति निषिद्धः ।
शत्रपेक्षया पुनरेप् प्राप्तः । मेऽपि इति द्वित्वे द्वितीति प्रतिषिद्धः ।

३२३ । विदेः शतुर्वसु ५ । १ । ५६ । विदे परस्य
शतु म्याने वमुरादेशो भवति । उकार उगित्कार्यार्थः । तत
त्वादयः । मुटि नुमादि । विद्वान् । विद्वांसौ । विद्वास । हे
विद्वन् । हे विद्वांसौ । हे विद्वास । विद्वाम् । विद्वांसौ । श
मादावचि भस्येत्यधिकृत्य—

३२४ । वसोर्वस्योश् । ४ । ४ । १३७ । वस्वन्तम्य
भस्यावयवो यो वकारस्तम्य उश् इत्यवमादेशो भवति । शास्वम्ब-
सामिति पत्वः । विदुषः । विदुषा । भकारादौ । वमुस्तस्वित्या
दिना दत्वः । रित्यापवादः । विद्वज्याम् । विद्वद्भिः । इत्यादि ।
अ अ ः क ः पान्ता अप्रसिद्धाः ।

इति हलता पुलिगा ।

अथ हलन्ताःस्त्रीलिङ्गाः ।

हकारान्तः स्त्रीलिङ्ग उपानहशब्दः । शहौन् बंधने । अकारौकारावनिडर्थौ । ध्वादेः प्णोऽप्श्चाष्टिवप्श्चः स्तं" इति नत्वं । ततः क्विबादिः ।

३२५ । नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनौ कौ वाग्गेः । ४ । ३ । २८४ । नद्यादिषु क्विवन्तेषु पूर्वस्य वाचोऽजन्तस्य गेश्च दीर्भवति । ततः स्वादयः ।

३२६ । नहो घः । ५ । ३ । ३३ । नहः हकारस्य धकारादेशो भवति झलि च पदान्ते च । जरत्वचत्वे । उपामत्, उपानद् । उपानहौ । उपानहः । इत्यादि नेयं । उष्णिह्शब्दस्य क्वित्यस्य कुरिति कुत्वं । उष्णिक् । उष्णिग् । उष्णिहौ । उष्णिहः । इत्यादि । अकारान्तो नियतलिङ्गोऽप्रसिद्धो वाच्यलिङ्गस्तु पूर्ववद् । वकारान्तो दिव्शब्दः । स च सुदिव्शब्दवत् । द्यौः । दियौ । दिवः । इत्यादि । रेफान्तो गिर्शब्दः । गृ निगरणे ।

३२७ । संपदादिभ्यः क्विप् क्तिः^१ । २ । ३ । ८८ । संपदादिभ्यो धुभ्यः भावे कर्तारि स्त्रीलिङ्गे क्विप् क्ति इत्येतौ त्यौ भवत ।

१ । अथ स्थाने—नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनौ कौ ।

४।३। २९० । इति

२ । अस्य स्थाने—एतादृशमेव वार्तिकं ।

३२८ । अतामिद्वोः । ५।१।८३ । अकारान्तस्य घोरिका-
रादेशो भवति । रन्तोऽग्नुरिति रन्तत्वं । ततः स्वादयः । “दीः
वोरिगुडः” इति दीत्वं । विसर्जनीयः । गीः गिरी । गिरः ।
इत्यादि । घोः स्वरूपग्रहणे तत्स्थविज्ञानात् ओऽचि इति लृत्वं न
भवति । धुर्वी हिंसने । ईकारो डीयस्वीदिद्वेदोऽपतस्ते इति
विशेषणार्थः । ततः क्विप् ।

३२९ । रः खम् । ४।४।१८ । रेफात्परयोः छकारवकारयोः
झलादौ विवर्षि स्वं भवति । शठोपवादः । ततः स्वादयः । धूः ।
धुरी । धुरः । इत्यादि । एवं पुरादयः । चतुःशब्दस्य भेदः ।
ततो जसादिः । “त्रिचतुरः स्त्रियां तिसृचतसृ” इति चतमादे-
शः । रोच्युरिति रेफः । चतस्रः । चतस्रः । चतस्रभिः । चतस्र-
म्यः । चतस्रम्यः । “नाम्यतिसृचतसृ” इति प्रतिषेधात् दीत्वं
न भवति । चतसृणाम् । चतसृषु । लकारजकारादौ स्त्रीलिङ्गाव-
प्रसिद्धौ । वाच्यलिङ्गौ तु पूर्ववत् । एवमन्यत्रापि । मकारान्तः प्रिय-
प्रदाम्शब्दः । स च प्रदाम्शब्दवत् । दण्डकारान्तावप्रसिद्धौ । न-
कारान्तः सामन्शब्दः । स च राजन्शब्दवद् । एवं दामन्
बहुराजन्प्रभृतयः । अकारान्तोऽप्रसिद्धः । मकारान्तः ककुम्
शब्दः । ककुप् । ककुब् । ककुमौ । ककुमः । इत्यादि । घटान्तौ
अप्रसिद्धौ । घकारान्तः समिष्शब्दः । तस्याप्यविशेषः । समित् ।
समिद् । समिथौ । समिधः । इत्यादि । लकारान्तः सृन्शब्दः ।
स च मिपन्शब्दवत् । बगडन्ता अप्रसिद्धाः । दण्डकारान्तो दण्ड-

शब्दः । तस्याप्यविशेषः । एवं शरद्संपत्विपदादयः ।
 स्वं फल्लठथांतास्तथा अप्राप्तिद्धाः । चकारांतस्त्वचशब्दः । तस्य
 कुत्वजरस्त्वचत्वादि । त्वग् । त्वक् । त्वचौ । त्वचः । इत्यादि ।
 एवं वाचप्रभृतयः । टकारांता अप्राप्तिद्धाः । तकारांतो विद्युत्-
 शब्दः । तस्याप्यविशेषः । एवं त्रिंशत्चत्वारिंशत्प्रभृतयः ।
 ककारांतोऽप्राप्तिद्धः । पकारान्तोऽप्राप्तिद्धः । ततो बहुवचनमेव ।
 जसि-स्वसृनप्तृ इत्यादिना दीत्वं । आपः । अप । भकारादौ-

३३० । भ्यपः । ५ । २ । १६३ । अप्राप्तिद्धस्य गोर्नि-
 मिते भकारादौ तकारादेशो भवति । अग्निः । अद्भिः । अज्यः ।
 अपाम् । अप्सु । शकारान्तो दृशशब्दः । तस्य कुत्वादि । दृक् ।
 दृग् । दृशौ । दृशः । इत्यादि । एवं दिशप्रभृतयः । निशशब्दस्य
 भेदः । प्रश्नेत्यादिसाहचर्याद्धोः शकारस्य षत्वमिति चेत्
 जइत्यादि, तस्यासिद्धत्वान्न कुत्व । निच् । निज् । निशौ ।
 निशः । इत्यादि । स्तोश्चुना श्चुरिति सकारस्य शकारः ।
 शश्चोऽमीति छत्वं । निच्छु । पकारांतस्त्वचशब्दः । ॥ च रत्नमुष्
 शब्दवत् । दधृष् । ऋत्विगादिना क्यंतत्वात् कुत्वादि ।
 दधृक् । दधृग् । दधृषौ । दधृषः । इत्यादि । सकारान्तो
 अर्चिस्शब्दः । ततः स्वादयः । पदांतेरीत्यादिः । अन्यत्र षत्वम् ।
 अर्चिः । अर्चिषौ । अर्चिषः । इत्यादि । सुषि-शरि सञ्चेति पक्षे
 सकारः । अर्चिप्सु । अर्चिःषु । एवं सुयशस्प्रभृतयः । अनुसारा-
 यन्ता अप्राप्तिद्धाः ।

इति हलन्ताः खोर्लिङ्गाः

अथ हलन्ताः नपुंसकलिङ्गाः ।

हकारान्तो गोदुह्शब्दः । ततः स्वादयः । नपुंसकः स्वमोरित्युप् । गोदुक् ।
 ओंकारयोः “नप इति शीमावः । गोदुही । जस्शसोरिति शिः ।

३३१ । ३३२ । ३३३ । ३३४ । अथः परा या भर्त्-
 जातिस्तदन्तस्य नपो धे परतो नुप् भवति । गोदुहि । इत्यादि ।
 एवं मधुलिहादयः । यकारान्तोऽव्युत्पत्तिपक्षेऽप्रसिद्धः । व्यु-
 त्पत्तिपक्षे तु पूर्ववत् समयशब्दः । समय् । समयी । समयि ।
 इत्यादि । वकारान्तः सुदिक्शब्दः । शोमना धौरसिन्निति
 वसः । ततः स्वमोरूपो बहिरंगस्यासिद्धत्वात् अंतरंगं । दिवो
 हल्युदित्युत्वं । सुधु । सुदीवी । सुदीवि । हे सुधो । हे सुधु ।
 इत्यादि । व्युत्पत्तिपक्षे तु दिवोः श्रुतिं प्रादेशे चादौ सुपीको-
 चीति नुमि धे च दीत्वे सति-अक्षयु । अक्षयुना । अक्षयूनि ।
 इत्यादि । रेफान्तो वारशब्दः । वाः । वारी । वारि । इत्यादि ।
 सुपि-वाःपु । चतुरशब्दस्य जस्शसोः शिः । वादेशः । चत्वारि ।
 चत्वारि । पूर्ववद् शेषः । लकारान्तः प्रियप्रज्वल्शब्दः । प्रियं-
 प्रज्वल् । प्रियप्रज्वली । प्रियप्रज्वलि । इत्यादि । अकारान्तः प्रज्-
 शब्दः । प्रजानातीति प्रज्ञः । स इवाचरातीति । प्रक् । प्रम् ।
 प्रजी । प्रजि । इत्यादि । मकारान्तो प्रियप्रदातः प्रदाशब्दः । प्रियप्र-
 दान् । प्रियप्रदामी । प्रियप्रदामि । इत्यादि । डकारान्तः प्रियक्
 शब्दः । प्रियं क्वते इति क्विप् । प्रियदुः । तमाचष्टे प्रियं क्व-
 य-

तीति पुनः क्विप् । प्रियह् । प्रियह्नी । प्रियहि । एकारांतः
 प्रियसुगुणशब्दः । ततः स्वादयः । प्रियसुगण् । प्रियसुगुणी ।
 प्रियसुगुणि । इत्यादि । प्रियसुगुण्डसु । नकारांतश्चर्मनृशब्दः ।
 ततः स्वादयः । नो सृदंते स्वमिति नस्व । चर्म । चर्मणी ।
 चर्माणि । क्लिप्तबोधने, न कौ इत्यधिकृत्य—

३३२ । नपि वा । ५ । २ । ४१ । पदस्यति नपुंसक-
 लिंगे नकारस्य स्वं वा भवति कौ परतः । हे चर्मन् । हे चर्म ।
 इत्यादि । भादावजादौ अम्बस्फादिति प्रतिषेधादनोस्वं न भवति ।
 चर्मणा । इत्यादि । एवं कर्मन्चर्मन्प्रभृतयः । ब्रह्महन्शब्दस्य
 शिमावे वा डिरयोरिति विकल्पेनानं स्वं । हो घिन्मिण्णि" इति
 हकारस्य घकारः । ब्रह्मह । ब्रह्मह्नी । ब्रह्महणी । ब्रह्महाणि ।
 हे ब्रह्महन् । हे ब्रह्मह । हे ब्रह्मह्नी । हे ब्रह्महणी । हे ब्रह्म-
 हाणि । पुनरपि ब्रह्मह । ब्रह्मह्नी । ब्रह्महणी । ब्रह्महाणि ।
 पूर्ववच्छेषं । अहन्शब्दस्य भेदः । ततः स्वादयः ।
 स्वमोरुपि—

३३३ । अहन् । ५ । ३ । १०३ । अहनित्येतस्य पदस्य
 रिर्भवति । इति रित्वे प्राप्ते—

३३४ । रोऽसुपि । ५ । ३ । १०५ । अहो नकारस्य रेफा-
 दशो भवति असुपि परतः । इति रो भवति । अहः । अह्नी
 अह्नी । अहानि । संबोधनेष्यविशेषः । भकारादौ रिरुत्वमेष्च ।
 अहोभ्यामित्यादि । भकारांतः-समुत् । समुद् । समुग्भी ।

समुञ्जि । इत्यादि । गकारान्तः गर्दभशब्दः । गर्दप् । गर्दच् ।
 गर्दभी । गर्दभिम् । इत्यादि । घकारान्तः साधुघक् । साधुघम् ।
 साधुगधी । साधुगंधि । इत्यादि । ङकारान्तः मूढ इवाचरतीति
 मूढति । पुनः क्विप् । मूड् । मूट् । मूढी । मूढि । इत्यादि ।
 षकारान्तस्तत्त्वमुत् । तत्त्वमुद् । तत्त्वबुधी । तत्त्वबुधि । इत्या-
 दि । जकारान्तो धानामृत्शब्दः । ततः म्यादयः । स्फादेः
 स्फोतेति सफारस्य स्वं । ग्रथग्रस्वेत्यादिना पत्वं । जरत्त्व
 चत्वं । धानामृद् । धानामृट् । धानामृज्जी । जस्थानोरंतरंगत्वात्
 सकारस्य जरत्त्वचत्वेयोः कृतयोः शौ नुमि विरोधः । धानामृ-
 ङ्जि । इत्यादि । बगडन्ता अप्रसिद्धा । दकारान्तो द्विपाद-
 शब्दः । ततः स्वादयः । द्विपात् । द्विपाद् । १०-स्यां परभूतायां
 पादः पदिति पद्मावः । द्विपदी । द्विपांदि । इत्यादि । एवं
 त्रिपादादयः । लकारान्तः मुडुक् मुडुग् । मुडुःस्ती । मुदंःस्ति ।
 इत्यादि । फकारान्तः निर्गुप । निर्गुच् । निर्गुफी । निर्गुफि ।
 इत्यादि । छकारान्तः प्रमोक्षत इति विच् । प्रमोश् । प्रमोच् ।
 प्रमोच्छी । प्रमोञ्छि । इत्यादि । ठकारान्तः सुपद् । सुपट् ।
 सुपठी । सुपण्ठी । इत्यादि । थकारान्तो गोमपशब्दः ।
 गोमत् । गोमट् । गोमधी । गोमन्धि । इत्यादि । चकारान्तः
 मूलानि वृश्चतीति क्विप् । स्फादित्से षत्वादि । मूलवृट् । मूलवृट् ।
 मूलवृथी । मूलवृथि । इत्यादि । प्राश्चतीति प्राक् । प्राग् ।
 नीभावे अच् इत्यस्त्वं । चाविति दीत्वं । प्राची । प्राधि । इत्यादि ।
 एवं प्रत्यच्अमुमुषचसम्प्रतिर्यच्प्रभृतयः । ददत्तशब्दात् स्वादयः ।

ददत् । ददद् । ददती । शौ-न यादिति निषेधे प्राप्ते-

३३५ । वानपः । ५ । १ । ६१ नपुंसकलिङ्गात् धसंज्ञकात्
परस्य शतुर्नुम् वा भवति । ददन्ति । ददति । इत्यादि । एवं ज-
ज्ञदादीनां रूपसिद्धिः । यात् । याद् । श्यां - शिम्बोरादिति वा
नुम् । यान्ती । याती । शौ भ्रलामिति नुम् । यान्ति । इत्यादि ।
एवं वात्प्रभृतयः । भवत् । भवद् । श्याम् । शप्श्यादिति नुम् ।
भवती । भवन्ति । इत्यादि । एवं दीव्यद्वादयः । ककारान्तः
सुतक् । सुतग् । सुतङ् । इत्यादि । पकारान्तः सुतप् । सुतब् ।
सुतपी । सुतन्धि । इत्यादि । शकारान्तः सुदिश्शब्दः । सुदिक्
सुदिग् । सुदिणी । सुदीशि । इत्यादि । यकारान्तः रत्नमुद् ।
रत्नमुद् । रत्नमुपी । रत्नमूषि । इत्यादि । सकारान्तः पयः ।
पयसी । शौ-भ्रलामिति नुम् । स्महत इति दीः । पयांसि । इत्यादि ।
एवं तेजस्सप्तमप्रभृतयः । विद्वस्सब्दात्स्वादयः । विद्वत् ।
विद्वद् । वसो वस्योश्चिति उश् । विद्वांसि इत्यादि । अर्चिस्
शब्दात्स्वादयः । अर्चिः । अर्चिषी । वत्सस्यासिद्धत्वाद्दीत्वं ।
अर्चीषि । इत्यादि । अनुस्वाराद्यन्ता अप्रसिद्धाः ।

इति हलन्ताः नपुंसकलिङ्गा ।

—१००—

अथालिङ्गौ युष्मदस्मदशब्दावुच्येते ।

तयोश्चालिङ्गत्वात् त्रिषु अपि लिङ्गेषु समानं रूपं । उद् यथा,
त्वं युवा । त्वं युवतिः । त्वं तीर्थम् । अहं युवा, अहं
ब्राह्मणजातिः । अहं पात्रं इति । युष्मद् अस्मद् इति स्थिते । ततः

त्वादयः । सुप्याप्त्नः, युष्मदस्मदोः, -मावधेरिति च प्रस्तुत्य-

३३६ । स्वादौ सौ । ५ । १ । १६८ । युष्मदस्मदोस्त-
दन्तस्य च गोर्मावधेर्यथासंख्यं त्व अह इत्येतावादेशौ भवतः ।

३३७ । डेसुटोऽम् । ५ । १ । २६ । युष्मदस्मदोस्तदन्तस्य
च गोर्मावधेर्यथासंख्यं गुसंज्ञानिमित्तमृतस्य डे इत्येतस्य सुटरच
सुपः अमित्ययमादेशो भवति ।

३३८ । त्वमादेशो । ५ । १ । १६३ । युष्मदस्मदोः सं
भवति आदेशभूते सुपि परतः । इति दकारस्य ख । पूर्वोमीति
पूर्वत्वं । त्वम् । अहम् ।

३३९ । युवावौ छौ । ५ । १ । १६६ । युष्मदस्मदोर्द्वित्ये
वर्तमानयोः मावधेः शुन्दरूपस्य यथासंख्यं युव आव इत्येतावादेशौ
भवतः सुपि परतः ।

३४० । आविपि । ५ । १ । १६१ । युष्मदस्मदोस्तदन्तस्य
च गौराकारादेशो भवति औकारे इपि च सुपि परतः । युवाम् ।
आवाम् ।

३४१ । यूयवयौ जसि । ५ । १ । १६८ । युष्मदस्म-
दोर्मावधेः तदन्तस्य च गोर्वयासंख्यं यूय वय इत्येतावादेशौ
भवतः जसि सुपि परतः । पूर्ववदमादेशो च कृते ण्यत इति
परम्परा । यूयम् । वयम् ।

१ मध्य स्थान - डेसुटोरम् । ५ । १ । २४ । इति मन्त्रं ।

२ । अम्य स्थान - इपि । ५ । १ । १६६ । इति । भवति । ५ ।

१४७ । इति सूत्रद्वयं ।

३४२।^१त्वमौ त्यद्यौ चैको।५।१।१६७। एकत्वाविशिष्टे अये
वर्तमानयोर्युष्मदस्मदोः मावर्धेर्यथासंख्यं त्व म इत्येतावादेशौ
भवतः सुपि परतः त्ये द्यौ च । आविपीति आत्वं । दीत्वं ।
त्वाम् । माम् । औटि-पूर्ववद् । युवाम् । आवाम् ।

३४३ । शस्तो न्^२।५।१।२७। युष्मदस्मद्भ्यां परस्य शस्तो
नकारादेशो भवति । परस्यादेरिति अकारस्य नत्वं । आविपीति
आत्वम् । युष्मान् । अस्मान् । टायां-त्वमौ भवतः ।

३४४ । यः । ५।१।१६२ । युष्मदस्मदोस्तदन्तस्य च गौर्य-
कारादेशो भवति सुपि परतः । परिहृत्वापयादविषयं उत्सर्गोऽ
भिनिविशत इति पारिशेष्यात् टाओम्भेपु अयं विधिः । त्वया ।
मया । भ्यामि युवावौ भवतः । रायास्मिरिति वर्तेमाने—

३४५ । युष्मदस्मदोः । ५।१।१६०। युष्मदस्मद् इत्येतयोः
तदन्तस्य च गौराकारादेशो भवति सकारभकारादौ सुपि परतः ।
दीत्वं । युवाभ्याम् । आवाभ्याम् । भिरपि-आत्वे दीत्वे
युष्माभिः । अस्माभिः । ङयि—

३४६ । तुभ्यमद्यौ ङयि । ५ । १ । १७० । युष्मदस्म-
दोस्तदन्तस्य च गोस्तुभ्य मद्य इत्येतावादेशौ भवतः ङयि सुपि
परतः । ङे सुटोमित्यम् । स्वमादेशे इति दत्तं । तुभ्यम् । मद्यम् ।
भ्यामि-युवाभ्याम् । आवाभ्याम् । भ्यसि—

१ । अस्य स्थाने — त्वमावेकवचने । ५ । १ । १५६ । इति
त्यद्योश्च । ५ । १ । १५७ इति सूत्रद्वयं ।

२ । अस्य स्थाने — शस्तो नः । ५ । १ । २५ । इति सूत्रं ।

३४७ । १भ्यसोऽपोऽभ्यम् । ५ । १ । २८ । युष्मदस्म-
द्भ्यां परस्य अपो भ्यसः अभ्यं इत्ययमादेशो भवति । दत्तं पर-
रूपं च । युष्मभ्यम् । अस्मभ्यम् । ङसौ-त्वमौ भवतः ।

३४८ । १भ्यसोऽत् । ५ । २९ । युष्मदस्मद्भ्यां परस्य
कायाः बहोः भ्यसः एकवचनस्य च ङसेरत् इत्ययमादेशो
भवति । दत्तपररूपे । त्वत् । मत् । भ्यामि-युवाभ्याम् ।
आवाभ्याम् । भ्यसोत् । युष्मत् । अस्मद् । ङसि-

३४९ । तवममौ ङसि । ५ । १ । १७१ । युष्मद-
स्मदोर्नाबपेस्तदन्तस्य च गोस्तथममादेशौ भवतः ङसि सुपि
परतः ।

३५० । युष्मदस्मदोः ङसोऽश् । ५ । १ । २५ ।
युष्मदस्मद्भ्यां परस्य ङसः अशित्ययमादेशो भवति । शकारः
शित्कार्यार्थः । दत्तं पररूप । तव मम । ओसि-युवावौ
भवतः । यः इति दकारस्य यकारादेशो भवति । युवयोः । आ-
वयोः । आभि ---

३५१ । साम आकम् । ५ । १ । ३० । युष्मदस्मद्भ्या
परस्य साम आकमादेशो भवति । आगाग्निन मुट भूतमिबो-
पादाय साम इति निर्देशः क्रियते, तत् किं प्रयोजन ? आकमि
कृते पुनः सुण्णामूत् । अकमि पररूपमित्याकम्बचन । युष्माकम् ।
अस्माकम् । ङौ-त्वमौ । य इति आदेशश्च । त्वयि, मयि । ओसि

१ । अस्य स्थाने—भ्यम्नाऽभ्यम् । ५ । १ । २६ । इति ।

२ । अस्य स्थाने—गत काया । ५ । १ । २७ । इति ।

पूर्ववत् । युवयोः । आवयोः । सुपि दकारस्यात्वं । 'युष्मासु' अस्मासु । यदा पुनरेतौ युष्मदस्मदौ वाक्यावयवौ तद्वाक्य-
वयवात् पदात् पगै भवतस्तदाऽनयोरविप्ताखयोर्भेदः । "वा-
क्यस्य" पदादपादादाविति च प्रस्तुत्य-

३५२ । युष्मदस्मदोऽविप्तास्थस्य वाग्नौ^१ । ५।३।

२४ । वाक्यस्यावयवयोस्तद्वाक्यावयवात् परयोरपादादौ वर्तमानयो-
र्युष्मदस्मदोराविप्तासु स्थितयोः वाग्नौ इत्येतावादेशौ भवतः ।
बहुत्वैकत्वयोरादेशांतरवचनादिह द्वित्वे संप्रत्ययः । युवाम्या
युवा युवयोरित्येषा अविप्ताद्विवचनांतानां वामित्येवमादेशो
भवति । आवाम्याम्, आवाम्, आवयोरित्येषां च नावित्ययमादेशो
भवति । ज्ञानं वा दीयते । ज्ञानं नौ दीयते । धर्मो वा रक्षतु ।
धर्मो नौ रक्षतु । शीलं वा स्व । शीलं नौ स्वं ।

३५३ । बहोर्वस्नस् । ५।३।२५ । वाक्यस्यावयवयो-
स्तद्वाक्यावयवाद् पदात् परयोरपादादौ वर्तमानयोर्युष्मदस्मदो-
राविप्ताबहुवचनान्तयोर्वस् नस् इत्येतावादेशौ भवतः । दानं वा
दीयते । दानं नो दीयते । देवो वा रक्षतु । देवो नो रक्षतु ।
ज्ञानं वा स्व । ज्ञानं नः स्वं ।

३५४ । एकस्य तेमे । ५।३।२६ । वाक्यस्यावय-
वयोस्तद्वाक्यावयवात् पदात्परयोपादादौ वर्तमानयोर्युष्मद-

१ । अन्य स्थाने "वांनावौ" इति पाठो महावृत्तो । २ । अत्र
"वम्नसौ" इति पाठः ।

स्मदोः आर्विस्तैकवचनांतयोर्न्यासंख्यं ते मे इत्येतावादेशौ भवतः । दानं ते दीयते । दानं मे दीयते । शीलं मे स्वं । शीलं ते स्वं ।

३५५ । इवामेषः १ । ५ । ३ । २७ । वाक्यस्यावयवयो-
स्तद्वाक्यावयवात् पदात् परयोऽपादादौ वर्तमानयोः युष्मदस्म-
दोरिवेकवचनांतयोः त्वा मा इत्येतावादेशौ भवतः । त्वामित्येत-
स्य मन्तस्य मा इत्ययमादेशः । धर्मस्त्वा रक्षतु । धर्मो मा रक्षतु-
। एते वाक्तावाद्यादेशाः अनन्वादेशे विभाषिता वेदितव्याः ।
अन्वादेशे तु नित्यमिति ।

३५६ । बोध्यं प्राङ्नेव । ५ । ३ । ३२ । बोध्यांतं पदं
युष्मदस्मद्ध्यां पूर्ववन्नेवाविद्यमानवद् भवति । किमसद्भावे
प्रयोजनम् ? वाक्तावादेशनिवृत्तिः । देवदत्त युवाभ्यां दीयते
शीलं । देवदत्त आवाभ्यां शीलं दीयते । देवदत्त युवां धर्मो
रक्षतु । देवदत्त आवां धर्मो रक्षतु । देवदत्त युवयोः शीलं स्वं ।
देवदत्त आययोः शीलं स्वम् । देवदत्त युष्मभ्यं शीलं दीयते ।
देवदत्त अस्मभ्यं शीलं दीयते । देवदत्त युष्मान् रक्षतु धर्मः ।
देवदत्त अस्मान् रक्षतु धर्मः । देवदत्त युष्माकं शीलं स्वं । देवदत्त
अस्माकं शीलं स्वं । एवं इतरत्रापि बोध्यं ।

३५७ । न चवाहाह्वययोगे । ५ । ३ । २८ । च
वा ह अह एव इत्येतैः शुब्दैर्योगि संबंधे युष्मदस्मदोर्वाक्तावाद्या-

१ । अस्य स्थाने त्वामाविषः । ५ । ३ । १९ । इति सूत्रं ।

२ । अस्य स्थाने "बोध्यमसद्भावं" । ५ । ३ । २४ । इति सूत्रं ।

देशाः न भवन्ति । ज्ञानं युवाभ्यां च दीयते । ज्ञानं आवाभ्यां च दीयते । ज्ञानं युवां च रक्षतु । ज्ञानं आवां च रक्षतु । ज्ञानं युवयोश्च स्वं । ज्ञानमावयोश्च स्वं । ज्ञानं युवाभ्यां वा दीयते । ज्ञानमावाभ्यां वा दीयते । ज्ञानमावाभ्यां ह दीयते । ज्ञानं युवाभ्यां अह दीयते । ज्ञानमावाभ्यां अह दीयते । ज्ञानं युवाभ्यामेव दीयते । ज्ञानमावाभ्यामेव दीयते । एवमन्यत्राप्युन्नेयं ।

३५८ । दृश्यर्थैश्चिन्तायां । ५। ३। २१ । दृश्यर्थैर्धुभिः चित्तविषयैर्योगे युष्मदस्मदोर्वाजावादयो न भवन्ति । स च योगः परम्परया साक्षाच्चाम्यूहः । ज्ञानं युवाभ्यां दीयमानं संदृश्यागतो जनः । ज्ञानमावाभ्यां दीयमानं संदृश्यागतो जनः । जनो युवां समीक्ष्य गतः । जन आवां ममीक्ष्य गतः । जनो युवयोः कार्यमालोचयति । जन आवयोः कार्यमालोचयति । एवमपरेऽपि विज्ञेयाः । चिन्ताया इति किं ? जनो वः पश्यति । चक्षुषा इत्यर्थः ।

अथालिङ्गासंख्यानि शब्दरूपाणि उच्यन्ते ।

३५९ । तत्तत्तत्सात्त्राशःकृत्वस्सुच्वद्घाऽऽम्-
क्त्वांतुम्सुम्भिडामंत्यन्यक्स्वरादयो भिः । १ ।
१ । ८८ । तत् तस् सात् आ शस् कृत्वस् सुच् वद् घा
आम् त्का अम् तुम् इत्येतच्चाताः सुम्भिद्प्रातिरूपाः तिसंज्ञा
अन्यग्भूताः स्वरादयश्च शब्दा भिन्नज्ञा भवन्ति । तदिति प्रत्या-

हारः । कायास्तसित्यारभ्य आणधात् तकारेण । सर्वस्मात्
तस्मादिति विगृह्य कायास्तसिति तस् । सर्वतस् त तस् इत्येतस्य
मित्वात् केरिति सुप् उषि पदत्वे सति रित्वविसर्जनीयौ भवतः ।
सर्वतः । ततः । एवं तस् । पीलु मूलनैकादिक् पीलुमूलतः ।
सात् । मस्मसाद्भवति । अत्र जश्त्वं प्रयोजनं । त्रा-राजत्रा
वसति । अत्र पदत्वं । शस्-बहुयः । कृत्यस्-शतकृत्यः । सुच्-द्विः ।
अत्र च रित्वविसर्जनीयौ । वत्-राजवद् वृत्तं । अत्र जश्त्वं ।
धा-बहुधा । अत्र पदत्वं । आम्-कासाचके । अनुस्वारपरस्वत्वे ।
त्का-कृत्वा । अम्-पूर्व भोजम् । हुम्-कर्तुम् व्रजति । अत्र
विकल्पेन परस्वं । सुम्भिडा^१भाः-रात्रौ । मात्रायाम् । अस्ति ।
स्वास्ति । अत्र पदादपादादावित्यादि^२ । ति-अद-कृत्य । अत्र
कृतमित्यादिना शिनिपेधः । अन्यस्वरादि-स्वास्तिष्ठ त्वम् ।
अत्र सत्वं सिद्धं । के ते स्वरादयः । स्वर । अन्तर । पुनर ।
प्रातर । शुनुतर । उच्चैस् । नीचैस् । श्मैस् । ऋद्क् ।
ऋत् । युगपत् । आरात् । प्रथक् । हस् । रवस् । दिवा ।
सायं । विरं । ईषत् । यनाक् । ज्योषम् । जोषम् । तूष्णीम् ।
षहिस् । अद्रस् । निकृपा । समया । मृषा । स्वयम् । नक्तम् ।
इद्धा । सामि । वता । मत्तम् । सनात् ।^३तिरस् । अन्तरा ।

१ । सुप् ख मिङ् च सुम्भिडौ । तौ इव आभा येषां ते
सुम्भिडाभाः ।

२ । न्यंचतीति न्यंचः । नन्यंचः अन्यंचः । अन्यंचश्च ते स्वरादयश्च
अन्यस्वरादयः ।

ज्योक्म् । शम् । सना । नाना । विना । अन्यत् । क्षमा । उपांशु ।
 विहायसा । दोषा । मुधा । अमा । मिथ्या । पुरा । मिथो । मिषु ।
 मिथम् । प्रायम् । मुहुम् । प्रवाहु । आर्य । अलम् । अमिक्षम् ।
 साकर्द्धम् । मुहुम् । हिरुक् । अशान् । च । वा । ह । अह । एव ।
 एवम् । नूनम् । शश्वत् । सूपत् । कूपत् । क्वचित् । नेत् ।
 चेत् । कच्चित् । यत्पनेह । हंत । हाकिर् । नकिण् । माङ् ।
 नञ् । धावत् । तावत् । त्वे । त्वै । न्वै । कै । रै । शोपत् ।
 वौपत् । स्वाहा । स्वधा । ओम् । हिम् । खलु । किल । अठम् ।
 अथ । स्म । अ । इ । उ । ऋ । लृ । ए । ऐ । ओ । औ । उञ् ।
 उकञ् । आवह । आतङ् । युवत् । किम् । यत् । तत् । धिक् ।
 हे । है । पाट् । पुट् । आहो । उताहो । हो । अहो । अदो ।
 अहो । मा । नो । ननु । हि । तु । नु । इति । इव । चन । पुंवत् ।
 आप् । शप् । हिकम् । शुकन् । नुकम् । नहिकम् । सत्यम् ।
 भूतम् । अद्वा । नो । हि । न चेत् । चात् । मर्मा । ईम् । किम् ।
 शिम् । प्र । पर । अप । अव । अथ । आहो । सिल । वै । है ।
 पशु । पटु । सह । अनुपक् । अंग । पुत्र । तो । ओक । अरे ।
 अवे । अयि । बट् । पट् । मुत् । तावट्, हुं । आम् । कुम् ।
 वस । मया । किलश् । प्र । पर । अप । सम । अनु । अव ।
 निम् । दुस् । वि । आङ् । नि । अघि । अपि । अति । सु ।
 उत् । अमि । प्रति । परि । उप । इति स्वरादयः ।

अथ स्त्रीत्याः ।

क्याम्भृदः, स्त्रियामिति च वर्तमाने—

३६० । १अजाद्यतां टाप् । ३ । १ । ४ । अज इत्येवमादीनां
अकारांतानां च सृदां वाच्यायां स्त्रियां चोत्यायां ततष्टाबित्थयं
त्यो भवति ॥ बाधकबाधनार्थं अजादीनामुपादानं । अनकारा-
न्तार्थं च । अजा । एडका । अश्वा । चटिका । मूषिका ।
कोकिला । अत्र जातिलक्षणस्य ड्यो बाधा । बाला । होदा ।
पाका । मत्सा । मन्दा । वत्सा । अत्र वयोलक्षणस्य ड्यो
बाधा । पूर्वापहाणा । अपरापहाणा । परप्रहाणा । अत्र टिल्लक्ष-
णस्य निपातनारणत्वमाद्योः । त्रिफला । अत्र रलक्षणस्य ।
क्रुन्वा । उष्णिहा । देवविशा । अत्र हलंतत्वादत इति अप्राप्तः ।
अतः खल्वपि । खट्वा । देवदत्ता । या । सा । कारिषगन्ध्या ।
कोड्या । टावन्तानां दयाशब्दवद्रूपसिद्धिः ।

३६१ । ३ड्युगिदञ्चन्नञ्चोः । ३ । १ । ५ । उगि-
दन्ताद् ककारान्तात् अञ्जत्यन्ताच्च भृदः स्त्रियां वर्तमानात्
हीत्यो भवति । उगित.—गोमतु । गोमती । श्रेयसु । श्रेयसी ।
विद्वसु । विदुषी । वसो वस्योश् । भवतु । भवती । तत्रभवती ।
कृतवतु । क्रतुवती । अतिपुंसु । अतिपुंसी । अदितः—महतृ ।
महती । दधतृ । दधती । सुदतृ । सुदती । इत्यादि । अतः—
कर्त्ती । हर्त्ता । धात्री । मर्त्री । भावत्री । पवित्री । सवित्री । क्रोष्टी ।

१ । अस्य स्थानं अजाद्यतष्टाप् । ३ । १ । ४ । इति सूत्रं ।

२ । अस्य स्थाने—उगिदन्ताङ्गी । ३ । १ । ५ । इति सूत्रं ।

इत्यादि । नः-राज्ञी । तक्षी । दंडिनी । छत्रिणी । करिणी ।
ब्राह्मणी । इत्यादि । अञ्चोः-प्राची । प्राञ्ची । उदीची । अमुमु-
इची । तिरश्ची । इत्यादि ।

३६२ । नेन्स्वस्रादेः । ३ । १ । ७ । इत्संज्ञकेभ्यः
स्वस्तादिभ्यश्च स्त्रियां यदुक्तं तन्न भवति । पञ्च रोहिण्यः ।
सप्त कुमार्यः । नान्तात् ङीप्राप्तः टाप् च न । स्वसा । परम-
स्वसा । सुस्वसा । दुहिता । ननान्दा । याता । माता । तिस्रः ।
चतस्रः ।

३६३ । मनो डाप्च । ३ । १ । ८ । मघंतात् मृदः
स्त्रियां वर्तमानात् डाप् भवति न ङीश्च । एवं द्वैरूप्य । डका-
रष्टित्त्वार्थः । पकारः समान्यग्रहणविषातार्थः । दामा । दामे ।
दामाः । दामा । दामानौ । दामानः । पामा । पामे । पामाः ।
पामानौ । पामानः । एवं समिन् अतिमहिमक्षित्यादि ।

३६४ अनश्च यात् । ३ । १ । ९ । अनतांश्च वसान्-
मृदः स्त्रियां वर्तमानान्मृदः डाप् भवति न ङीश्च । शोभनं
पर्व यस्यास्तियेः सा सुपर्वा । सुपर्वे । सुपर्वाः । सुपर्वाणौ ।
सुपर्वाणः । प्रियश्वा । प्रियश्चे । प्रियश्वाः । प्रियश्वाणौ । प्रियश्वानः ।
सुधर्मा । सुधर्मे । सुधर्माः । सुधर्मा । सुधर्माणौ । सुधर्माणः ।
प्रियधर्मा । प्रियधर्मे । प्रियधर्माः । प्रियधर्मा । प्रियधर्माणौ ।
प्रियधर्माणः । इत्यादि ।

३६५ । पादो वा । ३ । १ । १५ । पाच्छब्दांतान्मृदः स्त्रियां
वा ङीर्भवति । पूर्ववद् पङ्क्तवः । द्विपदी । द्विपात् । त्रिपदी । त्रिपाद् ।

३६६ । टावृचि । ३।१ । १६ । पाच्छब्दाद् ऋचि स्त्रियां
टाप् भवति । द्विपदा ऋक् । त्रिपदा ऋक् । अतः “अनीच.”
इति वर्तमाने—

३६७ । वयस्यनंत्ये । ३ । १ । २४ । वयो वाल्म्यादि-
स्तास्मिन् अनंत्येऽचरमे वर्तमानादतोऽनीचो मृदस्त्रियां ङीर्भवति ।
ऐः ङ्याभित्यकारस्य स्वं । कुमारी । किशोरी । वधूटी । चिरंटी ।
तरुणी । कलमी । अनंत्ये इति किं ? वृद्धा । स्थविरा । अत इति
किं ? शिशुः । अनीचः इति किं ? प्रियकुमारा ।

३६८ । रात् । ३ । १ । २५ । रसंज्ञकादतो मृदः स्त्रियां
वर्तमानात् ङीर्भवति । पंचपूली । दशमूली । पंचखट्वी । दश-
खट्वी । पुरुषात्ममाणे घेत्यतो वेत्यनुवर्तमाने—

३६९ । गुणोक्तोरुतोऽस्वरुस्फोडः । ३ । १ । ३० ।
स्वरुस्फोड्वर्जितात् उकारांतात् गुणवाचिनो वा ङीर्भवति ।
पटुः, पट्वी । मृदुः, मृद्वी । पृदुः, पृद्वी । गुरुः, गुर्वी ।
गुणोक्तेरिति किं ? आखुरियं । उत इति किं ? शुचिरि-
य । अस्वरुस्फोडः इति किं ? स्वरुरियं । पांडुरियं ।

३७० । इतोऽक्तेः । ३ । १ । ३२ । क्त्यंतयार्जितादि-
फारांतात्कृतः स्त्रियां वा ङीत्यो भवति । भूमिः, भूमी । धूलिः ।
पूली । अंगुलिः । अद्गुली । सार्द्धिः, सार्द्धी । शुचिः ।
शुची । पदतिः, पदंती । इत्यादि । इत इति किं ? हानुः ।
अक्तेरिति किं ? कृतिः ।

३७१ । पुंयोगादज्येष्ठादिभ्यः । ३ । १ । ४३ । पुमान्
यस्मिन् सति पुंस्केत्युच्यते । पुंयोगाद्धेतोः पुंवाचकात्कृतः
स्त्रियां ङीत्यो भवति ज्येष्ठप्रकारान् वर्जयित्वा । प्रष्ठस्य भार्या
प्रष्ठी । प्रचरी । गणकी । महामात्री । एते प्रष्ठादयः पुंयोगाद्वा-
र्यायां वर्तन्ते । अज्येष्ठादिभ्य इति किं ? ज्येष्ठस्य भार्या ज्येष्ठा ।
कनिष्ठा । मध्यमा । गोपालिका । पशुपालिका ।

३७२ । जातेरयोङ्शुद्रात्^३ । ३ । १ । ३३ । यका-
रोङ्शुद्रवर्जितात् जातिवाचिनो मृदः स्त्रियां वर्तमानादतो ङीत्यो
भवति । कुक्कुटी । मयूरी । व्याघ्री । कच्छपी । ब्राह्मणी ।
वृषली । नटी । सारसी । वानरी । नारी । सिंही । चक्रवाकी ।
गर्दभी । अयोङ्शुद्रादिति किं ? इभ्या । क्षत्रिया । शुद्रा । अत
इति किं ? तिसिरिः । आखुः ।

३७३ । सख्य^३शिश्वीनार्यः । ३ । १ । ६६ । सखी
अशिश्वी नारी इत्येते शब्दाः निपात्यन्ते । सखिशब्दादितोक्ते-
रिति विकल्पेन ङीत्ये प्राप्ते सहस्रेण वर्तन्ते इति सख्यशब्दाद्यापि
च प्राप्ते ङीत्यो निपात्यः । सखीयं । नास्याः शिशुरस्तीति
वत्ते ङीत्यः । अशिश्वी । नृनरयोर्ङीत्यः । नारित्यय चादेशः ।
नारी स्त्री । ङीत्याताः गौरीशब्दवन्नेयाः ।

१ । अस्य स्थाने—पुंयोगादस्त्रोरगोपालकादेः । ३ । १ । ३८ ।
इति सूत्रं ।

२ । आस्मिन् सूत्रे “अशुद्रात्” इति नास्ति महावृत्तौ ।

३ । अस्मिन् सूत्रे “नार्यः” इति नास्ति ।

३७४ । ऊँकनोऽयोः । ३ । १ । ७३ । युगब्दवार्ति-
तादुकारांतात् मृदः जातिवाचिनः स्त्रियामृत्यो भवति । कुरुः ।
इदवाकूः । वृक्षवन्धूः । वीरवन्धूः । अयोरिति किं ? अर्ध्वगुरियं ।

३७५ । श्वश्रूः । ३ । १ । ७४ । श्वश्रूरिति निपात्यते ।
श्वश्रुरगब्दस्य पुंयोगलक्षणे लीप्राप्ते अकारोकारयोः समु-
त्यश्च निपात्यः । श्वश्रुरस्य भार्या श्वश्रूः ।

३७६ । ऊरुघोरिणे । ३ । १ । ७५ । ऊरुत्तरपदादिवार्ते
वर्तमाने स्त्रियां ऊर्यो भवति । फरमावित्र ऊरु यस्याः सा कद-
भोरुः । कदलीस्तंभोरुः । ऊरुघोरिति किं ? हस्तस्वाम्यूरुः ।
इव इति किं ? पीनोरुः ।

३७७ । यूनिस्त्रिः । ३ । १ । ७६ । युवनित्येतन्मात् स्त्रियां
तिरित्ययं ल्यो भवति । मृदंते स्त्रिः युवतिः । मतिवन्नेयं ।

इति क्रीत्याः

संपूर्णाः ।

अथ विभक्त्यर्थः ।

कस्मिन्नर्थे वाः ।—

३७८ । मिडैकार्थे वाः । १ । ४ । ५५ । मिडंतेन
पदेन णकार्थे समानार्थे वर्तमानात् ङगाम्मृदो वा विभक्ती
भवति । पूर्ववदेको द्विर्बहुश्चेति सज्ञाः । साधने स्वार्थे इति न

१ । अस्य स्थाने—ऊरुः । ३ । १ । ५६ । इति सूत्रं ।

नियमः । उजकारावितौ । वीरः । वीरौ । वीराः । देवः । देवौ ।
 देवाः । कृपा । कृपे । कृपाः । वामोरूः । वामोर्वौ । वामोर्वः ।
 नौ । नावौ । नावः । तीर्थे । तीर्थे । तीर्थानि । तत्त्वविद् । तत्त्वविदौ ।
 तत्त्वविदः । इत्यादि । यथासंभवं क्रिया च योज्या ।

३७९ । संयोधने बोध्यं । १ । ४ । ६६ । संबोधने
 विहितायाः वायाः बोध्यमिति संज्ञा भवति । तच्च बोध्यांतं पदं
 गम्यमानक्रियापेक्षया मिदैकार्थं भवति । देवदत्त ब्रजाम्यहमित्या-
 दौ तिष्ठ न ब्रज त्वमेहि इत्यादिका हि क्रिया गम्यते । क्रिया-
 विशेषणमेतत् । तत्र क्रियाप्राधान्ये सति उपाधावित्यधिकारेण
 मृदुर्थातिरेकात् तायां प्राप्तायां सत्यां वचनमित्येके । एवं जिनदत्त
 एहि । गुरुदत्त तत्रैव तिष्ठ । अरे विश्वमित्र भागाः । तात मुंद्व ।
 शिरो जैनेन्द्रमधीष्व । गौर्याहि । द्विवचने-हंसौ रमेयां । स्तनौ
 वत्सेयां । कुमारौ स्वैरं क्रीडतं । कोकिलौ कोकूयेयां । बहुवचने-
 आर्याः श्रोतुमागच्छत । पुत्राः संपद्यन्ते । द्रुतं तपस्विनः
 क्षमय्यं । पादपाः फलत । इत्यादि नेयं ।

क्व पुनरिब् भवति-

३८० । कर्मणिप् । १ । ४ । १ । क्रियते साध्यते इति
 कर्म क्रियासाधनं । तत् त्रिविधं । निर्वर्त्य विचार्य प्राप्यं चेति ।
 तत्र कर्मणि इप् विभक्ती भवति । कुम्भं करोति । शरं लुनानि ।
 आदित्यं पश्यति । तत् त्रिविधमपि पुनरिविधं । ईप्सितमनी-
 प्सितमुदासीनं चेति । गुडं मत्स्यति । अहिं लंघयति । घने व्याघ्रं

परयति । ग्रामं गच्छन् वृक्षमूलान्युपमर्षति । पुनस्तद् द्विविधमपि
मुख्यमुख्यं चेति । अजां नयति ग्रामं । गां दोग्धि पयः । पुनः
सप्तधा च । तदुक्तं—

प्राप्यं विषयभूतं च निर्वर्त्य विक्रियात्मकं ।

कर्तुंश्च क्रियया चाप्यर्माप्सितानीप्सितेतरत् ॥१॥ इति ।

क्रियते कटः । कृतः कटः । शत्यः कटः । प्राप्तादको ग्राम
इत्यत्र मिद्वृत्तद्वत्सैरविहितेऽभिधेयामावाप्तिर्नैकार्थत्वाच्च न
भवति । प्रधानं चाभिहितमिति ।

३८१ । १। १। ४। २। हा अन्तरा अन्तरेण अति धिक्
निकपा समया इत्येतैर्मिमंजकैर्योगि उपाधौ परार्थे दद्यान्मृदः इव
विमक्ती भवति । परार्थमुपकारकं विशेषणं अप्रधानं । प्रधानं
विशेष्यमुपकार्यं । यदर्थमन्यदुपाधीयते स उपाधिः । दद्याद्वितौ ।
हा देवदत्तं वर्तयते व्याधिः । अंतरा निषदं नीलं च विदेहाः ।
अन्तरेण पुरुषकारं न किञ्चित् । अतिवृद्धं कुरुन्महद्भलं । धिम्
देवदत्तमयशः प्रवृद्धं । निकपा पर्ववन्नदी । समया ग्रामं ग्रामाः ।
हा तात धिक् मातरित्यादीं संबोधनतया विवक्षा न हादियोगे
वाया इति नेबू भवति । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थस्तेन बुभुक्षितं
न प्रनिभाति किञ्चित् । वृणीन्व मन्त्रे प्रतिभाति यत्त्वामित्यादि
सिद्धं ।

१ । अम्य स्थाने महाशृङ्गां वार्तिकमुपलभ्येत । अन्तरांतरेण
योगे । १ । ४ । ३ । इति सूत्रं च ।

३८२ । १पर्यभिसर्वोभयैस्तस्त्यैः । १ । ४ । ३ ।
परि अभि सर्व उभय इत्येतैः शब्दैः तस्त्यांतैर्योगे उपाधौ इव
भवति । परितो ग्रामं वसति । अभितो ग्रामं । सर्वतो ग्रामं ।
उभयतो ग्रामं वनानि । उपाधाविति किं ? प्रधाने वनादौ माभूत् ।

३८३ । द्विरुक्तैरधोऽभिः । १ । ४ । ४ । द्विरुक्तैः
कृताद्वित्वैः अधोऽधुपरिभिः शब्दैर्योगे उपाधौ इव विभक्ती
भवति । अधोघोग्रामं ग्रामाः । अध्यधिग्रामं ग्रामाः । उपर्युपरि
ग्रामं ग्रामाः । द्विरुक्तैरिति किं ? उपरि शिरसः शिखा ।

३८४ । ३कालाध्वन्यभेदे । १ । ४ । ५ । काले
अध्वनि च उपाधौ वर्तमानात् ङ्यामृदः अभेदे अत्यंत-
संयोगे द्रव्यादिना योगे इव विभक्ती भवति । मासं गुडापूपाः ।
क्रोशं पर्वतः । अत्र द्रव्येनाभेदः । मासं कल्याणी । क्रोशं
कुटिला नदी । अत्र गुणेनाभेदः । मासमधीते । क्रोशमधीते ।
अत्र क्रिययाऽभेदः । ताया ईपो वा प्राप्नो—

३८५ । कर्मैवाधिश्रीङ्स्थासः । १ । २ । ४० । अधि-
पूर्वाणां श्रीङ् स्था आस इत्येतेषां आधारो यस्तत्कारकं कर्म
संज्ञमेव भवति । ग्राममधिरोते । पर्वतमधितिष्ठति । प्रासादमध्यास्ते ॥
क्वपुनर्मा विभक्ती भवति । संज्ञो मा दे, इत्यनुवर्तमाने-

१ । अस्य स्थाने वार्तिकं महायुक्तौ ।

२ । अस्यापि स्थाने वार्तिकं ।

३ । अस्य स्थाने कालाध्वन्यविच्छेदे । १ । ४ । ४ । इति सूत्रं ।

३८३ । कर्तृकरणे^१ । १ । ४ । ३२ । कर्तरि करणे
च कारके उपाधौ भा विभक्ती भवति । कर्तरि-देवदत्तेन
कृतं । गुरुदत्तेन मुक्तं । ज्ञायाम्यां पीड्यते निस्त्वः । कन्याभ्यां
कम्येत बुधः । शत्रुभिः ग्रहता मूर्खाः । करणे-दात्रेण
लुनाति । परशुना धिनचिालोचनाभ्यां बाधते बाला शृंगारैर्हन्यते मनः ।

३८७ । प्रकृत्यादिभ्यः । १ । ४ । ३३ । प्रकृत्या-
दिभ्यो भा भवति । प्रकृत्याभिरूपः । प्रायेण वैयाकरणः ।
गोत्रेण काश्यपः ।

३८८ । सहार्थेन । १ । ४ । ३४ । सहार्थेन योगे
उपाधौ भा भवति । स च तुल्ययोगो विद्यमानता च । तत्र
जात्यादिसंबन्धे सति तुल्ययोगेवत्त्वेन सह गौः । पुत्रेण
सहागतः । पुत्रेण सह मूलः । पुत्रेण सह श्रीमान् । मानृ
पितृभ्यां सह धनवान् । पुत्रैस्सह गार्गः । सद्यसा योगे-सहैव
दद्याभिः पुत्रैर्मारं वहति रासर्मा ।

३८९ । येनांगिविकारेत्थंभावौ । १ । ४ । ३५ ।
येन अंगिविकारो विह्वनत्वमित्थंभावोऽनेन प्रकारेण भवतं च
लक्ष्यते तस्मादुपाधौ भा भवति । अक्षया काणः । पाणिना कुपि ।
पादेन संव्रः । शिरसा खलतिः । इत्थंभावे-अपि भवान् कमंड-

१ । अस्मिन् सूत्रे "भा" इत्यधिकं महायुक्ता ।

२ । अस्य श्रुतिं प्रकृत्यादिभ्य उपपन्न्यान्मिति धार्मिकं तत्त्व
कर्तृकरणे भा । १ । ४ । २९ । इत्यस्मिन् पूर्वतः भाषादभ्यानु-
वृत्तां निष्ठायां पुनर्भाग्रहणेन लभ्यते ।

लुना द्वात्रसद्राक्षति । अपि भवान् अवदाताभ्यां नयनाभ्यां
कुनारमौक्षिष्ट । छत्रचामरैरर्हतं श्रद्धाति स्म । छात्रत्वादिप्रका-
रमापन्नो मनुष्यः कमंडल्वादिना लक्ष्यते ।

३६० । हेतौ^१ । १ । ४ । ३६ । हेतौ वर्तमानात् कथा-
मृदो भा भवति । दानेन कुलं । विद्यया यशः । कन्यया शोकः ।
चिताचित्ताभ्यां परिग्रहाभ्यां कृश्यते लोक । फलैर्भज्यते वृक्षः ।

३६१ । संप्रदानेऽप् । १ । ४ । ३७ । संप्रदाने कारके
अप् विभक्ती भवति । उपाध्यायाय गां ददाति । जिनदत्ताय
कन्यां प्रयच्छति । मातरपिनराभ्यां करिपुं वितरति । शस्त्रे-
भ्यस्तोषं राति । देवदत्ताय शलाघते । देवदत्तायापहनुते । तुभ्यं
रोचते मोदकः । मद्यं स्वादते धर्मः । देवदत्ताय शतं धारयति ।
देवदत्ताय राध्यति । देवदत्ताय प्रतिशृणोति । देवदत्ताय प्रति-
गृह्णाति । देवदत्ताय कुध्यति । देवदत्ताय द्रुक्षति ।

३६२ । तादर्थ्ये । १ । ४ । ३८ । यन्निमित्तं किञ्चिद्
विबंद्यते तदर्थः । तस्य भावस्तादर्थ्यं । तस्मिन्नर्थे अप् विभ-
क्ती भवति । रथाय दारुः । कुण्डलाय हिरण्यं ।
संयमाय श्रुतं घटे, पुमान् धर्माय संयमं ।

१ । लौकिकफलमाधनयोग्यपदार्थो हेतुः कारणं । निर्मित-
मित्यर्थांतरं ।

२ । अस्य स्थाने नास्ति मूर्ध्नि परं - अप्यदर्थार्थवलहितमुख-
राक्षैः । १ । ३ । ३१ । अनेन तदर्थेऽविभक्त्या सवचनमेव आपकमप्
विभक्ती तदर्थे भवतीति ।

धर्म मोक्षाय मेधावी धनं दानाय मक्त्ये ॥ १ ॥

३८३ । शक्तार्थनमःस्वस्तिस्वाहावपड्वस्वधाहितैः
। १ । ४ । २६ । शक्तार्थैः शब्दैः नमस्स्वस्तिस्वाहा
वपड्वस्वधाहित इत्येतैश्च योगे उपाधौ अप् विमक्ती भवति ।
शक्तो जिनदत्तो देवदत्ताय । मल्लो मल्लाय प्रभवति । नमोस्तु
परमेष्ठिने । स्वस्ति मातृपितृभ्यां । इन्द्रेन्द्राणीभ्यां स्वाहा ।
वपड् अग्निभ्यः । स्वधा उपाध्यायेभ्यः । हितं मातृपितृभ्यां ।
व्यस्य वा कर्तरीत्यतो वेति वर्ततमाने-

३८४ । मद्रक्षेमायुःशंहितात्थार्थैराशिष्यम् ! १ ।
४ । २६ । मद्रार्थैः क्षेमार्थैरायुरार्थैः शमार्थैर्हितार्थैश्च शब्दैर्योगे
उपाधौ वर्तमानात् क्क्षाम्भृदोर्वाऽव्विमक्ती भवति आशीर्विषये
पक्षे ता भवति । मद्रमस्तु जिनशासनाय । मद्रमस्तु जिनशास-
नस्य । मद्रमस्तु जैनाय । मद्रमस्तु जैनस्य । कल्याणमस्तु
जैनस्य । क्षेममस्तु संघाय । क्षेममस्तु संघस्य । कुशलमस्तु
संघाय । निरामयमस्तु संघाय । संघस्य वा । दीर्घमायुरस्तु मव्याय ।
बहुजीवितमस्तु मव्याय । मव्यस्य वा । शुभमस्तु प्रजाम्यः ।
शुभमस्तु प्रजाम्यः । शुभं अस्तु प्रजाम्यः । प्रजानां वा । हितं

१ । अम्य स्थाने—नमःस्वस्तिस्वाहास्वधालंवपड्वयोगे । १ ।
४ । २६ । इति ।

२ । अम्य स्थाने—अश्वाशिष्यायुष्यमद्रमद्रकुशलमुच्छहि-
तार्थैः । १ । ४ । ७७ । इति सूत्र ॥

मूयान्मित्राय । पय्य मूयान्मित्राय । हृदय मूयान्मित्राय । मित्रम्भ
वा । अर्थो भवतु जैनाय । प्रयोजन भवतु जैनाय । कार्य
भवतु जैनाय जैनस्य वा । क्व पुन का—

३६५ । कापादाने । १ । ४ । ४१ । अपादाने कारके
का विमर्की भवति । ग्रामादपैति । ग्रामादागच्छति । पर्वताद्
वरोहति । अश्वान्नादावत पतित । गच्छत सार्थादिवहीन । देव
दत्तो जिनदत्तादागत । भेषौ परस्परतोऽपसर्पत । शृगाच्छरो
जायते । बीजादकुरो रोहति । तस्मादात्मान प्रतिलभमानो
नि सरतीति प्रतीयते । गगा हिमवत प्रभवति । महाहिमवतो
रोहित् प्रभवति । तत्र प्रथममुपलभ्यमाना ततो नि सरतीति
प्रतीयते । कुतो भवान् । पाटलिपुत्रात् । कुतो भवानागच्छति ।
पाटलिपुत्रादागच्छामीति प्रतीयते । गवेषुमत शाकास्य चतुर्षु
योजनेषु । ततो निवृत्त्य गतेषु भवतीति प्रतीयते । कार्तिक्या
आम्रहायणी मासे । तत प्रभृति मासे गते भवतीति प्रतीयते ।
अधर्माज्जुगुप्सते । अधर्माद्विरमति । अधर्मात् मांमासते । धीमान्
अधर्मो दुःसहेतुरिति बुद्ध्या ततो निवर्तते इति प्रतीयते ।
धर्माद् प्रमाद्यति । मोचनात् पराजयते । अध्ययनात्पराभवति ।
मोचन ततोऽन्यो निभूय निवर्तते इति प्रतीयते । व्याघ्राद्विभेति ।
चौरैर्म्य शस्यति । चेतस क्षोभपूर्वक ततो निवर्तते इति प्रतीयते ।
चौरैर्म्य रक्षति । दम्बुम्यन्त्रायते । तदुपघातविषयप्रतिकारेण
ततो निवर्तते इति प्रतीयते । यवेभ्यो गा वारयति । अकार्यात्

सुतं वारयति । कृपादंष्ट्रं प्रतिषेधयति । ततो निवर्तयतीत्यर्थः ।
 कुशलात् पचति । आगमाच्छंसति । ततो गृहीत्वेत्यर्थः । बलाह-
 कात् विद्युत् द्योतते । ततो निस्त्य ज्योतिः विद्योतते । विद्योत-
 मान वा ततो निर्द्वावतीत्यर्थः । उपाध्यायादंतर्भवे । उपाध्या-
 याल्लीयते । ततोऽदृश्यतयाऽपैतीत्यर्थः । मायुराः पाटलिपुत्रकेभ्यः
 आत्त्यतराः । देवदत्ताज्जिनदत्तः पटुः । अयमस्मान्निर्लीयतेधिकः ।
 अयमस्मादूनः । मायुरादयः पाटलिपुत्रकादिभिः आत्त्यत्यादिना
 समृद्धास्ततोऽतिशयादिना धर्मेण विभक्ताः प्रतीयते । विभाग-
 भाषायः । तद्विवक्षायामेव भवति । विवक्षांतरे तु यथाप्राप्त-
 विभक्त्यो भवन्ति । शृगं शरो जायते । अधर्मं जुगुप्सते । शत्रुन्
 पराजयते । ग्रंथिकस्य शृणोति । चौराणां विमेतीत्यादि ।

३६६ । प्यस्त्रे कर्माधारे । १ । ४ । ४२ । प्यम्य
 स्त्रे सति कर्मण्याधारे च कारके का भवति । प्रासादात्प्रेक्षते ।
 आसनाद् प्रेक्षते । यागात् प्रेक्षते । अत एव वचनात् प्यस्त्रं
 द्रष्टव्यं । प्यस्त्र इति किं ? प्रासादमारुह्य प्रेक्षते । आसने
 निषिध्य प्रेक्षते । कर्माधारे इति किं ? पात्राय प्रदाय गतः ।

३६७ । दिक्छब्दान्यात्पर्याञ्चुद्व्याहीतरारादच-
 ह्तिर्पुक्ते । १ । ४ । ४३ । दिक्छब्दैरन्यार्थान्चुपु आहि
 इतर आरात् गहिम् इत्येतैः शब्दैर्युक्ते उपाधी का विभक्ती
 भवति । दृष्टि दृष्टाः दिक्छब्दाः इति देशकालादिवृत्तावपि
 दिक्छब्दा एव अत एव शब्दशब्दोपादानं । पूर्वो

ग्रामात् । अपरो ग्रामात् । पूर्वो, वसंतात् । अपरो वसंतात् ।
 अन्यार्थः--अन्यो देवदत्तात् । भिन्नो देवदत्तात् । अर्थान्तरो देव-
 दत्तात् । अञ्जुलु-प्राग्ग्रामात् । प्रत्यग्रामात् । अवाग्
 ग्रामात् । उदग्ग्रामात् । आ-दक्षिणा ग्रामात् । उत्तरा
 ग्रामात् । आहि-दक्षिणाहि ग्रामात् । उत्तराहि ग्रामात् । इतर-
 इतरो देवदत्तात् । अस्य द्वितीय इत्यर्थः । आरात्-आरात्
 ग्रामात् । आरात् पर्वतात् । बहिस्-बहिर्ग्रामात् ।

३६८ । स्तोकाल्पकृच्छ्रकतिपयाक्षरणे का वाऽ
 सत्त्वे । १ । ४ । ४६ । स्तोक अल्प कृच्छ्र इत्येतेभ्योऽ
 सत्त्ववाचिभ्यः करणे का विभक्ती वा भवति । पदे मा । स्तो-
 कान्मुक्तः, स्तोकेन मुक्तः । अल्पेन मुक्तः । कृच्छ्रान्मुक्तः । कृ-
 च्छ्रेण मुक्तः । कतिपयेन मुक्तः । कतिपयान्मुक्तः । असत्त्व इति
 किं ? स्तोकेन विपेण हतः ।

४०० । ता शेषे । १ । ४ । ६८ । शेषेऽर्थे विशेषे ता विभक्ती भवति । कारकाणामविवक्षा शेषः । ततो मृदर्यादतिरेकः स्वस्वाम्यादिर्वा । नटस्य शृणोति । ग्रंथिरुस्य शृणोति । स्वस्वामिसंबंधसमीपसमूहाविकारावयवस्थानादयस्त्वार्याः । 'राज्ञः पुरुषः । मद्राणां राजा ।

प्रियाणां मधुरं वाक्यं कवीनां रसवद्बचः ।

गुरूणां वचनं हृद्यं साधूनामुत्तमं वचः ॥ १ ॥

ग्रामस्य समीपं । मापाणां राक्षसः । वारीणां वीचयः ।

देवदत्तस्य हस्तः । गवां स्थानं ।

४०१ । कर्तृकर्मणोः कृति । १ । ४ । ७६ । कर्तरि कर्मणि च कारके ता विभक्ती भवति कृति युक्ते । भवतामासि का । भवतां शायिका । स्त्रीलिंगे भावे पर्यायाद्विशेषोत्पत्तौ गवुरिति ण्वुः । कर्मणि-वर्षशतस्य पूरकः । पुत्रपौत्रस्य दर्शकः । अपां सृष्टा । पुरां भेत्ता । कृति किं ? कृतपूर्वा कटं ।

४०२ । १ न भिनलोकस्वार्थान्वुणाम् १ । ४ । ८२ । भि त ल उ उरु स्वार्थ आन् वुण इत्येतेषां प्रयोगे ता विभक्ती न भवति । कर्तृकर्मणोः कृतीति ता प्राप्ता प्रतिषिध्यते । जि-ओदनं भुक्त्वा । शस्तुन् पायं पायमादीयते । त-कृतः कटो देवदत्तेन । ल-ओदनं पचति । चैत्यालयं कारयामास । उः-कन्यामलंकारिणः । धर्म-चिकीर्षुः । उरु-ग्राममागामुरुः ।

१ । अस्य स्थाने न क्षितलोकस्वार्थेभूतानां । १।४।७२ इति सूत्रं ।

ग्रामात् । अपरो ग्रामात् । पूर्वो. वसंतात् । अपरो वसंतात् ।
 अन्यार्थः-अन्यो देवदत्तात् । मित्रो देवदत्तात् । अर्थान्तरो देव-
 दत्तात् । अब्जुद्यु-ग्रामग्रामात् । प्रत्यग्रामात् । अवाग्
 ग्रामात् । उदमग्रामात् । आ-दक्षिणा ग्रामात् । उत्तरा
 ग्रामात् । आहि-दक्षिणाहि ग्रामात् । उत्तराहि ग्रामात् । इतर-
 इतरो देवदत्तात् । अस्य द्वितीय इत्यर्थः । आरात्-आरात्
 ग्रामात् । आरात् पर्वतात् । बहिस्-बहिर्ग्रामात् ।

३६८ । स्तोकाल्पकृच्छ्रकतिपयाक्षरणे का वाऽ
 सत्त्वे । १ । ४ । ४६ । स्तोफ अल्प कृच्छ्र इत्येतेभ्योऽ
 सत्त्ववाचिभ्यः करणे का विमर्त्ता वा भवति । पक्षे भा । स्तो-
 फान्मुक्तः, स्तोफेन मुक्तः । अल्पेन मुक्तः । कृच्छ्रान्मुक्तः । कृ-
 च्छ्रेण मुक्तः । कतिपयेन मुक्तः । कतिपयान्मुक्तः । असत्त्व इति
 किं ! स्तोफेन विपेण हतः ।

३६९ । ३का चारादर्थैः । १ । ४ । ५२ । आरादर्थै-
 र्दूरार्थैरंतरार्थैश्च शब्दैस्सत्त्ववाचिभिर्युक्ते का भवति ता च ।
 दूरं ग्रामात् । दूरं ग्रामस्य । दूरं ग्रामाभ्यां । दूरं ग्रामयोः । दूरं
 ग्रामेभ्यः । दूरं ग्रामानां । विप्रकृष्टं ग्रामात् । विप्रकृष्टं ग्रामस्य ।
 अंतरं ग्रामात् । अंतरं ग्रामस्य । अभ्यासं ग्रामात् । अभ्यासं
 ग्रामस्य ।

क्व पुनस्ता-

१ । यस्य स्थाने-दूरांतिकार्थैस्ताच । १ । ४ । ५२ । इति सूत्रं ।

४०० । ता शेपे । १ । ४ । ६८ । शेपेऽर्थे विक्षेपे ता विमक्ती भवति । कारकाणामविवक्षा शेषः । ततो मृदर्यादतिरेकः स्वस्वाम्यादिर्वा । नटस्य शृणोति । ग्रंथिकस्य शृणोति । स्वस्वामिसंबन्धसमीपसमूहाविकारावयवस्थानादयस्त्रार्थाः । राज्ञः पुरुषः । मद्राणां राजा ।

मियाणां मयुरं वाक्यं कवीनां रसवद्बचः ।

गुरूणां वचनं हृद्यं साधूनामुत्तमं वचः ॥ १ ॥

ग्रामस्य समीपं । माषाणां राक्षसः । वारीणां वीचयः ।

देवदत्तस्य हस्तः । गवां स्थानं ।

४०१ । कर्तृकर्मणोः कृति । १ । ४ । ७६ । कर्तरि कर्मणि च कारके ता विमक्ती भवति कृति युक्ते । भवतामासि का । भवतां शायिका । स्त्रीलिंगे भावे पर्यायाहणोत्पत्तौ एवुरिति ण्वुः । कर्मणि-वर्षद्यतस्य पूरकः । पुत्रपौत्रस्य दर्शकः । अपां सुष्टा । पुरां मेत्ता । कृति किं ? कृतपूर्वी कटं ।

४०२ । १ न भिन्नलोकस्वार्थान्बुष्याम् १ । ४ । ८२ । भि त ल उ उरु स्वार्थे आन् बुण् इत्येतेषां प्रयोगे ता विमक्ती न भवति । कर्तृकर्मणोः कृतीति ता प्राप्ता प्रतिषिध्यते । जि-ओदनं भुक्त्वा । शक्तून् पायं पायमादीयते । त कृतः कटो देवदत्तेन । ल-ओदनं-पचति । चैत्यालयं कारयामास । उः-कन्यामलंकारिणुः । धर्मं चिकीर्षुः । उरु-ग्राममागामुकः ।

१ । अस्य स्थाने न भिन्नलोकस्वार्थतृणां । ११४।३२। इति सूत्रं ।

स्वार्थः-सुकरः कटो भवता । सुज्ञानं तत्त्वं भवता । आनिति
प्रत्याहारः । पूर्यज्ञोः शान इत्यारभ्य तृनो नकारेण । लोके
भवमानः । चदिता जनापवादान् । पुण्-एषानामाहारको व्रजति ।

क्व पुनरीप् ।

४०३ । ईषाधारे १च । १ । ४ । ५४ । कर्तुः कर्मणो
वा क्रियाश्रयस्याधिकरणमाधारस्तत्र ईप् विभक्ती भवति ।
तेभ्यश्चारादर्थेभ्यः । आसने आस्ते । स्थास्यां पचति । गंगायां
घोषः । गुरौ वसति । तिलेषु तैल । वधिषु सर्पिः ।

स्तनयोः पतिते नेत्रे नेत्रयोः पतितं मनः ।

मूढत्सु पादपाः सन्ति सन्ति गंगासु बालुकाः ॥ १ ॥

वार्तासु वर्तते बुद्धिः म्रियषर्मकथासु न ।

अन्यस्त्रीषु मनो याति कुलस्त्रीषु न गच्छति ॥ २ ॥

तेभ्यः-दूरे ग्रामस्य । अन्तिके ग्रामस्य ।

४०४ । १स्तेनः कर्मणि । १ । ४ । ५५ । कस्य इन्वि-
षयस्य कर्मणि ईन्विमक्ती भवति । व्याकरणमर्धातमेनेति वि-
गृह्य-इन्पूर्वादित्यादिना इन् । अर्धाती व्याकरणे । आम्नीर्ता
चंदसि । परिगणिते विषद्गणिते । कप्रहणं किं ? कृत्पूर्वी
कट । मुक्तपूर्वी ओदनं । इन्प्रहणं किं ? अतिशयितो गुरुं देवदत्तः ।

१ । अस्थ स्थाने 'ईषाधिकरणे च । १ । ४ । ५४ । इति सूत्र ।

२ । यस्य स्थाने इन्विषयस्य कस्य कर्मणि ईन्वितव्या इति
यानिक ।

४०५ । हेनौ^१ तद्युक्ते । १ । ५ । ५६ । कर्मणा युक्ते
हेतौ ईद्वियमक्ती भवति ।

चर्मणि द्वीपिनं हति दंतयोर्हति कुञ्जर ।

केशेषु चमरीं हन्ति सीम्नि सीमलको हतः ॥ १ ॥

४०६ । यद्भावाद् भावगतिः । १ । ४ । ५७ ।

यस्य संबंधिनो भावात् क्रियातो भावान्तरस्य गतिः प्रतिपत्ति-
भवति तस्मिन् ईविभक्ती भवति । गोषु दुष्टमानास्तु गतः ।
दुग्धास्यागतः । प्रसिद्धेन गोदोर्हेनभावेन गमनमादो गम्यते ।
एवं नादितुर्धेषु वाद्यमानेषु गतः । देवार्चनायां क्रियमाणायां
आगतः । आग्नेषु कषायमानेषु गतः । पक्वेत्यागतः । जातेऽपि
क्रियासामर्थ्यात् गम्यते । गम्यमानोऽपि भावः सुबुत्पत्तिनिमित्तं
भवति । यथा ग्रामे वृक्षः । वृक्षे शाखन्ति ।

४०७ । ता चानादरे । १ । ४ । ५८ । यद्भावादभावाः

तरगतिस्तत्र ता भवति ईप् च अनादरे अवज्ञाने गम्यमाने ।
रुदतो लोकस्य प्रात्राजीत् । रुदति लोके प्रात्राजीत् । कोशतो
बधुवर्गस्य प्रात्राजीत् । कोशति बन्धुवर्गे प्रात्राजीत् । किमपि
बहूनां बहूनामय याति साधुमार्गेण । किमपि बहुषु बहूस्तु याति
साधुमार्गेण । तस्मिन्नाकोशति तपसान्नादृत्य प्रात्राजीत् । कथं
मनुष्याणां क्षत्रियाः शूरतमाः । अध्वगानां धावन्तः शीघ्रतमाः ।
गवां कृष्णाः गाः संपन्नर्क्षीरतमाः इति वा । जातिक्रियागुणैः

समुदायादेकदेशनिर्द्धारणं प्रतिसंविधाववत्तायां ता भवति आधार-
विवत्तायां ईप् च । यथा वृत्तस्य शाखा । वृक्षे शाखा इति ।
व्यस्य वेत्यनुवर्तमाने—

४०८ । तुल्यात्थैर्भा । १ । ४ । ८८ । तुल्यार्थै-
रुपमेयवचनैर्युक्ते उपाधौ उपमाने मा भवति ता च । मात्रा
तुल्यः । मातुः तुल्यः । पित्रा समानः । पितुः समानः । देव-
दत्तेन सदृक् । देवदत्तस्य सदृक् । इप्चैनेनेति अनुवर्तमाने—

४०९ । काचर्ते । १ । ४ । ४६ । ऋतेशब्देन युक्ते
का विभक्ती भवति इप्च । ऋते धर्मात्कुतः सुखम् । ऋते धर्म
कुतः सुखम् ।

४१० । प्रथग्नाना भा च । १ । ४ । ७ ।
प्रथग्नाना इत्येताभ्यां युक्ते उपाधौ मा भवति का च । प्रथग्
देवदत्तेन जिनदत्तः । प्रथग् देवदत्तात् । नाना देवदत्तेन
देवदत्तात् ।

४११ । विना तिस्रः । १ । ४ । ८८ । विनाशब्देन
युक्ते उपाधौ अनंतरोक्ता माकेपः विभक्त्यः भवन्ति । विना
ध्यानेन । विना ध्यानात् । विना ध्यानं कुतो मोक्षः ।

४१२ । हेतौ, सर्वाः प्रायः । १ । ४ । ४० । हेता-
वित्त्वर्थनिर्देशपरोनुवर्तते । अयं तु शब्दनिर्देशः । हेतुः कारणं
निमित्तं प्रयोजनमिति पर्यायः । हेतुशब्दपर्यायप्रयुक्ते हेत्वर्थे

१ । अस्य स्थाने—प्रथग्विनानानामिर्मा बा । १ । ४ । ४१ । इति ।

२ । अस्य स्थाने का हेतौ । १ । ४ । ३५ । इति सूत्रं ।

तद्वाचिनो दृष्ट्यामृदः सर्वाः विभक्त्यः प्रायेण भवन्ति । धनेन हेतुना वसति । धनाय हेतवे वसति । धनाद्धेतोर्वसति । धनस्य हेतोर्वसति । धने हेतौ वसति । एवं कारणानिमित्तप्रयोजनशब्दै-
रपि योगे नेवं । इत्याधनेकमेदभिन्नो विभक्त्यर्थोऽधिगतव्यः ।

इति विभक्त्यर्थमिन्द्रि ।

एवं शक्तियावतारे नामद्वितीयं समाप्तं ।

अथ सधृतमनुवर्णयिष्यामः ॥

तच्च सुप्तत्वात् सुबन्तपदाश्रितत्वाच्च पदविधिः । स च समर्थपदसंघटितत्वात् समर्थः । तत् सामर्थ्यं द्विधा । एकार्थमात्रो व्यपेक्षा च । तत्र प्रथमार्थानां परस्परसंबन्धिनानां पदानामेकार्थी-
भवनेकार्थीभावः । समाप्ता यः पदैरुच्यते स च “स” इति नामान्वसङ्गां लभने । ह य र ब ङ्ङा इति विशेषसंज्ञाश्च । पदानां परस्परं प्रत्याकांक्षा व्यपेक्षा वास्यविषया । तत्र हस्ति-
विधः । पूर्वपदार्थप्रधान उत्तरपदार्थप्रधान अन्यपदार्थप्रधानश्च । तत्र पूर्वपदार्थप्रधाने-अधि स्त्री । दुस् यचन । सु मद्र । निम् मक्षिका । निम् शीत । अति कमल । इति पूज्यपाद । अनु रथ । अनु रूप । सह मन । प्रति अर्थ । अनु ज्येष्ठ । सह चक्री । सह वृत्त । सह तृण । उप कुम्भ । सह प्रामृत । इति स्थिते-अधि-
प्रभृतिभ्य पूर्वपदेभ्यो ऽश्लिभ्यः श्लेषवित्युच्चचनसामर्थ्यादेकव-
चन सु । स्त्रीशब्दात्सुप् । यवनादिभ्यस्ता । मागे चानुप्रतिपरिणा
इति अर्धशब्दादिप् । चक्रतृणाभ्यां टा । प्रामृतशब्दादिप् । सुप्

मुपेत्याधिकृत्य स इति संज्ञा क्रियते । पदाश्रयं कार्यमिदमित्यु-
पस्थितमिदं परिभाषासूत्रं ।

४१३ । समर्थः पदविधिः । १ । ३ । १ । पदयोः
पदानां वा यो विधिर्विधीयते स समर्थानामेव यथा स्यादिति
सति सामर्थ्ये द्विधा वाक्यपरिसमाप्तिर्लक्ष्यते लोकवत् । प्रत्येकं,
समुदाये च । तत्र प्रत्येकं तावत् देवदत्तगुरुदत्तजिनदत्ताः परि-
घाप्यन्तामित्युक्ते प्रत्येकं परिधानक्रिया परिसमाप्यते न समुदाये ।
गर्गाः शतं दंढ्यन्ताम् इति राजानो हिरण्यार्थेनो भवन्ति समुदायेन
दण्डयन्ति न प्रत्येकं । तथा शास्त्रेऽपि क्वचित् प्रत्येकं परिसमाप्यते ।
यथा आदेगैप् इत्याकारादिषु ऐप्संज्ञा न समुदाये । तथा ससंज्ञा
समुदाये न प्रत्येकमिति समुदायस्य संज्ञायां सत्यांह इत्यधिकृत्य—

४१४ । क्रिः^१ सुप्वृद्धयर्द्धयर्थाभावातीत्यसंप्रति-
शब्दाख्यातिपश्चाद्यथायुगपत्संपत्साकल्याणं । १ ।
३ । ५ । सुविति सुवर्थोऽधिकरणादिः । व्यृद्धिः ऋद्धेरभावः ।
ऋद्धिः विभूतेराधिक्य । अर्थाभावः धर्मिणोऽसत्त्वं । अतीतिरती-
तत्वं । असंप्रति उपभोगादेर्वर्तमानकालप्रतिषेधः । शब्दस्य स्या-
तिः प्रथा । पश्चात् पाश्चात्यः । यथार्थाः योम्यतासादृश्यवीप्सो-
त्तरपदार्थानतिवृत्तयः । युगपद् युगपदर्थः । संपत् अन्यूनन्यं ।
साकल्यमनविशेषः । अन्तोऽभ्यासोऽवसानं च । एतेन्यर्थेषु

१ । अस्य म्याने झिः विभक्तयभ्याससूद्धयर्थाभावातीत्यसंप्रतिवृद्धि-
शब्दप्रभयपश्चाद्ययानुपूर्व्ययोगपदसंपत्साकल्याणं नोक्ता । १।३।५ ।
इति सूत्रं महावृत्ती ।

वर्तमानं शिसंज्ञकं सुव्रतं समर्थं सुवेतेनोत्तरपेदेन समर्थेन सह सम-
स्यते । विवेक्षायां ह इति विशेषसंज्ञा च भवति । तत्र वेति विकल्पा-
भिकाराभावादसति स्वपदवाक्ये तदर्धद्योतनोपायेनास्वपदविग्रहे-
णार्थः प्रदर्श्यते । स्त्रीषु वर्तते । यवनानां व्युद्धिः । मद्राणां आद्धिः ।
मादिक्राणामभावः । शीतस्यातीतिः । कंचलस्यायमकालः । पूज्य-
पादस्य शब्दस्यातिः । रथानां पश्चात् । रूपस्य योग्यं । व्रतस्य
महत्वं । अर्थमर्थं प्रति । ज्येष्ठानां अनतिक्रमः । चक्रिणा युगपत् ।
वृत्तस्य सपत् । तृणेन सह । कुंभस्य सर्पापं । प्राभृतमतं कृत्वे-
त्येवं हसंज्ञायां सत्यां—रुद्धृत्सा इति मृतसंज्ञाप्रतिलभात् सुपो
धुमृदोरिति सुप उप ।

४१५ । चोक्तं पूर्वं^१ । १ । ३ । १०६ । साधिकारे
यया निर्दिष्टं पूर्वं प्रयोक्तव्यं । इति अभिप्रमृतीनां पूर्वनिपातः ।
हृश्चानि नप् । प्रो नर्पाति प्रादेशः । दृष्ट्याम्भृत् इत्याधिकृत्य पुनः
स्वादिविधिः ।

४१६ । दात् । १ । ४ । १३६ । हनविघ्नोत्तरस्य सुप
दप् भवति । अधिगच्छि ।

४१७ । नानांस्त्वकायाः । १ । ४ । १७० । हाद-
कारांतात् परस्य सुप उप न भवति अमादेशस्तु भवति अकायाः ।
दुर्यवनं । सुमद्र । निर्भक्षिक । निःशीत । अतिकवल । इति
पूज्यपादं । अनुरर्थं । अनुत्पन्नं । सहस्य सः । द्याविति

१ । अम्य स्यान् वीकनं न्यङ् । १ । ३ । ९३ । पूर्व । १ । ३ । ९७ ।
इति सूत्रद्वयं ।

वर्तमाने—

४१८ । हेऽकाले । ४ । ३ । २४८ । हसे सहस्व
सादेशो भवति अकालवाचिनि द्यौः परतः । इति सादेशः । सप्रतं ।
प्रत्यर्थं । अनुज्येष्ठं । सचक्रि । सर्वृत्तं । सवृष्टं । उपकुम्भं ।
सप्राभृतं । एवं सर्वत्र सुप्सु योज्यं ।

४१९ । १भाया वा । १ । ४ । १७१ । हसादकारां-
तात् परस्या भाया अमादेशो वा भवति । दुर्यवनं कृतं । दुर्य-
वनेन कृतं । दुर्यवनाभ्यां, दुर्यवनेः कृतं । अकाया इति वचनात्
काया अक्ष भवति । दुर्यवनात् । दुर्यवनाभ्यां । दुर्यवनेभ्यः ।

४२० । १ईषः । १ । ४ । १७२ । हादकारातात् परस्या
ईपो वा अमादेशो भवति । दुर्यवनं निधेहि । दुर्यवने, दुर्यवनयोः,
दुर्यवनेषु निधेहि ।

४२१ । स्थिनवृद्धेः । १ । ४ । १७३ । स्थिसंज्ञाया
नदीलक्षणात् अद्विलक्षणाच्च हादकारांतादीपो नित्यममादेशो
भवति । एकविरति भारद्वाजं । पंचाशतगौतमं । नदी-द्वियमुनं ।
सप्तगोदावरं । अद्वि-सुमद्रं निधेहि । सुमगधं निधेहि ॥ यावन्
श्रोदनं । यथा वृद्ध इति स्थिते—उभयत्र वाः । यावान् श्रोदनं ।
ये ये वृद्धा इति विगृह्य—

४२२ । १यावद्यथैवानिवे । १ । ३ । ६ । यावद्

१ । २ । अनयोः स्थाने - ईद्वमयोर्विभाषा । १।२।५३ । इति सूत्रं
महावृत्तौ ।

३ । यावद्यथावधृत्यसादृश्ये । १ । ३ । ६ । इति सूत्रमस्य स्थाने ।

ययो इत्येतौ शब्दौ सुवर्तौ एवार्थेऽनिवार्थे च गम्यमाने सुवर्तेन सह हसो भवति । प्रसक्तस्य परिमाणवधारणमेवशब्दार्थः । सादृश्याभापोऽनिवशब्दार्थः । पूर्ववदन्यत् । यामदोदनमतिधीन् भोजय । यथावृद्धं साधूनर्चय ॥ उत्तरपदार्थप्रधाने-सूपं प्रति इति स्थिते-सूपशब्दाद् डस् । प्रतिशब्दात्सुः । सूपस्य मात्रा इति विगृह्य-

४२३ । प्रनिर्नाऽक्षपे^१ । १।३।७ । प्रतिशब्देन अक्षपेऽर्धं वर्तमानेन सुवर्तेन सुवर्तं पूर्वपदं समम्यते । स इति सानान्यसंज्ञा ह इति विशेषसंज्ञा भवति । पूर्ववदन्यत् । सूपप्रति । एव शकप्रति । घृत्प्रति । इत्यादि ।

४२४ । परिणा म्यक्षशलाकाः^२ । १।३।८ । म्यिसंज्ञमक्षशब्दशलाकाशब्दौ च सुवर्तं सुवर्तेन परिणा सह ममस्यते हसो भवति । स्थि-एकेनेदं न तथा वृत्तं यथाजये एरुपरि । द्विपरि । त्रिपरि । चतुष्परि । अक्षेणेदं न तथा वृत्तं यथाजये अक्षपरि । शलाकया नेदं तथा वृत्तं यथाजये शलाकापरि । परिणोति किं ॥ मां भूत् सुवर्तमात्रेण । स्यादय इति किं ? पाशकेनेदं न तथा वृत्तं यथा जये । अन्यपदार्थप्रधाने नदीभिश्चेति वर्तमाने-

४२५ । म्यी^३ । १।३।९ । सुवर्तं नदीवाचिमि । सुवर्तैः

१ । अम्य म्याने - स्तोके प्रतिना । १।३।७ । इति सूत्रं ।

२ । अम्य म्याने-परिणाऽक्षशलाकाम्यः । १।३।८ । इति सूत्रं ।

३ । अस्य म्याने - व्यावन्यपदार्थः । १।३।९ । इति सूत्रं ।

सह हसो भवति खुविषये । प्रतिपदे नात्र संज्ञा गम्यते । इति नित्यः सविधिः । सादृश्यमात्रेणार्थकथनाय विग्रहः । उन्मत्तगंगा यस्मिन्निति उन्मत्तगंगं । लोहितगंगं । शनैर्गंगं । तूष्णीगंगं । एवं नामानो देहाः ॥ केश केश । दण्ड दण्ड । इति स्थिते- सर्वतो जम् । केशाश्च केशाश्च परस्परस्य ग्रहणं यस्मिन् युद्धे । दण्डाश्च दण्डाश्चान्योन्यग्रहरणं यस्मिन् युद्धे इति विग्रहः-

४२६ । 'अत्र ग्रहणे ग्रहरणे च सरूपं युद्धे । १।३।१६। गृह्णति यस्मिन् तत् ग्रहणं । ग्रहरन्ति येन तत् ग्रहरणं । आर्थे कर्मव्यतिहारे वर्तमाने ग्रहणे ग्रहरणे च समानश्रुतिकं सुवर्तं प्रत्यासत्त्या तत्रैव वर्तमानेन सुवर्तेन सह हसो भवति युद्धेऽभि- धेये । पूर्ववदन्यत् । सांत इति वर्तमाने—

४२७ । अ इच् । ४।२।२०१ । आर्थे यः सविधिरक्तः तदत इच् त्यो भवति । चकारः तिष्ठद्गवादिषु इजिति विशेष- णार्थः । एरित्यकारस्य स्वं ।

४२८ । इच्यात् । ४।३।२६८ । अ इजिति य इजुक्तस्तदन्ते धौ पूर्वस्य प्रायः आकारो भवति । ततः स्वादयः । केशेषु च केशेषु च गृहीत्या युध्यन्ते तत् केशाकेशीत्युच्यते । एवं कचाकचि । दडैश्च दडैश्च प्रहृत्य युध्यन्ते तद् दंडादंडि । मुष्टामुष्टि । प्राय इति किं ! अस्यसि । प्राय इत्याधिकारात् क्वचिदाकारो न भवति ॥

इति हसः ।

अथ पः ।

पसो द्विप्रकारः । पूर्वपदार्थप्रधान उत्तरपदार्थप्रधानश्चेति ।
तत्र पूर्वपदार्थप्रधानो यथा- पूर्व काय इति स्थिते- पूर्वशब्दात्सुः ।
कायशब्दात् टस् । पूर्व कायसेति विगृहे—

४२९ । पूर्वापराधरोत्तरमभिन्नेनांशिना । १ । ३ ।

३७ । अंशोऽवयव एकदेशस्तद्वान् अंशी । पूर्वांशीनि सुवतानि
अशवाचीनि अशिवाचिना सुवतेनाभिन्नेन सह पसो भवति ।
'पूर्ववदन्यत् । पूर्वकायः । एवमपरकायः । अवरकायः । उत्तरकाय ॥
अर्द्ध पिप्पल्या इति विगृह्य—

४३० । अर्द्धज्ञप् । १ । ३ । ६८ । अर्द्धमित्येतन्नपुं-

सकलिंगं अंशवाचि सुवतं सुवतेनाशिवाचिना सह पसो भवति
न चेत्सोऽशी भिन्नः । पूर्ववदन्यत् । स्त्रीगोर्नोच इति प्रादेशः प्राप्तः
नारीयसो वे-इति प्रतिषेद्धः । अर्द्धपिप्पली । अर्द्धकोशातकी ।
अर्द्धखट्वा ॥ उत्तरपदार्थप्रधानो यथा- धर्म श्रित इति स्थिते-
धर्मशब्दादम् । श्रितशब्दात्सुः । धर्म श्रित इति विगृह्य—

४३१ । 'इप्नच्छ्रितादिभिः । १ । ३ । २२ । इचंतं

पूर्वपदं ताम्यां प्राप्तापन्ताम्यां श्रितादिभिश्च सुवतः सह पसो
भवति । पूर्ववच्छेपं । श्रितशब्दस्य क्रियावाचित्वाद्वाच्यलिंगता ।
धर्मश्रितः । धर्मश्रिता । धर्मश्रितं । एवं दुःस्वार्तातः । इत्यादि ॥
शंकुला खण्डवदिति स्थिते- शंकुलाशब्दाद्वा । खण्डवच्छब्दात्सुः ।

१ अम्य म्याने-इप्नच्छ्रितातीतपानितगतात्यर्हः । १ । ३ । २१ ।
इति सूत्रं महावृत्तौ ।

शकुलया कृत खडवानिति विगृह्य-

४३२ । ४भा तत्कृतयार्थेनोनै । १ । ३ । २८ ।

मात मातार्थकृतार्थया गुणोक्त्या अर्थशब्देन ऊनवाचिभिश्च सह पसो वा भवति । गुणोक्तोर्विन्मतोरुप् । शकुलाखड । घृत्नी कृतशब्दाथोऽनर्भूत इति न कृतशब्द प्रयुज्यते । एव गिरि काण्य । क्षारशुक्लः । पदपटु । धान्यार्थ । माषोन । माषवि कल ॥ आत्मन् कृत । छात्र लून इति स्थिते आत्मन्छात्रश ब्दाभ्या टा । कृत्तलूनशब्दाम्या सु । आत्मना कृत । दात्रेण लून । इति विगृह्य-

४३३ । साधनं कृता बहुलं । १ । ३ । ३० । साधन

कारक क्रियानिर्वर्तक तद्वाचि भात पूर्वपद कृतेन सह पसो भवति बहुल । शेष पूर्ववत् । नो मृदते स्वमिति नख । आत्मकृत । दात्रलून । एव परकृत । परशुविन्न ॥ रथय दारु । कुडलाय हिरण्य । इति विगृह्य-

४३४ । २अप्रकृतितदर्थार्थादिभिः । १ । ३ । ३१ ।

प्रकृति परिणामि द्रव्य । तद्वाचिना मुनतेनोत्तरपदेन अर्थाद् विकृतियाचिपूर्वपद अबत तदर्थार्थशब्देन तदादिभिश्चान्यै सह पसो भवति । अन्यत् पूर्ववद् । रथदारु । कुडलहिरण्य । एव पित्रे इद पित्रर्थ । देवाय बालि देवबलि । प्रनाम्यो हितप्रनाहित । इत्यादि ॥ वृकात् भी । चौरेभ्यो भयमिति विगृह्य-

१ । अस्य म्याने भा गुणोक्त्यर्थेनोनै । १ । ३ । २७ । इति सूत्र ।

२ । अन् तदर्थार्थबलिहस्तमुत्तराक्षिते । १ । ३ । ३१ । इति सूत्र ।

४३५ । का भ्यादिभिः^१ । १ । ३ । ३३ । कांतं पूर्व-
पदं भी इत्येवमादिभिः सुवर्तैः सह पसो भवति । पूर्ववच्छेपं ।
वृकभीः । चौरमयं । मृत्युभयं ॥ मोक्षस्य मार्गः । स्वर्गस्य
सुखमिति विगृह्य-

४३६ । ता । १ । ३ । ७० । तांतं पूर्वपदं सुवर्तेन
सह पसो भवति । पूर्वमिवान्यत् । मोक्षमार्गः । स्वर्गसुखं । एवं
जिनधर्मः । राज्ञः पुरुषः राजपुरुषः । एव राज्ञः गांक्षीरं राजगो-
क्षीरं ॥ अक्षेपु शौड । पानेषु शौडः इति विगृह्य-

४३७ । ईप् शौडादिभिः^२ । १ । ३ । ३५ । ईवंतं
पूर्वपदं शौडादिभिरुत्तरपदैः सुवर्तैः सह पसो भवति वा । अन्यन्
पूर्ववत् । अक्षशौडः । पानशौडः । एवं श्रद्धे धूर्तः श्रद्धधूर्तः ।
इत्यादि ॥ नन् गो । नञ् अश्वः । इति स्थिते- नकार इत्
नञोऽनिति विशेषणार्थः । उभयत्रापि सुः । न गौः । न अश्वः ।
इति विगृह्य-

४३८ । नन् । १ । ३ । ६५ । ननित्येतद् सुवर्तं सुवर्तेन
सह पसो भवति ।

४३९ । नञोऽन् । ४ । ३ । २४१ । ननः अनादेशो
भवति यो परतः । अचीति पुनरनादेशसामर्थ्यात् अचि नख
न भवति । अदोऽनञे इति निर्देशात् ढमुडागमो न भवति ।

१ । अन्य न्याने - का भीभिः । १ । ३ । ३२ । इति सूत्रं ।

२ । ईप् शौडैः । १ । ३ । ३५ । इदमस्य स्थानं सूत्रं ।

अग्नैः । अनश्च ॥ इति सामान्यः ॥

अथ यसः ।

यसो द्विप्रकारः । उत्तरपदार्थप्रधानः पूर्वपदार्थप्रधानश्चेति । तत्रो-
त्तरपदार्थप्रधानो यथा-पूर्वं स्नातः पश्चादनुलिप्तः । इति विगृह्य-

४४० । पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलं यश्चै-
काश्रये । १ । ३ । ४२ । पूर्वः कालो यस्य स पूर्वकालः ।
तद्वाचि एक सर्व-जरत् पुराण नव केवल इत्येतानि च
सुवन्तानि सुवतैः सह यः संज्ञः सो भवति पसश्च एकाश्रये
समानाधिकरणे । पूर्ववदन्यत् । स्नातानुलिप्तः । एवं पूर्व
कृष्टः पश्चान्नधिकृतः । एकरश्च स पुरुषश्च स एकपुरुषः । सर्वे
च ते देवाश्च ते सर्वदेवाः । जरती च सा गौरश्च सा जरद्गवी ।
पुराणश्च स पुरुषश्च स पुराणपुरुषः । नवं च तत् अन्नं च
नवान्नं । केवलं च तत् ज्ञानं च केवलज्ञानं । यसंज्ञायां पुं-
द्व्यजातीयदेशीय इति पुंवद्भावः । पसंज्ञायां च पेंऽगुलेरित्यधिकृत्य
गौरदधृदुपीति टः सिद्धः । नीलं च तत् उत्पलं चेति विगृह्य—

३४१ । विशेषणं विशेष्येणेति । १ । ३ । ४८ ।

अनेकप्रकाराधारतया प्रतीतं वस्तु विशेष्यं । प्रकारांतरेभ्यो
व्यावृत्त्यैकत्र प्रकारे व्यवस्थापनप्रवणं विशेषणं । विशेषणवाचि
सुवन्तं विशेष्यवाचिना सुवन्तेन सह यसो भवति पसश्च
एकाश्रये । पूर्वमिवान्यत् । नीलोत्पलं । एवं कृष्णतिलः । कृष्ण-
कम्बलः । इत्यादि । कडारश्च स जैमिनिश्च स इति विगृहे-यसो
सति नित्यं पूर्वनिपाते प्राप्ते—

४४२ । ये कडारादयः । १ । ३ । १२६ । यसे
कडारादयः पूर्व वा प्रयोक्तव्याः । इति विकल्पेन पूर्वनिपातः ।
कडारजैमिनिः । जैमिनिकडारः ॥ पूर्वपदार्थप्रधानो यथा-
क्षत्रियश्च स भीरुश्च स इति विगृह्य—

४४३ । कुत्स्योऽपापाणकैः । १ । ३ । ४५ । पापा-
णकयर्जितैः सुवंतैः अर्थात् कुत्स्यैः सह कुत्स्यवाचि सुवंतं
यसो भवति पसश्च एकाश्रये । पूर्ववदन्यत् । क्षत्रियभीरुः ।
भिक्षुविटः । वैयाकरणखसूचीत्यादि ॥ विशेष्यत्वात् क्षत्रियादेरत्र
प्राधान्यं । मयूरश्च स व्यंसकश्चेति विगृहे—

४४४ । मयूरव्यंसकादयश्च । १ । ३ । ६३ । मयूर-
व्यंसक इत्येवं प्रभृतयः कृतवृत्तिपूर्वनिपाता निपात्यते । मयूरव्ये-
सकः । एवं धातुव्यंसकः । इत्यादि ॥ इति यसः ।

अथ रसः ।

रसस्त्रिविधः । हृद्विषयः, क्षुपरः, समाहारार्थश्चेति । तत्र
हृद्विषये यथा-पंचन् कपाल इति स्थिते उभयत्रावि गृह्य । पंचसु
कपालेषु संस्कृतमिति विगृह्य— संस्कृतेऽर्थे लट्प्राप्त्यने नटुगन्तेः
प्रागेव—

४४५ । स्थिः समाहारे च रश्माऽन्वौ । १ । ३ । ४४ ।
स्थिसंज्ञावाचि सुवंतं सुवंतेन सह पसो भवति यश्च गङ्गाश्रये

१ अस्य स्थाने-ये कडाराः । १ । ३ । १२६ । इति गृह्य ।

२ । अस्य स्थाने-कुत्स्यं कुर्मन्तः । १ । ३ । ४५ । यस्यान्वौ
कुर्मन्तः । १ । ३ । ४५ । इति गृह्य ।

३ । अस्य स्थाने-दिक्कर्मन्तः । १ । ३ । ४५ ।
अथ । १ । ३ । ४५ । इति गृह्य ।

द्यौ च परतः त्वद्विषये समाहारे चार्थेऽभिधेये रसंज्ञकश्च न
चेत्सोयं खौ भवति । यः प्राप्तः । तत्रेति वर्तमाने-

४४६ । संस्कृतं भक्ष्यः^१ । ३ । २ । १८ । तत्रेति ईष्व
समर्थात् संस्कृतमित्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं त्यो भवति यत् नत्
संस्कृतं भक्ष्यश्चेद्भवेति । प्राग् द्रोरणं । सुप् उप् । अणस्तु--

४४७ । रादुधनपत्ये । ३ । १ । १०६ । रादनुन्तात्
परो ऋः प्राग्द्रवीयोऽपत्यवार्जितोऽजादिर्हत् तस्योप् भवति ।
इत्युप् । ततः स्वादयः । पंचकपालः पुरोडाशः । पंचसु गुरुषु
भव. पंचगुरुर्नमस्कारः ॥ घुपरो यथा-पंचन् गो धन इति
स्थिते- पंचन्गोशब्दाम्यां जस् । 'धनशब्दात् सु' । पंच गावो
धनमस्येति विगृह्य एकार्थमिति त्रिपदो वसः । धनशब्दे द्यौ-पंचन्-
शब्दस्य गोशब्देन पसो रसश्च । ततः पेंऽगुलेरिति वर्तमाने
गोरहदुपीति टः सांतः । अवादेशः । द्यौ च सविधिः । घु च
सविधौ भवतीति नित्य. सविधिः । किं घुः ?

४४८ । उत्तरपदं घुः । ३ । १ । १२७ । से यदुत्तरपद
तत् घुसंज्ञ भवतीति घुः । पंचगवधनः । एवं पंच गावः प्रिया
अस्येति पंचगवप्रियः । 'गावो रादिति टः । समाहारे- अनेकस्य
कथचिदेकत्वं समाहारः । तदर्थे यथा-पंचानां प्लानां समाहारः
इति विगृह्य समाहारार्थे यसे रसे च सुप् उप् । रः समाहारे- 'सघ
पात्राद्यदिति स्त्रीलिंगत्वात् रादिति ङीः । ऐडर्थामित्यकारस्य स

ततः स्वादिः । पंचपूली । दशपूली । पण्यगरी । इत्यादि ॥
इति रसः ।

अथ वसः ।

यमश्चतुर्विधः । पूर्वपदार्थप्रधान उत्तरपदार्थप्रधान उभयपदार्थ
प्रधान अन्यपदार्थप्रधानश्चेति । तत्र पूर्वपदार्थप्रधानो यथा-आसत्ताः
दशानामिति विगृह्य-अवाग्यार्थेऽनेकं वामिति वर्तमाने-

४४६ । संस्येये^१ स्थिनासत्तादूराधिकाध्यर्द्धाद्धा-
दिद्विच । १ । ३ । ८२ । आसन्न अदूर अधिक अध्यर्द्ध
इत्येतानि अर्द्धपूर्वद्वंद्वानि मितंज्ञानि च सुवृत्तानि संस्येये
वर्तमानेन स्थिसंज्ञावाचिना सह वसो भवति । पूर्ववदन्यत् । स्थि-
षाड्यहोमिति ङः । द्विति द्वेः सं । ततः स्वादयः । आसन्न-
दशाः । एवं अदूरा दशानामिमे अदूरदशाः । अधिकदशाः ।
इत्यादि । उत्तरपदार्थप्रधाने यथा- द्वि द्यन् इति स्थिते-द्विग-
न्नात् फालाध्यन्वभेदे इतीप् । द्यन्शब्दाज्जम् । द्वौ वारौ
वशाति विगृह्य-

४५० । स्थि^२ः सुज्यार्थे । १ । ३ । ६३ । सुजये
वाऽर्थे च स्थिसंज्ञावाचि सुवृत्तं संस्येये वर्तमानेन स्थिसंज्ञावा-

१ अम्य म्याते मस्यंये मस्यया इत्यासत्तादूरमस्यंये । १ । ३ ।

८७ । इति योगो महाश्रुत्वा ।

२ । मम्य म्याते नामस्यपरं मूत्रं परमुपपन्नं मूत्रं मस्यामद-
घात् नो विहितः ।

चिना सुवन्तेन वसो भवति । सुजत्यो वारः काल इत्युच्यते
 स चाम्यावर्तमानया क्रियया सह संबध्यमानो द्विः संख्यायते
 अत्र भवतिक्रियाभ्यावृत्तिः । दशभावो हि द्विरावर्तते । द्वयर्थः
 पुनः पुनः पाठ आवृत्तिः । पूर्ववदन्यत् । स्थिवादबहोरिति ङः
 ङिति टेः खं च । वसस्याश्रयलिङ्गत्वात् त्रिष्वपि लिंगेषु नेया
 द्विदशाः पुमांसः । द्विदशाः स्त्रियः । द्विदशानि वस्त्राणि । वि
 तिरित्यर्थः । एवं त्रीन् वारान् दश त्रिदशाः । चतुरां वारान् द
 चतुर्दशाः । पंचदशाः । इत्यादि ॥ उभयपदार्थप्रधानो यथा
 द्विराब्दादौ । त्रिराब्दाज्जम् । द्वौ वा त्रयो वा इति विगृ
 हुज्वार्थे इत्यनेन वार्त्ते संग्रहे विकल्पे वा वसो भवति । पूर्
 वच्छेषं । द्वित्राः स्त्रियः । द्वित्राणि वस्त्राणि । अत्र संग्रह्यमा
 विकल्प्यमाना वा पूर्वोत्तरपदार्था इत्यर्थः । अन्यपदार्थप्रधान
 यथा-सु धर्म इति उभयत्र सुः । शोभनो धर्मो यस्येति विगृह्य-

४५१ । 'एकार्त्थ' । १ । ३ । ६० । एकः समानोऽन्यं

द्रव्यमधिकरणमस्य तदेकार्थं समानाधिकरणमनेकं सृजन्तं भवति
 अत्रान्यार्त्थेऽभिधेये । ततः सुबुप् । गुणस्त्रिभिर्वे इति सुर

१ । अस्य स्थाने नाम्नि किमपि सूत्रं । परं ईदृशोपपत्तेः बहुधा
 हो । १ । ३ । १०१ । अनेन बहुधादौ ईदृशस्य पूर्वनिपातो वाप
 पनि व्यधिकरणेऽपि बहुधाहिमवतीति महावृत्ता । अत्र नु अने
 समानाधिकरणः । अत्रान्यार्त्थेनेकं वमित्यनेन व्यधिकरणमनेन के
 काल इत्यादयः सिध्यन्ति । एवं च ईदृशस्य पूर्वनिपातविघाटकं शास्त्र
 प्रत्याख्यातं ।

वदस्य पूर्वनिपातः । सांगाद्वेक्षिसक्य इति वर्तमाने धर्मात् केव-
लादात्रेति वसांतोऽन् । मस्येत्याधिकृत्य-परित्यक्तं । सुधर्मा ।
सुधर्माणौ । सुधर्माणः । इत्यादि सुचर्मन्शब्दवत् । एवमनन्त-
धर्मेत्यादयः । दर्शनीया भार्या अस्य इति विगृह्य वसः सुनुप् ।
पुवादिति वर्तमाने—

४५२ । स्त्रियुक्तमुंस्कादनुरेकात्थ्येऽहङ्प्रियादौ
स्त्रियां । ४ । ३ । १८८ । उक्तपुंस्काद् परो यः स्त्रीत्यः
'उत्थवर्जितस्तदंतशब्दः स्त्रियां वर्तमाने हङंतप्रियादिवर्जिते
धावेकार्ये समानाधिकरणे पुंवद् पुल्लिङ्गवद् भवति । इति दर्शनीया
शब्दस्य पुंभावः । प्रो नपीति वर्तमाने—

४५३ । स्त्रीगोर्नीचः । १ । १ । १३ । स्त्रीत्यांतस्य
गोशब्दस्य च न्यग्भूतस्य प्रो भवति । इति भार्याशब्दस्य प्रः ।
दर्शनीयभार्यः । एवं गोमनभार्यः । चित्रा गावो यस्य स
चित्रगुः । शकलगुः । इत्यादि । प्राप्तमुदकं यं । ऊढो रथो येन ।
उपहृता बलिर्यस्यै । उद्धृत ओदनो यस्याः । आसिद्धितीयो यस्य ।
वीराः पुरुषाः यस्मिन् । इति विगृह्य अवान्याथेषु वसः । पूर्व-
वच्छेषं । प्राप्तोदको आमः । ऊढरथोऽनर्द्धान् । उपहृतबलि-
र्यस्यै । उद्धृतोदना खाली । अत्र से कृते टाप् । आसिद्धितीयः
पुरुषः । वीरपुरुषो आमः । अथ शेषादेति कप्सांतः । पकारो

१ । आस्मिन् सूत्रे पुंषदित्याधिकं । अत्रनु पुंषदिति मित्रमधि-
कारसूत्रं ।

न कपीति विशेषणार्थः । उच्चैर्मुखं यस्य । अस्ति क्षीरं यस्याः
इति विगृह्य—

४५४ । भिः^१ । १ । ३ । ६१ । शिसंज्ञ सुबंतं वसो
भवति । उच्चैर्मुखः पुरुषः । अस्तिक्षीरा गौः । पश्चाद्वाप् । कण्ठे
कालो यस्येति विगृह्य-वैयाधिकरणेऽपि—

४५५ । अंचान्यार्थेऽनेकं । १ । ३ । ८६ । वाविभक्त्य-
न्तवर्जितस्य अन्यपदार्थस्यार्थेऽनेकं सुबंतं वसंशः^२ सो भवति ।

४५६ । ईपोद्धलः । ४ । ३ । १५५ । अकारांतात्
हलंताच्च परस्या ईपोऽनुप् भवति यौ परतः । इत्यनुप् ।
कण्ठेकालः । उरसिलोमा । धर्मात्केवलादन्निति वचनाद् त्रिप-
दोऽपि वसो भवति । त्रयः कालाः गोचरा यस्य तत् त्रिका-
लगोचरं द्रव्यं । एवं लोहिततत्तकमियः पुरुषः ॥ इति वसः ।

अथ द्वंद्वः ।

द्वंद्वो द्विप्रकारः । इतरेतरयोगः समाहारश्चेति । तत्र
प्रथग्भूतानामर्थानामेककालविषयाक्रियाभिसंबन्धेनान्योन्यानातिक्रम-
लक्षणोऽवयवप्रधान इतरेतरयोगः । स एव समुदायप्रधानः
समाहारः । तद्यथा- प्लक्षश्च न्यग्रोधश्चेति विगृह्य—

४५७ । चार्थे द्वंद्वः । १ । ३ । ६६ । चतुर्थोर्ध्वार्थ-
स्तसिन्नोर्ध्वं वर्तमानमनेकं सुबन्तं द्वन्द्वसंज्ञः सो भवति । चत्वार-

१ । अस्य स्थाने धार्तिकं ।

२ । यस्य स्थाने अन्यपदार्थेऽनेकं वं । १ । ३ । ८६ । इति सूत्र ।

रचार्थाः । तत्र क्रमयौगपद्याभ्यामनियतानामर्थानामेकाम्बिन्
अध्यारोपः समुच्चयः । गामश्च पुरुषं पशुमहरहर्नयमानो वैवश्वतो
न तृप्यति मघेनेव दुर्मदीति । प्रधानाप्रधानविवक्षायामन्वाचयः
भो पटो भित्तामट यदि पश्यासि गां नयेति यथा । तयोश्चा-
तरेण प्रयोगादसामर्थ्याच्च वृत्तिर्नास्तीति । इतरेतरयोगे द्वन्द्वः ।
सुबुप् । द्वंद्वे पिस्वेकमिति वर्तमाने—

४५८ । अल्पाक्षरं । १ । ३ । ११४ । द्वंद्वे से
अल्पाक्षरं पदमेकं पूर्वं प्रयोक्तव्यं । इति प्लक्षशब्दस्य पूर्व-
निपातः ।

४५९ । द्वंद्वे युवलिङ्गं । १ । ४ । ११९ । द्वंद्वेऽव-
यवप्रधानलक्षणे योरिव लिङ्गं भवति । इति पुंलिङ्गं । द्वयर्थत्वाद्
द्विवचनं । प्लक्षन्यग्रोषौ । एवं बहुत्वविवक्षायां बहुवचनं । घव-
स्त्रदिरपलाशाः । समाहारविवक्षायां पाण्यां च पादौ चेति विगृह्य-

४६० । प्राणितूर्यौगद्वन्द्व एकवत्सुख्यं । १ । ४ । १२० ।
प्राण्यंगानां तूर्यांगानां च तुल्यानां द्वन्द्व एकवद् भवति ।

४६१ । द्वंद्वे पिस्वेकं । १ । ३ । ११२ । द्वंद्वे मे
पिसंज्ञं सुसंज्ञं चैकं प्रयोक्तव्यं । इति पाणिशब्दस्य पूर्वप्रयोगः ।

४६२ । स नप् । १ । ४ । १०६ । स एकवद्भावे
नपुंसकलिङ्गो भवति । इति नपुंसकलिङ्गं । पाणिपादं । एवं दंतोष्ठं ।

१ । अस्य स्थाने प्राणितूर्यसेनांगानां द्वन्द्व एकवत् ॥ १८५७८ इति ।

२ । अस्य स्थाने द्वंद्वे सु । १ । ३ । ९८ । इति सूत्रं ।

शसपटह । भेरिमृदग ॥ कुड च वदर चेति विगृह्य—

४६३ । अप्राणिजाते । १ । ४ । ६४ । प्राणिवजित
द्रव्यजातिवाचिना द्वद्वो एकवद्भवति । पूर्ववदन्यत् । कुडवदर ।
घानाशङ्कुलि ॥ वदराणि च आमलकानि चेति विगृह्य—

४६४ । १फलसेनांगक्षुद्रजीवं बह्वर्थांशं । १।४।६६।
बह्वोऽर्था अभिधेया येषां ते बह्वर्था । बह्वर्था अशा यस्य स ।
फलाश सेनागाश क्षुद्रजीवश्च बह्वर्थाशो द्वद्व एकवद्भवति ।
पूर्ववदन्यत् । वदरामलक । एव अश्वाश्च रथाश्च अश्वरथ ।
यूकाश्च रिक्षाश्च यूकरिक्त ॥ प्लक्ष्माश्च न्यग्रोधाश्चेति विगृह्य—

४६५ । ३वा तरुमृगवृणधान्यपक्षि । १।४।११० ।
तरुमृगवृणधान्यपक्षिवाचिनो ये बह्वर्थाशा तेषां बह्वर्थाशानां
द्वद्व एकवद्भवति वा । प्लक्ष्मन्यग्रोध । प्लक्ष्मन्यग्रोधा । धव
स्वदिर । धवस्वदिरा । एव रुरुपृषत । रुरुपृषता । कुशकाश ।
कुशकाशा । व्रीहियव । व्रीहियवा । हसचक्रवाक । हसचक्र
वाका । बह्वर्थाशमिति किं ? प्लक्ष्मन्यग्रोधौ ॥ दधि च पय
श्चेति विगृह्य—

४६६ । न दधिपयआदिः ३ । १ । ४ । १०३ ।

१ । अयं स्थानं नास्ति सूत्र परं वा तरुमृगेत्यादिसूत्रे चेति
अवस्थितविभाषातः कार्यसिद्धिः । २ । अयं स्थाने वा तरुमृगवृ
णधान्यव्यजनपञ्चम्वहवपूर्वापराधरोत्तरपक्षिण । १।४।८८।
इति सूत्र । ३ । अत्र आदीनीति पाठो महावृत्तो ।

दधिपय इत्येवमादिः कृतद्वंद्वो नैकवद्वयति ॥ पूर्ववच्छेषं । दधिप-
यसी । दीक्षातपसो । आद्यवसाने ।

इति द्वंद्वः ।

सुबन्तसमुदायेऽपि सविधिर्यथा— त्रिकालगोचरानंतपर्यायोप-
चितजीवादीन्द्रव्यतत्त्वाधिगमसमर्थविज्ञानविशेषसमर्थः । अयः
फाला गोचरा येषां ते त्रिकालगोचराः । इति त्रिपदो वसः । न
विघतेऽतो येषां ते अनंताः । इत्येषोऽपि वसः । अनंताश्च ते
पर्यायाश्च ते अनंतपर्यायाः । इति विशेषणयसः । त्रिकालगोच-
राश्च ते अनंतपर्यायाश्च ते त्रिकालगोचरानंतपर्यायाः । इत्येषो-
ऽपि वसः । त्रिकालगोचरानंतपर्यायैरुपचितानि त्रिकालगोचरा-
नंतपर्यायोपचितानि । इति साधनं कृतेति वसः । जीव आदिर्येषां
तानि जीवादीनि । इति वसः । तानि च तानि द्रव्याणि च
तानि जीवादिद्रव्याणि । इति वसः । त्रिकालगोचरानंतपर्यायो-
पचिनानि च तानि जीवादिद्रव्याणि च तानि त्रिकालगोचरानं-
तपर्यायोपचितजीवादिद्रव्याणि । इति वसः । त्रिकालगोचरानं-
तपर्यायोपचितजीवादिद्रव्याणां तत्त्वं त्रिकालगोचरानंतपर्यायोप-
चिनजीवादिद्रव्यतत्त्व । इति वसः । त्रिकालगोचरानंतपर्यायोप-
चिनजीवादिद्रव्यतत्त्वस्याधिगमः त्रिकालगोचरानंतपर्यायोपचित-
जीवादिद्रव्यतत्त्वाधिगमः । इति तासः । त्रिकालगोचरानंतपर्या-
योपचितजीवादिद्रव्यतत्त्वाधिगमस्य समर्थः । त्रिकालगोचरानं-
तपर्यायोपचिनजीवादिद्रव्यतत्त्वाधिगमसमर्थः । इत्येषोऽपि तागः ।
विज्ञानमेव विशेषः विज्ञानविशेषः । इति वसः । त्रिकालगोच-

रानंतपर्यायोपचितजीवादिद्रव्यतत्त्वाधिगमसमर्थः विज्ञानविशेषो
यस्य स भवति त्रिकालगोचरानंतपर्यायोपचितजीवादिद्रव्यतत्त्वा-
धिगमसमर्थविज्ञानविशेषः । इति वसः । कोऽसौ श्रीवर्द्धमानः ।
एवं भव्यजनकमलाकरावबोधनकरनयकरस्याद्वाददिनकरप्रभाप्र-
हृतमिथ्यावादाधकारः । भव्याश्च ते जनाश्च ते भव्यजनाः । इति
यसः । कमलानां आकराः कमलाकराः । इति तासः । भव्य-
जनाश्च ते कमलाकराश्च ते भव्यजनकमलाकराः । इति यसः ।
भव्यजनकमलाकराणां अवबोधनं भव्यजनकमलाकरावबोधनं ।
इति तासः । भव्यजनकमलाकरावबोधनं कुर्वतीत्येवं शीलाः
भव्यजनकमलाकरावबोधनकराः । इति वागमिदिति यसः ।
नयाश्च ते कराश्च ते नयकराः । इति यसः । भव्यजनकमलाकरा-
वबोधनकरा नयकराः यस्य स भव्यजनकमलाकरावबोधनकरन-
यकरः । इति वसः । दिनं करोतीत्येव शीलः दिनकरः । इति
वावसः । स्याद्वादश्च स दिनकरश्च स स्याद्वाददिनकरः । इति
यसः । भव्यजनकमलाकरावबोधनकरनयकरश्चासौ स्याद्वाददि-
नकरश्च भव्यजनकमलाकरावबोधनकरनयकरस्याद्वाददिनकरः ।
इत्यापि यसः । भव्यजनकमलाकरावबोधनकरनयकरस्याद्वाद-
दिनकरस्य प्रभा भव्यजनकमलाकरावबोधनकरनयकरस्याद्वाददि-
नकरप्रभा । इति तासः । मिथ्यावाद एवांधकारः मिथ्यावा-
दांधकारः । इति यसः । भव्यजनकमलाकरावबोधनकरनयकर-
स्याद्वाददिनकरप्रभया प्रहृतः । भव्यजनकमलाकरावबोधनकरन-
यकरस्याद्वाददिनकरप्रभाप्रहृतः । इति साधनं कृतेति यसः । भव्य-

जनकमलाकरावबोधनकरनयकरस्याद्वाददिनकरप्रभाप्रहतो मिथ्या-
वादाधकारो येन स भव्यजनकमलाकरावबोधनकरनयकरस्याद्वाद-
दिनकरप्रभाप्रहतमिथ्यावादाधकार । इति चम । कोऽसौ
श्रीरातिनाथ ।

अथ द्वद्वापवाद एकशेषः ।

वक्त्रश्च कुटिलश्चेति विग्रहे द्वद्वंसं प्राप्ते तदपवाद —

४६७। ^३समानामेक । १।३।६७ । समाना तुल्यार्थानां
शब्दानां चार्थे वर्तमानानामेक एव प्रयोक्तव्य । सुबुधमवृत्तैव
द्वद्वापवादोयमेकशेष क्रियते । इति नात्रावयवमुपो नात्र सम्-
वति । वक्त्रौ कुटिलौ वा प्रयुज्यमान शब्दोऽप्रयुज्यमानानां
शब्दानां अर्थं धृते । इतरथा चार्थे वृत्त्ययोगादिति द्विवचनपदु-
वचनेऽपि भवत । वक्त्रौ कुटिलौ वा । वाक्यवद् वक्त्रकुटिलौ
इति न भवति ॥ अक्षरं शकटान् । अक्षरं देवनाक्ष । अक्ष
रं विभीतकाम । इति विग्रहः—

४६८। सुप्यसंग्रहेयः । १ । ३ । ६८ । सुपि सर्वत्र
ये ममा एकरूपा शब्दास्तेषां द्वे प्राप्ते एक एव प्रयोक्तव्य
सम्येयवाचि शब्दरूपं वर्तयिष्या । अक्षा । एव पादरच
पादरच पादरच पादा । विंगनिरच विगतिरच विंगनिश्च विग-
तय । अमम्येय इति किं ? एकरच एकरच । द्वौ च द्वौ च ।

१ । ग्यामाश्रिक्रयान्मिधानम्यैकशेषानात्म । १ । १ । १०० ।
इति यागमन्त्र एकशेषविधिर्येन विहित ।

द्वंद्वोऽप्यनभिधानात् भवति । स च देवदत्तश्चेति विगृह्य-

४६६ । त्यदादेः । १ । ३ । ६६ । त्यदादिनाऽन्येन च सह त्यदादेर्द्वंद्वे प्राप्ते त्यदादिरेक एव प्रयुज्यते । तौ । अयं च देवदत्तश्च इमौ । त्यदादीनां मियो यद् यद् परं तद् तदेवैकं प्रयुज्यते । सं च त्वं च युवां । त्वं च अहं च आवां ॥

इति सविधिसिद्धिः ।

—००००००—

अथानुबिधिः ।

क्वचित् सविधौ सत्यपि सुप् श्रूयते । स किं सविधिरस-
विधिर्वेत्यारेकोपजायते । तन्निवृत्त्यर्थः सुपोऽनुप् प्रक्रम्यते । स्तोक
मुक्त । अल्प मुक्त । कृच्छ्र मुक्त । कतिपय मुक्त । दूर आगत ।
अतिक आगत । इति स्थिते-स्तोकादेः “स्तोकात्पेत्यादिना का ।
दूरादेः “का चारादर्धे” इति का । मुक्तागताभ्यां सुः ।

४७० । १स्तोकारादर्थकृच्छ्रं स्तेन । १ । ३ । ३४ ।
स्तोकाराद् इत्येवमर्था शब्दाः क्ताताः कृच्छ्रशब्दश्च क्तातेन सह
समस्यते पसो भवति । इति पसः । सुपो धुमृदोरिति सुप उपि
प्राप्ते-धावनुवित्पनुवर्तमाने-

४७१ । कायाः स्तोकादेः । ४ । ३ । १४८ । स्तो-
कादेः परस्याः कायाः घौ परतोऽनुब्रवति । स्तोकान्मुक्तः ।
अल्पान्मुक्तः । कृच्छ्रान्मुक्तः । कतिपयान्मुक्तः । दूरादागतः ।

१ । यस्य स्थाने - स्तोकांतिकदूरार्थकृच्छ्रं स्तेन । १ । ३ । ३४ ।

इति सूत्रं ।

अतिक्रान्तागतः ॥ योजस् कृत । अंभस् कृत । तपस् कृत ।
अजम् कृत । इति स्थिते- योजसादिभ्यः कर्तरि करणे वा भा ।
कृनात्सुः । साधन कृनेति षत् । सुप उपि प्राप्ते-

४७२ । 'ट' योजस्सहोमस्तपोऽजसः । ४ । ३ ।
१५१ । योजसादिभ्यः परस्य भैकवचनस्य धावनुब्रुवति । यो-
जसाकृत । सहसाकृतं । अभसाकृत । तपसाकृत । अंजसाकृत ।
तमोजस इत्येके । तेषा तमसाकृत ॥ पर पद । आत्मन् पद इति
स्थिते-परामन्गुब्दाभ्या "तादर्थ्ये" इत्यप् । परस्मै पदं । आ-
त्मने पद । इति विगृह्य- अम्प्रकृतितदर्थार्थादिभिरिति तादर्थ्ये
षत् । सुप उपि प्राप्ते स्वाविति वर्तमाने—

४७३ । डेः परात्मनः । ४ । ३ । १५६ । परात्मन्
गुब्दाभ्या परस्य ऋवेकवचनस्य धावनुब्रुवति स्तौ विषये ।
परस्मैपद । आत्मनेपद । एव परस्मैभाष । आत्मनेभाष ।
स्वाविति किं ? परहित ॥ अरण्ये तिलक । त्वन् सार । इति
स्थिते- अरण्यादेरीप् । तिलकदेर्वाः । अरण्ये तिलका । त्वचि
सार इति विगृह्य—

४७४ । गौ । १ । ३ । ३७ । सुविषये ईयत सुपतेन
पसो भवति । ततः सुप उपि प्राप्ते—

४७५ । ईपोऽद्भुत । ४ । ३ । १७७ । अक्षरानान्

१ । अस्य म्याने - भाषा योजस्सहोमस्तपोऽजसः । ४ । ३ ।
१०७ । इति सूत्र । २ । अस्य म्याने - डेः स्तौ परात्म । ४३१ ।
इति सूत्र ।

हलन्ताच्च मृदः परस्या ईपः खुविषये द्यौ अनुप् भवति । अरण्ये-
तिलकाः । एवं अरण्येमाषकाः । वनेहरिद्राः । त्वचिसारः ।
एवं दृषदिमाषकाः ॥ स्तूप क्षाण, दृषद् माषक इति स्थिते- स्तू-
पादेरीप् । शाणादेः सुः । स्तूपे स्तूपे शाणो दातव्य इत्यादि
विगृह्य- स्वाविति षः । सुदुपि प्राप्ते-

४७६ । कारे 'प्राचां हलि । ४ । ३ । १५८ । प्रजानां
रक्षार्थं राज्ञे धर्म्यं देयं करः । अन्तात् हलन्ताच्च मृदः परस्वा
ईपोऽनुब्भवति हलादौ द्यौ परतः प्राचां देशे कारविषये । स्तूपे-
शाणः । दृषदिमाषकाः । एवं मुकुटेकार्पाणः । समिधिमाषकः ।
ईप्साधनार्थयोर्वृत्तावन्तर्भावः । कार इति किं ? अभ्याहितपशुः ।
प्राचां इति किं ? यूथपशुः ॥ मध्ये गुरुः । अन्ते गुरुः । इति
विगृह्य-ईप्छौण्डादिभिरिति षसः । मध्ये गुरुर्यस्य अन्ते गुरुर्य-
स्वेति वा षमः । सुप उपि प्राप्ते-

४७७ । मध्यान्ताद् गुरौ । ४।३।१५९ । मध्यान्ताभ्यां
परस्याः ईपीऽनुप् भवति गुरौ द्यौ परे । मध्येगुरुः । अन्तेगुरुः ॥
कंठे कालो यस्य । उरसि लोमानि यस्येति विगृह्य-अवान्याभेऽनेकं
बभिति षसः । ततः सुप उपि प्राप्ते-

४७८ । अकामेऽमूर्द्धमस्तकात्स्वांगात् । ४।३।१६० ।
मूर्द्धमस्तकशब्दवार्जितात् स्वांगवाचिनो मृदोऽद्वलन्तात् परस्याः

१ । अस्य स्थानं कारे प्रायः । ४ । ३ । १२८ । हलि । ४ । ३ ।
१२९ । इति सूत्रद्वय ।

इपोऽनुप् भवति अक्रामे घो परतः । कंटेकालः । उरसिलोमा ।
एवं बहेगदुः । शिरसिशिखा ॥ अक्राम इति किं ? मुखे कामो
यस्य स मुखक्रामः । अनूर्द्धमस्तकादिति किं ? मूर्द्धशिखः ।
मस्तकशिखः ॥ हस्ते बद्ध इति विगृह्य-ईप्छाडादिभिरिति पसः ।
हस्ते बंधो यस्य इति वा चमः । ततः सुप उपि प्राप्ते-

४७६ । १५वे वज्रि चा । ४ । ३ । १६१ । अद्भलं-
तात् परस्या ईपः घनेन वज्रातौ घो परतोऽनुव्रमति वा । हस्ते-
बंधः । हस्तबंधः । एवं चक्रबंधः । चक्रबंधः । घर्जाति किं ?
हस्तबंधनं ॥ स्तम्भे रमः । कर्णे जपः इति स्थिते वागमिदिति
नित्यः पसः । ततः उपि प्राप्ते-

४८० । पे कृति बहुलं । ४ । ३ । १६२ । अद्भलंतात्
परस्या ईपः पसे कृदते घो अनुव्रमति बहुलं । तेन क्वचित्
प्रवृत्तिः । स्तम्भेरमः । कर्णेजपः । एवं भस्मनिन्दुतं । क्वचिदप्र-
वृत्तिः । मद्रचरः । ग्रामचरः । क्वचिद्विभाषा । सरसिरुहं ।
सरोरुहं । क्वचिदन्यदेव । हृदयं स्पृशति इति हृदस्पृक् । पद्द-
न्नेमाम्भृत्निशसन्पूषन्क्षोपन्त्यकन्शकक्षुदन्नासंश्चाधे इति हृद-
यस्य हृदादेशः । एवं दिवं स्पृशतीति दिविस्पृक् । इमर्थे ईप् ।
तदनुप् च । विधेर्विधानं बहुधा समीक्ष्य चतुर्विधं बाहुल्यं
वर्तते । से शेते इति सशयः । सेशयः । विले शेते इति

१ । अन्य कार्ये पं कृति बहुलं । ४ । ३ । १६२ । अत्रत्य-
बहुलपदसामर्थ्यान् एतं ।

विलशयः । विलेशयः । वने वासि । वनवासि । ग्रामे वासः । ग्रामवासः । इत्यत्रापि वागभिदिति पसः । ततः सुबुपि प्राप्ते-

४८१ । शयवासिवासेऽकालात् । ४ । ३ । १६७ ।

अकालवाचिनः परस्या ईपः शयवासिवास इत्येतेषु धुषु वानुब् भवति । अकालादिति किं ? पूर्वाह्णशयः । अद्वल इति किं ? गुहाशयः । भूमिशयः ॥ चौरस्य कुलं । दासस्य भार्या । दास्याः पतिरित्यत्रापि तासे कृते सुबुपि प्राप्ते-

४८२ । तायाः शापे^१ । ४ । ३ । १७१ । शापे आ-

क्रोशे गम्यमाने तायाः धावनुब् भवति । आक्रोशः क्षेपो निंदा । अन्यत्र चौरकुलं । दासभार्या । दासिपतिः ॥ दास्याः पुत्रः दासिपुत्रः । वृषल्याः पुत्रः वृषलिपुत्रः । इत्यत्रापि तासे कृते सुबुपि प्राप्ते-

४८३ । पुत्रे धा । ४ । ३ । १७२ । पुत्रशब्दे धौ परतः

ताया वानुब् भवति शापे गम्यमाने । अन्यत्र दासिपुत्रः । वृषलिपुत्रः ॥ वाचो युक्तिः । दिशो दंडः । पश्यतो हर इत्यत्रापि तासे सति ततः उपि प्राप्ते-

४८४ । वाग्दिक्पश्यतो युक्तिदंडहरे । ४ । ३ । १७३ ।

वागादिभ्यः परस्याः तायाः यथासंख्यं युक्त्यादिषु धुषु अनुब् भवति । होतुः पुत्रः । होतुरंतेवासी । पितुः पुत्रः । पितुरंते-

१ । अभ्यापि कार्यं बाहुल्यात् । २ । अत्र “आक्रोश” इति महावृत्तौ । ३ । अस्य स्थाने पार्थिकं ।

वासी । इत्यत्रापि तासे कृते उपि प्राप्ते—

४८५ । १ अतां विद्यायोनिसंबंधात् । ४।३।१७६ ।
 अकारांतानां विद्याकृतात् योनिकृताच्च संबंधात् प्रवर्तमानानां
 संबन्धन्यास्तायाः सामर्थ्यात् विद्यायोनिकृतसंबन्धनिमित्ते एव धाव
 नुप् भवति । अन्यत्र भर्तृगृहं । भर्तृशिष्यः ॥ होतुः स्वसा । होतृ-
 स्वसा । दुहितुः पतिः । दुहितृपतिः । इत्यत्रापि तासे उपि प्राप्ते—

४८६ । वा स्वसृपत्योः । ४।३।१७७ । विद्यायोनिसंब-
 धाद्धेतौ प्रवर्तमानानां अकारांतानां संबन्धिन्यास्तायाः स्वसृपति-
 शब्दयोर्योनिसंबन्धनिमित्तयोर्धौ अनुभवति वा ॥ मातुः स्वसा ।
 पितुः स्वसेत्यत्रापि उपि प्राप्ते-तनैव विकल्पेनानुपि यदा उप् तदा—

४८७ । मातृपितुः स्वसुः । ५ । ४ । ६६ । मातृपि-
 तृभ्यां परस्य स्वसृशब्दस्य पत्वं भवति । इति पत्वं । यदा तु
 अनुप् तदा बानुनिति विभाषया पत्वं । मातृप्वसा । मातृ.प्वसा ।
 मातुःस्वसा । पितृप्वसा । पितुःप्वसा । पितुःस्वसा ॥ माता च
 पिता च इति विगृह्य^१ द्वंद्वे सौ सत्युपि च कृते—

४८८ । २ डान् ढंद्वे । ४ । ३ । १७८ । विद्यायोनिसंब-
 धात् प्रवर्तमानानां अकारांतानां यो द्वंद्वस्तस्मिन् पूर्वपदस्य डा-
 नादेशो भवति घौ । ढकारोऽत्यविध्यर्थः । नकारो रंतनिरासार्थः ।
 मातापितरौ । एवं होता च पोता च होतापोतारौ । नेष्टा च
 उद्गाता च नेष्टोद्गातारौ । होतापोतारौ च नेष्टोद्गातारौ च होता

१ । एरुवत्तनमत्रमहानृत्तौ । २ । अस्य स्थाने मानङ् द्वंद्वः ।
 ४ । ३ । १३८ । इति सूत्रं ।

अथ हद्विधिः ।

श्रीगौर सन्मतिं शम्भु मिल्द बुद्ध जित्द्रिय ।

यद्य चतुर्मुख विष्णु यदेह लोकमगल ॥ १ ॥

अथ सुमतपदाश्रितत्वात् सुमते तद्विकल्पः सक्षेपेणोपक-
म्यते । ततो द्विविधाः । मृदर्यादर्यान्तरवृत्तयः स्वार्थिकारचेति ।
तत्राद्या द्विप्रकारा । अनेकार्थाः एकार्थारचेति । अनेकार्थाः
अणादयः । एकार्था इजादयः । स्वार्थिका अपि द्विप्रकारा ।
प्रकृत्यर्थविशेषप्रकाशिनस्तावन्मात्रवृत्तयश्चेति । तत्राद्या द्विप्र-
कारा । मृदर्थप्रधाना सुवर्थप्रधानाश्चेति । मृदर्थप्रधानाश्च ठडा-
दयः । सुवर्थप्रधाना ह्यादयः । तावन्मात्रवृत्तयोऽपि पूर्ववद्
द्विप्रकारा । तत्र मृदर्थप्रधानाष्टग्रन्थादयः । सुवर्थप्रधानास्तसादयः ।
प्रकृत्यर्थ एव ये भवति ते स्वार्थिका ॥ उपगोरपत्यमिति विगृह्य-
अपत्यार्याविवक्षाया वाचात् समर्थमिति प्राद्वोरणित्येवमादिके
चानुवर्तमाने—

४६३ । तस्यापत्यं । ३ । १ । १११ । तस्येति तास-
मर्थात् सूत्रे प्रथममुक्तादपत्यमित्येतत्सिन्नर्थे यथाविहित अणादय-
स्ता भवति वा । यो यतो विहितः स ततो भवतीत्यर्थः । वेत्य-
धिकाराद् वाक्यमपि साधु भवति । तत्र सामान्यचोदनाश्च विशेषे

वृद्धमित्येवं विगृह्य-पौत्राद्यपत्यमापरमप्रकृतेः पूर्ववामपत्यं भवतीति
तत्संबन्धविवक्षाया मनंतरादिभ्योऽपि त्यः प्राप्तः स आद्यान्मूल-
प्रकृतेरेवेति नियमाच्चिबर्तते । पुनरनेन त्वप्रसंगे एक इत्यनेन
नियम्यते ततः उपगोरेव अण्वेव भवति । औपगवः । एवं काप-
ट्यः । युवापत्यविवक्षायां—

४६८ । १ सति वंदये युवाऽस्त्री । ३ । १ । ११५ ।

वंशे भवो वंद्यः पित्रादिरात्मनः कारणं । पौत्रादेर्यदपत्यं चतुर्या-
दिकं सौवर्जितं सति जीवति वंदये तद् युवसंज्ञं भवति । उपगो-
रपत्यं युवेति विगृह्ये—

४६९ । ततो यूनि । ३ । १ । ११६ । ततो वृद्धस्यांतात्

यून्यपत्ये विवक्षिते सत्याधात् वृद्धप्रकृतेरेक एव च त्यो भवति ।
त्वयुवापि नियमः । ततो न परमानंतरयुवप्रकृतेर्भवति । औपग-
वशब्दादकारांतात् सस्यापत्यमिति प्रस्तुत्य—

५०० । १ इजतः । ३ । १ । ११६ । अकारांतान्मृदस्ता-

समर्थात् अपत्येऽर्थे इन् त्यो भवति । अणोपवादः । अकार
एवार्थः । पूर्ववदन्यत् । औपगविर्युवा । दक्षस्यापत्यमिति पूर्व-
दिज् । एरित्यस्य । दाक्षिः । स्त्रियां—

५०१ । १ नुरितः । ३ । १ । ७५ । नृजातिवाचिनः इतः

स्त्रियां ङीर्भवति । दाक्षि । दक्षस्यापत्यं वृद्धमिति वृद्धापत्यावि-

१ । अस्य स्थाने—जीवनि तु वंद्यं युवाऽस्त्री । ३ । १ । ८१ । इति सूत्रं ।

२ । यस्य स्थाने—अद्वाद्वादेरिज् । ३ । १ । ८५ । इति महावृत्तौ,

३ । अस्य स्थाने—इतो मनुष्यजातेः । ३ । १ । ८५ । इति महावृत्तौ ।

पेप्यवतिष्ठते इति तस्य विशेषेभ्यस्तान्तिभ्यो यथाविहितं त्यो भवति ।
कोऽसौ त्यः । “त्यः” परः “हृतः” इत्याधिकृत्य—

४६४ । प्राग्द्रोरण् । ३ । १ । ६२ । द्रोः प्राग् येऽर्थाः
वक्ष्यन्ते तेषु त्यः परो ह्रस्वसंज्ञकः अणित्यधिकृतो वेदितव्यः ।
तेनोक्तार्थत्वात् अपत्यशब्दस्य निवृत्तिः । णकार इत्संज्ञः णित्यच
इति ह्रस्वश्चादेरिति विशेषणार्थः । कृद्धत्साः इति मृत्संज्ञा । सुषो
धुमृदोरिति सुबुप् । यत्ये तदादिगुरिति गुसंज्ञायां-गोः मृजेरैषि-
त्याधिकृत्य-णित्यच इत्यनुवर्तमाने—

४६५ । ऋत्त्यच्चादेः । ५ । १ । २ । ५ । गोरक्ष्वादेरचो ह्रति
णिणिति परत ऐप् भवति । स्वासन्न इत्युकारस्य औकारः । स्वा-
दावधे इति पदत्वे शाप्ते-यचि भ इति मत्वात्-मस्येति ह्रतीति
च प्रस्तुत्य—

४६६ । कद्र्वोरोऽस्वयंभुवः । ४ । ४ । १ । ४७ । कद्र्व-
शब्दस्य उवर्णातस्य च गोर्भस्य ओकारादेशो भवति ह्रति परतः
स्वयंभुराब्दं वर्जयित्वा । इत्युकारम्यौकारः । अवादेराः । ततः
स्वादिः । औपगवः । एव कापटवः । स्त्रियामिञ्जटिद्वाणित्या-
दिना ङी भवति । औपगवी । ह्रद्विवक्षायां—

४६७ । पौत्रादि वृद्धं । ३ । १ । १ । १२ । परमप्रकृते-
रपत्यवतो यदपत्यं पौत्रादि तत् वृद्धसंज्ञं भवति । उपगोरपत्यं

१ । अस्य स्थाने-ह्रत्यचामादेः । ५ । २ । ५ । इति सूत्रं ।
२ । कद्र्वशब्दस्याप्युवर्णातान्वेन सिद्धे पृथक्चनं ढे सापयादार्थं ।
कद्र्वशब्दश्च उच्च कद्र्वौ तयोः ।

वृद्धमित्येवं विगृह्य-पौत्राद्यपत्यमापरमप्रकृतेः पूर्वेषामपत्यं भवतीति तत्संबन्धविवक्षायां नंतरादिभ्योऽपि त्यः प्राप्तः स आद्यान्मूल-प्रकृतेरेवेति नियमाभिर्वर्तते । पुनरनेन त्यप्रसंगे एक इत्यनेन नियम्यते ततः उपगोरेव अण्वेव भवति । औपगवः । एवं काप-टव । युवापत्यविवक्षायां-

४६८ । १ सति वंश्ये युवाऽस्त्री । ३ । १ । ११५ ।

वंश्ये भवो वंश्यः पित्रादिरात्मनः कारणं । पौत्रादेर्यदपत्यं चतुर्था-दिकं स्त्रीवर्जितं सति जीवति वंश्ये तद् युवसंज्ञं भवति । उपगो-रपत्यं युवेति विगृहे-

४६९ । ततो यूनि । ३ । १ । ११६ । ततो वृद्धत्यां तात्

यून्यपत्ये विवक्षिते सत्याद्यात् वृद्धप्रकृतेरेक एव च त्यो भवति । त्ययुवापि नियमः । ततो न परमानंतरयुवप्रकृतेर्भवति । औपग-वशब्दादकारांतात् तस्यापत्यमिति प्रस्तुत्य-

५०० । १ इजतः । ३ । १ । ११६ । अकारातान्मृदस्ता-

समर्थात् अपत्येऽर्थे इन् त्यो भवति । अणोषवादः । अकार-पेदर्थः । पूर्ववदन्यत् । औपगविर्युवा । दत्तस्यापत्यमिति पूर्वव-दिद् । एरित्यसं । दाक्षिः । स्त्रियां-

५०१ । १ नुरितः । ३ । १ । ७५ । नृजातिवाचिनः इतः

स्त्रियां ङीर्भवति । दाक्षी । दत्तस्यापत्यं वृद्धमिति वृद्धापत्यवि-

१ । अस्य स्थाने-जीवति तु वंश्यं युवाऽस्त्री । ३ । १ । ८१ । इति सूत्र ।

२ । अस्य स्थाने-अद्वाद्वादेरिङ् । ३ । १ । ८५ । इति महावृत्तौ,

३ । अस्य स्थाने-इतो मनुष्यजातेः । ३ । १ । ८५ । इति महावृत्तौ ।

वक्ष्याया पूर्ववद् प्रकृतित्यनियमान्मूलप्रकृतेरेव दक्षशब्दादिष्वेव
भवति । दक्षि । दक्षस्यापत्य युवेति यून्यपत्ये विवक्षिते ततो
यूनीति नियमान्नडादिभ्य ण् इत्यधिकृत्य-

५०२ । यजिजो । ३ । १ । १३२ । यजतादिजताच्च
वृद्धे वर्तमानाद्यून्यपत्ये ण् भवति । णकार ऐवर्थ ।

५०३ । फढ^१स्वल्गघ आयनेयीनीयि^२ । ५ । १ । २ ।
फढस्वल्गघ इत्येतेषा वर्णानागोनिमित्तमूताना यथासख्य आयन्
एय ईन् ईय् ईय् इत्येते आदेशा भवति । इति फस्यायन् । परित्य-
ख । णत्व । दाक्षायण । गर्गस्यापत्यमिति विगृह्य पूर्ववदिजादि ।
गार्गि । गर्गस्यापत्य वृद्धमिति विगृह्य-

५०४ । गर्गादेर्यञ् । ३ । १ । १३६ । गर्गादिभ्यो
वृद्धेऽपत्ये विवक्षिते यञ् भवति । पूर्ववच्छेष ॥ गार्ग्य । गार्ग्यो ।
बहुषु बहुष्वस्त्रियामिति वर्तमाने-

५०५ । यजजोऽगोपवनादे । १ । ४ । १५८ । य
जतस्य इजतस्य च बहुष्वे गोत्रे वर्तमानस्य यस्त्यस्तम्यास्त्रियानु
वभवति गोपनादिभ्यो विहित वर्जयित्वा । गर्गा । स्त्रिया-

५०६ । यजोऽपावटात् । ३ । १ । १६ । यजतात्
स्त्रिया वर्तमानात् ङीर्भवति न चेत् स यञ् पकारादवटशब्दाच्च
परो भवति । इति ए ङ्यामिति ख ।

१ । अस्य स्थाने आयनयोनीयि^२ फढस्वल्गघा स्याद्देशा ॥ ५ । १ ।
२ । इति । २ । यस्य म्याने इजो षट्घच प्राच्यभरतेषु । १ । ४ ।
१३७ । न गोपवनादे । १ । ४ । १३८ । इति सूत्रद्वय ।

हितं त्यो भवति । इत्यण् । पूर्वमच्छेप ॥ कौमुभः पटः । कौमुभ
 गश्च । कौमुभी शार्दी । एव-काषायः । हारिदः ॥ लाक्षया रक्तमिति
 विगृह्य—

५१२ ॥ लाक्षारोचनाट्टण् । ३ । २ । २ । लाक्षारोच-
 नाभ्या भानमर्थाभ्या रक्तार्थे टण् भवति । “ङ्कु ठः” इति टस्यैकादेशः ।
 लाक्षिकः । एव-रोचनिकः । पूर्वमन् धिदु लिंगेषु योज्यः । शकलेन रक्त-
 मितं विगृहे-

५१३ ॥ शकलकर्दमाट्टा । ३ । २ । ३ । शकलकर्दम
 इत्येताभ्या भानमर्थाभ्या रक्तार्थे टण् भवति । पक्षेऽण् । पूर्वव-
 दन्यत् ॥ शकलिकः, शकलः । एव-कर्दमिकः, कर्दमः ॥
 गुरुदयेन पुष्येण युक्तः सप्तमः इति विगृह्य-त्तेनेति वर्तमाने-

५१४ ॥ गुरुदयाद् भाद युक्तोऽश्वः । ३ । २ । ५ ।
 गुरुर्बृहस्पतिरुद्रेति यास्मिन् नक्षत्रे तद्वाचिनो भासमर्थात् युक्तः
 इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं त्यो भवति योऽसौ युक्तः स चंद्रः सव-
 त्तरः स्यात् । इत्यण् । एरियः । “तैपपीप भे” इति यत् । पीपः सव-
 त्तयः, पीपः वर्गः । एव-काङ्गुन सप्तमः, फाल्गुनः वर्गः ॥ चंद्रा-
 पेतेन पुष्येण युक्तः कालः इति विगृह्य-

५१५ ॥ चंद्रोपेतात्काटः । ३ । २ । ६ । यस्य नक्षत्रस्य
 क्षेत्रं चंद्रो वर्तते तन्नक्षत्रं चंद्रोपेतः । तद्वाचिनो भासमर्थात् युक्तः
 इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं त्यो भवति योऽसौ युक्तः स चत् कालो
 भवति । पूर्ववदन्यत् । पीपः कालः, पीपोऽहोरात्रः, पीपमहः,
 पीपो रात्रिः । एव-माघः कालः, माघोऽहोरात्रः, माघमहः, माघो
 रात्रिः ॥ पीपी पीर्णमार्गा अस्य मानस्य इति विगृहे-

५१६ ॥ सास्य पौर्णमासीति खौ ३।२।२३ । सेति
वानमर्शदस्येति तार्थे यथाविहित ल्यो भवति यद् तद् वात सा
चेत् पौर्णमासी । इतिशब्दो विवक्षार्थस्तेन 'मासेऽर्द्धमासे सवत्सरे
सप्तमरर्वाणि वा ल्य । त्यातेन चेसञ्ज्ञा गम्यते । पूर्वच्छेत् । पीषा
माम्, पीषोऽर्द्धमास, पौष सप्तमर । एव-माघ. ॥ 'अर्हन्
दयताऽस्येति विगृह-सास्यति वर्तमाने—

५१७ ॥ देवता । ३।२।२६ । सेति वामर्शदस्ये
ति तार्थे यथाविहित ल्यो भवति यद् तद् वात सा चेत् देवता
भवति । पूर्वमदन्यत् । अर्हत् । एव-जैनः । ऐन्द्र'हवि ॥ अग्निश्च
विष्णुश्च देवताऽस्येति विगृह्य द्वे द्वे द्वे च कृते देवतार्थेऽण ।
"हस्तिधुमे द्वयो "इति वर्तमाने—

५१८ ॥ देवतानां द्वानि ५।२।२६ । देवतानां द्वयो-
पदयोः द्वानि निषेध एव भवति । आप्रनैष्पय । ५- - -
आग्निप्राण । "नैष्यविष्ण्विन्द्रे"इति द्वानीत्वयोनिषेधे । ७२
तऽस्येति विगृह्य—अण ।

५१९ ॥ नैद्रवरुणस्यात् । ५।२।२७ । अगर्णातात्
द्वतार्थात् परस्य इन्द्रशब्दस्य वरुणस्य चाचामादेरच ऐप् न भवति ।
आग्नेन्द्रः । एव-ऐन्द्रावरुण । त्रिलिङ्गेष्वपि योज्य ॥ महेंद्रो देवता-
स्यति विग्रहे—

५२० ॥ महेंद्राद्घाणु च । ३।२।३१ । महेंद्रशब्दादेव-
तार्थे घ अण इत्येतां ल्यौ भवत चक्राण्यश्च । यस्य इय, छस्य ईप् ।
महेंद्रिय । महेंद्रः । महेंद्रीय ॥ को देवताऽस्येति विग्रहे—

५२१ ॥ कसोमाद्व्यण् । ३।२।३२ । कसोमान्या दे-

वताऽर्थे व्यण् ल्यो भवति । टकारो ङ्गर्थः । णकार ऐवर्थः । एः
खात्परत्वादेप् । कायं हविः । एवं-सौम्यं । स्त्रियां टित्वान्ङी ।
कायी दिक् । सौमी । “हलो ह्रतः” इति यत्वं ॥ वृकाणां समूह
इति विग्रहे-

५२२ ॥ तस्य समूहः ३ । २ । ३८ । तस्येति तासमर्थात्
समूह इत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं ल्यो भवति । इत्यण् । पूर्ववच्छेषं ।
वार्कं । एवं-काकं । बौहस्पत्यं । वानस्पत्यं । “पमदित्यदित्यादित्य-
पतिद्योष्योऽणपवादे चास्वे” इति ण्यः । आग्नेयः-कल्पग्नेर्दणिति दण्,
एय् । हस्तिनां समूह इति विग्रहे-

५२३ ॥ हस्तिकवच्यचिताच्च ठण् १ ३ । २ । ४३ ।
हस्तिन् कवचिन् शब्दाभ्यां अचित्तवाचिभ्यः केदारशब्दाच्च तस्य
समूह इत्यस्मिन् विषये ठण् भवति । ठस्य इक् । भस्याऽनोऽखं ।
“दिति टेः” हतीति च वर्तमाने-

५२४ ॥ नः ४ । ४ । १४२ । नकारांतस्य गोर्भस्य टेः
ख भवति इति परतः । हास्तिकं । एवं-कवचिनां समूहः काव-
चिक । अचित्तेभ्यः-अपूपानां समूहः-आपूपिकं । शाष्कुलिकं ।
केदाराणां समूहः-कैदारिकं ।

५२५ ॥ धेनोरनन्नः ३ । २ । ४४ । धेनुशब्दात् समूहे-
ऽर्थे ठण् भवति न चेत्स धेनुशब्दो नञः परा भवति ।

५२६ ॥ दोसिसुसुगशब्दकस्मात्तः कः ५ । २ । ६३ ।
दोसशब्दात् इसुस् इत्यनमताद् उगंताच्च शब्दद् अकस्माद् शब्द-
वर्जितात् तकारांतान् परस्य ठस्य ककारदेशो भवति । धेनुकं ।
अनन्न इति किं ? अधेनवं ॥ निमित्तं वेत्तीति निगूढ-

५२७ ॥ तद् वेत्त्यधीते । ३ । १ । ७२ । तदिति इप्-
समर्थात् वेत्तीत्यस्मिन् अधीते इत्येतस्मिन्श्चार्थे यथाविहितं त्यो भ-
वति । इत्यण् । नैमित्तः । एवं-मौदूर्तः । व्याकरणं वेत्तीति विगृह्य-
तेनेवाणि-आदेरपि प्राप्ते-

५२८ ॥ पदे ख ऐयौच् । ५ । २ । ९ । पदे परतो
ऽचामादेरचः स्थाने निष्पन्नयोर्थकारवकारयोरैय औच् इत्येता-
वादेशौ भवतो ह्यति ञ्जिति परतः । वैयाकरणः । एवं-सौवा-
गमः । तैद्धातः । छान्दसः ॥ उदुम्बरा अस्मिन् देशे संतीति विगृह्य-

५२९ ॥ सोऽज्जस्तीति देशः खौ ३ । ३ । ८४ ।
स इति वासमर्थात् अत्रेतीवर्थे यथाविहितं त्यो भवति, योऽसौ
वांतः स चेदस्ति, यः ईषानिर्दिष्टः स चेदेशः, समुदायेन चेतसंज्ञा
गम्यते । औदुम्बर राष्ट्रं । एवं-बाह्वज, पार्वतं ॥ कुशाम्बेन निर्वृ-
त्तेति विगृहे-

५३० ॥ तेन निर्वृत्तः ३ । २ । ८५ । तेनेति भा-
समर्थात् निर्वृत्त इत्येतस्मिन्नेषु यथाविहितं त्यो भवति देशः खौ ।
इत्यण् । कौशाम्बी नगरी । ककंदेन निर्वृत्ता काकंदी ।
मकंदेन निर्वृत्ता माकंदी । सगरैः सागरः ॥ ऋजुनावो निवासः
इति विगृह्य-

५३१ ॥ तस्य निवामादूरभवो ३ । २ । ८६ ।
तस्येति तासमर्पानिवास इत्यस्मिन् अदूरभव इत्यस्मिन्श्चार्थे यथावि-
हितं त्यो भवति । इत्यण् । आर्जुनावं नगरं । उदिष्टस्य निवास
औदिष्टः । सकलाया निवासः साकलं नगरं । अदूरे भवोऽदूरभवः ।

तत्र-वराणसाया-अदूरभवा वाराणसी नगरी । विदिशाया,अदूरभवं
वैदिशं नगरं ॥ चक्षुषा गृह्यते इति विगृह्य-

५३२ ॥ शेषे, १. ३. २. १९१ । अणत्यादिभ्यश्चतुरर्था-
न्तेभ्योऽन्यः शेषः । तस्मिन् शेषेऽर्थे विशेषे यथाविहितं त्वो
भवति । इत्यण् । चाक्षुष रूप । एवं-श्रावणः शब्दः, रासनो रसः,
दार्शनं, स्पर्शनं च द्रव्यं, दृषदि पिष्टा दार्षदाः सक्तवः ॥ सर्वस्मिन्
लोकं जातः कृतो भवो वेति विगृह्य-

५३३ । लोकद्वयध्यात्मादिभ्यण् ३ । २ । १६८ ।
लोकद्वयध्यात्मादिभ्यश्च शेषे ठ्ण भवति । ठस्य इक् ।

५३४ ॥ अनुशतिहार्दीनां, ५ । २ । २४ । अनुशतिक
इत्येयमादीनां गुणामवयवयाः पूर्वोत्तरपदयोरचामादेरच ऐम्भवति
इति ञिणिति परतः । सार्थलौकिकः । पारलौकिकः । ऐहलौकिकः ॥ आत्म-
न्यधाति-विगृह्ये-सुवर्थे हसे "अनः" इत्यः सातः । "नः" इति टः
खे कृते-अप्यात्मं भवः-आप्यात्मिकः । एवं-आधिदैविकः ।
आधिभौतिकः ॥ समाने भव, इति विगृह्य-

५३५ ॥ समानात्तदादेश ३ । २ । १६९ । ठ्ण । पूर्व-
वद्वन्यत् । सामानिकः । एव-सामानप्रामिकः । एव-सामानदेशिकः ॥
श्रुते जात-इति विगृह्य-

५३६ । तत्र जातः ३ । ३ । १ । तत्रेति ईप्सतमधीत्
जात इत्यस्मिन्नर्थे यथाविहितमणादयस्या भवति । स्वजन्मन्यन-
पेक्षितपरव्यापारः कर्तृभूतो जातः । प्राग् द्वारण-श्रोत्रः । एव
माधुरः ॥ उत्से जातः ।

५३७ ॥ उत्सादेश्चाज्ञा ३ । १ । ९७ । औत्सः । एव
ओदवाहः ॥ राष्ट्रे जातः-

५३८ ॥ राष्ट्रोत्तराह त्रैत्याहञ् ३ । २ । १०० ।

राष्ट्र दूर उत्तर इत्यतम्या यथाऽस्य ध ण्य आहञ् इत्यत त्या भवति । इति घस्तस्य इय-राष्ट्रिय । एत-दूर जात - दूरय । उत्तरास्मिन् जात - औत्तराह ॥ श्रुत कृत लभ्य जात सभूता वाति विगृह्य-तत्रति वर्तमान-

५३९ ॥ कृतलभ्यक्रीतसभूताः ३ । ३ । १७ । तत्रति

इष्टममर्शत् कृतादिभ्य यु य याविहितमणादयस्या भवति । स्वभार निपत्ताप्रश्रितपरव्यापार. कर्मभूता भाव कृत, सामान्यन प्रात लब्ध, मूल्यन संप्राप्त जात, सभूति सभायना, अवकल्पन तत् क्रियार्कृतभूत सभूत । पूर्ववदणादय । ध्रौघ, औत्तर, रा-ष्ट्रिय, दूरत्य, औत्तराह ॥ क्री-जात इति निग्रह-

५४० ॥ कन्यादेः । ३ । २ । १०४ । एभ्यो दकञ्

स्याच्छ्रय । दस्य एय-क्रान्तयक । एत-नवाददण-नादय ॥ श्रुत भव इति विगृह्य-तत्रति वर्तमाने-

५४१ ॥ भवः । ३ । ३ । ३१ । तत्रतीष्टममर्शत् नवऽ

त्यास्मिन्नर्श यथाविहितमणादयस्या भवति । सत्ता र्शो नवार्श । पूरय -ठय । ध्रौघ, औत्तर, राष्ट्रिय, क्रान्तयक, नादय ॥ दिक भव इति विगृह्य-

५४२ ॥ द्विगादेर्यः ३ । ३ । ३२ । त्रिगियवमान्य

इष्टममर्शेभ्य शेष भवार्शो भवति । द्विग्य । एत त्रग नव यय ।

५४३ ॥ देहागात् । ३ । ३ । ३३ । त्हायस्य उ

पमर्शेभ्य शेष भवार्शो भवति । अणादरणवाद । कठ नव क

पठ्यः । एव—ओष्ठ्यः, दत्यः, पाण्यः, पद्यः ॥ अतरगारे भव इति विगृह्य-हादिति वर्तमाने-

५४४ ॥ अंतःपूर्वाद्दृञ् ३ । ३ । ४० । हसादतःशब्द-पूर्वात् भवार्थे ठञ् भवति । अमारस्यात अतरगार । “पारेमप्येऽन्त-म्या” इति हसः । पूर्ववदन्यत् । आतरगारिक । एव-आतर्गेहिक, आत पुरिक. ॥ श्रुनादागत इति विगृह्य-

५४५ ॥ तत आगतः । ३ । ३ । ५६ । तत इति कास-मर्थात् आगत इत्यस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति । शेष पूर्ववत् । श्रौम्नः, राष्ट्रिय, नादेयः ॥ शुल्कशालाया आगतमिति विगृह्य-ठणिति वर्तमाने-

५४६ ॥ आयस्थानात् । ३ । ३ । ६० । स्वामिप्राप्तो भाग आयस्तस्योत्पत्तिस्थानवाचिनः कासमर्थात् आगतेऽर्थे ठण् भवति । पूर्वपठ्ये । शौल्कशालिक । एव-आपणिक । आकरिक । गौस्मिक ॥ श्रुप्तो निवासोऽस्येति विगृह्य-

५४७ ॥ सोऽस्य निवासः । ३ । ३ । ७४ । स इति वासमर्थात् निवास इत्यस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति । श्रौम्नः । राष्ट्रिय । नादेयः । भद्रबाहुणा प्रोक्तमिति विगृह्य-

५४८ ॥ तेन प्रोक्तं । ३ । ३ । ८५ । तेनेति भासमर्थात् प्रोक्तमित्यस्मिन्नर्थे यथाविहित त्यो भवति । प्रकर्षेण व्याख्यातन-प्रापित वा प्रोक्त । भाद्रबाहुण्युत्तराण्ययनानि ॥ पाणिनिना प्रो-क्तमिति विगृह्य-

५४९ ॥ दोश्छः । ३ । २ । १२५ । दुसङ्काष्टैषिकेऽर्थे छो भवति । छस्य ईप् । को दुः ?

५५० ॥ यस्यास्वाद्येच्छुः । १ । १ । ८३ । यस्य शब्द-
स्याच्चा मध्ये आदिरन्त्येभ्यो भवति स दुस्सञ्ज्ञो भवति । इत्यादिना वि-
हितः । पूर्ववच्छेय । पाणिनीय । पूज्यपादीय । पाणिनीय वे-
त्यधीते वेति विगृह्य—तद्वेत्यधीते” इत्यण् । प्रोक्तादित्युप् । पाणि-
नीयः छात्रः । एव—पूज्यपादीयद्वयः ॥ समतभेदेण कृत-
मिति विगृह्य—

५५१ ॥ कृते ग्रंथे । ३ । ३ । ९९ । तेनेति भासमर्थात्
कृते मयेऽर्थे यथाविहितं त्वो भवति । सामतभद्र चार्त्तिक । वारद-
चानि वाक्यानि ॥ उपगोरिदमिति विगृह्य—

५५२ ॥ तस्य स्वं । ३ । ३ । १०२ । तस्येति तास-
मर्थात् स्वामिति द्वितीये सबधिनि यथाविहितमणादयस्या
भवति । पूर्ववच्छेय । ओपमय । एव—कापटव । औत्स । नाग ।
वार्हस्पत्य । राष्ट्रिय । कात्रेयक । नादेय ॥ मस्मनो विकार
इति विगृह्य—

५५३ ॥ तस्य विकारः । ३ । ३ । १२३ । तस्येति
तासमर्थात् विकार इत्यस्मिन् अर्थे यथाविहितमणादयो भवति ।
तस्येति वर्तमाने पुनस्तस्यप्रदण शेष इत्यस्य निवृत्त्यर्थः । “न.” इति टेः
ख प्राप्त “खन” इति प्रतिविद्ध । भास्मनः । एव—मार्त्तिकः ॥ अक्षै-
दीव्यतीति विग्रहे—प्राग्याद्वर्णिति वर्तमानं—

५५४ ॥ तेन दीव्यत्खनजयज्जितं । ३ । ३ । १५३ ।
तेनेति भासमर्थात् दीव्यति खनति जयति जिते चार्थे ठण् भवति ।
आक्षिक । एव—शास्त्राक्षिकः । अभ्रव्या खनति आभ्रिक । एव
कौशलिकः । पाशकैर्जयति जितो वा पाशकितः । आक्षिक ।

तेनति करणे भेषा नान्यत्रानभिधानत ॥ दध्ना संस्कृतमिति विगृह्य—

५५५ ॥ संस्कृतं । ३ । ३ । १५४ । तेनेति भासम-
र्थात् संस्कृतमित्यस्मिन्नर्थे ठण् भवति । सत उत्काराधान संस्कार ।
दाधिक । एव-शाङ्गवरिक । माराचिक । औपाध्याय. शिष्य । वैदिक ॥
उडुपेन तरति इति विगृह्य—

५५६ ॥ तरन् । ३ । ३ । १५६ । तेनेति भासमर्थात्
तरत्यर्थे ठण् भवति । औडुपिक । काडप्याविक । गौपुडिक ।
हस्तिना ग उतीति विगृह्य—

५५७ ॥ चरन् । ३ । ३ । १५८ । तेनेति भास-
मर्थात् चरति गच्छति भक्षयति चार्थे ठण् भवति । हास्तिर. । एव
शाकटिक । दध्ना भक्षयति दाधिक । एव-शाङ्गवरिक ॥ शब्द
फरातीति विगृह्य—

५५८ ॥ शब्दददुर्ललटकुक्कुट.द रुढौ । ३ । ३ ।
२०१ । शब्दददुर्ललट कुक्कुट इत्यतश्च इपसमर्थम्यष्ठण् भव-
ति रुढौ रुद्धिप्रक्रियाभिधे निगमे । शाब्दिक रियाकरण । शब्दम
विनष्ट जानन्नुच्चरतीत्यर्थः । एव ददुर्ललट कर्मातीति दादुरिष ।
ललट पश्यतीति ललाटिक सैरक । कुक्कुट पश्यतीति पीम्कु-
टिक । कुक्कुटागालेन दंशन गच्छन् तस्यैव निक्षुब्धने ॥ अपूषा
पप्पमस्येति विगृह्य—

५५९ ॥ तदस्य पण्यं । ३ । ३ । २०६ । तदिति
वासमर्थात् अस्यति तार्थ ठण् भवति यत्तद् यान तस्यद् पण्य
भवति । आण्विक । शाण्डिक । लाङ्किक । पन्थार्थस्य
इत्यादिर्भावात् तदप्रमाण ॥ नृच विद्वान्भवि विगृह्य—त
दिति पतमान—

५६० ॥ शिल्पं । ३ । ३ । २०९ ॥ 'तदिति वासम-
र्थात् अस्मेति तार्थे ठण् भवति यद् तद् वात तन्वेच्छित्य विज्ञान
भवति । नार्तिकः । वादनिकः । मृदङ्गवादन शिल्पमस्येति
मार्दङ्गिकः । मौरविकः । पाणविकः । वादनशिल्पार्थयोद्देश-
वतर्मादप्रयोगः ॥ अष्टाः शिल्पमस्येति-तदस्येति वर्तमाने-

५६१ ॥ शीलं । ३ । ३ । २१६ । तदिति वा समर्थात्
अस्मेति तार्थे ठण् भवति यच्चक्षत त्वेच्छित्य स्वभावां भवति । आ-
शुपिकः । तद्भक्षणशील इत्युच्यते । तत्स्थस्य ताच्छब्दात् ।
एव-शाब्जुलिकः । ताम्बूलिकः ॥ उग्रं शीलमस्येति निग्रहे-

५६२ ॥ छत्रादेरञ् । ३ । ३ । २१७ । छत्र इत्येवमा-
दिभ्यस्तदस्य शीलमित्यस्मिन् रिपये अञ् भवति । छात्रः । छत्र-
वत् गुह्यछिद्राच्छदनप्रवृत्तः शिष्यः उच्यते । एव शिक्षार्थीलः
शैक्षः । भिक्षाशील भैक्षः । तुलकशाढ्याया नियुक्त इति रिगृह्य-

५६३ ॥ तत्र नियुक्तः । ३ । ३ । २२६ । तत्रेतीप्तमर्थात्
नियुक्त इत्यस्मिन्नर्थे ठण् भवति । नियुक्तोऽप्रिष्ठतो व्यापृत इत्यर्थः ।
शीलकशालिकः । आपणिकः । आशुपटलिकः । दौनारिकः-“द्वारादेः”
इत्यत्र । एव बहतीति रिगृह्य-

५६४ ॥ तद् वहन् रथप्रासंगायः ॥ ३ । ३ । २३२ ।
तदिति प्राप्तमर्थात् रथशब्दात् प्रासगमशब्द उद्गमार्थे यत्स्य भवति ।
रणः । यत्तानां स्फुटं प्राप्तमस्येति प्रासगो युक्तः । तद्बहति
प्रासग्यः ॥ धुर वहन्निति रिगृह्य-

५६५ ॥ धुरां दण् च ३ । ३ । २३३ । धुर इत्येतस्मा-
दिप्तमर्थात् उद्गमार्थे दण् भवति यथ । धोर्यः । धुर्यः ॥ सामानि
साधुरिति रिगृह्य-

५५६ ॥ तत्र साधुः ३ । ३ । २४९ । तत्रेताप्समर्थात्
साधुरित्यास्मिन्नर्थे यो भवति । “नः” इति टेः खं प्राप्तं—

५५७ ॥ येऽहौ ४ । ४ । १७८ । भावकर्मम्यामन्यथ
ये टिखं न भवति । सामन्यः । एव-वेमन्यः । कर्मण्यः । शरण्यः ।
मन्यः । साधुः समर्थः प्रवीणः उपकारको वा । वत्सभ्यो हित-
मिति विग्रहे-

५५८ ॥ तस्मै हितेजराचार्यत्राक्षणवृष्णः ३ । ४ । ७ ।
तस्मा इत्यप्समर्थात् राजादिवर्जितात् हित इत्यस्मिन्नर्थे यथा-
विहितं प्राक् ठणः इत्यादिस्त्यो भवति । वत्सीयः । करमायि ।
वर्द्धीयः । पित्रीयः ।

५५९ ॥ युगाद्योर्यः ३ । ४ । ३ । युगादेरुत्तर्णात्ताम्ब
मृदो यस्त्यो भवति । युग्यः । पिचन्यः कार्पासः ।

५६० ॥ प्राण्यंगरथखलयवमापनृपत्रक्षतिलायः ।
३ । ४ । ८ । प्राण्यंगवाचिभ्यो रथादिभ्यश्च तस्मै हित
इत्यस्मिन् श्रिये यो भवति । दत्तेभ्यो हितः दंत्यः । एव-कर्म्य ।
चक्षुष्य । नाम्य तैल । रम्या भूमिः । खल्यमोप्ररक्षणं । यम्यस्तुपा-
रः । माभ्यो वारः । वृष्य क्षीरपानं । ब्रह्मण्यो देशः । तित्यं वात्या ॥
सप्तत्या भौतमिति विग्रहे-

मर्थात् वाप इत्यस्मिन्नर्थे यथाविहितं त्यो भवति । इति ठ्ण ।
प्राप्तिकं । कौटुम्बिकं । द्रौणिकं ॥ राजानमर्हताति विग्रहे-

५७३ ॥ इपोऽहं वत् कृत्ये । ३ । ४ । १३२ । इप
इतीप्समर्थात् अहं इत्यस्मिन् अर्थे वत् भवति यत्तदर्ह इति तच्च-
कृत्य कर्तव्य क्रिया भवति । राजवत् वृत्तमस्य राज्ञः । राजताया-
ग्यमस्य राज्ञः वृत्तमित्यर्थः । एव-कुलनिवत् । साधुवत् ।

५७४ ॥ सुप इव । ३ । ४ । १३३ । सुवतादिवार्थे
वत् भवति । सादृश्यमिवार्थः । तच्चेद् सादृश्य कृत्य क्रिया विषय
भवति । क्षत्रिय इव क्षत्रियवद् युज्यते । देवमिव देववद् गुरु पश्यति ।
साधुनेव साधुवदाचरित देवदत्तेन । पात्राय इव पात्रवद् अपात्राय
दत्त । पर्वतादिव पर्वतवत् कुतुपादवपेहति ।

५७५ ॥ तत्र । ३ । ४ । १३४ । तत्रेतीप्समर्थात् इवा-
र्थे वद् भवति । मथुरायामिव मथुरावगम्यान्मुखे प्राप्तादाः । पाटलि-
पुत्रवत् साकेतं परिखा । अक्रियार्थोऽयमारमः ।

५७६ ॥ तस्य । ३ । ४ । १३५ । तस्येति तासमर्थात्
इवार्थे वद् भवति । देवदत्तस्येव देवदत्तवत् जिनदत्तस्य गावः ।
राजवत् जिनदत्तस्य दत्ताः ।

५७७ ॥ भावे त्वत् । ३ । ४ । १३६ । तस्येति
नाममर्थात् भावेऽभिधेये त्वत् इत्येनौ त्यो भवतः । भवतोऽस्याद-
भिधानप्रत्ययी इति भावः । शुन्दप्रययप्रवृत्तिनिमित्त या भावः । त्वान
स्वभावात् ननुत्कर्त्तव्यं । तर्जतः स्त्रीलिंगः । गोर्भावः गोत्व । गोता ।
अत्र सामान्य भावः । शुक्लत्व, शुभ्रता पदस्य-अत्र गुणः । शुभ्र-
त्वं शुभ्रता स्वस्य-अत्र गुणनामान्यं । पाचस्त्व पाचकता । जीप-

गवत्व । औपगयता । राजपुरुषत्व । राजपुरुषता । अत्र सन्ध ।
 देवदत्तत्व । देवदत्तता । इत्थित्व । इत्थिता—अत्र सज्ञासञ्चित्व सवध ।
 गन्धस्वरूप बाल्यादिपर्यायान्वयवस्तुस्वरूप वा भाव ॥ सुराज्ञो भाव
 कर्म वा इति विग्रह—

५७८ ॥ राजपत्यंतगुणेऽक्तिराजादिभ्यः कृत्ये च
 ३ । ४ । १४१ । राजान्तम्य पत्यतभ्यो गुणवाचिभ्यो राजादिभ्यश्च
 शब्देभ्यस्तस्येति तातेभ्य कृत्ये कृत्तभ्यं कर्मणि क्रियाया भावे च व्यण
 भनति । टकारो ङ्यर्थ ।

५७९ ॥ आत्वादगडुलादेः । ३ । ४ । १३७ ।
 गडुलादिनर्जितात् त्वतलावधिकृतानाब्रह्मणस्त्व इति त्वशब्दात् पूर्व ।
 इति पक्षे त्यतलो भवत । सौराज्य । न इति टिख । सुराजत्व ।
 सुराजता । एव—यौवराज्य । युवराजत्व । युवराजता । पत्यतेभ्य—
 बृहस्पतेर्भावः कृत्य कर्म वा बार्हस्पत्य । बृहस्पतित्व । बृहस्पतिता ।
 गुणे उक्तिर्येषा ते गुणोक्तय । गुणद्वारेण च ये द्रव्यवृत्तपस्तेभ्य
 जडस्य भावः कृत्य वा जाड्य । जडत्व । जडता । मौढ्यं । मूर्ख-
 त्व । मूर्खता । राज्ञो भावः कृत्य वा राज्य, राजत्व । राजता ।
 कर्मभावः कृत्य वा काव्य । कवित्व । कविता ॥ तारका सजाता
 अस्य इति विग्रहे—

५८० ॥ तदस्य संजातं तारकादिभ्य इतः । ३ । ४ ।
 १९७ । तारकादिभ्यस्तदस्य सजातमित्यस्मिन् विषये इत इत्यय
 त्या भवति । तारकित नभ । पुष्पित । कुसुमित । पट्टवित ॥
 ऊह प्रमाणमस्येति विग्रहे—

५८१ ॥ प्रमाणे मात्रुः । ३ । ४ । १९९ । तदिति
 वा समर्थान् प्रमाणे वर्णमानात् अस्येति तार्थे

मात्रं भवति । टकारो व्यर्थः । प्रमाणमायाममान । तद् द्विविध । उत्सवमान, शय्यामान च । तत्रार्थमाने—ऊरुमात्रमुदक । ऊरु-
मात्रा परिन्वा । तिर्यग्माने—धनुर्मात्रा भूमिः ॥ हस्ती प्रमाणम-
स्यति विगृहे-

५८२ ॥ हस्तिपुरुषाद् वाऽण् । ३ । ४ । २०० ।
तद्विधिं वानमर्थात् प्रमाणमात्रिनो हस्तिनृशब्दात् पुरुषशब्दाच्च
तार्थे अण् भवति या । पञ्चे प्राज्ज च । न इति द्विषु प्राप्त "अन-
पत्यऽर्णान्" इति निषिद्ध । हस्तिन जल, हस्तिमात्र । पौरुष, पु-
रुषमात्र ॥ ऊरु प्रमाणमस्येति विगृहे-

५८३ ॥ वाद्वर्धे दग्धद्वयमद् । ३ । ४ । २०१ ।
ऊर्ध्वे प्रमाणे वर्तमानात् मृदा वातादस्येति तार्थे द्वयमद् दग्ध
द्वयर्त्ता लोका वा भवतः । पञ्चे मात्रा । टकारो व्यर्थः । ऊरुद्वयस ।
ऊरुदग्ध । ऊरुमात्र जल । हस्तिद्वयन । हस्तिदग्ध । हस्तिमात्र । पुरु-
षद्वयस । पुरुषदग्ध । पुरुषमात्र । इदं मानमस्येति विगृहे-

५८४ ॥ घत्विदंकिनः । ३ । ४ । २०७ । इदम-
न्धात् किम्बन्धाव मानवृत्तस्तदस्य-यस्मिन् विषये घञ् इत्ययं लो-
क भवति । टकार उगिदकार्यार्थः । मान चतुर्विध । ऊर्ध्वान्न
निष्कादि । परिमाण प्रस्थादि । प्रमाण वितस्थादि । मस्या च
एकन्धादाति । यस्य इयं ।

५८५ ॥ त्रिमिदमः कीशु ४ । ३ । २५४ किम् इदम्
इत्येतयोर्ध्यास्तद्वय की इशु इत्येतायादेशो भवतः । घञ् इत्ययं लो-
क भवति । परिचितः स । नुम्पस्मात्तमुष्मानि । इयान्निष्क ।
इयान्निष्क, इयान् शाटी । इयन्तो गुणिनः । पर-किमान्, किम्बन्तु,
किम्बन्तः ।

५८६ ॥ वैतदो घः । ३ । ४ । २०८ । एतदः परस्य घतोरादेर्घकारस्य वकारादेशो भवति ।

५८७ ॥ आः । ३ । ४ । २०८ । घतुद्गदशदक्षेषु परत पूर्वस्यात्व भवति । इति दकारस्यात्व । एतन्मानमस्येति विगृहे— एतावान्निष्कः । एतावद्धान्य । एतावती शाटी । एतावतो गुणिन ।

५८८ ॥ यत्तदः । ३ । ४ । २०९ । यत्तदभ्या परस्य घतोर्घकारस्य वकारादेशो भवति । पूर्ववच्छेष । यन्मानमस्य यावान् । यावत् । तावान् । तावत् । ज्ञापकमिदमवादेशयचनमेतत् - यत्तदभ्यो घतुर्भवतीति ॥ चत्वारोऽवपरा अस्यति विगृह्य-स्येरिति वर्तमाने—

५८९ ॥ अवयवे तयद् । ३ । ४ । २११ । स्थिस-ज्ञावाचिनोऽवपरे वर्तमानात् वातात् अस्येति तार्थेऽन्यपिनि तयद् भवति । टकारो ङघर्थ । स्वादावधे इति पदत्वे रेफस्य "छवि" इति सत्व ।

५९० ॥ प्रात्सुपस्थे । ५ । ४ । ७८ प्रात्परस्य स-कारस्य भुजताद्विहिते तकारादौ त्वे परत पत्व भवति । इति षत्व । चतुष्टय । चतुष्टय समन्तभद्रस्य । चतुष्टयशब्दाना प्रवृत्ति । पचतयो यम । दशतयो धर्म ॥ एकादशाना पूरण इति विगृहे—

५९१ ॥ तस्य स्थिपूरणे ङट् । ४ । १ । १ । तस्येति तासमर्थात् स्थिसख्यावाचिन स्थिसज्ञापूर्णऽभिधेये ङट् त्यो भवति । टकारो ङघर्थ । ङकारीष्ट्यर्थः । एकादश । एव—द्वादश । त्रयोदश । एकदशी तिथि ॥ पचातां पूरण इति विगृहे—

५९२ ॥ नोऽसे मृदः । ४ । १ । २ । नकारात्तात् स्थि-
संज्ञावाचिनो मृदः स्थिपूरणे मडित्वयं त्यो भवत्यसे । पचम । सप्तमः ।
पचमी तिथिः ॥ पण्णां पूरणमिति विगृह्य—

५९३ ॥ षट्कतिकतिपयस्य धुक् । ४ । १ । ५ ।
षट् कति कतिपय इत्येतेषां धुगागमो भवति ङटि परतः । दुत् ।
पष्ठः । पष्ठी तिथिः । कतियः । कतिपयथः । ज्ञापकमिदमेव ङटि
धुग्वचन-कतिपयादपि ङट् भवतीति ॥ चतुर्णां पूरण इति विगृह्य—

५९४ ॥ चतुरः । ४ । १ । ६ । चतुर् इत्येतस्य धुगा-
गमो भवति ङटि परतः । चतुर्थः । चतसृणां पूरणी चतुर्थी ।
तसादित्वात् पुम्भावः ।

५९५ ॥ छयौ चत्तञ्च । ४ । १ । ७ । चतुर् इत्ये-
तस्मात् छयौ त्यौ भवतश्चकारस्य ख । तुरीयः । तुरीया । तुर्यः ।
तुर्प्या । एव चतुरस्त्रैरूप्य ॥ द्वयोः पूरण इति विग्रहे—

५९६ ॥ द्वेस्तीयः । ४ । १ । ८ । द्वि इत्येतस्मात्
तीयो भवति । ङटोऽपवादः । द्वितीयः । द्वितीया ॥

५९७ ॥ त्रेस्तृ च । ४ । १ । ९ । त्रि इत्येतस्मात्
तीयो भवति त्रैश्च तृ इत्ययमादेशो भवति । त्रयाणां पूरणः तृतीयः ।
तृतीया ॥ गायोऽस्य सतीति विगृह्य—

५९८ ॥ तदस्यास्त्यस्मिन्निति मत्तुः । ४ । १ । ४० ।
तदिति वासमर्थात् अस्तात्येवमर्थविशिष्टात् अस्तेति तार्थे अस्मि-
न्नितीवर्थे वा मत्तुर्भवति । उकार एगिद्वकार्यर्थः । पूर्वपठेन ।
गोमान् । एव-श्रीमान् । वृक्षा अस्मिन् सति-वृक्षवान्, वृक्षवान् परेत

५९९ ॥ मयोद्भयो मतोर्वोऽगवादिभ्यः । ५ । ३ । ४६

पक्षे तु मनुः । मायावान् । आम्पावान् । मेघावान् । सुम्बा । ताप-
स.—ज्योत्स्नादित्वादण् । यशस्वान् । यशस्वता । सरस्वती ॥ नौर-
स्यास्त्यस्मिनेति वा विगृह्य— ।

६०३ ॥ नौशिखादिभ्यां ठेनो । ४ । १ । ७५ ।
नावादिभ्यां शिखादिभ्यश्च यथासिध्य मत्वर्थे ठ इन् इत्येतौ ल्यो
वा भवतः । पूर्वउष्ट्रेष । नाविकः । नौमान् । कुम्भारिकः ।
कुम्भारवान् । एव-निखो । शिखावान् । माला । मालावान् ।

६०४ ॥ अतोऽनेकाचः । ४ । १ । ७६ । अकाराता-
देनेकाचो यृदो मत्वर्थे वा ठेनो ल्यो भवतः । अतोऽस्यास्ताति
दतिकः । दंत । दंतमूल । छत्रिकः । छत्री । छत्रवान् ॥ अत्रः
पर प्रापशः स्वार्थिकास्याः । तत्र विशेषण प्रकृतेर्विज्ञापते । तच्च
त्येन शैत्यते ।

६०५ ॥ किंस्निवहोरद्रयादिवैपुल्यात् । ४ । १ ।
१०८ । किम्शब्दात् स्निषज्ज्ञात् द्रयादिवर्जितात् बहुगन्धा-
च्चावैपुल्यवाचिनो वक्ष्यमाणास्याः भवति । इत्ययमधिकारः “ते
मुपः” इत्यतः प्राग् वेदितव्यः इति वर्तमाने—

६०६ ॥ कायास्तम् । ४ । १ । ११३ । किमादि-
भ्यः कातंम्यस्तम् भवति । कस्मादिति विगृह्य—तम् । पूर्वस्य मुपः
ट् । “ते मुपः” इति मुप्सज्ञाया पुनस्त्यदादिकार्ये । कुन्दासारिति
कादंशः । कुतः । एव—सर्गस्मात्—सर्गतः । विश्वतः । यतः । ततः ।
अस्मात्—इतः । इदम इतिगतिः इशादेशः । एतस्माद् अतः ।

६०७ ॥ अद् ४ । १ । ११२ । एतदोऽशित्यादेशः स्यात् ।
शकारः सर्वादेशार्थः । बहुभ्यः—बहुतः । तत्तादागिति पुंभावे स्त्रिया-
मप्येव रूप । तनायतस्य क्तिन्वात् मुप ट् ॥

६०८ ॥ ईषस्त्रः । ४ । १ । ११६ । किमादिभ्यो-
ऽस्त्राविवर्जितादीबन्तात् त्र इत्ययं लो भवति । सर्वस्मिन् सर्वत्र ।
यत्र । तत्र । बहुषु बह्वीषु वा बहुत्र ॥

६०९ ॥ किमोऽश्च । ४ । १ । ११७ । किमशब्दा-
दीबन्तात् अश्च इत्ययं लो भवति तश्च । कस्मिन् क । कुत्र ॥

६१० ॥ इदमो हः । ४ । १ । ११८ । इदमशब्दा-
दीबन्तात् ह इत्ययं लो भवति । अस्मिन्-इह । आपवादोऽयं ।

६११ ॥ भवत्थायुष्मदीर्घायुर्देवानांप्रियैकार्थोच्च ।
४ । १ । ११९ । भवतु आयुष्मद् दीर्घायुस् देवानांप्रिय
इत्येतत्समानाधिकरणात् किंस्तिबहोरस्त्रादिवैपुल्यात् सुम्मात्रातात्
प्रत्यो भवति तश्च । स भवान् । तत्र भवान् । ततो भवान् । स
आयुष्मान्, तत्रायुष्मान्, तत आयुष्मान् । स दीर्घायुः, तत्र दीर्घायुः,
ततो दीर्घायुः । स देवानांप्रियः, तत्र देवानांप्रियः, ततो देवानां-
प्रियः । एवमुत्तरत्रापि योज्यं । सर्वविभक्तीषु नेय ॥

६१२ ॥ कालेऽनद्यतने हिंः । ४ । १ । १२० ।
किमादेरीबतादनद्यतने काले यथासंभवं वर्तमानात् हिंत्यो भवति ।
कस्मिन् अनद्यतने काले कर्हि । यर्हि । तर्हि । काले इति किं ?
कस्तिनद्यतनं भोजने-कुत्र । यत्र । अनद्यतने इति किं ? कस्मिन्
काले-कदा । यदा ॥

६१३ ॥ इदमः । ४ । १ । १२१ । काले वर्तमाना
दीबन्तात् इदमो हिंत्यो भवति । अस्मिन् काले एतर्हि ।

६१४ ॥ एतेतौ र्योः । ४ । १ । १२२ । रेफादी थकारा-
द्वा च त्य परतः इदमः एतेतांदशां भवतः ॥

६१५ ॥ अधुना । ४ । १ । १२२ । काले वर्तमानादी-
वंतात् इदमः अधुना त्वो भवति । अस्मिन् काले-अधुना । इदम
इत् । एरिति ख ।

६१६ ॥ दानी । ४ । १ । १२३ । काले वर्तमानादि-
दम ईवंतात् दानीमित्ययं त्वो भवति । अस्मिन् काले इदानी ।

६१७ ॥ तदः । ४ । १ । १२४ । तच्छब्दात् काले
वर्तमानादीवतात् दानीमित्ययं त्वो भवति । तस्मिन् काले तदानी ।

६१८ ॥ यत्किञ्चित्सर्वकान्यादा । ४ । १ । १२५ ।
यत् किम् तत् सर्व एक अन्य इत्येतेभ्यः काले वर्तमानेभ्यः
ईवंतेभ्यो दात्यो भवति । यस्मिन् काले यदा । कदा । तदा ।
सर्वदा । एकदा । अन्यदा । काले इति किं ? यत्र । क । तत्र ।

६१९ ॥ सदासद्यः । ४ । १ । १२६ । सदा सद्यम्
इत्येतौ शब्दौ निपात्येते । सर्वशब्दादीवतात् काले वर्तमानात् दात्यो
निपात्यः सभावश्च । सर्वस्मिन् काले सदा । सद्यः इति समानश-
ब्दाद् यस्यः सभावश्च, समाने काले सद्यः । समानेऽहनि
इति वा सद्यः ।

६२० ॥ प्रकारे या । ४ । १ । १२७ । यथाविहित
मुपसंबन्धः । सामान्यस्य भेदाभेदांतरानुवृत्तः प्रकारः । तत्र वर्तमा-
नात् किमादेरद्वयादिवैपुल्याद् यथासंभव सुवतात् धात्यो भवति ।
सर्वेण प्रकारेण सर्वया । यथा । तथा ॥

६२१ ॥ कथमित्थं । ४ । १ । १२८ । कथमित्थ-
मिति किमिदम्यामेतदश्च प्रकारे धमिति त्वो निपात्यते । केन

प्रकारेण कथं । अनेन, एतेन च प्रकारेण इत्थं । एतेतौ थोरिति
इदमेतदोत्थकारादाविदादेशो भवति ॥

६२२ ॥ स्येर्विधार्थे धा । ४ । १ । १४८ । । स्यसं-
ज्ञकाच्छब्दाद् विधार्थे प्रकारे, धात्यो भवति । एकेन प्रकारेण एकधा ।
द्विधा । त्रिधा । चतुर्धा । पंचधा । बहुधा ॥

६२३ ॥ याप्ये पाशः । ४ । १ । १५४ । । याप्यंतेऽपनी-
यंतेऽस्माद् गुणा इति याप्यो निधस्तस्मिन् अर्थे वर्तमानान्मृदः स्वार्थे
पाश इत्थं ल्यो भवति । याप्यो वैयाकरणो वैयाकरणपाशः ।
तार्किकपाशः ॥

६२४ ॥ तमः प्रकृष्टे मिडश्च । ४ । १ । १६० । ।
मिडंतान्मृदश्च प्रकृष्टे प्रकर्षवत्यर्थे वर्तमानात् स्वार्थे तम इत्य-
ल्यो भवति । सर्वे इमे पंचत्ययमेपां प्रकृष्ट पचतीति तमः ।

६२५ ॥ स्येन्मिड्किंज्ञादामद्रव्ये । ४ । २ । १८ । ।
क्षिप्तज्ञादेकारांतात् मिडः किमृशब्दाच्च परो यो अस्तमृतरौ तद-
न्तात् आमिल्य ल्यो भवति न चत्स द्रव्यं वर्तते । इति आम् । प-
चतितमां देवदत्तः । आमतस्य क्षित्वात्स्वरूपं । एवं—पचतस्तमां । पच-
तितमां ॥ सर्वे इमे शुक्लाः अयमेपां प्रकृष्टः शुक्लः शुक्लतमः । आ-
व्यतमः । साधकतमः ॥

६२६ ॥ द्विविभज्ये तरः । ४ । १ । १६१ । । द्वयो-
रर्थयोस्तदगुणयोर्मध्ये यः प्रकृष्टस्तस्मिन् विभज्ये विभक्तज्ये च प्रकृष्टे-
ऽर्थे वर्तमानान्मिडन्तात् मृदश्च तरस्यो भवति । तमोऽपवादः । द्वाविमौ
पचतः, अयममयोः प्रकृष्टं पचति पचतितरां । पठतितरां । अर्धतितरां ।
पूर्ववदाम् । द्वाविमौ पट् । अयमनयोः प्रकृष्टः—पटुतरः । पाचकतरः ।

विभज्ये-मिहः-सांकाश्यकेभ्यः पाटलिपुत्रकाः पचतितरा, पचतेतरा ।
मृदः-सांकाश्यकेभ्यः पाटलिपुत्रकाः आढ्यतरा, अभिरूपतराः । व-
ह्य इमे पटवः अयमेया प्रकृष्टः पटुः, द्वारिमो पट् अयमनयोः प्रकृष्टः
पटुरिति च विगृह्य-पूर्वेण सूत्रद्वयेन विहितयोः-

६२७ ॥ गुणांगाद्विष्टेयम् । ४ । १ । १६३ । गुणाग-
मप्रधानं यस्य तस्माद् गुणागाद् गुणमभिधाय उच्ये वर्तमानाच्छब्दात्
परयोस्तमतरयोः स्थाने यथासंख्य इष्ट इयमु इत्येतावदशी भवतः ।
तुरिष्टेयस्सु "टेरिति टिखं । टकार उगित्कार्यार्थः । पटिष्ट । पटीयान् ।
अचिष्टः । अचीयान् ॥

६२८ ॥ प्रशस्यस्य थः । ४ । १ । १६४ । प्रशस्यशब्दस्य
थ इत्ययमादेशो भवति इष्टेयस्त्वाः परतः । सर्वेषामय प्रशस्यः-श्रेष्ठः ।
अयमनयोरस्माद् वा प्रशस्यः-श्रेष्ठान् ॥

६२९ ॥ प्रशस्ते रूपः । ४ । १ । १७० । मिह ताम्मृ-
दश्च प्रशस्तेऽर्थे वर्तमानात् रूप इत्ययं ल्यो भवति । प्रशस्त प-
चति-पचतिरूप । पचतोरूप । पचतिरूपं । प्रशस्तो वैयाकरणः, वैया-
करणरूपः । पंडितरूपः । दर्शनीयरूपेति तसादित्वात् पुभावः ।

६३० ॥ आसिद्धेऽज्ञादेर्देश्यदेशीयकल्पाः । ४ । १ । १७१
मिहतात् क्याम्मृदश्च ज्ञाद्यतर्जितात् आसिद्धेऽर्थे वर्तमानात् स्वार्थे
देश्य देशीय कल्प इत्येते ल्या भवति । आनिद्धमीपत्समात् पचति
पचतिदेश्य । पचतिदेशीयं । पचतिकल्पं । आसिद्ध. पटुः पटुदेश्यः
पटुदेशीयः । पटुकल्पः ।

६३१ ॥ मिहस्नेरक् प्राण्टेः । ४ । १ । १७६ ।
मिहस्तस्य स्निहस्तस्य च टेः प्राग् अगित्य ल्यो भवति ।

कापवादः । कुत्सितमज्ञातमल्पं वा पचति पचतकि ।
 पचतकः । पचंतकि । सर्वकः । सर्वकौ । सर्वके । विश्वकः ।
 विश्वकौ । विश्वके । असुकः । असुकौ । असुके । असुकाः ।
 “वासुकः” इत्यकोऽकारस्य पक्षे उकारो निपात्यते । साकोऽपि किमः
 कादेश इति कः का किमित्यादि ।

६३२ ॥ कियत्तदन्याद् द्वयोर्निर्धार्ये डतरः । ४ ।
 १ । १९९ । किं यत् तत् अन्य इत्येतयोर्द्वयोर्निर्धार्ये वर्तमाने-
 म्यः डतरः इत्ययं त्यो भवति । समुदायादिकदेशस्य प्रकृष्य निष्कृ-
 स्य धारण निर्धारणं । कं भवतोः कठः कतरो भवतोः कठः
 पटुः कर्ता देवदत्तो वा । एवं-यतरः । ततरः । अन्यतरः ।
 आगच्छतु ॥

६३३ ॥ वैकात् । ४ । १ । २०० । एकशब्दाद् द्वयोरेक-
 स्मिन् निर्धार्ये वर्तमानात् डतरत्यो वा भवति । एको भवतोः
 कठः एकतरो भवतोः कठः । पटुः कर्ता वा । वावचनाद-
 गपि । एककः ॥

६३४ ॥ बहुनां प्रश्ने डतमश्च । ४ । १ । २०१ ।
 किमादेर्वहूनां मध्ये निर्धार्ये वर्तमानात् प्रश्नविषये डतमो भवति
 डतरश्च वा । बहुधासीनेषु कश्चित् कंचित् पृच्छति-को
 भवता मध्ये कठः कतमः कतरो वा भवतां कठः । एवं-यतमः,
 यतरो वा । ततमः, ततरो वा । अन्यतमः अन्यतरो वा भवतां कठः
 स आगच्छतु ॥

६३५ ॥ एकात् । ४ । १ । २०२ । एकशब्दात् बहु-
 नामेकस्मिन्निर्धारणे वर्तमानात् डतमो भवति । एकतमो भवतां

कठः । पटुर्गता वा । वाचचनादगपि । एककः । महाधिकाराद्वाक्य-
मपि एकः ॥

६३६ ॥ प्रकारोक्तौ जातीयः । ४ । २ । १० ।
प्रकारोक्तौ वर्तमानात् मृदो-जातीयस्त्यो भवति । पटुः प्रकारः
पटुजातीयः । मृदुजातीयः । तग्जातीयः । यग्जातीयः । नानाभूतः
प्रकारोऽस्य नानाजातीयः । एवंजातीयः । यथाजातीयः ।
तथाजातीयः ।

६३७ ॥ स्वेव्यारे कृत्वस् ॥ ४ । २ । २१ ।
अर्थस्यायौगपदेन वृत्तिस्तत्कालो वारस्तस्मिन्नर्थे वर्तमानात् स्थि-
सङ्गकान्मृदः स्वार्थे कृत्वसित्ययं त्यो भवति । पंच वारान् भुक्ते
पंचकृत्वः । पटुकृत्वः । शतकृत्वः । सहस्रकृत्वः । बहुकृत्वः । यावत्कृत्वः ।

६३८ ॥ चतुस्त्रिदेः सुच ॥ ४ । ३ । २१ । चतुर्त्रि द्वि
इत्येतेभ्यः स्थिसङ्गकभ्यां वारं वर्तमानेभ्यः सुचु इत्ययं त्यो भवति
कृत्वसांऽपवादः । चतुरो वारान् भुक्ते चतुर्भुक्ते । त्रिर्भुक्ते । द्विर्भुक्ते ।
कृत्वस्समुज्जतस्य श्रित्वात्मुपां शेरित्युप् ॥

६३९ ॥ भेषजादिभ्यष्टयण् ॥ ४ । २ । २८ ।
भेषज इत्येवमादिभ्यः स्वार्थे ष्टयण् त्यो वा भवति । भिषज्यतीति
भेषजं । भिषजः कङ्खादियगतत्वात् पचायचि सत्यस्ते च निपातना-
दत एव एप् । भेषजमेव भेषज्य । अनन्तमवानत्यं । इतिहेत्येव ऐ-
तिह्यं । इतिहेति निर्वृत्तात् उपदेशपरपरायां वर्तते । चत्वार एव
वर्णाः चातुर्वर्ण्यं । चातुराश्रम्य । त्रैकाल्यं । शालिमेव शैलीयमा-
चार्यस्य । कर्मणोऽणिति वर्तते ।

६४० ॥ प्रज्ञादिभ्यः ॥ ४ । २ । ५२ । प्रज्ञ इत्येवमादि-

भ्यः स्वार्थे अण् भवति । प्रजानातीति प्रज्ञ । प्रज्ञ एव प्राज्ञ । प्राज्ञी कन्या । प्रज्ञाश्रद्धार्चवृत्तेर्ण ” इति मत्वर्थार्ण्णादस्य स्त्रिया विशेष । णे ह्ये प्रज्ञा अस्या अस्तीति प्राज्ञा कन्या इति भवति । एव वणिगव घाणिज । मन एव मानस ।

६४१ ॥ वर्णात् कारः । ४ । २ । ५६ । वर्णवाचिना भुदः कारस्त्यो भवति स्वार्थे । ल एव लकारः । ककार । हकारः । व-
हुलमित्यनुवर्तमानात् कचिन्न भवति । अभिनिष्ठाना विसर्जनाप इति ।
कचिद्विभाषा स्यात्कारः, स्याच्छब्दः । एवकारः, एवशब्दः । क्व
चिदन्यदेव रादिक् रेफः । रकार इति साधु ।

६४२ ॥ देवादिभ्यस्त्रेवीढ्यः । ४ । २ । ८२ ।
इवतेभ्य ईवतेभ्यश्च देवादिभ्य स्वार्थे व्रात्यो भवति । देवास्तुहि ।
देवत्रा तुहि । देवत्रा गच्छति । मनुष्यत्रा गच्छति । देवेषु वसति देवत्रा
वसति । मनुष्यत्रा वसति ॥ इत्यादिसर्वो ह्यद्विधिमहोदधेराधेगतव्यः ।
इति प्रक्रियावतारे द्विधिर्नाम चतुर्थः ॥

अथ मिडुधिकारः ।

अथ भवामीत्येवमादिकस्य सामान्याकारेण लोके प्रसिद्धेरनुत्पा
दविगमात्मकत्वानित्यतामवलम्बमानस्यान्वाख्यानस्य विशेषाकारेण
करणसन्निपातोपनीतोत्पादविगमात्मकत्वादित्यतामादधानस्योत्पत्तये
च प्रकृत्यादिप्रक्रियावतारो व्यवहाररूपार्थकालकारकसप्रतिपत्तय
व्याख्येयः । तत्र प्रकृत्यधीनत्वादितरेषा प्रवृत्ते प्रकृतिरेव
तावद् व्याख्यायते । प्रथमं क्रियत इति प्रकृतिः । सा द्विधा,
सकर्मकेतरभेदेन । त्रिधा म-दो-भय-रद्भेदेन । सप्तधा विकरणभेदेन ।
दशधा-गणभेदेन । तत्र—मृ सत्ताया । मू इत्येषा प्रकृति सत्तायामर्थे

वर्तते । इत्युक्तार्यत्वात् मत्ताशब्दस्य निवृत्तिः । लोके प्रयोगार्हत्वाद्
असत्त्वामित्तद्वापामूकारस्यावस्थान ।

६४३ ॥ भूवादयो धुः । १ । २ । १ । मू इत्यवमा-
दया वा इत्येवप्रकाराः पाठतोऽर्थतश्च परिच्छिन्नात्मनो धुसञ्ज्ञका
भवति ॥ इति धुनञ्ज्ञा । यद्यप्येव क्रियावचनस्य धुत्वं मत्ता च द्रव्य-
धर्मः परित्यक्तरूपो न भवति । तथापि प्रसिद्धक्रियायाचिषु पञ्चन्यादि-
ध्विवात्रापि कालध्वयामिव्यक्तिदर्शन । वृक्षादिनामसम्बन्धनुपलम्ब्य-
मान क्रियारूप बुद्ध्युत्पत्तिनिमित्त भवतीति धुवाऽया सती सत्ता क्रिया-
व्यपदेशमर्हतात्परिराव । धोस्य पर" इत्यनुवृत्तौ त्रिषु कालेषु
त्रिषु साधनेषु च यथामभव तव्यादियु प्राप्तयु वक्तुर्विवक्षापूर्विका
शब्दप्रवृत्ति साध्यानुकूपमाधनापादानस्य साध्यत्वात् लाक-
वीदिति मवार्मादिकस्य निष्पादन य एव योग्यास्यास्त एवापादा-
यत वर्तमानं काल निश्चित लङित्यधिकृत्य—

६४४ ॥ सति । २ । २ । ११५ । सति वर्तमानकाले
या क्रिया तद्वाचकाद् धो पठे लट् भवति । स च वर्तमानकालो
द्विविधः । परमार्थरूपो व्यवहाररूपश्चेति । तत्र अणोरण्वतरज्यति-
क्रमणमवयविमागरूप परमार्थरूप । आरम्भात् प्रमृत्त्या उपरमाद्
व्यवहाररूप । टकार "टिदट्टे" इति विशेषणार्थः । अकारो "विदो
लट्टो ग" इति विशेषणार्थः । कृन् कर्तरान्यनुवर्तमाने—

६४५ ॥ लः कर्मणि च भावे च वेः । २ । ४ । ५७ ।
सकर्मकर्म्यो धुम्य कर्मणि कर्तरि च लकारा भवति, धिसङ्गकर्म्यो
भावे च कर्तरि च लकारा भवति । को धि ?

६४६ ॥ अकर्मको मिः । १ । २ । २ । अवि-
यनानकर्मकोऽविवक्षितकर्मको वा या धु स त्रिमञ्जको भवति ।

तत्र त्रिवक्षात् कर्तरि लकारस्तस्य कृत्वात् मृत्सङ्ख्यायां स्वादि. प्राप्तः ।
बलदेरिडिति इद्, गागयोरित्यप् च । एवमेतेषु विधेषु प्राप्तेषु
अनवकाशत्वात् ।

६४७ ॥ लां । २ । ४ । ६४ । विशेषकाननुबधा-
नुत्सृज्य सामान्यस्य लकारमात्रस्य स्थाने वक्ष्यमाणा आदेशा भवति ।
इत्यधिकृत्य-

६४८ ॥ मिब्वस्मस्ससिथ्यस्थतिप्त्वस्सीइवहिमहि
धासाधाध्वतातासङ् । २ । ४ । ६५ । मिप् वस् मस्
सिप् धस् थ, तिप् तस् शि, इद् वहि महि, यास् आधा ध्व,
त आता सङ् इत्येते आदेशा भवति । इत्यनियमेन मिङ्गा प्रसंगे
नियमः क्रियते ।

६४९ ॥ ऊँदितो दः । १ । २ । ६ । लकारेत्
एकारेत्तद्ध धोः परस्य लकारस्य स्थाने द एव भवति ।

६५० ॥ डौ । १ । २ । ७ । भावे कर्मणि च द
एव भवति । एव प्रकृतसर्धनियमे कृते मिङ्गमनियमात् पुनरस्य
विशेषेण प्राप्ताविदमुच्यते ।

६५१ ॥ मं । १ । २ । ८९ । यत्र मच्च दश्च प्राप्नोति तत्र
ममेव भवति । किं म ?

६५२ ॥ लो मं ॥ १ । २ । १७७ । लस्य स्थाने विधी-
यमाना आदेशा मसङ्गता भवति । लो म, इङ्गान द इति चानुवर्तमाने-

६५३ ॥ मिङ्गस्तिशोऽस्मद्युष्मदन्त्याः । १ । २ । १७९ ।
मसङ्गकस्य दसङ्गकस्य च मिङ्गस्त्रीणि त्रीणि वचनानि यथासंख्य
अस्मद् युष्मद् अन्य इत्येव सङ्गकानि भवति । मिप् वस् मस् इत्य-

स्मद् । सिप् थस् ॥ इति युष्मद् । तिप् तस् इति इत्यन्यः । दस्य खल्वपि-इह वहि महि इत्यस्मद् । थास् आधा प्वं इति युष्मद् । त आतां शङ् इत्यन्यः ।

६५४ ॥ एको द्विर्वहुश्चैकशः । १ । २ । १८३ ।

तेषां अस्मद्युष्मदन्यसंज्ञकानां त्रिकाणामेकैक एको द्विर्वहुरित्येव संज्ञो भवति । मिवित्येकः । वसिति द्विः । भसिति बहुः । एवं शेषाणामपि योज्यं । तेषां संकरेण प्राप्ती सत्यां नियमः क्रियते ।

६५५ ॥ साधने स्वार्थे । १ । २ । १८० । तंऽस्म-

दादयः एकादयश्च स्वार्थे साधने भवति । अस्मत्पदस्यार्थे साधने अस्मत्त्रिक भवति । युष्मत्पदस्यार्थे साधने युष्मत्त्रिकं भवति । आभ्यामन्यस्य पदस्यार्थे साधने, अन्यत्त्रिकं भवति । तथा एकत्व-विशिष्टेऽर्थे साधने एको मिप् भवति । एवमितरत्रापि योज्यं । पकारा इत्संज्ञा मे पीति विशेषणार्थाः । यस्ये तदादि गुरिति पूर्वस्य गुसंज्ञा ।

६५६ ॥ मिङ्गशिद् गः । २ । ४ । ९४ । धोर्विहितो

यो मिङ्गश्चिच्च स गसंज्ञो भवति । इति परस्य गसंज्ञा । गागयेरित्येष प्राप्ताः “ नेटः ” इति वर्तमाने—सम्बोऽथस्य मिङ्गीति प्रति-पिङ्गः । मे यमिति वर्तमाने—

६५७ ॥ कर्तरि शप् । २ । १ । ८१ । कर्तृवाचिञि मे

परतो धोः परतः शक्त्ययं त्यो भवति ।

६५८ ॥ ईप्केत्यासन्नः प्राक्परयोः । १ । १ । ६९ ।

इवर्थो यत्र निर्दिश्यते तत्र पूर्वस्यासन्नस्य कार्यं भवति । कार्थो यत्र निर्दिश्यते तत्र परस्यासन्नस्य कार्यं भवति । इति पूर्वपरयोः स्थाने

निर्ज्ञात-अनङ्काशत्वाद्वापिर्नेदंशस्य पूर्वस्य स्थाने प्राप्ते त्यः पर
 एवंति नियमात् पूर्वपरयोर्मध्यं विकरणत्वात् भवति । शकारो मिङ्
 शिद्र ,, इति विशेषणार्थः । पकारो गेऽपीति विशेषणार्थः । तस्मिन्
 पूर्वस्य यणादेशः प्राप्तः । बाधित्वा त उवादेशः प्राप्तः । तमपि बा-
 धित्वा परत्वादेप् प्राप्तः । येन नाप्राप्तिस्तद्बाधनीमिति यणमेव पुनर-
 प्यनङ्कादौ सावकाशमेव बाधित्या उवादेश एव प्राप्तः । मध्ये-
 ऽपवादा पूर्वान् विधीन् बाधते नोत्तरानिति यणमवोवादेशो बाधते
 न पुनरेप् । अतः मिदेरोऽपि वर्तमाने-गागयोरित्येप् एक स्थाने भ-
 वति । स्वासन्न इत्युकारस्योकारः । अवादेश । गारिति "सूभ्योऽथस्य
 मिङि" इति च प्रस्तुत्य—

६५९ ॥ यङ्यतो दीः । ५ । २ । १०५ । यवादौ मिङि
 परतो गोरकारात् दीर्घा भवति । गोरिति वर्तमाने—

६६० ॥ झोऽस्तः । ५ । १ । ३ । झ इत्येतस्य गोर्निमि-
 त्तभूतस्य त्यावयवस्य अतः इत्ययमादेशो भवति । स चानज्ज्ञादेशः ।
 नकारस्यानुस्वारपरस्वत्वे "एष्यत" इति अकारस्य परस्वव । सुम्भिङ्गत
 पदमिति मिङ्गतस्य पदसञ्ज्ञाया पूर्ववद् स्त्विवितर्जनीयौ । भवामि । भ-
 वाव । भवाम । भवसि । भवथ । भवथ । भवति । भवत । भ-
 वति । यथैव ह्येकादिशब्दप्रयोगे सत्यसति चैकादयो भवति । तथा
 अस्मदादिशब्दप्रयोगे सत्यसति चास्मदादयः । तेन-केवलोऽपि प्रयो-
 गस्तेस्तह च भवति । यथा अहं भवामि । आवा भवाव । वयं भ-
 वामः । त्वं भवसि । युवा भवथ । यूयं भवथ । स भवति । तौ
 भवतः । ते भवति । यत्र चास्मदादिपद प्रयोक्तुं शक्यते तत्रास्म-
 दादयो नान्यत्र । यथा-भवान् भवति । भवतौ भवतः । भवतो भ-

वति । अत्र हि युष्मच्छन्दपर्यायस्य भवच्छन्दस्य प्रयोगे युष्मच्छन्दस्य प्रयोक्तुमशक्यत्वात् सिद्ध्यमथा न भवति ।

६६१ ॥ पूर्वः सहेतौ । १ । २ । १८१ । युगपद-
चनेऽस्मदादीना पदापक्षया यः पूर्वः स भवति । स च त्वं च भवयः ।
त्वं चाह च भवानः । स च त्वं च अहं च भवामः । एव नित्यं मे
प्राप्तेऽर्थविशेषणं दो निर्धार्यते । तत्रार्थविशेषाभिव्यक्तये “गोर्होयत् कार्यं
तदन्तरगमिति धुर्गिना युज्यते पदचात् साधनयाचिना ल्येनति कर्म-
व्यतिहारभिव्यक्त्यर्थमतिरिक्त्यपि निर्धोः प्राक् प्रयुज्यते । अतिवि-
शिष्टा क्रिया विनिश्चिनाष्टि इति निरत्यय च गिः । ताभ्यां सुपः ।
शेरित्युप् । यणादेशः । व्यतिभू इत्यतः पूर्ववच्छ्रुत् । तस्य “वैदितो
दः” इत्यधिकृत्य—

६६२ ॥ कर्तरि ञे । १ । २ । ८ । कार्ये वर्तमानात्
धोः परस्य कर्तरि विहितस्य लस्य स्थाने दो भवति । कः पुनः कार्यः ।

६६३ ॥ कर्मव्यतिहारः ञः । २ । ३ । ८५ । कर्म-
व्यतिहारेऽर्थे अस्यो भवति । इति विहितः । तत्र शब्द कार्यस्या-
सम्भवात् अर्थे कार्ये विज्ञास्यते । इति नार्थः कर्मव्यतिहारः कृतस्य
प्रतिकरणं ग्रहस्य प्रतिग्रहणं हरणस्य प्रतिहरणमित्यर्थः । को दः ?

६६४ ॥ इडानं दः । १ । २ । १७८ । इडिति
प्रत्याहारः आन इति स्वरूपग्रहण । तौ दसङ्गो भवतः । इति । इड्
यदि मदि, धासु आथा प्व, त आतां झड्, इत्येते आदेशा भवति
पूर्वदस्मदाद्येकत्वादिनियमः । टकार. “रन्नञ्जेटः” इति विशेष-
णार्थः । ङकारः प्रत्याहारार्थः ।

६६५ ॥ टिडिटेरेः । २ । ४ । ६६ । टितो

स्थाने विहितस्य दस्य ढेरकारो भवति । यत्र एक एवाच्च तत्र व्यपदेशिवद्भावेनात्यादित्वे सति द्विवि ।

६६६ ॥ थासः, सेः । २ । ४ । ६७ । टितो उका-
रस्य स्थाने विधीयमानस्य थासः से इत्ययमादेशो भवति । शबेववा-
देशाः । यज्यतो दीरिति दील । अतो येयित्यधिकृत्य-

६६७ ॥ आतोऽयः । ५ । १ । १५६ । गोरकारा-
तादुत्तरस्य पिद्वर्जितस्य आकारस्य इयादेशो भवति । इत्याधे आते
इत्यनयोराकारस्य इयादेशः ।

६६८ ॥ न्योः खं बल्कौ । ४ । ३ । ६३ । वका-
र्यकारयोः ख भवति त्यावयवे त्यकार्ये च बलि कौ च परतः । इति
यकारस्य ख । आदेकित्यप् । शोऽत इत्यतादेशः । इटि च एप्यत
इति पररूप । व्यतिभवे । व्यतिभवामहे । व्यतिभवामहे । व्यतिभ-
वामहे । व्यतिभवामहे । व्यतिभवामहे । व्यतिभवामहे । व्यतिभवामहे ।
व्यतिभवामहे । एधै वृद्धौ । ऐकारोऽप्रयोगी दार्थः । ततः “सति” इति
छट् पूर्ववर्त्ततिः । एध, एधावहे, एधामहे । एधसे, एधेये, एधन्वे ।
एधते, एधेते, एधते । दुष्पचाञ्च पाके । दुष्पचाञ्च पाके । दुष्पचाञ्च पाके ।
ततो छट्पादय । पचामि । पचावः । पचामः । पचसि । पचथः ।
पचथ । पचति । पचतः । पचति । कर्त्राप्यकृत्वविवक्षाया-

६६९ ॥ नितः फलेशे । १ । २ । ८१ । अकारेतो
धोः परस्य फले कर्तरि वर्तमानस्य लस्य दो भवति । शेषं पूर्ववत् ।
पचं । पचावहे । पचामहे । पचसे । पचथे । पचस्व । पचते ।
पचते । पचते । तेभ्य एव धुभ्यः "त्य", व्यङ्ग्यो भ्वा भूते"
इति वर्तमाने—

६७० ॥ जनयतने लङ् । २ । २ । १०९ । आन्या-
प्यादुत्पानादान्याभ्यात् सप्तशनादपोऽयतन काळः । अहर्भयतो-
ऽद्गश्च या । न नियतेऽयतनोऽस्मिन् त तथा । तस्मिन् भूते
वर्तमानान् धाट्ङ् भवति । ङकारा “ङितः सम्” इति विशप-
णार्थः । लकारा लुङ्लङ्लङिति विशेषणार्थः । लस्य पूर्वगन्मविधिः ।

६७१ ॥ मिथस्मयतसौऽवतताम् । २ । ४ । ८४ ।
ङितो ङकारस्य स्थान विहिताना मिप् धस् ध तस् इत्येतेषा यथा-
सह्य भन् तम् त तान् इत्यन जादेशा भवति ।

६७२ ॥ ङितः सखं । २ । ४ । ८२ । अस्मद्सञ्ज्ञ-
कस्य ङितः मकारस्य न्व भवति । इत्ययत्तकारस्य ख ।

६७३ ॥ एम्मे । २ । ४ । ८३ । ङितो ङकारस्य तिप्-
तिप्रक्षानामिन्कारस्य ख भवति । पूर्वस-उवयगदिना । यन्यतो-
दीरति दीन्य ।

६७४ ॥ लुङ्लङ्लङ् चमाटाङ् । ४ । ४ । ७४ ।
लुङ्लङ्लङ् इतिपय गौरङागमा भवति न चन्माङ् प्रयुज्यते । टका-
राष्टुदादिप्रात विशपणार्थः । अनव । अभयार । अभयाम । अ-
भयः । अभयत । अभयन । अभयत् । अभयता । अभयन् । स्कात-
स्य लमिति तकारस्य न्व । ङिता लस्यादशत्रु टिच्चाभावात् “टिङ्दरे-
रित्यादि नास्ति । पूर्वसदन्यन् नीति । व्यत्यभये । व्यत्यभयाग्रहि ।
व्यत्यभयग्रहि । व्यत्यभयः । व्यत्यभया । व्यत्यभयः । व्यत्य-
भयत । व्यत्यभयता । व्यत्यभयत ॥ अर्चाति वर्तमाने—

६७५ ॥ अट्थ औ । ४ । ३ । ९० । जट एव न-
त्यजादो ग्री परत । इत्थ । एव । एवानहि । एवामहि । एव गः ।

ऐधेया । ऐधव्व । ऐधत । ऐधेता । ऐधत ॥ अपच । अपचाव ।
 अपचाम । अपचः । अपचत । अपचत । अपचत् । अपचता ।
 अपचन् । अपचे । अपचावहि । अपचामहि । अपचथा ।
 अपचेथा । अपचव्व । अपचत । अपचेता । अपचत । तेभ्य एव धुभ्य -

६७६ ॥ विधिनिमंत्रणामंत्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थने लिङ्
 २ । ३ । १५२ । विधिर्नियोगः । अज्ञातज्ञापनमित्येके । निम-
 त्रण नियोगत कर्तव्य । क्रियास्वाभिमुख्यकरणमित्येके । आमत्रण
 यत्कामचारत. कर्तव्य । कर्तव्येष्वनुज्ञापनमित्येके । अधीष्टः सत्का-
 रपूर्विका व्यापारणा । सप्रश्न सप्रसारणा बुभुत्सावेदन । प्रार्थना
 याच्ना । एतेषु त्थार्थनिशेषणेषु धोर्लिङ् भवति । ङकारो ङित
 सखमिति निशेषणार्थ । इकार “लं सीयुङ्” इति निशेषणार्थः । पूर्व-
 वल्लस्य मिश्रदय । ङितः सखमित्यादिकार्यं शबववादेशाश्च ।
 ले. सीयुङिति प्राप्ते—

६७७ ॥ ङ्यामुण्णे । २ । ४ । ८६ । गविपये लिङादे-
 शाना ङ्यामुडागमो भवति । टकारो देशनिव्यर्थ । उकार उच्चा-
 रणार्थ । ङकारो ङित्कार्यार्थ ।

६७८ शेर्जुन् । २ । ४ । ९० । लिङादेशस्य शेर्जुता-
 दंगो भवति ॥ ङकारो जुनीति निशेषणार्थ । “रुद्म्यो ने”
 इत्यधिकृत्य—

६७९ ॥ लिङोऽनंत्यसत्त्वं । ५ । १ । १५३ । गविपये
 लिङेनत्यस्य सप्तास्य ख भवति । इति ङ्यामुट सख ।

६८० ॥ अतो येय् । ५ । १ । १५४ । गोरकारात्तात्
 परस्य या उल्लेतस्य इयादेशा भवति । वलादा “व्याः स वल्का,”

स्मद टावागमो भवति । टपावितो पूर्ववद् प्रयोजयत । शवेववादेशा । स्वेको दी । अरुविति वर्तमान—

६८७ ॥ अतो हेः । ४ । ४ । १०३ । गोरकारात्तात् परस्व हरुम्भवति । भवानि । भवान । भवाम । भव । भवत । भवत । भवतु । भवता । भवतु । दग्धिघौ—टिहट्टरस्वित् । थास सेभाव ।

६८८ ॥ आमेतः । २ । ४ । ७८ । लाडादेशस्य एकारस्य आमादेशो भवति ।

६८९ ॥ स्वो वाऽम् । २ । ४ । ७९ । छोट सकारवकाराभ्या परस्य एकारस्य यथासंख्य व अम् इत्यतावादेशो भवत । अस्मदष्टाप् ।

६९० ॥ एत ऐ । २ । ४ । ८१ । लाडादेशस्यास्मद एकारस्य ऐकारादेशो भवति । व्यतिभरै । व्यतिभरावहे । व्यतिभनामहै । व्यतिभनस्व । व्यतिभवथा । व्यतिभवध्य । व्यतिभनता । व्यतिभवता । एधै । एधावहे । एधामहै । एधस्व । एधेथा । एधध्व । एधता । एधेता । एधता । पचानि । पचाव । पचाम । पच । पचत । पचत । पचतु । पचता । पचतु । पचै । पचावहे । पचामहै । पचस्व । पचेथा । पचध्व । पचता । पचता । पचता । आशीरर्थनिवक्ष्या—

डिङ्कयाः । भगानि । भगान् । भवाम् । भगतात् त्व । भग त्व ।
 भगत । भगत । भगतात् भगान् । भग्तु भगान् । भगता । भवतु ।
 एव चतात् त्व । एव त्व । एवतात् भगान् । एवतु भगान् ॥
 टुनरि सप्रदा । इकारटुभन्दान्वितौ । इदिद्वानुम् । मकारो देश-
 विषयः । उकार उच्चारणाथ । तत पूर्वखल्लादयः । नदामि ।
 नदाम् । नदाम् । इत्यादयः ॥ घमुङ् गतौ । ङकारोकारान्वितौ ।
 नश्वापदाते झगानुत्वार । ङित्वाद् “ङेदितो द ” इति दो भवति ।
 ध्वमे । ध्वतावहे । ध्वसामहे । इत्यादि ॥ व्यञ मरणे । व्ययामि ।
 व्ययाम् । व्ययाम् । इत्यादि । जित्वात् “जित फलसे” इति ट ।
 व्यये । व्ययामहे । व्ययामहे ॥ लङि-अनद । अनदाव । अनदाम् ।
 इत्यादि । अव्यसे । अव्यसामहे । अव्यसामहे ॥ इत्यादि ॥ अव्यय-
 अव्ययाम् । अव्ययाम् इत्यादि । अव्यय । अव्ययामहे । अव्यया-
 महे ॥ लिङि-नदयः । नदय । नदम् । इत्यादि ॥ ध्वसय । ध्वसे-
 वहि । ध्वसेमहि ॥ इत्यादि । व्यय । व्ययम् । इत्यादि ।
 व्ययय । व्यययामहे । व्यययामहे । इत्यादि ॥ टोडि-नदानि । नदाव
 नदाम् । इत्यादि । प्तते । प्ततावहे । प्तसामहे । इत्यादि । व्य-
 यानि । व्ययाम् । व्ययाम् । इत्यादि । व्यय । व्ययामहे । व्ययामहे
 इत्यादि ॥ इति म्यादि ।

हृदानादनयोः । इतः खल्लादयः । मय्य कर्तरि शप् । तस्य-

६९३ ॥ हृदादेरुनुप । २ । १ । ८२ । हृदादेरुनुप

परस्य शपो यथासदस्य उच् उष् इयतायादेशौ भवत । इयुच ।
 पिनु द्वित्वात् परक्व गागयोरित्यप् । वतादायपि “मिऽपि” इति
 द्वित्यादेशे न भवति । पश्चात्—

६९४ ॥ लिङ्गुक्कचि धोः । ४ । ३ । १२ । लिङ्गु-

चि कचि च परतो धोरादेरेकाचो द्वे रूप भवतः । इति द्वित्वं-

६९५ ॥ पूर्वश्चः । ४ । ३ । ११ । तयोर्द्विरुक्तयोः
पूर्वः स चसंज्ञो भवति । चस्येत्याधिकृत्य-

६९६ ॥ प्रः ५ । २ । १८२ । चस्य प्रादेशो भवति ।
इति चस्य प्रः ।

६९७ ॥ कुहोश्चुः ५ । २ । १८७ । चसंवधिनः कव-
र्गस्य हकारस्य च चवर्गो भवति । इति हकारस्यासन्नो क्षकारः ।
क्षपो जश्, इति जकारः । “थः” इति थसंज्ञार्था—

६९८ ॥ थादत् ५ । १ । ४ । क्षस्यादादेशोभवत्यतापवादः ।
“होर्गे वः” । इत्युवादेशापवादो वकारः । जुहामि । जुहुवः । जुहुमः ।
जुहोषि । जुहुथः । जुहुथ । जुहोति । जुहुतः । जुहति । व्यतिजुहे ।
व्यतिजुहुवहे । व्यतिजुहुमहे । व्यतिजुहुषे । व्यतिजुहुथे । व्यति-
जुहुवे । व्यतिजुहुने । व्यतिजुहाते । व्यतिजुहुत ॥ ओहाङ्
गतौ ॥ ततो छडादयः “चस्य,, उच्चीति च वर्तमाने-शनुषाद्वित्वादिः ।

६९९ ॥ भृञ्हाङ्माभिः । ५ । २ । १९८ । भृञ्
हाङ् माङ् इत्येतेषामुच्चि चस्येकारादेशो भवति । “गेऽतः क्ञिति”
वर्तमाने—

७०० ॥ यश्नोरातः । ४ । ४ । १०९ । यस्तद्वक्तस्य आ इत्येतस्य-
चाकारस्य ख भवति विञ्छति गे परतः । उत्तरत्र हलीति वचनात्
इहाचि सप्रत्ययः । अयोरित्युत्तरत्र वर्धनात् हस्यपि सुसंज्ञकानां ३ ।

७०१ ॥ हल्यभोरीः । ४ । ४ । ११० । सुसंज्ञक-
र्जितस्य यस्य स्ना इत्येतस्य चाकारस्य ईकारादेशो भवति हलादो
ह्रिति परतः, जिहे, जिह्ववहे ‘जिह्वमहे’ जिह्वे, जिह्वे ‘

जिहीष्ये । जिहीते । जिहाते । जिहते ॥ दुधाञ् धारणे च । दुत्रा-
विती । अतो लडादयः । अथ उचि द्वित्वादिः । शपो जशिति
जस्त्य, धन्नांरात इत्यात्वं । एकाचो वशो मष् शप.स्त्वारित्यधिकृत्य-

७०२ ॥ धः । ५ । ३ । ७४ । शपतस्य दधातेर्वशां

भ्य भवति शलि परतः । इति दस्य भष्मावः । दधामि । दध्यः ।
दध्मः । दधासि । धयः । धथ । दधाति । धत्तः । दधाति । दधे ।
दध्यहे । दध्महे । धत्से । दधाधे । धव्ये । धत्ते । दधाते । दधते ॥
लङि-क्रेर्जुसित्यधिकृत्य-

७०३ ॥ धवित्सेः । २ । ४ । ९१ । धसंङ्काद् विदः

सेध परस्य क्रेर्जुसादेशो भवति ।

७०४ ॥ जुसि । ५ । २ । ९० । जुसि परतः इगंतस्य

गारेभ्यवाति । इत्पे । अजुह्वं । अजुह्व । अजुहुम । अजुहोः ।
अजुहुतं । अजुहुत । अजुहोत् । अजुहुता । अजुह्वुः । व्यत्यजुद्धि ।
व्यत्यजुद्धवहि । व्यत्यजुद्धमहि । व्यत्यजुद्धाः । व्यत्यजुद्धाधा । व्य-
त्यजुद्ध्वं । व्यत्यजुद्धुत । व्यत्यजुद्धातां व्यत्यजुद्धत ॥ अजिहि ।
अजिहीनहि । अजिहीमहि । अजिहीधाः । अजिहाधा । अजि-
हीष्वं । अजिहीत । अजिहातां । अजिहत ॥ अदध । अदध्व ।
अदध्म । अदधाः । अधत्तं । अधत्त । अदधात् । अधत्ता ।
अदधुः । अदधि । अदध्वहि । अदध्महि । अधाधाः । अधाधाधा ।
अधद्वं । अधत्त । अधातां । अधत ॥ टिङि-जुहुया ।
जुहुयान । जुहुयाम । जुहुयाः । जुहुयातं । जुहुयात ।
जुहुयात् । जुहुयातां । जुहुयुः । टस्यपदे"इत्याकारस्य
परस्मात् । व्यतिजुहीय । व्यतिजुहीमहि । व्यतिजुहीमहि । व्यतिजु-
हीधाः । व्यतिजुहीमाधा । व्यतिजुहीष्वं । व्यतिजुहुतव्यतिजुहुतां ।

व्यतिजुह्वान् ॥ निर्हाय । जिहीयहि । जिहीमहि । जिहीथा ।
जिहायाथा । जिहाध्व । जिहात । जिहीयाता । जिहासन् ॥
निपूर्वजुगात्र । निदया । निदध्याव । निदध्याम । निदध्या । निद-
ध्यात । निदध्यत । निदध्यात् । निदध्याता । निदध्यु । निदधीय ।
निदधीयहि । निदधामहि । निदधाया । निदधायाथ । निदधाध्व ।
निदधात । निदधायाता । निदधीरन् ॥ छंदि—

७०५ ॥ झल्होर्होर्धिः । ४ । ४ । २०२ । झल्तात् हु
इत्येतस्माच्च गो परस्य होधरादेशो भवति । जुहवानि । जुहवान् ।
जुह्वाम । जुहुमि । जुहुत । जुहुत । जुहोतु । जुहुता । जुहुतु ।
आशिपि-जुहुषि जुहुतात् या । जुहोतु । जुहुतात् या । व्यति-
जुहुवै । व्यतिजुह्वामहि । व्यतिजुह्वामहि । व्यतिजुहुष्य । व्यति-
जुह्वया । व्यतिजुहुष्य । व्यतिजुहुता । व्यतिजुहुता । व्यतिजुहुता
जिहै । जिहावहि । निहामहि । जिहीष्व । जिहाथा । जिहीष्व ।
जिहीता । जिहाता । जिहता ।

७०६ ॥ भ्वसो ह्येचखे । ४ । ४ । २१६ । भुसङ्ग-
कस्यास्तेष्व धोर्हकारादौ ही परत एव भवति चस्य च ख । दधानि
दधाव । दधाम । धेहि । धत्ताद् वा । धत्त । धत्त । दधातु । धत्तात् ।
वा । धत्ता । दधतु । दधे । दधावह । दधामहे । धत्स्य । दधाथा । धद्व्य ।
धत्ता । दधाता । दधता । इति द्वादि ।

अदा भक्षण । ओकाराऽनिड्य । पूर्वग्लडिदिपु कृतेषु
मध्ये वर्तते शप् । तस्य ह्रदादेश्युनियुप्—

७०७ ॥ चर्खार । ४ । ४ । १५५ । झयं चर्च भवति
चरि परे । इति चर्च । अचि । अच । अच । अचि । अचि । अचि ।
अत्य । अचि । अच । अदति । झोऽत्त । “धादत्” इति प्रस्तुत्य—

७०८ ॥ देऽनतः । ५ । १ । ५ । दग्निपस्यानकारात्ताच्चा-

७१५ ॥ रुद्रभ्योऽष्ट चादोष्ट । ५ । २ । १०४ ।

रुद्रादिभ्यो जक्षपयतेभ्यः केवले हलि पिति गो परतः अडागमो
भवति ईष्ट च । अदेः पुनरडेव भवति । इत्यदेरट् । टकारो
देश विध्यर्थः । लृङ्लृङ्लृङ् इत्यट् । अट्शतैष्य । आदं,
आद् । आद्म । आदः । आत्त । आत्त । आदत् । आत्ता । आ-
दन् ॥ व्यत्यादि । व्यत्याहहि । व्यत्यामहि । व्यत्याथाः । व्यत्यादा-
था । व्यत्याद्व । व्यत्यात्त । व्यत्यादातां । व्यत्यादत । अशयि ।
अशेवहि । अशेमहि । अशेथाः । अशयाथां । अशेव्व । अशेत ।
अशयानां । अशेरत ॥ अश्रुव । अश्रूव । अश्रूम । अश्रवीः । अश्रूत् ।
अश्रूत । अश्रवीत् । अश्रूतां । अश्रूवन् ॥ अश्रूवि । अश्रूवहि ।
अश्रूमहि । अश्रूयाः अश्रूयाथां । अश्रूव्वं । अश्रूत् । अश्रूयातां अश्रूवत ।
लिङि-अद्यां । अद्याव । अद्याम । अद्याः । अद्यातं । अद्यात् ।
अद्यात् । अद्यातां । अशुः । उत्सपद इति पररूपं । व्यत्यदीय ।
व्यत्यदीवहि । व्यत्यदीमहि । व्यत्यदीथाः । व्यत्यदीपायां । व्यत्यदी-
व्वं । व्यत्यदीत । व्यत्यदीयातां । व्यत्यदीरन् । शयीय । शयीवहि ।
शयीमहि । शयीथाः । शयीयाथा । शयीव्वं । शयीत । शयीयातां ।
शयीरन् । श्रूयां । श्रूयाव । श्रूयाम । श्रूयाः । श्रूयातं । श्रूयात् ।
श्रूयात् । श्रूयातां । श्रूयुः । श्रूवीय । श्रूवीवहि । श्रूवीमहि । श्रूवी-
थाः । श्रूवीपायां । श्रूवीव्वे । श्रूवीत । श्रूवीयातां । श्रूवीरन् ॥
लोटि-सेहिभावे धिभावे च-अदानि । अदाव । अदाम, आदि ।
अत्तात् वा । अत्तं । अत्त । अत्तु । अत्तात् वा । अत्तां । अदंतु ।
व्यत्यदै । व्यत्यदावहि । व्यत्यदामहि । व्यत्यत्त्व । व्यत्यदाथां
व्यत्यद्वं । व्यत्यत्तां । व्यत्यदातां । व्यत्यदतां । शयै । शयामहे ।
शयामहे । शयैव । शयायां । शेष्य । शेतां । शयातां । शेरतां । से-

हिंत्वं छित्तं च । ब्रुवाणि । ब्रुवाव । ब्रुवाम । ब्रूहि ब्रूताद्वा । ब्रूतं
ब्रून् । ब्रूतात् । ब्रूताद्वा । ब्रूतां । ब्रूवन्तु । ब्रूवै । ब्रूवावहे । ब्रूवा-
नहे । ब्रूष्व । ब्रूवाथां । ब्रूष्वं । ब्रूतां । ब्रूनातां । ब्रूवता ॥ इत्यदादिः ॥

द्विबु शब्दाजयेच्छापणिश्रुतिगातिषु । उकारो वेद्यः । पूर्व-
लृदादयः । दिवादेः श्यः । इति मध्ये श्यः । शपोऽपवादः । शकारः
शित्कारार्थः । तेन “च्युः” इत्येष न भवति “हल्यनकुर्धुरः”
इति दान्त्व । दीव्यामि । दीव्यावः । दीव्यामः । इत्यादि । व्यति-
दीव्यं । व्यतिदीव्यावहे । व्यतिदीव्यामहे । इत्यादि । उपृञ्चो प्रा-
णिप्रसवे । ऊकारोकारञ्कारा इतः । ष्वादेः ष्योऽष्ट्याष्ट्विष्वक्कः
अमिति णकारस्य सकारः । मूये । सूयावहे । सूयामहे । इत्यादि ।
णहोत् बधने । औकारञ्कारावित्ता । ष्वादेः ष्य इत्यादिना णकार-
ण नकारः । नद्यामि । नद्यावः । नद्यामः । इत्यादि । नद्ये । न-
द्यावहे । नद्यामहे इत्यादि । छडि—प्राग् धोः सम्प्रयोगः । सम-
दीव्यं । समदीव्याव । समदीव्याम । इत्यादि । व्यत्यदीव्ये । व्यत्यदीव्या-
वहि । व्यत्यदीव्यामहि । इत्यादि । प्रसूयो दीव्यं । प्रसूये । प्रसूयावहि ।
प्रसूयामहि । इत्यादि । समनद्या । समनद्याव । समनद्याम । इत्यादि ।
समनद्ये । समनद्यावहि । समनद्यामहि इत्यादि । छिच्छिदीव्ये ।
दीव्यं । दीव्ये । इत्यादि । व्यतिदीव्ये । व्यतिदीव्यावहि । व्य-
तिदीव्यामहि । इत्यादि । प्रसूये । प्रसूयवहि । प्रसूयमहि । इत्यादि ।
सन्नद्ये । सन्नद्ये । सन्नद्ये । इत्यादि । सन्नद्ये । सन्नद्यवहि ।
सन्नद्यमहि । इत्यादि । छिच्छिपरिपूर्णे । परिदीव्याव । परिदीव्याम
परिदीव्याम । इत्यादि । व्यतिदीव्ये । व्यतिदीव्यावहे । व्यतिदी-
दीव्यामहे । इत्यादि । प्रसूये । प्रसूयवहे । प्रसूयामहे । इत्यादि

दुर्यन्तिनाद् गेरत शब्दान्च परस्य विकृतेर्नकारस्य णकारो भवति ।
 डात ण नः परिणह्यानि । परिणह्याव । परिणह्याम । इत्यादि ।
 परिणह्य । परिणह्यामहे । परिणह्यामह । इत्यादि । इति दिवादिः ॥

पृत्र अभिपत्र । मथन पांडिन वाऽभिपचः । अकार इत् । ध्वांदः
 ण्य इत्यादिना सकार । पूर्ववल्लडादयः ।

७१७ ॥ स्वादेः श्नुः । २ । १ । ८७ । स्वादिभ्यो धुम्यः
 कर्त्तरि ग परत श्नुयंकरणो मध्ये भवति । शकारः शिःकार्यार्थः ।
 तेन-गे पाति ऊद्भागादेष न भवति । उतोऽस्कादिति वर्तमान-

७१८ ॥ वा म्वोः स्वं । ४ । ४ । १०५ । अस्कात्परो य
 उकारस्तदस्य गौनिमित्तभूतस्य ख वा भवति वकारादौ मकारादौ
 च परत । इति पक्षे उतः ख । एव बहिर्मह्यारपि । मुनोमि । मुन्वः
 मुनुयः मुन्मः । मुनुम । मुनोपि । मुनुयः, मुनुथ । मुनोति । मुनतः
 मुन्वाति । मुन्व । मुन्वह । मुनुमहे । मुन्महे । मुनुमहे । मुनुपे ।
 मुन्वाथ । मुनुप्य । मुनुते । मुन्वात । मुन्वत । अशूङ् व्याती ।
 ऊकाराकारावितौ । न आदिति नकारस्य चुत्यनिर्गन्धः । अश्नुवे ।
 अश्नुमहे । अश्नुमह । अश्नुपे । अश्नुमाथे । अश्नुप्ये । अश्नुते ।
 अश्नुमाने । अश्नुमते चिन् चयने । चिन्नामि । चिन्व । चिनुवः ।
 चिन्नाः चिनुमः । चिनोपि । चिनुयः । चिनुथ । चिनोति ।
 चिनुत । चिन्वाति । चिन्वे । चिन्वहे । चिनुमहे । चिन्महे ।
 चिनुमहे । चिनुथ चिन्वाथ । चिनुप्य । चिनुते । चिन्वाते । चिन्वते ।
 लङि अमुनय । अमुन्व, अनुनुय । अमुन्म । अमुनुम । अमुनोः ।
 अनुनुय । अमुनुत । अमुनोर् । अनुनुता । अमुन्वन् । अमुन्य ।
 अमुन्वहे । अमुनुमहे । अमुन्महे । अमुनुमहे । अमुनुथाः ।
 अमुन्वाथा । अमुनुप्य । अमुनुत । अनुन्वाता । अमुन्वत । आशु-

रि । आस्तुरहि । आस्तुमहि । आस्तुयाः । आस्तुयाथा । आस्तु-
 प्व । आस्तुत । आस्तुताता । आस्तुतत ॥ अचिनव । अचिन्र ।
 अचिनुर । अचिन्म । अचिनुम । अचिनोः । अचिनुत । अचिनुत ।
 अचिनोत् । अचिनुता । अचिन्वन् । अचिन्वि । अचिन्वहि । अ-
 चिनुरहि । अचिन्महि । अचिनुमहि । अचिनुया । अचिन्याथा ।
 अचिनुर । अचिनुर । अचिन्याता । अचिन्वत ॥ लिङि-मुनुया ।
 मुनुयात । मुनुयाम । मुनुयाः । मुनुयात । मुनुयात । मुनुयात् ।
 मुनुयातां । मुनुयुः । मुन्वीय । मुन्वीरहि । मुन्वीमहि । मुन्वीथाः ।
 मुन्वीयाथा । मुन्वीप्व । मुन्वीत । मुन्वीयाता । मुन्वीरन् ।
 अन्तुराय । अन्तुरीरहि । अन्तुरीमहि । इत्यादि । निम्न
 पूर्व । निश्चिनुया । निश्चिनुयात । निश्चिनुयाम । इत्यादि ।
 निश्चिन्वीय । निश्चिन्वीरहि । निश्चिन्वीमहि । इत्यादि ॥
 लोटि-अभिप्रायः ।

७१९ ॥ गेः मुत्तमूत्तोस्तुत्तुयोऽयपि । ५ । ४ । ४७ ।

गेरिण्य ऋतु गेरिण्य मुनयात मुनयति स्तुति स्तुति स्तुमनि इत्येतेषां
 सप्तारस्य ऋतु नयति अदागमे मध्ये सप्तमन्वपि । अतो हे-
 ति-न्यायकृत-

व्यश्नवामहे । व्यश्नुष्व । व्यश्नुवाथां । व्यश्नुध्वं । व्यश्नुतां व्यश्नु-
वातां । व्यश्नुतां ॥ निश्चिनवानि । निश्चिनवाव । निश्चिन-
वाम । निश्चिनु । निश्चिनुतात् वा । निश्चिनुतं । निश्चिनुत ।
निश्चिनोतु । निश्चिनुताद्वा । निश्चिनुतां । निश्चिन्वतु । निश्चिनवै ।
निश्चिनवावहे । निश्चिनवामहे । निश्चिनुष्व । निश्चिन्वाथा ।
निश्चिनुध्व । निश्चिनुतां । निश्चिन्वालां । निश्चिन्वता । इति स्थादिः ।

तुदोञ् व्यथने-अकारोकारावितो ।

७२१ ॥ तुद्गथः शः २ । १ । ९१ । तुदादिभ्यो धु-
म्यः कर्तरि गे शो भवति । शपोऽपवादः । शकारः शित्कार्यार्थः ।
तेन गेऽपीति छित्वात् "भ्युङ्" इत्येप् न भवति । तुदामि । तुदावः
तुदामः । इत्यादिः । तुदे । तुदावहे । तुदामहे । इत्यादि । मृ प्रा-
णत्यागे । शदेगार्ह । इति वर्तमाने—

१२२ ॥ मुर्लुङ्लिङोश्च । १ । २ । ६९ । प्रियतेर्ग-
परात्लुङ्लिङोश्च दो भवति । रीङ्कृतः" इति वर्तमाने—

७२३ ॥ रिङ् यस्लिङ्ग्ये । ५ । २ । १५० । गोर
ऋकारांतस्य रिङ्देशो भवति । यकि यकारादाद्यो लिङि शे च
परतः । इति रिङ्देशः । प्रिये । प्रियावहे । प्रियामहे इत्यादि ।
मुञ्चल्लञ् मोक्षणे । लृकारभकारावितो ॥ "इदिहोर्नुम्" इत्यधिकृत्य—

७२४ ॥ शे मुचां । ५ । १ । ३८ । मुचार्दानां शे परतो
नुम् भवति । मुचामि । मुंचावः मुंचामः इत्यादि । मुचे । मुंचावहे
मुचामहे । इत्यादि । लृङि-अतुदं । अतुदावः अतुदाम । इत्यादि ।
अतुदे । अतुदानाहि । अतुदामहि । इत्यादि । अम्रिये । अम्रियावहि ।
अम्रियामहि । इत्यादि । अमुच । अमुचान । अमुंचाम । इत्यादि ।
अमुचे । अमुचावहे । अमुचानहि । इत्यादि । लिङि-तुदेयं । तुदेन ।

वहे । मुनजानहै । मुंस्व । मुंजाथा । मुग्घ । मुक्ता । मु-
जाता । मुजता । मुनजानि । मुनजाव । मुनजाम् । युग्भिः,
युक्तान् वा । युंक्त । युक्त । युनक्तु, युंक्तात् वा । युक्ता ।
युंक्तु । युनजै । युनजार्वह । युनजार्मह । युस्व । युजाथा । युग्घ ।
युक्ता । युजाता । युजता । इति कथादिः ॥

तनुञ् विस्तारः । अकारोकारावित्ता ।

७३१ ॥ कृञ् तनादेवः । १ । १ । ९३ । कृञ्स्तनादि-
भ्यश्च कृत्तरि गे परतः । उरिङ्करणं भवति । शपोऽपरादः । तस्य
पि न्वेप् नापित्सु । वकारमकारादौ “वा म्योः ख” इति उकारस्य ख ।
तनोमि । तन्वः । तनुरः । तन्मः । तनुमः । तनोपि । तनुयः ।
तनुध । तनाति । तनुतः । तन्याति । तन्वे । तन्वह । तनुवहे ।
तन्मह । तनुमह । तनुपे । तन्यापे । तनुधे । तनुते । तन्वाते ।
तन्वते । मनुङ् बोधन । अकारोकारावित्ता । मन्व । मन्वह ।
मनुवह । मन्मह । मनुमह । इत्यादि ॥ इच्छञ् करणे अकारदुष्-
न्दावित्ता । छन्देन उक्ते एपि च कृते “कुर्यि च” इति यत्तमाने—

७३२ ॥ गेऽनः कृडिन्पुत्र् । ४ । ४ । १०७ । गे कृडिति
परतः करोतेरुकारात्समात् उकारादेशो भवति । तकारापुनरेप् न
भवति । “वा म्योः ख” इति यत्तमाने—

७३३ ॥ कुर्यि च । ४ । ४ । १०८ । करोते परस्य उनः
म नाय भवति यकारादौ म्योश्च परतः । करोमि । कुरेः । कुरमः ।
करोपि । कुरुयः । कुरुय । करोणि । कुरुतः । कुर्यति । कुरे ।
कुरेह । कुरेह । कुरुपे । कुर्यापे । कुरुधे । कुरुते । कुर्यति । कुर्यते ।
नकि-मन्-पूर्वः । समतनय । समतन्व । समतनुर । समतन्म ।
समतनुम । समतनोः । समतनुन । समतनुन । समतनोन् । सम-

यु व । युञ्ज्म । युनक्षि । युङ्क्थ । युङ्क्थ । युनक्ति ।
यु क्त । युञ्जति ।

७२१ ॥ ग्युघुडोऽयन्नपात्रे । १।२ । ७३ । गिपूर्वादुत्-
प्राञ्च युनेत्यन्नपात्रे दो भवति । प्रयुञ्जे । प्रयुञ्जहे । प्रयुञ्जमह ।
इत्यादि । उयुञ्ज । उयुञ्जहे । उयुञ्जमह । इत्यादि । नियमार्थमुद्-
ग्रहण । हल्तेषूद् एव नान्यस्माद् । तन-निर्युनज्मि । इत्यादि । लङ्-
हल्ङ्याव्य । सुसिप्यर्नाजति सिप खे पूर्वस्य च जङ्गे सिपि
रिवेति वर्तमाने—

७३० ॥ दः । ५ । ३ । ११० । धोर्दकारात्स्य पदस्य
रिर्वा भवति सिपि परत पक्षे द एव । अरुध । अरुण्य । अरु-
न्म । अरुण । अरुणत् वा । अरुद्ध । अरुद्ध । अरुणत् ।
अरुद्धा । अरुधन् । अरुधि । अरुद्गहि । अरुद्महि ।
अरुद्धा । अरुधाया । अरुध्व । अरुद्ध । अरुधाता । अरु-
धत । अमुजि । अमुञ्जहि । अमुज्महि । अमुजना ।
अमुनाया । अमुङ्ग्य । अमुङ्क्त । अमुजाता । अमुजत ।
अयुनज । अयुज्म । अयुज्म । अयुनक्त । अयुक्त । अयुक्त । अयुनक्त
अयुक्ता, अयुजन् । अयुजि । अयुज्वहि । अयुज्महि । अयुक्ता ।
अयुनाया । अयुज्य । अयुक्त । अयुजाता । अयुजत ॥ लिट्—
रुध्या । रुध्याम । रुध्याव । इत्यादि । रुधीय । रुधीमहि । रुधीमहि ।
इत्यादि । रुजीय । रुजीवहि । रुजीमहि । इत्यादि । रुज्या । रुज्याव
रुज्याम । रुजीय । रुजीवहि । रुजीमहि । इत्यादि । लोटि । रुण-
धानि । रुणधान । रुणधाम । रुद्धि । रुद्धात् वा । रुद्ध । रुद्ध ।
रुणद्ध । रुद्धात् वा । रुद्धा । रुधतु । रुण्यै । रुणधावहे । रुणधाम-
हे । रुत्स्व । रुधाया । रुद्ध । रुद्धा । रुधाता । रुन्त । रुनजै । रुनजा-

बहे । भुनजामहे । भुंक्ष्व । भुंजाथा । भुम्भ्व । भुक्ता । भु-
जता । भुजता । भुनजानि । भुनजाव । भुनजाम । भुग्धि,
भुक्तान् वा । भुंक्त । भुक्त । भुनक्तु, भुंक्तात् वा । भुक्ता ।
भुजंतु । भुनजै । भुनजावहे । भुनजामहे । भुंक्ष्व । भुजाथा । भुम्भ्व ।
भुक्ता । भुजार्ता । भुजता । इति रुधादिः ॥

तनुश्च विस्तारः । नकारोकाराविती ।

७३१ ॥ कृञ्तनादेरुः । १ । १ । १३ । कृञ्स्तनादि-
भ्यश्च कर्तरि गे परतः उरिक्कारणो भवति । शपोऽपरादः । तस्य
विस्वप् नागिस्तु । वकारमकारादी “वा म्योः ख” इति उकारस्य ख ।
तनोमि । तन्वः । तनुयः । तन्मः । तनुमः । तनोषि । तनुथ ।
तनुथ । तनाति । तनुतः । तन्वति । तन्त्रे । तन्वह । तनुयहे ।
तन्महे । तनुमहे । तनुषे । तन्वाये । तनुध्वे । तनुते । तन्वाते ।
तन्वते । मनुङ् बोधने । उकारोकाराविती । मन्वे । मन्वहे ।
मनुयहे । मन्महे । मनुमहे । इत्यादि ॥ कृञ् करणे नकारह्रस्व-
व्याविती । आदेशः अन्व एषि च कृते “कुर्यि च” इति वर्तमाने—

७३२ ॥ गेऽतः कृडिस्त्युत् । ४ । ४ । १०७ । गे कृडिति
परतः कर्तारोकारात्स्यात् उकारादेशो भवति । तकारापुनरप्युत्
भवति । “वा म्योः ख” इति वर्तमाने—

७३३ ॥ कुर्यि च । ४ । ४ । १०८ । करोते परस्य उतः
च नित्यं भवति यकारादी म्योश्च परतः । करोमि । कुर्यः । कुर्यः ।
करोषि । कुरुथ । कुरुथ्व । करोणि । कुरुतः । कुर्यति । कुर्ये ।
कुर्यहे । कुर्यहे । कुरुषे । कुर्यथि । कुरुध्वे । कुरुते । कुर्याते । कुर्यते ।
उडि-सम्-पूर्व । समतनव । समतन्व । समतनुथ । समतन्म ।
समतनुम । समतनोः । समतनुत । समतनुत । समतनोत् । सम-

तनुता । समतन्वन् । समतन्वि । समतन्वहि । समतनुगहि । सम-
तन्महि । समतनुमहि । समतनुथाः । समतन्वाथा । समतनुष्व ।
समतनुत । समतन्वाता । समतन्वत ॥ अमन्वि । अमन्वहि । अम-
नुवहि । इत्यादि । समपूर्व ।

७३४ । संपर्युपात् कृः सुट् भूषे । ४ । ३ । १२९ ।

सम् परि उप् इत्यंतेभ्यः परस्य कृञः सुडागमा भवति भूषे भूषाया-
मर्थे । गेर्धो कार्यस्यातरगत्वान् सुटि कृते पश्चादडागमः । समस्कु
रव । समस्कुर्व । समस्कुम । समस्कुरो समस्कुरुत । समस्कुरुत ।
समस्करोत् । समस्कुरुता । समस्कुर्वन् । समस्कुर्वि । समस्कुर्वहि ।
समस्कुर्महि । समस्कुरुथाः । समकुर्वाथा । समस्कुरुष्व । समस्कुरुत ।
समस्कुर्याता । समस्कुवंत । लिङि तनुया । तनुपाव । तनुयाम ।
इत्यादि । तन्वीय । तन्वीयहि । तन्वीमहि । इत्यादि । मन्वीय ।
मन्वीयहि । मन्वीमहि । इत्यादि । कुर्या । कुर्याव । कुर्याम । इत्यादि ।
कुर्वीय । कुर्वीयहि । कुर्वीमहि । इत्यादि ॥ छोटि-वितनवानि । वि-
तनवाय । वितनयाम । वितनु, वितनुतात् वा । वितनुत । वित
नुत । वितनोत्, वितनुतात् वा । वितनुता । वितन्वतु । वितनय ।
वितनवायहे । वितनयामहे । इत्यादि । मनव । मनवावहे । मन-
यामहे । इत्यादि । करणाणि । करणाय । करवाम । कुरु, कुरुताम्
वा । कुरुत । कुरुत । करोतु, कुरुतात् वा । कुरुता । कुर्वतु ।
करये । करवायहे । करवामहे । कुरुष्व । कुर्याथा । कुरुष्व ।
कुरुता । कुर्याता । कुर्वता । इति तनादिः ।

डुर्काञ् द्रव्यविनमये । डुर्कारिता । डडादयः ।

७३५ ॥ क्रयादेः श्रा । २ । १ । ९५ । डुर्काञ् इत्येव-
मादिभ्यः कर्तरि गे श्रेश्य विकरणो भवति । शकार शिल्कार्पाथः ।

तेन द्वित्वादेप् न भवति । “ह्रस्वमोरी.” इति ईकारः । स्रस्तादेशः ।
 “यश्चोरात.” इत्यात्सङ् । क्रीणामि । क्रीणीयः । क्रीणीमः । क्रीणासि ।
 क्रीणीथः । क्रीणीथ । क्रीणाति । क्रीणीत । क्रीणीति । क्रीणे । क्री-
 णीवहे । क्रीणीमहे । क्रीणीथे । क्रीणीथ । क्रीणीथ्ये । क्रीणीते ।
 क्रीणाते । क्रीणत ॥ वृञ् सभक्तो । वृणे । वृणीवहे । वृणीमहे ।
 वृणीथे । वृणाथे । वृणीथ्ये । वृणीते । वृणाते । वृणते । ग्रहञ् उपादाने ।
 “छिद्यापणः साचोऽप्याऽऽन्य” इति वर्तमाने-

७३६॥ वृद्धिभ्यधिव्याचिञ्याप्रतिप्रथिमच्छिभ्रस्नां कृत्ति
 ति । ७३१।२६। वस्यादीना किति किति च साचो यणः इग् भवति ।
 इति प्रहः कृत्तारः । गृह्णामि । गृह्णीवः । गृह्णीमः । गृह्णासि । गृह्णीथः ।
 गृह्णीथ । गृह्णाति । गृह्णीतः । गृह्णति । गृह्ण । गृह्णीरहे । गृह्णीमहे । गृह्णीथे
 गृह्णाथे । गृह्णीथ्ये । गृह्णीते । गृह्णाते । गृह्णते ॥ छिञ् अक्रीणा । अक्रीणीव ।
 अक्रीणाम । अक्रीणाः । अक्रीणीत । अक्रीणीत । अक्रीणात् । अक्री-
 णीता । अक्रीणन् । अक्रीणि । अक्रीणीवहि । अक्रीणीमहि । अक्री-
 णीथाः । अक्रीणाथा । अक्रीणीथ्य । अक्रीणीत । अक्रीणाता । अ-
 क्रीणत । अक्रीणि । अक्रीणीवहि । अक्रीणीमहि । अक्रीणीथा । अक्रीणाथा ।
 अक्रीणीथ्य । अक्रीणीत । अक्रीणाता । अक्रीणत । अगृह्णा । अगृह्ण
 अगृह्णीम । अगृह्णाः । अगृह्णात । अगृह्णीत । अगृह्णात् ।
 अगृह्णीता । अगृह्णन् । अगृह्णि । अगृह्णीवहि । अगृह्णीमहि । अगृ-
 ह्णीथा । अगृह्णाथा । अगृह्णीथ्य । अगृह्णीत । अगृह्णाता । अ-
 गृह्णत ॥ छिञ्-क्रीणीया । क्रीणीयाव । क्रीणीयाम । क्रीणीया ।
 क्रीणीयात । क्रीणीयात । क्रीणीयात् । क्रीणीयाता । क्रीणीयाय ।
 क्रीणीय । क्रीणीवहि । क्रीणीमहि । क्रीणीथाः । क्रीणीयाथा । क्री-
 णीथ्य । क्रीणीत । क्रीणीयाता । क्रीणीरन् । क्रीणीय । क्रीणीवहि ।

वृणीमहि । इत्यादि । गृह्णीया । गृह्णीयाव । गृह्णीयाम । इत्यादि ।
 गृह्णीय । गृह्णीवहि । गृह्णीमहि । इत्यादि ॥ छेदि-क्रीणानि । क्री-
 णाय । क्रीणाम । क्रीणीहि, क्रीणीतात् वा । क्रीणीत । क्रीणीत ।
 क्रीणातु, क्रीणीतात् वा । क्रीणीतां । क्रीणतु । क्रीणे । क्रीणाव-
 ह । क्रीणामहै । क्रीणीष्व । क्रीणाथां । क्रीणीष्वं । क्रीणीतां ।
 क्रीणातां । क्रीणतां । वृणे । वृणावहै । वृणामहै । वृणीष्व ।
 वृणाथां । वृणीष्वं । वृणीतां । वृणातां । वृणतां ॥

७३७ ॥ हौ हलः श्रः शानः । २ । १ । ९७ । हलन्ताद्धोः
 परस्य श्रात्पस्य हौ परे शानादेशो भवति । अतो हेरुप् । गृह्णानि ।
 गृह्णाव । गृह्णाम । गृह्णाण, गृह्णीतात् वा । गृह्णीतं । गृह्णीत ।
 गृह्णातु, गृह्णीतात् वा । गृह्णीता । गृह्णंतु । गृह्णे । गृह्णावहै ।
 गृह्णामहै । गृह्णीष्व । गृह्णार्थां । गृह्णीष्वं । गृह्णीतां ।
 गृह्णाता । गृह्णतां ॥ इति क्रयादिः ।

चुर स्तेये । अकार उच्चारणार्थः ।

७३८ ॥ चुरादिभ्यो णिच् । २ । १ । ३६ । 'चुरा-
 दिभ्यो धुम्यः स्वार्थे णिच् ल्यो भवति । चकारो णिङ्णिचोः सामा-
 न्यप्रहणविघातार्थः । णकारो णीति सामान्यप्रहणार्थः ।

७३९ ॥ घ्युळः । ५ । २ । ९३ । घेरुळः एप् भवति मे
 चागे च परतः ।

७४० ॥ तदन्ता धवः । २ । १ । ४४ । सन्नायताः शब्दा
 धुसङ्गा भवन्ति । इति धुसङ्गायां ततो लडादयः । शबेवयादेशाः ।
 चोरयामि । चोरयावः । चोरयामः, इत्यादि । छदै संवरणं । ऐकार

इत् । तेन—एकदेशकृतं लिङं समुदायस्य विशेषणमिति णिजन्तादो भवति । ऐविति ञीति च वर्तमानं—

७४१ ॥ उहोऽतः । ५ । २ । ४ । गोरुडोऽकारस्य ञिति

परतः ऐप् भवति । इत्याकारः । छादये । छादयावहि । छादयामहि ।
इत्यादि । लक्ष्ज् दर्शनांकयोः । पूर्ववदन्यत् । लक्षयामि । लक्षयानः ।
लक्षयामः । इत्यादि । लक्षये । इत्यादि । लङि-अचोरयमित्यादि ।
अच्छादये । अच्छादयावहि । इत्यादि । अलक्षयमित्यादि । अलक्षये ।
अलक्षयावहि । अलक्षयामहि । इत्यादि । लिङि-चोरयेयं । चोरयेव ।
चोरयेम । इत्यादि । छादयेय । छादयेवहि । छादयेमहि । इत्यादि ।
लक्षयेय । लक्षयेव । इत्यादि ॥ लक्षयेय । लक्षयेवहि । लक्षयेमहि ।
इत्यादि । लोटि-चोरयाणि । चोरयाव । चोरयाम । इत्यादि । छादयं ।
छादयावहि । छादयामहि । इत्यादि । लक्षयाणि । लक्षयाव । लक्षयाम ।
इत्यादि । लक्षये । लक्षयावहि । इत्यादि । युज पृच संयमं । “चुरा-
दिभ्यो णिच्” इति वर्तमाने—

७४२ ॥ युजादंर्वा । २ । १ । ३७ । युजादिभ्यो धुम्यः

स्वार्थे णिच् स्यो वा भवति । पक्षे-न्याय्यविकरणः शप् । पूर्ववच्छंय ।
योजयामि । योजयावः । योजयामः । योजामि । योजायः । योजामः ।
इत्यादि ॥ अर्चे पूजायां । ऐकार इत् । णिजभावपक्षे ऐदित्तावकाश
इति णिचि दो न भवति । अर्चयामि । अर्चे । इत्यादि । वृज् आ-
वरणे । अकार इच्चरित्ताभ्योऽणिच्पक्षे इति णिजतादो न भवति ।
वारयामि । वरामि । वरे इत्यादि । लङि-अयोजयं । अयोजयामि ।
आर्चय, आर्चे इत्यादि । अवारय । अवर । अनरे । इत्यादि । लङि-
योजयेयं । योजेयम् । इत्यादि । अर्चयेय । अर्चेय । इत्यादि । वार-
येयं । वरेय । इत्यादि । लोटि-योजयानि । इत्यादि । अर्चयानि ।

अर्चे । चारयाणि । उराणि । वरै । इत्यादि समुच्चये ।
इति कर्तृगलकारपरिच्छेदः ।

यदा तु—

७४३ ॥ लः कर्मणि च भावे च घेः । २ । ४ । ५७ ।

नव लकारास्त्यक्तप्रतिशेषणाः सकर्मकेभ्यः धुभ्यः कर्मणि चकारात्कर्तृरि भवति । घिसङ्गभ्यो भावे कर्तरि च भवति । इति कर्मभावयोर्ल भवति । तदा—

७४४ ॥ झौ । १ । २ । ७ । भावे कर्मणि च यो लकारस्तस्य दो भवति । तत्र—

७४५ ॥ ने यरु । २ । १ । ८१ । द्विवाचिनि ने परता धीयक् त्या भवति, न श्वादयः । ककार कित्कार्यार्थः । पूर्ववदेत्यादि । भावकर्मणोस्तुल्य रूप । पर भावे त एव भवति । लकाराभिप्रेयभावस्यैकत्वादयुस्मदस्मद्विषयत्वाच्च लकारेण नाभिहित कर्तरि कर्तृवाचिनो मृदोभा ॥ भू सत्ताया क्रियायाः अकर्मकत्वाच्च भू इत्यं तस्मात् भावे लकारा भवति । भूयते देवदत्तेन विदुषा । भूयते दध दत्ताभ्या विद्वद्भ्या । भूयते देवदत्तजिनदत्तगुरुदत्तैर्विद्वद्भिः । स्वया भूयत । मया भूयते । यद्यपि साधनभेदे वास्तवः क्रियाभेदः । तथापि स शब्देन नोपादीयते । इत्येकवचनमत्र भवति । “अकर्मका अपि धवः सगयः सकर्मका भवति” इति वचनादय गिरूर्- सकर्मको भवति । इति अनुपूर्व । अनुभूय । अनुभूयाग्हे । अनुभूयामहे । अनुभूयते । अनुभूयाथे । अनुभूयध्वे । अनुभूयते । अनुभूयेते । अनुभूयते । एवमभिपूर्व । अभिभूये । अभिभूयाग्हे । अभिभूयामहे । इत्यादि । तथा-लङादिषु-अभूयत । अन्वभूय । इत्यादि । भूयते । अनुभूयय । इत्यादि । भूयता । अनुभूयै । इत्यादि । एव-एष्यते । ऐष्यते ।

एच्येत । एच्यता । एच्यते । अपच्यत । पच्येत । पच्यता । नच्यते । अनच्यत । नच्यता । “हलुक् कृञ्चिन्त्यनदितः, इति नख । प्रच्य-
स्यते । प्राच्यस्यत । प्रच्यस्येत । प्रच्यस्यता । एचोऽस्या इत्याधिकृत्य-

७४५ ॥ व्योऽल्लिति । ४ । ३ । ४५ । व्योऽं घोरालि-
टि अश्लिष्टिपये आस्य भवति । खल्वञ्चुचादेरिति साचो यण इक् ।
हलो यणिरु इति दीः । वीयते । अवीयत । वीयेत । वीयता । “यि
कृञ्चिन्त्ययद्” इति वर्तमाने—

७४७ ॥ दीङ्छव्यकृद्दे । ५ । २ । १४८ । आनकृद्
यकारे भगयकारे च गार्दीभनति । दूयते । भदूयत । दूयेत । दूयता
हायते । अहायत । हायेत । हायता । “ईय” इति वर्तमाने—

७४८ ॥ भूमास्यागापाहाकसां हलि । ४ । ४ । ६९ ।
भूस्तङ्गानां मा स्था गा पा हाक् मा इत्येतेषां च घूना हडादी कृञ्चि-
त्यने परतः ईत्वं भवति । निशीयते । व्यशीयत । निशीयेत । निशी-
यता । अयते । आयत । अयेत । अयता ।

७४९ ॥ यि कृदित्ययद् । ५ । २ । १४५ । शोको य-
कारादौ कृञ्चिते परतः अयञ्जदघो भवति । अभिशप्यते । अप्यश-
प्यत । अभिशप्येत । अभिशप्यता । कित्येऽन्तेऽग जगिरिति वर्तमाने-

७५० ॥ अस्तेर्वचम् । १ । ४ । १११ । नृनोऽल्लेख
पथाम्पय यच् भू इत्येतावादेशौ भवतोऽने परतः । सन्वचुन्मा-
देरिति साचो यण इक् । टप्यते । औप्यत । टप्येत । टप्यता ।
दीभ्यते । अदीभ्यत । दीभ्येत । दीभ्यता । प्रमूयत । प्रामूयत ।
प्रमूयत । प्रमूयता । सन्नद्यते । सन्नद्यत । सन्नद्येत । सन्नद्यता ।
अभिमूयते । अभिमूयत । अभिमूयेत । अभिमूयता । अस्यते ।

आश्यत । अश्येत । अश्यतां । निश्चीयते । निश्चीयत । निश्चीयेत ।
निश्चीयतां । तुद्यते । अतुद्यत । तुद्येत । तुद्यता । प्रियते । अभ्रियत ।
भ्रियेत । भ्रियता । मुच्यते । अमुच्यत । मुच्येत । मुच्यतां । रुच्यते ।
अरुच्यत । रुच्येत । रुच्यतां । भुज्यते । अभुज्यत । भुज्येत । भुज्यतां ।
भुज्यतां । भुज्यते । अभुज्यत । भुज्येत । भुज्यतां ।

७५१ ॥ तनेर्यकि । ४ । ३ । ४८ । तनेतेराकारो
यकि परतो वा भवति । तायते । तन्यते । अतायत । अतन्यत ।
तायेत । तन्येत । तायता । तन्यतां । मन्यते । अमन्यत । मन्येत ।
मन्यतां । क्रियते । अक्रियत । क्रियेत । क्रियतां । विक्रीयते । व्य-
क्रीयत । विक्रीयेत । विक्रीयतां । सत्रियते । समत्रियत । सत्रियत ।
संत्रियता । गृह्यते । अगृह्यत । गृह्येत । गृह्यतां । “अगे” खामिति
चानुवर्तमाने ।

७५२ ॥ णः । ४ । ४ । ५६ । णः खं भवत्यग्रे परतः ।
चोर्यते । अचोर्यत । चोर्येत । चोर्यतां । छाद्यते । अछाद्यत ।
छाद्येत । छाद्यतां । लक्ष्यत । अलक्ष्यत । लक्ष्येत । लक्ष्यतां । यो-
ज्यते । अयोज्यत । योज्येत । योज्यतां । युज्यते । अयुज्यत । युज्येत ।
युज्यतां । अर्च्यते । आर्च्यत । अर्च्येत । अर्च्यतां । पित्रभावेऽप्यविशेष ।
वार्यते । अवार्यत । वार्येत । वार्यतां । त्रियते । अत्रियत । त्रियत ।
त्रियतां । इत्यादि सप्तपञ्चमवगम्यान्त्ये ॥ अपि च कस्याचित् धाः
कश्चिदर्थभागः कर्मस्थप्रधानः फलरूपी निष्क्रान्तादिः । कश्चिद् कर्तृ-
स्थप्रधानः भावनाक्रियाधिष्ठयणादिः । तत्र यदा कर्मस्थे स्वसाध-
भागे मुकस्त्वेन ॥ कर्मण्यप्यारोपिताया भावनायां धुर्नर्तते, तदा
तत्कर्मकर्ता भवति । तत्र उक्ते—

७५३ । कर्मवलेऽसूदादीनां । २ । १ । ७६ । कर्मकर्तार उक्तो

सति तदतस्य धोः स्रवत्यादिर्नितस्य कर्मणां कार्यं भवति । यथा
कर्मणि दयकृजित्ये भवति । तथा तत्रार्पित्यर्थः । कर्मकर्तृपेपि तात्परेयोदा-
हरणानि भवति । कर्मकर्तृभावाभिन्यक्त्यर्थं स्वयमेवेत्यनुप्रयुज्यते ।
अनुभूयेऽह स्वयमेव । अनुभूयावहे । अनुभूयामहे स्वयमेव । इत्यादि ।
एव पथ्यते आदनः स्वयमेव । गिह्निगतीत्यर्थः । इत्यादि नेय ।

इति यङ्गारिष्ट्ये द्वितीयः ।

कर्तरि शेषलकारो नोपपत्तः । मू इति स्थिते “छेद् चाशिपि” इति
पक्षे छिद् । ककारेकारौ पूर्वप्रदितौ । मिडादयश्च । “छेः सीयुद्”
“क्यामुण्” इति वर्तमाने—

७५४ ॥ किदाशिपि । २ । ४ । ८६ । आशिप्यर्थं छि-
दो क्यासुद् छिद् भवति । शब्दोऽग एव इयप्रिस्त्रे छिदाशिर्पात्यग-
स्रवत्याष्ट्यनन्तसस्रं न भवतः । स्कादः स्कांजे चेति शक्ति सख ।
भूयासं । भूयाम् । भूयास्म । भूयाः । भूयास्व । भूयास्त । भूयात् ।
भूयास्त । भूयास्व । दग्धि सीयुद् । छटो रक्तौ ।

७५५ ॥ तथ्याः सुद् । २ । ४ । ८८ । डिङाङ्गाय-
वपोस्तकारयकारयोः सुडागमो भवति । व्योः ख वन्स्त्राविति याव ।
बलादपिडिति इद् । आदेशवर्णोपति पत्तं पुत्रं ।

७५६ ॥ वेण्वेः । ४ । ५ । ६४ । इणः परस्मात् इटो

व्यास्त्र । पच्यास्म । पच्याः । पच्यास्त । पच्यास्त । पच्यात् । पच्या-
स्ता । पप्यासु । एकाच् घस इति “न वृद्धयः” इति च वर्तमाने-

७५७ ॥ लौदिदचोऽपच्छिन्नाश्रीडीरुपदकोद्वृद्धतः ।

५ । १ । १२३ । लृकारेत ओकारेतोऽजताच्च गारेकाच्च परस्य
वलाचगस्येद् न भवति पत् शि श्रि शी डी रुपदकं ऊदत वृ ऋदंत
अदंत इत्येतान् वर्जयित्वा । औकारेत्त्वात् पचेः सीयुट इद् न भवति ।
पक्षीय । पक्षीगहि । पक्षीमहि । पक्षीष्टाः । पक्षीयास्था । पक्षीष्व ।
पक्षीष्ट । पक्षीयास्ता । पक्षीरन् ॥ नद्यास्म । नद्यास्व । नद्यास्म । इ-
त्यादि । प्सिपीय । प्सिपीगहि । प्सिपीमहि । इत्यादि । निया-
सं । वियास्व । वियास्म । इत्यादि । लौदिदच इत्यजतत्वात् व्येज
इद् न भवति । व्यासीय । व्यासीगहि । व्यासीमहि । इत्यादि । हू-
यास । हूयास्व । हूयास्म । इत्यादि ।

७५८ ॥ इणः पीध्वंलुङ्छिटा धो दः । ५ । ४ ।

६३ । इणः परेषां पी ध्व लुङ् छिटा धकारस्य ढकारो भवति । इति
दाव । व्यतिहोपीय । व्यतिहोपीगहि । व्यतिहोपीमहि । व्यतिहो-
पीष्टाः । व्यतिहोपीयास्था । व्यतिहोपीद् । व्यतिहोपीष्ट । व्यतिहो-
पीयास्ता । व्यतिहोपीरन् । हासीय । हासीगहि । हासीमहि । इत्यादि ।

७५९ ॥ लिङ्घेत् । ४ । ४ । ७० । भूमादीनां किति

लिङ्गि परतः एकारो भवति । विधेयास । विधेयास्व । विधेयास्म ।
इत्यादि । श्रिपूर्वः । श्रद्धासीय । श्रद्धासीगहि । श्रद्धासीमहि ।
इत्यादि । अद्यास । अद्यास्व । अद्यास्म । इत्यादि । औकारेदित्वाद-
निद् । व्यन्यत्सीय । व्यन्यत्सीगहि । व्यन्यत्सीमहि । इत्यादि ।
“वेण्वेः” इति पक्षे ढत्व । शयिपीय । शयिपीगहि । शयिपीमहि ।
शयिपीष्टाः । शयिपीयास्था । शयिपीद्, शयिपीष्व । शयिपीष्ट ।

शापिपीयास्तां । शपिपीरन् ॥ उच्यास । उच्यास्व । उच्यास्म ।
इत्यादि । मूत्रः स्थानिकद्वायेन वचेरनिर्दर्थः । औकार इत्यनिद् ।
वक्षीय । वक्षीवहि । वक्षीमहि । इत्यादि । दीव्यास । दीव्यास्व ।
दीव्यास्म । इत्यादि । व्यतिदीवपीय । व्यतिदीवपीवहि । व्यति-
दीवपीमहि । इत्यादि । वा छिमसाविति वर्तमानं—

७६० ॥ ऊदिद्वयः । ५ । १ । १०० । ऊदितो धौर्धू-
मश्च परस्य वलाहोरिद् वा भवति । पक्षे इद् । इदपक्षे वण्ज्जरति वा
ढत्व । प्रसन्निपीय । प्रसन्निपीवहि । प्रसन्निपीमहि । प्रसन्निपीष्टाः ।
प्रसन्निपीयास्ता । प्रसन्निपीयस्व । प्रसन्निपीस्म । प्रसन्निपीष्ट । प्रसन्निपा-
यास्ता । प्रसन्निपीरन् । अनिदपक्षे—इणः पीञ्चमिति नित्य ढत्व ।
प्रसोपीय । प्रसोपीवहि । प्रसोपीमहि । प्रसोपीष्टाः । प्रसोपीयास्ता ।
प्रसोपीरन् । प्रसोपीष्ट । प्रसोपीयास्ता । प्रसोपीरन् ॥ सनद्यास ।
सनद्यास्व । सनद्यास्म । इत्यादि । औकारत्वादनिद् ।

७६१ ॥ नहो षः । ५ । ३ । ७९ । नहोर्होलेडि च
पदाते च धकारो भवति । इति धत्व । नस्मीय । नस्मीवहि ।
नस्मीमहि । इत्यादि । अभिपूयास । अभिपूयास्व । अभिपूयास्म ।
इत्यादि । सोपीय । सोपीवहि । सोपीमहि । इत्यादि । “ऊदिद्वयः”
इति ऊदिस्वात्यक्षे इद् । अशिपीय । अशिपीवहि । अशिपीमहि ।
इत्यादि । अनिदपक्षे—ब्रध्त्वादिनां एव ।

७६२ ॥ षटोः कस्ति । ५ । ३ । ७९ । षकारद्वका-
रणो ककारादेशो भवति सकारादौ परत्वात् । इति ककारः । अक्षीय ।
अक्षीवहि । अक्षीमहि । इत्यादि ॥ निधियास । निधियास्व । निधि-
यास्म । निधिपीय । नुयास ॥ स्रिक्, ह्रस्वति च वर्तमाने—

७६३ ॥ सिलो दे । १ । १ । १०० । दपरं सित्यं लो

लिङि च सकारादौ परे यो हल् तस्मिन् परे यं इक् तस्य किद्बद् कार्यं भवति । इति कित्वात् “ध्युङः” इत्येव न भवति । तुत्सीय ।

७६४ ॥ उः । १ । १ । १०१ । श्रवणोत्तस्य धोः सकारादौ सिद्धौ दे परे किद्बद् कार्यं भवति । कित्वात् गागयोरित्यप् न भवति । मृषीय । मुध्यासं । मुध्याय । रुष्यास । हत्सीय । भुक्षीय । भुज्यास । युक्षीय । तन्यास । तनिषीय । मनिषीय । क्रियासं । कृष्याय । क्रियास । क्रिषीय । कृतो वेति वर्तमाने—

७६५ ॥ लिङ्स्वोर्दे । ५ । १ । ९८ । वृजः परयाः लिङ् सि इत्येतयोः दविषययारिडा भवति । वरिषीष्ट, वृषीष्ट वा । गृष्टात् ।

७६६ ॥ गृहोऽलित्येकाचो दीः । ५ । १ । ९९ । गृहेरेकाचः परस्य इटो दावा भवति न चेत् स इट् लिङि विहितः । बलादेरिटो दीः । गृहिषीष्ट । गृहापीष्ट । णीरिति णिख । चार्पास । छादयिषीष्ट । लक्ष्यास । लक्षयिषीष्ट । योज्यास । युज्यास । अर्च्यासं । भार्षिषीष्ट । वार्यास । त्रियास । वरिषीष्ट । वृषीष्ट । इत्यादि सविस्तरमधिगतव्य ॥ लिङुदाहियते । भू इति स्थिते—“भूते” अनद्यत्तने, इति चानुवर्तमाने—

७६७ ॥ परोक्षे लिङ् । २ । २ । १०८ । अक्षेभ्यः परोक्षं परोक्षं स्वयं साक्षादनधिगतं तत्र परोक्षे भूतेऽनद्यत्तनेऽर्थे वर्तमानाद्भोः लिङित्यय त्यो भवति । टकारो टिदंटेरेरिति विशेषणार्थः । इकारो लिङः कसुकानाविति विशेषणार्थः । पूर्ववन्मिवादयः । तेषा—

७६८ ॥ यानां णश्च यथायुसश्चणश्चतुसुसः । २ । ४ । ६९ । टितो णेरादेशानां यानां नवानां यथासक्य णश्च यथायुसश्च

णश् अतुस् उस् इत्येते नवादेशाः भवति । इति णशादयः । णशा-
विती । शित् सर्वादेशार्थः । परत्वादेपि प्राप्ते-नित्यत्वाद्-“अचि” भव-”
इति चानुवर्तमाने—

७६९ ॥ लुङ्छिटोर्बुक् । ४ । ४ । ८७ । लुङ्छिटो-
रचि परतो भवतेर्बुगागमो भवति । कफारोकाराविती । शेषोऽग एव,
इति वर्तमाने—

७७० ॥ छिट् । २ । ४ । ९६ । छिट् चागसंज्ञो भवति ।
इत्यगस्य बलादेरिट् प्राप्तः ।

७७१ ॥ लिटिर्ध्वस्फाद् किङ्कत् । १ । १ । ९३ । इधेर-
न्यस्माच्च धोरस्फादपिति लिटि परतः कितीव कार्यं भवति । इति
किस्वान्—“एकाचः” न वृद्धयः” इत्यधिकृत्य—

७७२ ॥ कित्पूर्णभ्र्युक् । ५ । १ । १२५ । ऊर्णजः
श्रयतेरुगताश्चैकाचो विहिते किति नेद् भवति । इति निषिद्धः ।

७७३ ॥ भृस्वृस्तुद्बुश्चोर्लिटि । ५ । १ । १२७ ।
भृस्वृस्तुद्बुश्च इत्येतेभ्य एव लिटि नेद् भवति नान्येभ्यः । इति
नियमान्निषिद्धो निवर्तते । पुनर्भवस्येवेद् । आदेरेकाचो द्वे, इत्य-
धिकृत्य-लिङ्बुक्चि धोः, इति द्वित्व ।

७७४ । पूर्वधः । ४ । ३ । ११ । द्विरुक्तयोः पूर्वोऽन्वयः चसञ्ज्ञो
भवति । इति चसञ्ज्ञायां । चस्योचिति वर्तमाने—

७७५ ॥ हलोऽनादेः । ५ । २ । १८० । चस्य संवाधि-
नो हलोऽनादेरुप् भवति । इति वकारस्योप् ।

७७६ ॥ मः । ५ । २ । १८२ । चस्य संवाधिनोऽचः
प्रादेशो भवति । इत्यूकारस्य उकारः ।

७७७ ॥ भुगोऽत् । ५ । २ । १९३ । भवतेधस्य छिद्य-
कारादेशो भवति । इत्युकारस्यात्व । झलो जशीति भकारस्य वकार ।
बभूय । बभूविब । बभूविम । बभूविथ । बभूयधु । बभूव । बभूय ।
बभूवतु । बभूवु । दस्य-टिडेटेररित्येत् । थासः संभाव । घण्ज-
रिति ध्वमो वा ढत्व ।

७७८ ॥ लस्तश्चस्यंशिरे । २ । ४ । ६९ । छिडिदस्त-
क्षयोर्धसासख्य एङ् इरे इत्यनागदेशौ भवतः । पूर्ववह्निद् वुरु च
कार्य । व्यतिबभूवे । व्यतिबभूविह । व्यतिबभूविमह । व्यतिबभू-
विपे । व्यतिबभूवाधे । व्यतिबभूविद् । व्यतिबभूविध्वे । व्यतिब-
भूवे । व्यतिबभूवात । व्यतिबभूविरे । छिड्यत्कृञोऽमीति वर्तमाने-

७७९ ॥ सर्विजादिदयायासोऽनृच्छूर्णोः । २ । १ । ४८ ।
सह रुगा वर्तमानात् इजादयोर्दय् अय् आस् इत्येतस्यश्चाम् भवति
छिड्यत् कृञि परतः ऋच्छूर्णोति वर्जयित्वा । कृञाऽमीति प्रत्या-
हारेण कृभ्यस्तीना त्रयाणा ग्रहण । तस्मिन्नामत पदमिदमनतर प्रयुज्यत ।

७८० ॥ आम्बत्तत्कुः । १ । २ । ७१ । आमतस्यैव
तत्कृञो दो भवति । इति छिटो दः । तस्य पूर्वसंदत्वादि । किंवा
छिड्येप् न भवति । यणादशस्थानिवद्भावन द्वित्य ।

७८१ ॥ उरः । ५ । २ । १८३ । चस्य ऋकारस्य अ-
कारादेशो भवति । छिद्यादामतस्य मुप् उप् । त्वखे त्याध्रयामिति
पदस्य । नुम्भोऽमित्यनुस्वारः । या नुक् पदात्तस्याति निकल्पेन परस्वत्व ।
एधाचक्रे । एधाचकृयह । एधाचकृमहे । एधाचकृय । एधाचक्राधे ।
एधाचकृद्धे । एधाचक्र । एधाचक्राते । एधाचक्रिरे । एधाचभूर ।
एधाचभूवि । एधाचभूविम । एधाचभूविथ । एधाचभूयधु । एधाचभूय ।

एधावभूय । एधावभूयतुः । एधावभूयुः । अम् असिति द्वित्व । इटो-
ऽनादरिति स ङ् । चस्येति दीरिति च वर्तमाने—

७८० ॥ आघतः । ५ । २ । १९३ । लिटि परतः आ-
देरतश्चक्ष दीर्भवति । इति दीर्घ । पुनः स्वेको दीः । एधामास ।
एधामासिथ । एधामासिम । एधामासिथ । एधामामधुः । एधामास ।
एधामास । एधामामतुः । एधामामु । “उठोऽतः” इत्येप् । “म्यसो
ह्यच्ये” इति वर्तमान—

७८३ ॥ इत्मध्ये लिट्यनः । ४ । ४ । ११७ ।
इलं मयं वर्तमानम्यात् एव भवति चस्य चरुलिटि परतः । इत्येच्यं ।
धे भ्रादिनिपमान् नित्यमिटि प्राप्त —

७८४ ॥ वाऽत्त्वद्चमृद्गो नित्यानिदतासस्येऽस्क्र-
द्व्याधेः । ५ । १ । ११७ । नित्यानिद् ताम् पेश तेभ्योऽकार-
यद्भ्योऽङ्गेतम्य । मृद्गन् इत्येतान्या च ग्रहित ये वा इद् भवति
एठ भद् व्या भर्त्ति इत्येतान् वर्जयेत्ता । इति यदा इद् तदा सत्र्य-
यत्यचरो भवतः । अन्यत्र चोः कुत्तं । दूतं दन्त्यत् । पश्च । पश्च ।
पेचि । पेचिम । पश्च । पेचिथ । पेचधुः । पेच । पश्च ।
पेचतुः । पेचुः । पेचे । पेचिगहे । पेचिमहे । इत्यादि । पेचिपे ।
पेचापे । पेचिपे । पेचे । पेचाते । पेचिरे ॥ ननंद । ननदिर ।
ननंदिम । इत्यादि । दध्मने । दध्मसिगहे । दध्मसिमहे । इत्यादि ।
“इ” चस्येति च वर्तमान—

किद्वद्वावात स्वव्यच्छेदोदरिति साचो यण इव । " एर्गिवाक्चादु-
 ङोऽसुधय , इति यणादेशः । पूर्ववच्छेप । विव्याय । विव्यय । विव्यिव ।
 विव्यिम । विव्ययिथ । विव्ययुः । विव्य । विव्याय । विव्यतु ।
 विव्युः ॥ पूर्ववत् णशादिषु कृतषु पित्स्वेनादि । कित्युवादेशः । थेवेद् ।
 स्थानिवद्भावेन द्वित्वादि । जुहुव । जुहाव । जुहुविव । जुहुविम ।
 जुहुविथ । जुहोथ । जुहुवथुः । जुहुव । जुहाव । जुहुवतुः । जुहुवुः ।
 व्यतिजुहुवे । व्यतिजुहुविवहे । व्यतिजुहुविमहे । व्यतिजुहुविषे ।
 व्यतिजुहुवाधे । व्यतिजुहुविष्वे । व्यतिजुहुविदे । व्यतिजुहुवे ।
 व्यतिजुहुवाते । व्यतिजुहुविरे । पक्षे लिङ्गकृत्तमीति वर्तमाने —

७८६ ॥ भीहीभृहोरुज्वत् । २ । १ । ५० । भी ही भृ
 हु इत्येतेभ्यो लिङ्गत् कृत्वा भवति वा स च उज्वत् । उचि कार्यं । द्वित्व-
 मित्वा चातिदिश्यते । द्वित्वे जश्त्वे च सत्येववादशौ । फलेशो दः प्राप्तः ।

७८७ ॥ न । १ । २ । ७२ । आम्बत् तत्कृत्तः फलेशो
 दो न भवति । इति प्रतिषिद्धः । बलादाविद् प्राप्तः ।

७८८ ॥ कुब्जोऽस्कुः । ५ । १ । १२८ । मुदर्वजिताकृजो
 विहिते लिटि नेह भवति । इति निषिद्धः । थेऽप्ययमेव परत्वानिर्णयो,
 न विकल्पः । शेष पूर्ववत् । जुहुवाचकार । जुहुवाचकार ।

७९१ ॥ आतो णश औ । ५ । २ । ३६ । गोराका-
रात्तरस्य उटो णशः औक्तादेशो भवति । इत्यौत्वं । दधी । दधिय ।
दधिम । दधिय । दधाय । दधयुः । दध । दधा । दधतुः । दधुः । दधे ।
दधिरह । दधिमहे । इत्यादि । अदः, घस्त्व, इति चानुवर्तमाने

७९२ ॥ छिटि वा । १ । ४ । १३० । अदो घस्त्वभासो
वा भवति छिटि परतः । लृसार इत् । द्वित्वादि कार्यं ।

७९३ ॥ गम्हन्जन्खन्यसोऽनाङि । ४ । ४ । २४ ।
गमादीना ह्रस्वः क्वाह्रस्वजादायनाङिख भवति । “शास्वस्यसा” इति
पन् । पूर्वाह्रस्व । जघस । जघास । जक्षिव । जक्षिम । जघ-
सिथ । जघयुः । जक्ष । जघास । जक्षतुः । जक्षुः । व्यतिजघे ।
व्यतिजघिरह । व्यतिजक्षिमहे । व्यनिजक्षिरे इत्यादि । घस्त्वदेशा-
भासे-आह । आदिव । आदिम । आदिथ । आद्युः । आद । आद ।
आदतु । आदुः । व्यत्यादे । व्यत्यादिरह । व्यत्यादिमहे । इत्यादि ।
अतिशिरये । अनिशिरये । अनिशिरिमहे । अतिशिरिपये ।
अतिशिरयाथे । अतिशिरिपये । अतिशिरिपये । अति-
शिरयाथ । अतिशिरिपये ॥ पूर्वरद् मन्त्रे रचः साचो यणः इह ।

किद्वद्वावात स्वम्बच्छादेरिति साचो यण इक् । “ एर्गिवाक्चादु-
 ष्ठाऽमुधय., इति यणादेशः । पूर्ववच्छेय । विव्याय । विव्यय । विव्यिव ।
 विव्यिम । विव्ययिथ । विव्ययुः । विव्य । विव्याय । विव्यतुः ।
 विव्युः ॥ पूर्ववत् णशादिषु कृतषु पित्वेवादि । कित्युवादेशः । धे वेद् ।
 स्थानिवद्भोवन द्वित्वादि । जुहुव । जुहाव । जुहुविव । जुहुविम ।
 जुहुविथ । जुहोथ । जुहुवथुः । जुहुव । जुहाव । जुहुवतुः । जुहुवुः ।
 व्यतिजुहुवे । व्यतिजुहुविवहे । व्यतिजुहुविमहे । व्यतिजुहुविषे ।
 व्यतिजुहुवाथे । व्यतिजुहुविष्वे । व्यतिजुहुगदे । व्यतिजुहुवे ।
 व्यतिजुहुवाते । व्यतिजुहुविरे । पक्षे लिङ्गकृञामीति वर्तमाने—

७८६ ॥ भीहीभृहोरुज्वत् । २ । १ । ५० । भी ही भृ
 हु इत्येतेभ्यो लिङ्गत् कृम्या भवति वा स च उज्वत् । उचि कार्यं द्वित्व-
 मित्वं चातिदिश्यते । द्वित्वे जश्त्वे च सत्येववादसौ । फलेशे दः प्रास्तः ।

७८७ ॥ न । १ । २ । ७२ । आम्बत् तत्कृञः फलेशे
 दो न भवति । इति प्रतिषिद्धः । बलादाविद् प्रास्तः ।

७८८ ॥ कृमोऽस्कुः । ५ । १ । १२८ । सुद्वर्जितात्कृञो
 विहिते लिटि नेङ् भवति । इति निषिद्धः । धेऽप्ययमेव परस्त्रान्निपधो,
 न विकल्पः । शेष पूर्ववत् । जुहुवाचकार । जुहुवाचकर ।

७८९ ॥ वाऽस्मणश्च । १७२ । अस्मदो णश्च वा णिद्
 भवति । इति पक्षे णिद्दभावः । जुहुवाचकृव । जुहुवाचकृम । जुहु-
 वाचकर्थ । इत्यादि । व्यतिजुहुवाचके । व्यतिजुहुवाचकृमहे । व्यति
 जुहुवाचकृमहे । इत्यादि ।

७९० ॥ इटि चात्स्व । ४ । ४ । १७ । इटि अजादौ चागे
 कृति परं आकारात्तस्य खं भवति । इत्यात्स्व । जहे । जहिवहे ।
 जहिमहे ।

७९१ ॥ आतो णश औ । ५ । २ । ३६ । गौरांका-
रंताशस्त्रिडो णशः औकारादेशो भवति । इत्यौत्वं । दधौ । दधिव ।
दधिम । दधिथ । दधाथ । दधथुः । दध । दधी । दधतुः । दधुः । दधे ।
दधिरहं । दधिमहं । इत्यादि । अदः,, घस्त्व,, इति चानुवर्तमानं

७९२ ॥ लिटि वा । १ । ४ । १३० । अदो घस्त्वभावां
वा भवति लिटि परतः । लृकार इत् । द्वित्वादि कार्य ।

७९३ ॥ गम्हन्जनन्वयसौञ्जकि । ४ । ४ । २४ ।
गमादीनां हलङ्गः फ्रङ्गस्य जादावनाङि स भवति । “शास्त्रस्यसा” इति
एव । पूर्वमध्यं । जघस । जघास । जक्षिव । जक्षिम । जघ-
सिथ । जक्षथुः । जक्ष । जघास । जक्षतुः । जक्षुः । व्यतिजक्षे ।
व्यतिजक्षिरहं । व्यतिजक्षिमहं । व्यतिजक्षिरे इत्यादि । घस्त्वादेशा-
मात्रे-आद् । आदिथ । आदिम । आदिथ । आदथुः । आद । आद ।
आदतुः । आदुः । व्यत्यादे । व्यत्यादियहं । व्यत्यादिमहं । इत्यादि ।
अतिशिश्वे । अतिशिश्विमहं । अतिशिश्विमहं । अतिशिश्विरे ।
अतिशिश्विरे । अतिशिश्विरे । अतिशिश्विरे । अतिशिश्विरे । अति-
शिश्विरे । अतिशिश्विरे ॥ पूर्वमद् मनो वचः साचो यणः इह ।
अपिति स्वभ्यङ्ग्यार्शरिति इह । उग्ये । उग्यच । उग्यिर । उग्यिम ।
उग्यिथ । उग्यथ । उग्यथुः । उग्य । उग्याच । उग्यतुः । उग्युः ।
उग्ये । उग्यिमहं । उग्यिमहं । इत्यादि । द्वित्वादि । “शुङ्गः” एष

नेहिमहे । इत्यादि । सुपव । सुपाव । सुपुविव । सुपुविम । सुपु-
विध । सुपोधेत्यादि । सुपुवे । सुपुविवहे । सुपुविमहे । इत्यादि ।
“आद्यतः” इति दीत्व । “नुक्” इत्यधिकृत्य—

७९४ ॥ अश्नोः । ५ । २ । १९५ । अश्नोर्तेलिटि चस्य
कृतद्वित्वस्य नुगागमो भवति । व्यानशे । व्यानशिवहे । व्यानशि-
महे । व्यानशिषे । इत्यादि ।

७९५ ॥ वा चेः । ५ । २ । ७१ । चिनोर्तेश्चात्परस्य वा
कुत्वं भवति सूनूलिटोः परतः । चिकय, चिकाय । चिकियव । चि-
क्पिम । चिकयिध, चिकेय । चिक्पयधुः । चिक्य । चिकाय । चिक्य-
तु । चिक्युः । चिचय । चिचाय । चिचियव । चिच्यिम । चिचायिध,
चिचेध । चिच्यधुः । चिच्य । चिचाय । चिच्यतुः । चिच्युः । चि-
क्ये । चिक्यिवहे । चिक्यिमहे । इत्यादि । चिच्ये । चिच्यिवहे ।
चिच्यिमहे । इत्यादि । तुतुदे । तुतुदिवहे । तुतुदिमहे । तुतुदिप ।
“न वृद्धयः” धे इति च वर्तमान—

७९६ ॥ ऋतः । ५ । १ । १९८ । ऋकाराताद्धोर्निहिते धे
नेद् भवति । ममर । ममार । मम्रिव । मम्रिम । ममर्थ । इत्यादि ।
मुमोच । मुमुचिव । मुमुचिम । मुमोचिध इत्यादि । मुमुचे । मुमु-
चिवहे । मुमुचिमहे । इत्यादि । रुरोध । रुरुधिव । रुरुधिम ।
रुरोधिध । रुरुधे । रुरुधिवहे । रुरुधिमहे । इत्यादि । वुमुजे ।
वुमुजिवहे । वुमुजिमहे । वुमुजिपे । इत्यादि । युयोज । युयुजिव ।
युयुजिम । युयोजिध । इत्यादि । युयुजे । युयुजिवहे । युयुजिमहे ।
इत्यादि । ततन । ततान । तेनिम । तेनिम । तेनिधेत्यादि । तेने ।
तेनिवहे । तेनिमहे । मेने । मेनिवहे । मेनिमहे । इत्यादि । “कृन्नो-
ऽस्कुः” इत्यनिद् । चुकर । चुकार । चकव । चकम । चकर्थ ।

इत्यादि । चक्रे । चकृवहे । चकृमहे । इत्यादि । तस्यैव सपूर्वस्य
“संपर्युपात् कु. मुद् भूये,” इति मुद् ।

३१७ ॥ स्फाद्युद्वेरेप् ५ । २ । १३५ । स्फादेः ऋका-
रातस्य गोरर्चश्च छिटि परत् एप् भवति । सचस्कार । सचस्कारिम् ।
सचस्कारिम् । सचस्कारिथ । इत्यादि । सचस्करे । सचस्करिणहे । सच-
स्करिम्हे सचस्करिणे । सचस्कराथे सचस्कारिथे । सचस्करिद्वे । सच-
स्करे सचस्करते । सचस्करिरे ॥ चिक्रय । चिक्राय । चिक्रयिव । चिक्र-
यिम् । चिक्रयिथ । चिक्रेथ । चिक्रियथुः । चिक्रिय । चिक्राय । चि-
क्रियतुः । चिक्रियुः । चिक्रिये । चिक्रियिवहे । चिक्रियिम्हे । चिक्रि-
यिणे ॥ इत्यादि । वत्रे । ववृवहे । ववृमहे । ववृथे । ववृथे । ववृद्वे ।
ववृ । वव्राते । वव्रि । वव्रिभ्यविष्पचिष्पामहीत्यादिना यण इक् ।
अनुजग्राह । अनुजगृहिव । अनुजगृहिम् । अनुजगृहिथ । इत्यादि ।
अनुजगृहे । अनुजगृहिणहे । अनुजगृहिम्हे । इत्यादि । चारया-
चकार, चोरयाचकार । चारयाचकृव । चोरयाचकृम । इत्या-
दि । छादयाचक्रे । छादयाचकृवहे । छादयाचकृमहे । इत्यादि ।
लक्षयाचकार । लक्षयाचकर । लक्षयाचकृव । लक्षयाचकृम । इत्यादि ।
लक्षयाचक्रे । लक्षयाचकृवहे । लक्षयाचकृमहे । इत्यादि । योजयाच-
कार । योजयाचकर । युयोज । अर्चयाचकार । अर्चयाचकार ।
आनर्च । वारयाचकार । वमार । ववे । इत्यादि सप्रपच सर्वमग-
तव्य ॥ लुक् प्रदर्श्यते । “भूते,” इत्यनुवर्तमाने-

३१८ ॥ लुङ् । २ । २ । ११७ । भूतेऽर्थे वर्तमानाद्धोलुङ्
स्यो भवति । उकारो डितः सखमिति विशेषणार्थः । उकारो लुङ्-
उङिति विशेषणार्थः । स्यतासी लृत्वेरिति लृत्ताप्तिः प्राप्तत्तदपवादः ।

३१९ ॥ सिल्लुङि । ३ । १ । ५२ । धांलुङि परतो मध्य

सिस्त्वो भवति । इकारः “सावैम्मे” इति विशेषणार्थः । “यत् उप्” इत्यधिकृत्य—

८०० ॥ ध्रुवस्येणिकपिवः सेम्मे । १ । ४ । १४८ ।

भुसङ्गकेभ्यो भू स्या इण् इक् पिव इत्येतेभ्यश्च परस्य सेढ्भवति मे परतः । इति सेरुप् । ल्यखे त्याश्रयन्यायेन सावैप् प्राप्तः, “नोमता गोः” इति निषिद्धः । “लुङ्लङ्लृक्चमाङ्” इत्यङ् । पूर्ववन्मि-
बादिः । “एम् ” इत्यादि च बिलुकार्कार्य । पित्वेप् प्राप्तः । “नेढः” इति वर्तमाने—

८०१ ॥ स्रभ्वोऽथस्य मैक्कि । ५ । ३ । ८६ । सू भू इत्ये-

तयोरपसंज्ञकयोर्मिक्कि पित्वेप् न भवति । “लुङ्लङ्लृक्” इत्यजादौ वुक् । अभूव् । अभूष । अभूम । अमूः । अमूर्त । अभूत । अभूत् । अभूता । अभूवन् । दविधौ—सेरुप् न भवति । तत्र सेरिद् । एव-
वादेशी । “क्षस्य देऽनतः” इत्यदादेशः । व्यत्यभविपि । व्यत्यभवि-
ष्वहि । व्यत्यभविष्महि । व्यत्यभविष्ठाः । व्यत्यभविपाया । व्यत्यभवि-
ष्वं । व्यत्यभविद्वा । व्यत्यभविष्ट । व्यत्यभविपाता । व्यत्यभवि-
पत । “स्कांतस्य ख” इति “रात्सः” इति च वर्तमाने—

८०२ ॥ धि वा । ५ । ३ । ६१ । धकारादौ परतो वा स-

कारस्य ख भवति । पक्षे जस्त्वे ङकारः । ऐधिपि । ऐधिष्वहि । ऐधिष्महि । ऐधिष्ठाः । ऐधिपाया । ऐविष्वं । ऐधिद्वा । ऐधिष्ट । ऐधिपाता । ऐधिपत ॥ “सावैम्मे” इति वर्तमाने—

८०५ ॥ झलो झलि । ५ । ३ । ई२ । झलः परस्य सका-
रस्य खं भवति झलि परतः । इति संखे । “यविस्तेः” इति श्रेजुस् ।
अपाक्षु । अपाक्ष्व । अपाक्ष्म । अपाक्ष्वाः । अपाक्ष्क । अपाक्ष्त् । अपा-
क्षीन् । अपाक्षां । अपाक्षुः । अपाक्षि । अपक्ष्वाहि । अपक्ष्माहि ।
अपक्ष्वा । अपक्ष्वायां । अपक्ष्वे । अपक्ष्त् । अपक्ष्वातां । अपक्षत् ।

८०६ ॥ नेटि । ५ । १ । ८ । हलतस्य गोरचः ऐप् न
भवति ने परे साविडादी परतः । “रः खं” इति वर्तमाने—

८०७ ॥ ईटीटः । ४ । ४ । १९ । इटः परस्य सेरीडादी
त्ये परतः खं भवति । खं सं दाः । अनदिप् । अनदिष्व । अनदि-
ष्म । अनदीः । इयादि । अध्वसिपि । अध्वसिष्वहि । अध्वसिष्माहि ।
इत्यादि । “सी, मे” इति च वर्तमाने—

८०८ ॥ यम् रम् नम् इत्येतेभ्यः आकारातेभ्यश्च मपरं सौ परतः इट् भवति
सक् चागमं एषां । अन्यासिपं । अन्यासिष्व । अन्यासिष्म । अ-
न्यासीः । इत्यादि । अन्यासि । अन्यास्वाहि । अन्यास्माहि । इत्यादि ।
“सावैम्मे” इत्यादि पूर्वतः । अहोपं । अहोष्व । अहोष्म । अहोपी-
रित्यादि । व्यत्यहोपि । व्यत्यहोष्वहि । व्यत्यहोष्माहि । व्यत्यहोष्ठाः ।
व्यत्यहोष्वायां । व्यत्यहोष्वा । धि वेति यदा सेने खं, तदा स्यादश-
मोरिति परतः । जङ्ग्वे ढकारः । ष्टुत्वे च परस्य ढकारः । व्यत्यहो-
हृद्वं । व्यत्यहाष्ट । व्यत्यहोष्वातां । व्यत्यहोष्वात । अहासि । अहास्वाहि ।
अहास्माहि । इत्यादि । मुमूसेत्यादिना सेरुप् ।

८०९ ॥ आतः । ३ । ४ । ९२ । आकारांतान् यः । तिः
तस्मात् परस्य श्रेजुम् भवति । अर्था । अथाव । अधाम । अधुः ।
इत्यादि । “यमस्ती सिलं दे” इति वर्तमाने—

८१० ॥ भुस्थोरिः । १ । १ । १८६ । भुसंज्ञकस्य स्था
इत्येतस्य च धोः सकारादौ दपरे साविकारादेशो भवति किद्वच ।
शलि—

८११ ॥ प्राद्गोः । ५ । ३ । ६३ । प्राताम् गोरुत्तरस्य सका-
रस्य खं भवति शलि । इति ख । अधिपि । अधिष्वहि । अधिष्माहि ।
अधिथाः । अधिपाथा । अधिष्व । अधित । अधिपाता । अधिपत ।

८१२ ॥ घस्त्वल्नुङ्यन्सनि । १ । ४ । १२९ । अं-
घस्त्व इत्ययमादेशो भवति अचि लुकि घनि सनि च परतः । लृकारो
लित्कार्यार्थः । “वक्त्यसुख्यातेरङ्” इत्यधिकृत्य—

८१३ ॥ घृत्पुण्यादिलित्सर्तिशास्तंमे । २ । १ । ६१ ।
घृतादिभ्यः पुयादिभ्यश्च लृकारेऽङ्यः सार्तिशास्तिभ्यां च कर्तरि मपरे
लुकि परतो अङ् भवति । ङकारो ङित्कार्यार्थः । अघस । अघसाव ।
अघसाम । इत्यादि । दविधौ सिरेव । “मरुद्देऽस्तोऽच.” इति वर्तमाने—

८१४ ॥ स्यगे सः । ५ । २ । १६४ । सकारादावगे
परतो गोरचः परस्य सकारस्य तकारादेशो भवति । इति तकार ।
शलि सैःखं । व्यत्यघीत्सि । व्यत्यघत्सहि । व्यत्यघत्समहि । व्यत्य-
घत्थाः । इत्यादि । अशयिपि । अशयिष्वहि । अशयिष्माहि । इत्यादि ।

८१५ ॥ वक्त्यसुख्यातेरङ् । २ । १ । ५८ । वक्ति-वचै
परिभाषणे वृत्तादेशश्च, अमु क्षेपणे, स्या प्रकथने चक्षादेशश्च । एते-
भ्यो धुम्यः कर्तरि लुकि परतोऽङ् भवति । इत्यङ् । “नशोऽङ्गोम्”,
इति वर्तमाने—

८१६ ॥ इव्यस्पर्द्वचोऽयुक्पुमुम् । ५ । २ । १४२ ।
श्चि अस् पत् वच् इत्यंतपा यथासख्यमकार थुक् पुम् उम् इत्यंते

आगमा भवति अङि परतः । इति वचेरुमागमः । अयोच ।
अवाचाव । अयोचाम । इत्यादि । अयोच । अवाचाग्निह । अयोचा-
ग्निह । इत्यादि । सरिद् । सिमिपोरीद् । “इटीट” इति सख । त्यख
स्याथयमिति “हलामच” इति एपि प्राप्तं नेत्याति निषिद्धः । “धुड”
इत्येप् । अदविष । अदविष्व । अदेविष्म । अदेरीरित्यादि । व्यत्यदेविषि ।
व्यत्यदेविष्वहि । व्यत्यदेविष्महि । इत्यादि । असविषि । असविष्वहि ।
असविष्महि । असोप । असाप्वाहि । असाप्महि । इत्यादि ।
अनात्स । अनात्स्व । अनात्स्म । अनात्सीरित्यादि । अनात्सि । अन-
त्स्वहि । अनत्स्महि । इत्यादि । “सानजे.” इत्यधिकृत्य-

८१७ ॥ स्तुधूञ्सोर्मे । ५ । १ । १४६ । स्तु धूञ्
मुञ् इत्येतेभ्यो मे परं साविद् भवति । असाविष । असाविष्व । असा-
विष्म । असावीरित्यादि । असापि । असाप्वाहि । असाप्महि । इत्या-
दि । आशिषि । आशिष्वहि । आशिष्महि । आशिष्ठा । इत्यादि ।
अनिदृक्ष ब्रश्चेत्यादिना यत् । पदोः कस्तीति क्त्वं । दुत्त्वादि च ।
आक्षि । आक्ष्वहि । आक्ष्महि । आष्ठा । आश्वाथा । आद्धु । आष्ट ।
आश्वाता । आक्षत । निरचेप । निरचेष्व । निरचैष्म । निरचेपीरि-
त्यादि । समचपि । समचेष्वहि । समचेष्महि । इत्यादि । “हलामच”
इत्येप् । सिप्तिपोरीद् । शलि से ख । अतोत्स । अतोत्स्व । अतोत्स्म ।
अतोत्सी । अतोत्त । अतौत्त । अतोत्सीत् । अतोर्त्ता । अतोमु । “सिजौ
दे” इति से किट्ठमागत् “धुड” इत्येप् न भवति । शलि सेः ख ।
वि वेत्यखपञ्चे क्षल्य जश् शर्त्तति सेज्जस्त्व । तस्य “क्षरो क्षरि स्वे”
इति ख । अतुत्स । अतुत्स्वहि । अतुत्स्महि । अतुत्था । अतुत्साया ।
अतुद्घ्व । अतुत्त । अतुत्साता । अतुत्सत । अमृपि । अमृप्महि ।
अमृष्महि । अमृथा । इत्यादि । शुत्सुष्यादीत्यादिना अद् । अमुच ।

८१० ॥ भ्रुस्थोरिः । १ । १ । १९६ । भ्रुसंज्ञकस्य स्था
इत्येतस्य च धोः सकारादौ दपरे साविकारादेशो भवति किद्वच ।
शलि—

८११ ॥ प्राद्रोः । ५ । ३ । ६३ । प्रांतात् गोरुत्तरस्य सका-
रस्य खं भवति शलि । इति ख । अधिपि । अधिष्वहि । अधिष्महि ।
अधिथाः । अधिपाथा । अधिध्व । अधित । अधिपाता । अधिपत ।

८१२ ॥ घस्त्वल्लुङ्घ्यन्सनि । १ । ४ । १२९ । अदे-
र्वस्त्व इत्ययमादेशो भवति अचि लुङि घनि सनि च परतः । लृकारो
लित्कार्यार्थः । “वक्त्यमुख्यातेरङ्” इत्यधिकृत्य—

८१३ ॥ दृत्पुण्यादिलित्सर्तिशास्तर्मे । २ । १ । ६१ ।
शुतादिभ्यः पुपादिभ्यश्च लृकारेद्भ्यः सार्तिशास्तिभ्यां च कर्तरि मपरे
लुङि परतोऽङ् भवति । ङकारो द्वित्कार्यार्थः । अघत्त । अघसाव ।
अघसाम । इत्यादि । दविधौ-सिरेव । “मरुद्वेऽस्तोऽचः” इति वर्तमाने—

८१४ ॥ स्यगे सः । ५ । २ । १६४ । सकारादावगे
परतो गोरचः परस्य सकारस्य तकारादेशो भवति । इति तकारः ।
शलि-सैःखं । व्यत्यर्थात्स । व्यन्यघत्स्वहि । व्यत्यघत्स्महि । व्यत्य-
घत्थाः । इत्यादि । अशयिपि । अशयिष्वहि । अशयिष्महि । इत्यादि ।

८१५ ॥ वक्त्यसुरयातेरङ् । २ । १ । ५८ । वक्ति-वचै
परिमापणे ब्रूनादेशश्च, असु क्षेपणे, ख्या प्रकथने चक्षादेशश्च । एते-
भ्यो धुभ्यः कर्तरि लुङि परतोऽङ् भवति । इत्यङ् । “तशोऽङ्गीम्”
इति वर्तमाने—

८१६ ॥ श्व्यस्पद्रूचोऽथुक्पुमुम् । ५ । २ । १४२ ।
श्वि अस् पत् वच् इत्येतेषा यथासख्यमकार थुक् पुम् उम् इत्येते

आगमा भवन्ति अङ्गि परतः । इति वचेरुगागमः । अगोचः ।
अवाचाव । अगोचाम । इत्यादि । अवोचे । अगोचावीह । अवोचा-
महि । इत्यादि । सरिट् । सिप्तिपोरीट् । “इटीट् ” इति सख । त्यख
स्याथयमिति “ह्रलामच ” इति एपि प्राप्ते नेटीति निषिद्धः । “धुङ्.”
इत्येप् । अदनिष । अदेविष्व । अदेनिष्म । अदेवीरित्यादि । व्यत्यदेविपि ।
व्यत्यदेविष्वहि । व्यत्यदेविष्महि । इत्यादि । असनिपि । असनिष्वहि ।
असनिष्महि । असोप । असाष्वाहि । असाष्महि । इत्यादि ।
अनात्स । अनात्स्व । अनात्स्म । अनात्सीरित्यादि । अनात्सि । अन-
त्स्वहि । अनत्स्महि । इत्यादि । “सावजे.” इत्यधिकृत्य- ।

८१७ ॥ स्तुषूञ्सोर्पे । ५ । १ । १४६ । स्तु षूञ्
मुञ् इत्येतेभ्यो मे परे साविट् भवति । असाविष । असाविष्व । असा-
विष्म । असावीरित्यादि । असोपि । असोष्वाहि । असोष्महि । इत्या-
दि । आशिपि । आशिष्वहि । आशिष्महि । आशिष्ठा । इत्यादि ।
अनिट्पक्ष वक्षेत्यादिना पत्व । पढोः कस्तीति कत्व । दुत्वादि च ।
आक्षि । आक्ष्यहि । आक्ष्महि । आष्ठा । आक्षाथा । आद्धु । आष्ट ।
आक्षाता । आक्षत । निरचेप । निरचेष्व । निरचैष्म । निरचेपीरि-
त्यादि । समचपि । समचेष्वहि । समचेष्महि । इत्यादि । “ह्रलामच ”
इत्येप् । सिप्तिपोरीट् । झलि से ख । अतौत्स । अतोत्स्व । अतौत्स्म ।
अतोत्सी । अतौत्त । अतौच । अतोत्सीत् । अतोत्ता । अतोत्सु । “सिञो
दे” इति से किट्द्विमात्रात् “धुङ्.” इत्येप् न भवति । झलि से. ख ।
धि वेल्लपक्षे झलो जश् झरीति सेर्जस्त्व । तस्य “झरो झरि स्वे”
इति ख । अतुत्सि । अतुत्स्वहि । अतुत्स्महि । अतुत्था । अतुत्साया ।
अतुद्व्य । अतुत्त । अतुत्साता । अतुत्सत । अमृपि । अमृष्वहि ।
अमृष्महि । अमृथा । इत्यादि । दुत्पुण्यादीत्यादिना अद् । अमुच ।

अमुचाव । अमुचाम । इत्यादि । अमुक्षि । अमुक्ष्वहि । अमुक्ष्महि ।
इत्यादि ।

८१८ ॥ वेरिठः । २ । १ । ६२ । इरुन्देतो धोलुडि मे
परतो वा अङ् भवति कर्तरि । पक्षे सिः । दे तु सिरेव । किद्वद्वावादनेप्च ।
अरुध । अरुधाव । अरुचाम । इत्यादि । अरौत्स । अरात्स्य । अरौ-
त्सम् । अरौत्सीः । अरौद्ध । इत्यादि । अरुत्ति । अरुत्स्वहि । अरुत्स-
हि । अरुद्धाः । अरुत्तायाः । अरुद्धु । अरुत्त । अरुत्तात्ता । अरुत्तत्त ।
अमुक्षि । अमुक्ष्वहि । अमुक्ष्महि । इत्यादि । अयुज । अयुजाव ।
अयुजाम । इत्यादि । अयौक्ष । अयौक्ष्व । अयौक्षम् । अयौक्षी ।
अयौक्त । अयौक्त । इत्यादि । प्रायुश्चि । प्रायुक्ष्वहि । प्रायुक्ष्महि ।
प्रायुक्थाः । इत्यादि । “वोर्णुञः,, इति वर्तमाने—

८१९ ॥ अतोऽनादेर्येः । ५ । १ । ८२ । धे परतो-
ऽनादेरिठादौ मपरे सार्वप् वा भवति । इत्यैप् । अतानिप । अता-
निष्व । अतानिष्म । अतानारित्यादि । पक्षे अतनिप । अतनिष्व ।
अतनिष्म । इत्यादि । दक्विधौ-थास्तयो — उभिति संरिति धति च
वर्तमाने—

८२० ॥ तन्म्यस्यास्ते । १ । ४ । १५१ । तनादिभ्यः
परस्य सेरुन्वा भवति थास्तयोः परतः । इत्युपि-कृडितीति वर्तमाने—

८२१ ॥ हन्धन्यमूरमूनमूनम्वनतितनाऽङ्खं झलि
। ४ । ४ । ३९ । हनादीनां वनतेस्तनादीनां च गूना,
झलादौ किङ्क्षति ल्ये परे ङ्ख भवति । इति नकारस्य ख । अतनिपि ।
अतनिष्वहि । अतनिष्महि । अतथाः । अतनिष्ठा । अतनिपाता ।
अतनिष्व । अतनिद्भं । अतत्त । अतनिष्ट । अतनिषाता । अतनि-
पत । पूर्ववद् सेरुवादि । अमनिपि । अमनिष्वहि । अमनिष्माहे ।

इत्यादि । अकापि । अकाप्व । अकाप्म । अकार्षीः । इत्यादि ।
अक्रीपि । अक्रीप्वहि, अक्रीप्महि । अक्रीयाः । इत्यादि । अक्रीप ।
अक्रीप्व । अक्रीप्म । अक्रीयोः । इत्यादि । अक्रीपि । अक्रीप्वहि ।
अक्रीप्महि । अक्रीप्ताः । इत्यादि । “कृतो वा,, इति वर्तमाने ।

८२२ ॥ लिङ्स्योर्दे । ५ । १ । ९८ । वृद्ध वृञ् इत्ये-
ताभ्या ऋकाराताच्च परौ यौ लिङ्सी तपोर्दक्षिणयोरिद् वा भवति ।
यदद्-तदा ।

८२३ ॥ वृत्तो वाऽलिपसौ । ५ । १ । ९९ । वृत्तः
परस्य इदो वा दीर्घमिति न चेत्तम् इद् लौ लिङि लिटि मपरे सौ च
भवति । इति दीर्घं । अवरीपि । अवरीप्वहि । अवरीप्महि । इत्या-
दि । इडमावे—सिद्धौ दे,, उरिति किद्धद्भावादेप् न भवति ।
अवृप्ति । अवृप्वहि । अवृप्महि । इत्यादि । ग्रहोऽलिट्येकाचो दी-
रिति दीर्घं ।

८२४ ॥ इम्यसृण्वमृश्येदिता । ५ । १ । ९० ।
हमवयातानां क्षण् णञ् चि इत्येषा एदिता च गूनाभिडादौ सावैप्
न भवति । इत्यैवभावः । अगृहीपि । अगृहीप्व । अगृहीप्म ।
इत्यादि । अगृहीपि । अगृहीप्वहि । अगृहीप्महि । इत्यादि ।

८२५ ॥ णिकम्प्रिदुथोः कचंरि कच् । ३ । १ । ५६ ।
प्यतेभ्यो धुम्यः कम्प्रि दुथु इत्येतेभ्यश्च कर्तृवाचिनि लुङि परतः
कच् भवति । संरपवादः । ककारः कित्कार्याद्यः । चकारो “लिङु-
क्काचि धोः” इति विशेषणार्थः ।

८२६ ॥ णौ कच्युरुः प्रोऽशास्त्रकस्यृदितः । ५ ।
। २ । १२८ । शास्त्र अक्खिन् ऋदित् इत्येतत्त्वार्जितस्य गोरुः
प्रदेशो भवति कच्यरे णौ परतः ।

८२७ ॥ द्वित्वेऽचि । १ । १ । ६८ । द्वित्वनिमित्तेऽचि
अजादेशो स्थानिवद्भवति । स्थानिवद्भावेन “लिङ्गुक्च धोः” इति
द्वित्व । हलोऽनादेरित्यादि च कार्य ।

८२८ ॥ घेर्दीर्घनजादेः । ५ । २ । २१२ । घौ कच्यरे
ऽनक्खे णावनजादेर्गोथस्य घेर्दीर्भवति । णिसमङ् च । अचूचुरं ।
अचूचुराव । अचूचुराम । अचूचुरः । अचूचुरतं । अचूचुरत ।
अचूचुरत् । अचूचुरतां । अचूचुरन् ।

८२९ ॥ घौ कच्यनक्खे सन्वत् । ५ । २ । २११ ।
न विद्यतेऽकः खं यस्मिन् तदनक्खं तस्मिन्ननक्खे णी कच्यरे परतक्षस्य
घिसङ्गके षण्णे परं सनीव कार्यं भवति । किं तत् । चस्येति “भृहाङ्-
मामिः,, इति च वर्तमाने—

८३० ॥ सन्यतः । ५ । २ । २०७ । सनि परतक्षस्या-
कारस्य इत्वं भवति । इतीत्व । घेर्दीर्घनजादेरिति दीत्वादतत्त्वात्वेन
“छे च” इति तुक् । पुनः घित्वाभावान्न दीत्वं । अचिच्छदि ।
अचिच्छदावहि । अचिच्छदामहि । इत्यादि । अल्लक्ष । अल्लक्षाव ।
अल्लक्षाम । इत्यादि । अल्लक्षि । अल्लक्षावहि । अल्लक्षामहि ।
इत्यादि । अयूयुज्ज । अयूयुज्जावः । अयूयुज्जाम । इत्यादि । अयूयुज्ज ।
अयूयुज्ज इत्यादि । “आदेरेकाचो द्वे” इति वर्तमाने—

८३१ ॥ अचः । ४ । ३ । ३ । आदेरचः परस्य एकाचो द्वे
रूपे भवतः । आदिद्विमापवादः ।

८३२ ॥ न स्फार्दा न्द्वोऽयि । ४ । ३ । ४ । आदेरचः
परं स्फार्दा वर्तमाना नकारदकारेरेफवकारा न द्विरुच्यन्तेऽयकारे ।
आर्चिच । आर्चिचार । इत्यादि । आर्चिचि । आर्चिचि । इत्यादि ।
अर्मावर । अर्मावराव । इत्यादि । प्रार्मारिणं । प्रार्मारिण्य । इत्यादि ।

प्रागरिपि । प्राचरीपि । प्राश्रुपि । प्रावृष्वहि । इत्यादि सनिस्तरनम्युष्ट ।
लुङ्गुदाह्रियते । “गम्यादिर्वर्त्यति,, इत्यधिकृत्य—

८३३ ॥ शोकानघनने लुट् । १ । ३ । ३ । वर्त्यत्यर्थे
वर्तमानाद्धोर्लुट् भवति लृट्येऽपवादः शोकानघनने ॥ शोकाऽनु-
शोचन पश्चात्ताप इत्यर्थः । टकारः पूर्वम् । उकारः “स्यतासी लृः
त्वोः,, इति विशेषणार्थः ।

८३४ ॥ स्यतासी लृत्वोः । २ । १ । ४९ । लृइति लृटि लृङि
लो लृटि परतो मध्ये तासिस्त्वो भवति । इकारो “हलुङः कृञिपनदित,
इति विशेषणार्थः । तस्य “वयोदेरिद्” इति इट् । ततो मित्रादयः ।

८३५ ॥ लुटोऽन्यस्य दारौरम् । २ । ४ । ९७ । लुडा-
देशानामन्यसङ्गक्राना तिप् तम् शि इत्येतेषा यथासङ्ग्य डा रौ रम्
इत्येते आदेशा भवति । “तास्थानेऽस्तेऽलः,, इति तिप् इकारस्य आदेशः ।
विति टेरिति आस्तशब्दरूपस्य ख । “स्वगे स” इति वर्तमाने—

८३६ ॥ तासस्तणोः खं । ५ । २ । १६९ । तासेरस्तश्च
सकारस्य ख भवति सकारादी त्वे ।

८३७ ॥ रि । ५ । २ । १७० । तासेरस्तश्च धां रेफादो
सकारस्य ख भवति । एवागदेशौ । भवितास्मि । भवितास्य । भवि-
तास्म । भवितासि । भवितास्थः । भवितास्थः । भविता । भवितारः ।
भवितारः ।

८३८ ॥ एति इः । ५ । २ । १७१ । तासेरस्तश्च सकार-
स्य हकारादेशो भवति एकारादी त्वे परतः । व्यतिभविताहे ।
व्यतिभवितास्वहे । व्यतिभवितास्महे । व्यतिभवितासे । व्यतिभवि-
तासथे । व्यतिभविताच्चे । व्यतिभविता । व्यतिभवितारः । व्यतिभ-
वितारः । एधिताहे । एधितास्वहे । एधितास्महे । एधितासे । इत्यादि ।

पक्तास्मि । पक्ताहे । सुनादितास्मि । प्रच्चंसिताहे । संव्यातास्मि । संव्याताहे । होतास्मि । व्यतिहोताहे । हाताहे । प्रणिपूर्वाद्वाचः—

८३९ ॥ नेर्गद्नद्वपत्पद्भुमास्यतिहंतियातिवातिद्रा-
तिप्सातिवपौषहौसमुचिव्देग्धौ । ५ । ४ । १२० ।
गेरदुरोऽन्तःशब्दाच्च परस्य नेर्गदादिषु परतो णस्त्व भवति । इति
णत्वं । प्रणिभातास्मि । प्रणिधाताहे । अत्तास्मि । व्यत्यत्ताहे । अति-
शयिताहे । वक्ताहे । वक्तास्मि । देवितास्मि । व्यतिदेविताहे ।
सविताहे । सोताहे । “न्यतरोऽदुरोऽविकृतः” इति णत्वं ।
परिणद्धास्मि । परिणद्धाहे । अभिषोतास्मि । अभिषोताहे । अशिताहे ।
अष्टाहे । चेतास्मि । चेताहे । तोचास्मि । तोचाहे । मर्त्तास्मि ।
व्यतिमर्त्ताहे । मोक्तास्मि । मोक्ताहे । रोद्धास्मि । रोद्धाहे । भोक्ताहे ।
भोक्तास्मि । प्रयोक्ताहे । तनितास्मि । तनिताहे । कर्त्तास्मि । कर्त्ताहे ।
क्रीतास्मि । क्रीताहे । वरितास्मि । वरिताहे । गृहीतास्मि । गृहीताहे ।
चोरयितास्मि । छादयिताहे । लभयितास्मि । लभयिताहे । योजयि-
तास्मि । योक्तास्मि । अर्चयितास्मि । अर्चयिताहे । वारयितास्मि ।
वारयिताहे । वरितास्मि । वरिताहे । इत्यादि सर्वमुन्नेय ॥ लृट्
व्याख्यायते । गम्यादिर्षत्स्यतीत्यधिकृत्य—

८४० ॥ लृट् । २ । ३ । २ । वरस्यत्यर्थे वर्तमानाद्धेलृट्
भवति । टकारः पूर्ववत् । ऋकारः स्यतासी लृत्वोरिति निर्देशणार्थः ।
तेनैव मध्ये स्येति विकरणः । इद्वेववादेशास्ततो मित्रादयः । भविष्यामि ।
भविष्यावः । भविष्यामः । भविष्यसि । भविष्यथः । भविष्यथ ।
भविष्यति । भविष्यतः । भविष्यन्ति । व्यतिभविष्ये । व्यतिभविष्याचहे ।
व्यतिभविष्यामहे । व्यतिभविष्यसे । व्यतिभविष्येथे । व्यतिभवि-
ष्यथे । व्यतिभविष्यते । व्यतिभविष्येते । व्यतिभविष्येते । एधिष्ये ।

पक्ष्यामि । पक्ष्ये । नंदिष्यामि । न्वसिष्ये । व्यास्यामि । व्यास्ये ।
होष्यामि । व्यतिहोष्ये । हास्ये । श्रद्धास्यामि । श्रद्धास्ये । अतस्यामि ।
व्यत्यस्ये । शयिष्ये । वक्ष्यामि । वक्ष्ये । देविष्यामि । व्यतिदेविष्ये ।
प्रसविष्ये । प्रसोष्ये । नत्स्यामि । नत्स्ये । अभिपोष्यामि । अभिपोष्ये ।
अशिष्ये । अक्ष्ये । निधेय्यामि । निधेय्ये । तोत्स्यामि । तोत्स्ये ।

८४१ ऋदुभ इद् स्प् । ५ । १ । १४४ । ऋकारांता-
द्वाहन्तेध्वारे स्प् इद् भवति । मरिष्यामि । व्यतिमरिष्ये । मोक्ष्या-
मि । मोक्ष्ये । रोत्स्यामि । रोत्स्ये । भोक्ष्ये । योक्ष्यामि । योक्ष्ये ।
तनिष्यामि । तनिष्ये । करिष्यामि । करिष्ये । क्रीष्यामि । क्रीष्ये ।
वरिष्ये । वरीष्ये । ग्रहिष्यामि । ग्रहीष्ये । चोरयिष्यामि । छादयिष्ये ।
लक्षयिष्ये । योजयिष्यामि । योक्ष्यामि । अर्चयिष्यामि । अर्चिष्ये ।
वारयिष्यामि । वरिष्यामि । वरीष्यामि । वरिष्ये । इत्यादि सप्रपञ्चम-
धिगतस्य ॥ लङ्गुदाहिमते । गम्यादिर्वस्त्वन्तीत्याधिकृत्य—

८४२ ॥ लिङ्हेतौ लृङ् क्रियाऽनृत्तौ । २ । ३ । १३० ।
हेतुस्तत्कालप्रभृतिर्लिङ्गे हेतुर्वक्ष्यते । तत्र लिङ्गे हेतौ यत्सर्पति
काले लृङ् भवति क्रियायाधेदवृत्तिरतिपत्तिर्भवति ।

८४३ ॥ भूते । १ । ३ । १३१ । भूते काले लिङ्हेतौ
क्रियावृत्तौ लृङ् भवति । टकारः पूर्ववत् । ऋकारः स्वतासी लृत्वो-
रिति सामान्यग्रहणार्थः । मध्ये स्यः । इदेववादेशाः । अडागमः ।
अमविष्य । अभाषिष्याव । अभविष्याम । अभविष्यः । अभाविष्यतं ।
अभविष्यत । अभविष्यत् । अभविष्यतां । अभविष्यन् । दर्विधौ-व्यस्य-
मविष्ये । व्यत्यमविष्यामिहि । व्यत्यमविष्यामिहि । व्यत्यमविष्यथाः ।
व्यतिमविष्येथां । व्यत्यमविष्यध्वं । व्यत्यमविष्यत । व्यत्यमविष्येता ।
व्यत्यमविष्यत । ऐषिष्ये । ऐषिष्यामिहि । ऐषिष्यामिहि । सर्वमन्यूह ।
इति कर्तृपरिच्छेदः ।

अथ भावकर्मकर्मकर्तृषु लिङादयो निर्दिश्यते ।

८४४ ॥ सित्यसीयुदतासां जौ गूढाज्जन्हशो जीद्
। ४ । ४ । ६५ । ग्रहेरजंतभ्यो हन्द्दशिभ्यां च परेषां सि स्म
सीयुद् तास् इत्येतेषां ङावर्ये विहिताना ङाढागमो भवति वा । पक्षे-
इद् । जीटि-ङ्गित्यचः, इत्येप् । तत्र-भावे-भाविपीष्ट, भविपीष्ट
देवदत्तेन । कर्मणि अनुभाविपीय । अनुभाविपीयस्यादि । कर्मकर्तरि-
अनुभाविपीय स्वयमेव । अनुभविपीय इत्यादि । सर्वं कर्तृवन्नेय ।
एधिपीष्ट । पक्षीष्ट । नदिपीष्ट । प्यसिपीष्ट । “जो” इति “आतः”
इति चानुवर्तमाने—

८४५ ॥ कृञ्जौ युक् । ५ । २ । ३७ । गोराकारा-
तस्य युगागमो भवति कृति ङिति जीटि च परतः । सव्यायि-
पीष्ट । सव्यासीष्ट । हाविपीष्ट । होपीष्ट । हायिपीष्ट । हासीष्ट ।
धायिपीष्ट । धासीष्ट । अत्सीष्ट । शायिपीष्ट । शयिपीष्ट । वक्षीष्ट । निधा-
यिपीष्ट । निध्विपीष्ट । तुत्सीष्ट । मारिपीष्ट । मृपीष्ट । मुक्षीष्ट । रुत्सीष्ट ।
मुक्षीष्ट । युक्षीष्ट । तनिपीष्ट । मनिपीष्ट । कारिपीष्ट । कृपीष्ट । ऋपि-
पीष्ट । ऋपीष्ट । वारिपीष्ट । वरिपीष्ट । वृपीष्ट । माहिपीष्ट । महिपीष्ट ।
चोरपिपीष्ट । चारिपीष्ट । छादपिपीष्ट । छादिपीष्ट । उक्षयिपीष्ट ।
उक्षिपीष्ट । योजिपीष्ट । योजयिपीष्ट । युक्षीष्ट । अर्चिपीष्ट । अर्चयि-
पीष्ट । वारिपीष्ट । वारयिपीष्ट । वरिपीष्ट । वृपीष्ट । इत्यादि । सर्व
प्रत्येप । लिटि—भाव—यभूव देवदत्तेन । कर्मणि-कर्मकर्तरि च-
अनुयभूगिरहे । इत्यादि । एधाचक्रे । पेचे । ननदे । दण्यसे ।
संयिभ्ये । जुहवाचक्रे । जुटुने । जहे । निदधे । आदे । जक्षे ।
शिश्ये । ऊचे । दिदिवे । प्रमुपुने । नेहे । अभिपुपुने । आनरे ।
चिस्ये । चिच्ये । तुतुदे । मन्त्रे । मुमुचे । रुष्ये । वुमुजे । गुपुजे ।

तेने । मेने । चक्रे । चिर्क्षणे । ववे । जग्रहे । चोरयाचक्रे ।
छादयाचक्रे । उद्धयाचक्रे । योजयाचक्रे । युयुजे । ध्वंशयाचक्रे ।
आनर्च । गारयाचक्रे । वञ्च । इत्यादि पूर्वस्त्रेय ॥ लुङि-भावं-कर्मणि
तवचन । “लुङि” इति “तं त्रिः” इति च वर्तमानं -

८४६ ॥ कौ । २ । १ । ६८ । आवर्षे भावकर्मणि लुङि
तवचनं परं ङाङिस्त्र्यो भवति । सारपादः । उकार ऐवर्थः ।

८४७ ॥ येरूप् । ४ । ४ । १०९ । जेहत्तरम्य गोत्रिर्मि-
तभूतस्य उप् भवति । अमात्रि देवदत्तेन । अन्वभावि कम्बलां देव-
दत्तेन । कर्मकर्त्तरि-

८४८ ॥ कर्मवत्तेऽध्यादीनां । २ । १ । ७६ । स-
त्वादिर्भजितस्य धाः कर्मकर्त्तारं विहिते उकारे कर्मवत् कार्यं भव-
ति । व्यतिदनाभिन्य त्रौ प्राप्ते-

८४९ ॥ कर्षणि २ । १ । ६६ । कर्त्तरीति वर्तते । कर्त्तृ-
त्वेन विगृहितेन कर्मणि लुङि ते परतो त्रिर्भो भवति । पक्षे सिः । यदा
सिन्नादा रीद । अन्वभावि कम्बलः स्वयमेव । अन्वभाविष्ठ । अन्वभ-
विष्ठ । इति प्रेरूप्य । अन्यत्र ग्राह्यतद्भावाद् द्वैरूप्य । अन्वभाविषि ।
अन्वभविषि । अन्वभविष्वहि । अन्वभविष्वहि । इत्यादि । “दुहध्व” इति
हन्तनिष्पन्नादन्वेषा त्रिरिक्तस्यो न भवति । ऐरि । अपाचि ।
अपश्चाता । अनदि । प्रानदिष्पाता । अप्त्रि । अप्त्रिष्पाता । अ-
प्यापि । अप्यापिष्ठ । अप्यास्त । अप्यापिष्ठाता । अहोत्रि । अहा-
माता । अत्रापि । अत्रापिष्ठ । अत्रित । अत्रापिष्ठाता । अधिस्तता ।
अधस्तमाता । अद्यापि । अद्याचि । अद्यज्ञाना । अद्योत्रि । अद्योत्रि-
ष्ठाता । अनात्रि । अनात्रिष्ठ । अनात्रिष्ठ । अद्योष्ठ । अस्यापिष्ठाता ।
अद्यपिष्ठाता । अद्योपाता । अनादि । अनस्तत्ता । अस्तारि । अद्या-

विष्ट । असोष्ट । असाविषाता । असोषाता । आशि । आशिषाता ।
आक्षाता । निरचायि । निरचायिष्ट । निरचिष्ट । निरचाविषाता ।
निरचिषाता । अतोदि । अनुद्ध । अनुत्साता । अमारि । अमोचि ।
अमुक्षाता । अिरिति वर्तमाने-

८५० ॥ न रुधः । २ । १ । ६ । रुधेधोः कर्मकर्तरि जि-
ने भवति । ङाविति नित्य प्राप्तः । कर्मणि तु भवत्यव । अरोवि ।
कर्मकर्तरि-अरुद्ध । अरुत्साता । अमोजि । अमुक्षाता । अयोजि ।
अयुक्षाता । अतानि । अतानिषाता । अमानि । अमानिषाता ।
अकारि । अकारिष्ट । अकृत । अकारिषाता । अकृषाता । अकारि-
पत । अकृषत । अक्रायि । अक्रायिष्ट । अक्रीष्ट । अक्रायिषाता ।
अक्रीषाता । अवारि । अवारिष्ट । अवरिष्ट । अवरीष्ट । अरुत । अवा-
रिषाता । आरारीषाता । अवरिषाता । अवरीषाता । अरुषाता । अमा-
हि । अमाहिषाता । अमहीषाता । “यदुहः” इति “ नमः ” इति
चाधिकृत्य-

८५१ ॥ दधिणिधिग्रंथिग्रंथिचक्षुनोश्च विध । २ ।
। १ । ७३ दे धीना प्यताना धि ग्रंथि ग्रंथि वच श्नु इत्येतेषां नमेध
कर्मकर्तरि निर्यक् च न भवतः । इति कर्मकर्तरि जिप्रतिषेधः ।
अचूचुरत स्वयमेव । कर्मणि अचोरि । अचोरिषाता । अचोरयिषाता ।
अचिच्छदत स्वयमेव । कर्मणि-अच्छादि । अच्छादिषाता । अच्छा-
दयिषाता । अलट्यत स्वयमेव । कर्मणि-अलट्ठि । अलट्ठिषाता ।
अयूयुजत स्वयमेव । कर्मणि-अयोजि । अयोजिषाता । अयोजयिषाता ।
अयुक्षाता । आर्चिचत स्वयमेव । कर्मणि-आर्चि । आर्चिषाता । आ-
र्चयिषाता । अरीवरत स्वयमेव । कर्मणि अवारि । अवारिष्ट ।
अरुत । अवारिषाता । अवारयिषाता । अरुषातामित्यादि सधमधि-

गतस्य । दृष्टि तासौ जीष्टि च विकल्पः । अन्यत्रेद् । भाविता ।
 अनुभाविताहे । अनुभाविताहे । एविता । पक्ता । पक्ताहे । नदिता ।
 अभिनदिताहे । ध्वसिना । ध्वसिताहे । सव्यापिता । संव्याता ।
 सव्यापिताहे । सव्याताहे । हाविता । होता । हाविताहे । होताहे ।
 हाविता । हाता । हाविताहे । हाताहे । परिधाविता । परिधाता ।
 परिधाविताहे । परिधाताहे । अच्चा । अच्चाहे । क्षायिता । क्षयिता ।
 अतिक्षायिताहे । अतिक्षयिताहे । वक्ता । वक्ताहे । देविता । देवि-
 ताहे । साविना । सविता । सोता । साविताहे । सविताहे । सोताहे ।
 परिणदा । परिणदाहे । साविता । सोता । साविताहे । सोताहे ।
 अघिता । अघ्य । अघिताहे । अघ्यहे । चयिता, चेता । चायि-
 ताहे । चैताहे । तोचा । तोचाहे । मारिता । मर्ता । परिमारिताहे ।
 परिमारिताहे । मोक्ता । मोक्ताहे । रोद्धा । रोद्धाहे । भोक्ता । भोक्ताहे ।
 योक्ता । योक्ताहे । तनिता । तनिताहे । मनिता । मनिताहे ।
 कारिता । कर्ता । करिताहे । कर्ताहे । क्रापिता । क्रीता । क्रायिताहे ।
 क्रीताहे । वारिता । वरिता । वरीता । वारिताहे । वरिताहे ।
 वरीताहे । प्राहिता । प्रहिता । प्राहिताहे । प्रहिताहे । चोरिता ।
 चोरयिता । चोरिताहे । चोरयिताहे । छादिता । छादयिता ।
 छादिताहे । छादयिताहे । उभिता, उभयपिता । उभिताहे । उभयपि-
 ताहे । योजिता । योजयिता । योक्ता । योजिताहे । योजयिताहे ।
 योक्ताहे । अर्चिता । अर्चयिता । वारयिता । वरिता । वरीता । इत्यादि
 सर्वमभिलक्ष्य । लृष्टि जीष्टि तदभावेन च द्विधा नीतिः । भाविष्यते
 देवदत्तेन । कर्मणि-कर्मकर्तारि च-अनुभाविष्यते । अनुभाविष्यते ।
 एविष्यते । पश्यते । नदिष्यते । ध्वसिष्यते । व्यापिष्यते । व्यास्यते ।
 हाविष्यते । होताहे । हाविष्यते । हास्यते । विधापिष्यते । विधा-

स्यते । अत्स्यते । आतिशायिष्यते । अतिशयिष्यते । वक्ष्यते । देवि-
ष्यते । साविष्यते । सविष्यते । सोष्यते । नत्स्यते । अभिषायिष्यते ।
अभिषोस्यते । अशिष्यते । अक्ष्यते । निश्चायिष्यते । निक्षिष्यते ।
तोत्स्यते । मारिष्यते । मरिष्यते । मोक्ष्यते । रोत्स्यते । भोक्ष्यते ।
योक्ष्यते । तनिष्यते । मनिष्यते । कारिष्यत । करिष्यते । कायि-
ष्यते । क्रांष्यते । वारिष्यते । वरिष्यते । ग्राहिष्यते । ग्राहिष्यते ।
छादिष्यते । छादयिष्यते । लक्षयिष्यते । लक्षिष्यते । योजयिष्यते ।
योजिष्यते । योक्ष्यते । अर्चिष्यते । अर्चयिष्यते । वारिष्यते ।
वारयिष्यते । वरीष्यते । वरिष्यते । इत्यादि सर्वमुन्नेय ॥ अथ लृङि
वीटिङ्ग्या द्विधा नीति । अभाविष्यत, अभविष्यत देवदत्तेन ।
कर्मणि-कर्मकर्तृदि च अन्वभाविष्यत । अन्वभविष्यत । ऐधिष्यत ।
अपक्ष्यत । अनदिष्यत । अप्वसिष्यत । अन्यायिष्यत । अन्यास्यत ।
अहाविष्यत । अहोष्यत । इत्यादि सविस्तरमूहितव्य । एव परमप्र-
कृतेर्नव लकारा उदाहृता ॥

अथ आतेषु सन्नता

भवितुमिच्छतीति विगृह्य " किदगुप्तिज. सन् भियग्पादिनि-
दाक्षमे" इति वर्तमाने-

८५२ ॥ तुमीच्छायां धोर्वोप् । २ । १ । ५ । "इच्छार्थे
लिङ्लोट्" इत्यधिकृत्य-"तुमेककर्तृके" इति इच्छार्थे यो विहित तुम्
तस्मिन्निच्छाया तुमि परतो धो परस्त्वसञ्ज्ञा भूत्वा सन् वा भवति यदा
सन् तदा तुम एप् ॥ "निमित्ताभावे नैमित्तकस्याप्यभाव" इति इटो
निवृत्ति । भू सन् इति स्थिते नकार- "सन्त्यजे" इति विशेषणार्थः ।
वलादेरिति प्राप्त । "न वृद्धय" कित्यूर्णञ्शुक् । इति च प्रस्तुत्य-

८५३ ॥ सनि ग्राहिगुहश्च । ५ । १ । १२६ । मद्यगुहा-

भ्यामुगंतेभ्यश्च धुम्यः सनि किति इट् न भवति । इति निषिद्धः ।
“किद्वद्” इति “सनि” इति च वर्तमाने—

८५४ ॥ सीकः । १ । १ । ९८ । इगंतस्य धोः सका-
रादौ सनि परतः किद्वद् कार्यं भवति । इति किद्वद्भावात् “गा-
गयोः” इत्येप् न भवति ।

८५५ ॥ सन्यङोः । ४ । ३ । १३ । सन्नतस्य यङंत-
स्य च धोः आदेरचां द्वे रूपे भवतः । इति द्वित्व । ह्रलोऽनादेरित्यादि
चकार्य । भू भू प इति स्थिते—

८५६ ॥ तदंता धवः । २ । १ । ४४ । ते सन्नादयोऽन्ते
येषां ते तदंताः घुसङ्गा भवति । इति धुत्वे पूर्वबल्लडादिः । शपि
“एष्यतः” इति पररूपं । बुभूषामि । बुभूषावः । बुभूषामः । इत्यादि ।
कर्मव्यतिहारे—व्यतिबुभूषे । व्यतियुभूषामहे । व्यतिबुभूषामहे ।
इत्यादि । छङि—अबुभूष । व्यत्यबुभूषि । लिङि—बुभूषेय । व्यति-
बुभूषेय । लोटि—बुभूषाणि । व्यतिबुभूषे । यकि—अतः” इत्यखं ।
बुभूष्यते देवदत्तेन । अनुबुभूष्यते कम्बलो देवदत्तेन । नेति जिरिति
जीडिति च वर्तमाने—

८५७ ॥ भूपार्थसन्निर्दिष्टादीनां यक् च । २ । १ । ७४
भूपार्थानां सन्नतानां किरादीनां च कर्मकर्तरि यक् जि जीट् च न
भवति । इति निषेधात् यक् न भवत्येव । कर्मवदित्यतिदेशात् दवि-
षिष । अनुबुभूषते कम्बलः स्वयमेव । छङि—अबुभूष्यत । अन्वबु-
भूष्यत । अन्वबुभूषत । लिङि—बुभूष्येत । अनुबुभूष्येत । अनु-
बुभूषेत । लोटि—बुभूष्यता । अनुबुभूष्यता । अनुबुभूष्यतामित्यादि ।
छांद् चाशिपि—बुभूष स्व । बुभूषताद् वा । बुभूषत भवान्, बुभूष-

ताद् वा । लिङि च-अतः ख । वुभूष्यास । व्यतिवुभूषिपीय । लिटि-
वुभूषाचकार । वुभूषाचकर । व्यतिवुभूषाचक्रे । लृङि-अवुभू-
षिष । व्यत्यवुभूषिषि । लृटि-वुभूषितास्मि । व्यतिवुभूषिताहे ।
लृटि-वुभूषिष्यामि । व्यतिवुभूषिष्ये । लृङि-अवुभूषिष्य । व्यत्य-
वुभूषिष्ये । इत्यादि । वुभूषिपीष्ट देवदत्तेन । अनुवुभूषिपीय । वुभू-
षाचक्रे । अवुभूषि । अन्ववुभूषि । अन्ववुभूषीष्ट कट स्वयमेव । औ-
वुभूषिता । अनुवुभूषिताहे । वुभूषिष्यते देवदत्तेन । अनुवुभूषिष्ये ।
लृङि-अवुभूषिष्यत । अन्ववुभूषिष्ये । इत्यादि । “अचः” इति द्वित्व ।

८५८ ॥ प्राग्वत् सनः । १ । २ । ६८ । सनः प्राच
प्रकृते परस्य लकारस्य यथा दो भवति तदा सन्नतादपि । इति द ।
रधिधिष । इत्यादि ।

८५९ ॥ सन्यतः । ६ । २ । ९०० । सनि परे यश्चः
तस्याकारस्य इकारादेशो भवति । पिपक्षामीत्यादि । निनदिपामि ।
इत्यादि । दिग्गसिषे । विव्यासामि । विव्यासे । इत्यादि ।

८६० ॥ इत्यधा सनि । ४ । ४ । १३ । हतेरिणि-
गिङादेशस्य गमेरजतस्य च धोर्दीर्भवति शलादौ सनि परत ।
जुहुपामि । जिह्रासे ।

८६१ ॥ स्सनिमीपाभूरभळभञ्जकूपत्पदोऽच इस् । ५
। ३ । १७४ । मी मा भूइत्येवमादीनामचः स्याने इसादेशो भवति
सकारादौ सनि परत चस्य चोप् । “स्यगे सः” इति तकारः ।
धित्सामि । धित्से । “षष्ठ्यल्लुब्धञ्सनि” इत्यर्धेष्टभाषस्य
“स्यगे स” इति तत्त्व । द्वित्वादि । जिघत्सामि । न्यतिजिघत्से ।
शिशपिषे । विवक्षामि । विवक्षे ।

८६१ ॥ सनीवंतर्द्धभ्रस्जदम्बुस्वृभ्रियूर्णुभरझपिसन्
तन्पतेः । ५ । १ । १०४ । इवतेभ्यो धुभ्यः ऋधादिभ्यश्च सनि
परतः इद् वा भवति । इद्पक्षे-धुम्, इत्येप् । दिदेवियामि ।
इदभावे “किद्वत्सनि सीकः” इति वर्तमाने-

८६३ ॥ हळि । १ । १ । ९९ । सकारादौ सनि परतो
यो हल् तस्मिन् परे य इक् तस्य किद्वद् कार्यं भवति । इत्येप्
निषिद्धः । “शुः शूट् ङे च” इति वक्ष्य ऊठं यण् तन्नो द्वित्वादि ।
दुधूयामि । पूर्वषदिदभावः कित्त्व च ।

८६४ ॥ पाणि चाणिस्तोरेवाऽस्वित्स्वत्सहः ।
५ । ४५ । पाणि पत्वभूते सनि परतः चादिष्णतात् परेषा ण्य-
ताना स्विदिस्वदिसहवर्जिताना स्तोतरेव सकारस्य पत्व भवति ।
इति नियमादपत्व । प्रसुसूये । निनत्सामि । निनत्से ।

८६५ ॥ सुजः सन्स्ये । ५ । ४ । ९७ । मुनोते सनि
स्ये च परे पत्व न भवति । सुसूयामि । सुसूये ।

८६६ ॥ स्मिद् पूद् ऋ अजू अश् इत्येतेभ्यः इद् भवति सनि परे । अशि-
क्षिपे । निधिक्षिपामि । निधिक्षिपामि । निधिक्षिपे । निधिक्षिपे ।
“हळि” इति “किद्वद्भावादेप् न भवति । तुतुत्सामि । तुतुत्से । “ह-
न्यर्चा सनि” इति दीः । “श्रुतामिक्षोः” इति वर्तमाने-

८६७ ॥ पुवादुत् । ५ । १ । ८५ । पवगाद् वकाराच्च
धोरवपवात् परस्य ऋकारस्य उकारादेशो भवति । रतत्त्व । “दोर्वो-
णिङ्” इति दीः । मुमुषे । मुमुषामि । मुमुषे । कर्मेकर्तरि-

८६८ ॥ वौन्मुचो घेः । ५ । १ । १७८ । धिसंज्ञकस्य
मुचेरचः ओकारादेशो भवति वा सनि सकारादौ परतश्चस्योप् ।
भूषेत्यादिना न यक् । मोक्षत । मुमुक्षते वासः स्वयमेव । रुहत्सामि ।
रुहत्से । वुमुक्षे । युयुक्षामि । युयुक्षे । सनीर्वंत्यादिना वेद् ।
तितनिषामि । इडभावे—

८६९ ॥ तनो वा । ४ । ४ । १४ । तनोतेर्ज्जल्यदौ
सानि परतो वा दीर्भवति । तितांसामि । तितंसामि । तितनिषे ।
तितासे । तितंसे । मिमनिषे । हन्यचा सनीति दीः ।

८७० ॥ ऋतामिद्धोः । ५ । १ । ८३ । ऋकारात्स्य
गोर्धोरिकारादेशो भवति । रतत्वं । दीत्व । चिकीर्षामि । चिकीर्षे ।
चिक्रीषामि । चिक्रीषे । वृतो वा लिमसाविति वर्तमाने—

८७१ ॥ सनीद् । ५ । १ । ९७ । वृतः सनि परतो
धोर्वेद् भवति । इडभावे—पुवादुद्’ इत्युत्पादि । विवारिषे । विवरीषे ।
वुवूर्षे । सनि प्रहगुहक्षेति वेद् ।

८७२ ॥ रुद्विद्मुप्ग्रहस्वप्प्रच्छां सनि च । १ ।
१ । ९७ । रुद् विद् मुप्ग्रह स्वप् प्रच्छ इत्येतेषां सनि नत्वात्ये च
पूरे किद्वद् भवति । किद्वद्भावाद्व—वशिष्यधि—इत्यादिना यण
इक् । उत्वकत्वे भष्मावादि । जिघृक्षामि । जिघृक्षे । शुचोऽयिषामि ।
चिल्लादयिषामि । लिल्लक्षयिषामि । लिल्लक्षयिषे । सुयोजयिषामि ।
युयुक्षामि । अर्चिचयिषामि । अर्चिचयिषे । विवारयिषामि । विवरी-
षामि । वुवूर्षामीत्यादि । सर्वं पूर्ववत् । कर्तरि नवटकात्पे भावे कर्मणि
कर्मकर्तरि च यथासंभवमभ्युह्य । इति सञ्चताः ।

सृशमभीरणं वा भवतीति विगृहे—

८७३ ॥ घोर्यह् भृगेऽभीक्ष्ण्येऽशुभ्रुचः । २ । १ । १२ ।

शुभ्रिचिचिर्जितादोः भृगेऽभीक्ष्ण्ये चार्थे वर्तमानात् यद्वत्तये भवति ।
चकारो चिन्कार्थः । सन्यसेरिति द्वित्वं । मूग्मूय इति स्थिते—
हृगेऽनादेरित्यादि चकार्यं ।

८७४ ॥ यहुपोरेष्यकिदाहाकः । ५ । २ । २०३ ।

यदि यहुपि च चस्याकित आकारांतहाक्वर्जितस्य एप् भवति
दीत्वं च । इति इक् एवम्यत्र दीः । वोभूय इत्यतः पूर्वबहुडादयः । “किंदि-
तो दः” इति दः । एत्वं । वोभूये । वोभूयावहे । इत्यादि । कौ-यस्ति-

८७५ ॥ अतः । ४ । ४ । ५६ । गोरकारात्तस्य अतः

खं भवत्यगं परतः । वोभूय्यते देवदत्तेन । कर्मणि कर्मकर्तृदि च—
अनुवोभूय्ये, अनुवोभूय्ये स्वयमेव । लङि-अवोभूये । कौ—अवो-
भूय्यत । अन्ववोभूय्ये । लिङि—वोभूयेय । कौ—वोभूय्येत ।
अनुवोभूय्येय । लोटि—वोभूये । कौ—वोभूय्यतां, अनुवोभूय्ये ।
लिङाशिपि—वोभूययीय । कौ—वोभूययीष्ट देवदत्तेन । अनु-
वोभूययीय । लोटि—वोभूयांचक्रे । वोभूयांवभूव । वोभूयामास ।
कौ—वोभूयावभूवं । अनुवोभूयांवभूवं । वोभूयामास । “कृष्य-
स्तिन्, इत्यस्तिप्रहणसामर्थ्यात् “अस्तेर्वचभू” इति अस्तेर्भूमावो न
भवति । लङि-अवोभूयिषि । कौ—अवोभूय देवेन । अन्ववोभूय ।
अन्ववोभूयिष्ट वा । अन्ववोभूयिषातां । लोटि—वोभूयिताहे । कौ—
वोभूयिता देवेन । अनुवोभूयिताहे । लृटि—वोभूयिष्ये । कौ—
वोभूयिष्यते देवेन । अनुवोभूयिष्ये । लङि—अवोभूयिष्ये ।
कौ—अवोभूयिष्यत देवेन । अन्ववोभूयिष्ये ।

८७६ ॥ सूचिसूत्रिपूज्यथ्यवत्यूर्णोः । २ । १ । ३३ ।

सूचि सूत्रि मूत्रिम्य एव हलाद्यनेकाच्योऽद्यन्वयैर्गुण्य एव चाजा-
दिभ्यो वृशाभीक्ष्ण्ये यङ् भवति नान्येभ्यः । इति नियमादेव 'एध
वृद्धौ, इत्यस्य यङ् नास्ति । तथा-पापच्ये । छौ यकि-अतः खे च-

८७७ ॥ हको यः । ४ । ४ । ५४ । हलताद् गोः
परस्य यकारस्य ख भवति अगे परतः । पापच्यते देवेन । कर्तरि
भावे कर्माणि च कर्मकर्तरि च समान । अपापच्यत । पापच्येत ।
पापच्यता । पापचाचके । पापचिषीष्ट । अपापचिष्ट । पापचिता ।
पापचिष्यते । अपापचिष्यत । इत्यादि । अपापचि देवेन । नान-
यते । यङुपोरिति वर्तमाने-

८७८ ॥ नीग् वंचुसंसुध्वंसुभ्रंसुकस्पत्पवृस्कदां ।
५ । २ । १०४ । वंचुप्रभृतीना यङुवताना चस्य नीगागमो
भवति । दनीष्वस्यते । "लिटीग्यणः साचोऽर्घ्याग्य" बभौ पाकि" इति
च वर्तमाने-

८७९ ॥ स्वस्स्यमूच्यः । ४ । ३ । २९ । स्वस् त्यम्
व्या इत्येतेषा यङि साचोऽर्घ्यपरस्य यण इग् भवति । वेचीयते ।
"दीश्च्यकुद्ग" इति दीः । जोहूयते ।

८८० ॥ गत्यर्थात् कुटिळे । २ । १ । ॥ । गत्यर्थात्
कुटिळे वर्तमानान्त यङ् भवति । जाहायते । भूमेत्यादिनेत्व । अभिदि-
धीयते । तन्नियमाददेर्यङ् नास्ति । यि कृदित्ययङ्, शाश्व्यते । वाव-
च्यते । देदीन्यते । छौ देदीन्यते देवेन । लिङ्गत् कृन्यामिति दीत्वस्य
पूर्वभासिद्धत्वादेप् प्राप्तः । "परेऽच प्राच" इत्यत्वस्य स्थानिवद्-
भावान्नास्ति । देदिवाचके । सोपूयते । नानद्यते । सोपूयते । अशा-
यते । चेचीयते । तोतुयते । अतोतुयत । तोतुयेव । तातु-

यतां । तोतुदिपीष्ट । तोतुदाचक्रे । अतोतुदिष्ट । अतोतुदि । तांतुदिता ।
तोतुदिष्यते । अतोतुदिष्यत । “रीङ् ऋतः,” इति रीङादेशः । मेष्मी-
यते । मोमुष्यते । रोमुष्यते । बोमुष्यते । योयुष्यते ॥

८८१ ॥ ङस्यातो नुक् । ५ । १ । २०५ । ङसङ्गां-
तस्य गोर्यङुपोर्यश्चस्तस्याकारांतस्य जुगागमो भवति । तस्यानुस्वा-
रादिः । संतन्यते । ममन्यते । चक्रायत । चक्रायते । वेष्मयते ।
वशिलादिना यण इक् । यङुपोरिति वर्तमाने—

८८२ ॥ रीगृत्वतां । ५ । २ । २०९ । ऋकारवतो
गोर्यङि चस्य रीगागमो भवति । जरीगृक्षते । इत्यादि । सर्वं पूर्वव-
न्मप ॥ इति यङ्ताः । किं च—

८८३ ॥ यङ् उप् । १ । ४ । १४४ । यङो बहुलमुप्
भवति । लखे स्याश्रयन्यायेन द्वित्वादि । ततो लडादिः । चर्करीत
चैवदादिषु मवन्मु पाठान् यदुबन्तस्यादादित्वं । तेन शप उप् मविधिश्च ।

तिपा शपानुवधेन निर्दिष्टं यद् गणेन च ।

यच्चैकान्महण किञ्चित् पंचैतानि न यङ्कुपि ॥१॥

इति यङो ङित्वादू स्थानिवद्भावेन दो न भवति । थस्य गे पिषाचि-
हस्त्युप्पोरी” इति वर्तमाने—“ भुव ईद् ” इत्यनुबर्त्य—

८८४ ॥ यद्वत्तुस्तोर्बहुलं । ५ । २ । १७२ । यदु-
बन्तात्तु रुस्तु इत्येतम्यश्च परस्य ह्लादेः पितो गस्य बहुलं ईदागमो
भवति । पित्वेव न ङित्मु । शस्य थादित्यत् । बोभवीमि । वा
भोमि । बोभूयः । बोभूमः । बोभवीपि । बोभोपि । बोभूयः । बोभू-
य । बोभवीति । बोभोति । बोभूतः । बोभवति । धवित्सोरिति ॥
शुप् । अबोभव । अबोभूव । अबोभूम । अबोभवीः ।

अबोभूत । अबोभूत । अबोभवीत् । अबोभोत् । अबोभूता । अबो-
भवु । बोभूया । बोभूयाव । बोभूयाम । इत्यादि । सेहैरादेशो ऋदि-
सेवाद् नास्ति । बोभवानि । बोभवाव । बोभवाम । बोभूहि । बोभू-
तात् वा । बोभूत । बोभूत । बोभवीत् । बोभोत्, बोभूतात् वा ।
बोभूता । बोभवतु । बाभूयते देवन । इत्यादि । बोभूयात् । बाभू-
यास्ता । बोभूयांचकार । अबोभवीत् । अबोभवीष्ट । अबोभवीष्टु ।
प्रकृतिप्रहणे यदुवतस्यार्पि प्रहणामिति कचिदेव न सर्वत्र । तेन-मु-
भू इत्यादिना सेरुव् नास्ति । तथा च कचित्-

लुङ्लिट्प्रतिपदोक्तानि सानुवधकृतानि च ।

यदुवतस्य नेष्टानि सख्यागणकृतानि च ॥ २ ॥

इत्याहु । परे पुनरत्राप्युपमिच्छति । अबोभोत् । अबोभूता ।
अबाभवुरित्यादि । बोभविता । बोभवितारौ । बोभवितार । बाभवि-
ष्यति । अबोभविष्यत् । जीटादि च-बोभाविषीष्ट । बोभविषीष्ट ।
बोभवाचक्र । अबोभाषि । इत्यादि । पापचामि । पापचिम् । पापच्व ।
पापच्व । पापचीपि । पापक्षि । पापकथ । पापकथ । पापचीति ।
पापक्ति । पापक्त । पापचति । नानदीति । नानन्ति । दनीध्वसीति,
दनीध्वस्ति वा । घातति । वाव्याति । जोहवीति । जोहोति । जोहूत ।
जाहति । जाहाति । जाहीत । दाधेति । दाधाति । धात् ।

८८५ ॥ यस्य ने पित्यचि । ५ । २ । ९५ । धसञ्

कस्य गोर्धेरुक् एण भवति पित्तजादौ ग परत । देदिवीति अनिङ्
पक्षे घ्युक् ,, इत्येपि “व्यो ख वत्कौ” इति वखे ॥ सति देदेति ।
“कस्य सल्लक्ष्यो कृञ्जति” इत्येदनुवर्त्य-कृ श्रुत्वे चेति शल्लि कौ
च केचिदुठमिञ्जति । तेनोठि यण्योपि च कृते-दद्याति । देद्युत् ।
देदिवति । देदिवाचकार । सोपवीति । सोपाति । नानदीति ।

नानदि । सोपवीति । सोपोति । अशाशोति । अशाष्टि । चेचयीति ।
चेचेति । तोतुदीति । तोतोचि । रीगृत्वतामिति वर्तमाने-

८८६ ॥ रुग्ऱिग् चोपि । ५ । ३ । २१० । ऋत्वतो
गोयंकुपि चस्य रुग्ऱिग् चागमो भवति । मर्मरीवि । मरिमरीति ।
मरीमरीति । मर्मति । मरीमति । मरिमति । चर्करीति । चरिकरीति ।
चरीकरीति । चर्कति । चरिकति । चरीकर्ति । जर्गृहीति । जर्ग-
र्हि । इत्यादि नेयः । वृत्तुर्भा वृत्तौ । वर्वृतीति । वर्वति । इत्यादि ।
गृधु अभिकाक्षायां । जर्गृणीति । जर्गर्हि । इत्यादि । छद्दि-अज-
गृद्ध । ईडभावे-प्युडः, एप् । सिपः छ । भङ्भावः । ततो धकारस्य
जश्च । “सिपि रिवा” इत्यभिकृत्य-दः, इति विकल्पेन रिः । रो री-
ति पूर्वस्य रख । दिखेडणः ” इति दीः । अजर्ग्याः । अजगृद्ध ।
अजगृद्ध । अजगृधीत् ॥ अजगृचि । अजगृद्धा । अजगृधुः । इत्या-
दि सप्रपचप्रयोगतद् प्रयोग्यं ॥ इति यक्चताः ॥

भवति कश्चित् त भवतं भावितस्य भवन वा प्रयोजयतीति वि-
गृह्-णिजिति षेति च प्रस्तुत्य-

८८७ ॥ हेतुमति । ३ । १ । ३९ । हेतुमति ध्वार्थे धोर्वा
णिच् भवति । णकार षेयर्थः । चकारो णाविति सामान्यप्रहणा-
मिषातार्थः । रेवागदंशौ । पुषञ्च । च । ततः पूर्वगृह्णादयः ।
भावयामि । भावयामः । भाव यामः । इत्यादि ।

८८८ ॥ णिचः । १ । १ । ८६ । णिचतादोः फट्ठे
कर्तारि यस्य दो भवति । भावये । भावयामहे । भावयामहे ।
इत्यादि । औ-यकि णेः एं । भाव्यते । अभाव्यत । भाव्यत ।
भाव्यता । कर्मकर्तारि-दधिनिधिरथिचक्षुषोश्च जिधेति णिजतदा

त्रियकौ न भवतः । ततः शवादयः । भावयते स्वयमेव । इत्यादि । अभावयत । भावयेत । भावयता । औ—अभावयत देवेन । अन्वभावयत । अभावयत् । भावयेत् । भावयीत । औ—भावयेत । देवेन । कर्मकर्तरि यक् नास्ति शब्देव । भावये स्वयमेव । भावयतु । भावयताम् वा । भावयतां । औ—भावयतां । कर्मकर्तरि—भावयतां । भाव्यात् । भावयिषीष्ट । औ—भावयिषीष्ट । भावयिषीष्ट देवेन । भावयाचकार । भावयावभूव^१ । भावयामास । भावयाचक्रे । भावयावभूवे । भावयामाहे । एति हः,, इति हकार । णिश्चिद्भुत्तोः कर्तरि क्जिति कच् । भावि अ अम् इति स्थिते—लिट्कुच्काचि धोरिति द्वित्व ततो यणादेशस्तदपवाद पुनरियादेशः णे ख् च प्राप्त । परत्वात् णेरिति णेः ख । “णौ कप्युङ्ग प्रोऽशात्वक्कृदित्” इत्युङ्गः प्रादेश । “स्थानीवानल्विधौ” परेऽच. प्राच.,, इति च प्रस्तुत्य—

८८९ ॥ द्वित्वेऽचि । १ । १ । १८ । द्वित्वनिमित्तेऽचि

भजादेशो द्वित्वे कर्तव्ये स्थानिवद् भवति । इति स्थानिरूप । एतच्च—

८९० ॥ ओ. पुण्यञ्ये । ५ । १ । २१० । सनि परे

द्विर्भावे चस्य उवर्णस्व पवर्णे यणि जकारे अकारे परे इकारादेशो भवति । इति इकारः । इति चस्योवर्णस्यत्वशासनाग्राह्यते । तेन भू इ अ अम् इति स्थिते पश्चाद्वित्व चकार्ये । पूर्ववत् णिखैवावादेशप्रादेशा । “धौ कप्यनक्ले सन्वद्” इति सन्वद्भाव । “ओः पुण्यञ्ये” इति चस्येत्व । घेर्दीर्घनजादेरिति दीत्व । अवीभव । अवीभवे । इत्याशुज्ञेय ॥ एधयामि । लुटि—ऐदिध । पाचयामि । अपीपच । औ—अभावि देवेन । अभाविष्ट । अभावयिषि । वीटि णिख । अवीभव । लुटि—भावयितास्मि । भावयिताहे । औ—भाविता देवेन । भाविताह । भावयिताहे । भावयिष्यते । औ—भावयिष्यते । भावयिष्यते ।

अमात्रयिष्यन् । अमात्रयिष्यत । अमात्रयिष्यत । अमात्रयिष्यत ।
 त्याशुनेष । एष्यामि । ऐदिष । पाचयामि । अर्षापच । नन्दयामि ।
 अननद । प्रध्वसयामि । प्रादध्वंस । द्वीन्क्षर्मानादिना णाविति
 वर्तमाने-

८९१ ॥ राच्छासाहाव्यावेर्षां पुर् ॥ ५ । ३ । ४३ ।
 शा प्रमृतीना णौ परतो पुगागमो भवति । सव्याधयामि । समवि-
 ष्य । हावयामि, अजुहव ।

८९२ ॥ द्वीच्छीरीकनृत्यतिष्माट्यातां पुगणावेष् ।
 ५ । ३ । ४३ । द्वी प्रमृतीना णौ परतः पुगागमो भवति । हावयामि
 अर्षाहव । यदावयामि । अर्ददोष । आदयामि । आदीद । अति-
 सावयामि । अन्यर्षावय । पाचयामि । अर्षावच । देवयामि । अदी-
 दिव । सावयामि । असूय । सचाहयामि । समर्षानह । सावयामि
 असूय । आहयामि । आर्षाव ।

८९३ ॥ चिस्फुरोर्षा । ४ । ३ । ५५ । चि स्फुर इत्येतयो-
 र्धो गारात्वा वा भवति । ततः पुर् । निधापयामि । निधावयामि ।
 निरर्षावय । तदयामि । अनुजुह । मारयामि । अर्षामर । मोच-
 यामि । अनुमुच । रोधयामि । अरुहय । मोत्रयामि । अयुमुत्र ।
 प्रपोत्रयामि । प्रायुज । विमानयामि । व्यस्ततर्ष । मानयामि ।
 अर्षानन । कारयामि । अर्षाकर । जायति वर्तमाने ।

८९४ ॥ श्रीरुनेः । ४ । ३ । ९३ । र्का इह जि इत्येते-
 र्धमेसां प्राशत्वे भवति । ततः पुर् । कावयामि । अर्षावय ।
 कारयामि । अर्षाव । अनुप्राहयामि । अन्यर्षावह । कारयामि ।
 अर्षाव । अर्षावने । अर्षाव । अर्षाव । अर्षाव । अर्षाव ।

यामि । अयूयुज । अर्चयामि । आर्चिष । वारयामि । अवीवरामि-
त्यादि योज्य ॥ घटादीना तु विशेष । गोहेरुद्ध , इति “दोषो
णाविति चाधिकृत्य ।

८९५ ॥ घटादिकगेवनुजनीजृप्ष्णस्क्लसञ्ज्यपोऽपर्य-
पस्वत्कम्चम्यमः प्रोऽम्भ्योस्तु दीर्वा । ४ । ४ । ९० ।
परि अप पूर्वस्त्रादिवर्जिताना घटादीना कगे वनु जनी जृप् ष्णस्
क्लस् राजि इत्येतेषां कमेचमिभमिवर्जितानाममताना च गूनामुक्
प्रो भवति णो परतोऽम्भि परे तु णौ दीर्वा भवति । घटै चेष्टाया ।
घटयामि । अघटि । अघाटि । व्यथेप् चठमीत्या । व्यथयामि ।
अव्याधि । अव्याधि । कगे इति सौत्रा भातु । कगयति । अकगि ।
अकागि । वनुङ् याचने । वनयति । अवनि । अवानि । जनीङ्
प्रादुर्भावे । जनयति । अजनि । अजानि । जृप् पृ वयोहानौ । जर-
यति । अजरि । अजारि । ष्णस् नीरसने । ष्सयति । अष्णसि ।
अष्णासि । क्लस् हारणदीप्त्या । क्लसयति । अक्लसि । अक्लासि । र-
जौर्वागे ॥ हृद्ध , इति श्रान्नखमिति रजेरिति चाधिकृत्य—

८९६ ॥ णौ मृगरमणे । ४ । ४ । २७ । रजेरुद्धो नकारस्य
ख भवति णौ परतो मृगाणा क्रीडापामर्थे । रजयति मृगान् व्याध ।
अरजि । अराजि । गम्लृ गतौ । गमयति । अगमि । अगामि ।
शमु दमु उपक्षमने । दमयति । अदमि । अदामि । अपर्यपस्वदादे
रिति किं । स्त्रदौप् खनने । परिस्त्रादयति । अपस्त्रादयति । पर्य-
स्त्रादि । अपास्त्रादि । कमङ् कातौ । कमृतेर्णिङीपाभिति णिङ् ।
कामयते । चमु अदने । आचामयति । अमु रगे । आमयति ।

८९७ ॥ श्मोऽदर्शे । ४ । ४ । ८१ । श्मोऽदर्शेऽर्थे वर्त-
मानस्योक् शस्य प्रो भवति णौ परतः । अम्भि परे तु वा दीर्भवति ।

बुभूपयिपीय । बुभूपयाचकार । औ-बुभूपयाचके । बुभूपया
 बभूवे । “णिकम्त्रिदुस्रो कर्तरि कञिति कचि द्वित् । बुभूपि
 अ अभिति स्थिते-“चस्यैके” इति चस्य बुबु इति द्वित् । हलोऽ-
 नादेरिति उवादि । अबुबुभूपम् । “चस्यैके” इति चस्य द्वित्वाभावे
 अबुभूप । अबुबुभूपे ॥ औ-अबुभूपि । अबुभूपिपि । अबुभूपयिष्ट ।
 कर्मकर्तरि ङिट् नास्ति । बुभूपयितास्मि । बुभूपयिताहे । औ-
 बुभूपिताह । बुभूपयिताहे । बुभूपयिष्यामि । बुभूपयिष्ये । औ-
 बुभूपिष्ये । बुभूपयिष्ये । अबुभूपयिष्यं । अबुभूपयिष्य । औ-अबु-
 भूपिष्ये । अबुभूपयिष्ये ॥ इत्यादि ॥ बोभूयते कश्चित्तमन्य प्रयुक्ते
 तस्मिन् पठतात् णिचि ध्रुत्वे लडादय । बोभूययामि । बोभूयये ।
 अबोभूयय । अबोभूयये । बोभूययेय । बोभूययय । बोभूययानि ।
 बोभूयये ॥ इत्यादि सनतणित्तेन तुल्य ॥ बोभवीति कश्चि-
 त्तमन्य प्रयुक्ते इति यङ्यताण्णिचि-बोभवयामि । बोभवये ।
 इत्यादि । अबोभवय । अबोभवये । बोभवयेय । बोभवयेय । बोभ-
 वयानि । बोभवये । इत्यादि ॥ भावयति कश्चित्तमन्यः प्रयुक्ते इति
 णिजतात् णिचि-पूरस्य ण ख । भावयामि । भावये । इत्यादि ।
 अवीभवं । अवीभवै । एधयामि । ऐदिध । पाचयामि । अपीपच ।
 इत्यादि । सनतात् सनास्ति । “न सन ” इति निषधात् । बोभू-
 यितुमिच्छतीति यङ्यतात्सनि बलाद्वरिडितीटि अतः ऐ द्वित्वे च
 सति “प्राग्वत् सनः” इति दः । बुवोभूयिषे । द्वित्वाभावे-बोभू-
 यिषे । औ-बोभूयिष्यत । अनुबोभूयिष्य । अबोभूयिषे । औ-अ-
 बोभूयिष्यत । अन्वेबोभूयिष्ये । बोभूयिष्येय । औ-बोभूयिष्येय ।
 अनुबोभूयिष्येय । बोभूयिष्ये । औ-बोभूयिष्यता । अनुबोभूयिष्ये ॥
 इत्यादि पूर्वपदुच्चेयं ॥ बोभारितुमिच्छतीति यङ्यतात् सनि-बुवो-

मविषामि । बोभविषामि । कौ-बोमविष्यते । अनुबोमविष्ये ।
 इत्यादिनेयः भावयितुमिच्छतीति निजतात्सनि इटि “दित्वेऽचि” इति
 णेरेवयादेशयोः स्थानिद्भापः । “ओः पुण्ये” इति ज्ञापकात्
 णौ च एवावादेशयोः स्थानिद्भापः । भू इ इति स्थिते भू भू इति
 दित्वमन्यत् पूरेयत् । विभाषयिषामि । विभावयिषे । कर्मणि—
 विभावयिष्ये । एव-एदिधयिषामि । पिपाचयिषामि । इत्यादि ॥
 बुभूषयितुमिच्छतीति वाक्यमेव ॥ सनतनिजतात् सनि-दित्वादौ च—
 बुबोभूषयिषति । बुबोभूषयिषते । दित्वाभावे—बोभूषयिषति ।
 बोभूषयिषते । यषुष्णिजतात् सनि-दित्वे च—बुबोभारयिषति ।
 बुबोभारयिषत । द्विवाभावे—बोभावयिषति । बोभारयिषते ॥ नि-
 जतनिजतात् सन्नोदाहियते निजतसनतादागिषेपात् । एताम्य एवो-
 दाहणपक्षप्रकृतिभ्यो णिन् निधीयते । यस्तसनतात् णिचि—बुबो-
 भूयिषति । बुबाभूयिषते । लुङि-कचि द्विरे च—अनुनुबोभूयि-
 षत् । अनुनुबोभूयिषत । द्विवाभावे—बोभूयिषति । बोभूयिषते ।
 अंगोभूयिषत् । अंगोभूयिषत । यस्तसनताणिचि—बुबोभारयि-
 षति । लुङि-कचि—अनुनुबोभारयिषत् । अनुनुबोभारयिषत । द्विवा-
 भावे—बोभारयिषति । अंगोभारयिषत् । अंगोभारयिषत । निजतसनतात् णिचि—
 विभारयिषति । लुङि-कचि—अंगविभारयिषत् । द्विवाभावे—
 अविभारयिषत । यस्तनिजतसनतागिचि-दित्वे च—बुबोभूयि-
 षति । अनुनुबोभूयिषत । द्विवाभावे—बोभूयिषति । अङो-
 भूयिषत ॥ यस्तनिजतसनतागिचि—बुबोभारयिषति ।
 लुङि-कचि—अनुनुबोभारयिषत् । द्विवाभावे—बोभारयिषति ।
 अङोभारयिषत । इत यस्तयो निर्देशिताः । इतिदिनरे विभाव्य
 यथ संभवमन्यत् । एव-एवेननिर्गतिप्रकृतिभ्यो णिदिता । तदह-

प्रकृतेस्तन्यबुक्णिच् णिच् सन्नादेर्यङादितः ।

सन्यङ्ण्यादेस्तन्यङ्सन्नादेर्णिज्यङ्णिच्सन्नादेक्षतस्रोऽपि ॥

अथ कण्डूदयः ।

कण्डूञ् गात्रघर्षणे ।

९०० ॥ कण्डूदेर्यङ् । २ । १ । ४० । कण्डूञ् श्लेष्ममा-

दिभ्यो धुभ्यो यगित्ययं ल्यो भवति । ककारः कित्कार्यार्थः । पुनर्धु-

सज्ञायां—पूर्वबहुलादयः । कण्डूयति । कण्डूयते । अकण्डूयत् ।

अकण्डूयत । कण्डूयेत् । कण्डूयेत । कण्डूयतु । कण्डूयता । कण्डूय्यात् ।

कण्डूयिषीष्ट । कण्डूयाचकार । कण्डूयाचक्रे । अकण्डूयीत । अकण्डूयिष्ट ।

कण्डूयिता । कण्डूयिष्यति । कण्डूयिष्यते । अकण्डूयिष्यत् । अकण्डूयि-

ष्यत । सनि—सन्यङ्गेरित्वादेरेकाचो द्वित्वं भवत्येकेषां मतं ।

चिकण्डूयिष्यामि । इत्यादि । यङस्तृतीयस्येत्यत्र “अचः” इति “ए

के” इति च विभागापेक्षयानुवर्तमाने—तेनादेरनादेश्चाचस्तृतीयस्यै-

काचो द्वे भवतः” इत्यपरे । तेषां कण्डूयिष्यामि । इत्यादि । यगंतस्य

यङ्स्यङुपौ न संभवतः । णिचि—कण्डूयति । कण्डूययते । अकण्डू-

ययत् । अकण्डूययत । कण्डूययंत् । कण्डूययेत । कण्डूययतु । कण्डू-

ययता । कण्डूय्यात् । कण्डूययिषीष्ट । कण्डूययाचकार । कण्डूया-

चक्रे । लुङि—अचकण्डूयत ॥ यङस्तृतीयस्येत्यत्र “अचः” इत्यनुवर्तते

इत्यस्मिन् दर्शने द्वित्वादिर्नास्ति “अचः” इत्यस्यामावात्—अकण्डूयत ।

“अचः,” इति नानुवर्तते इत्यत्र तु—य य इति द्वित्वं । अकण्डूययत ।

कण्डूययिता । कण्डूययिष्यति । कण्डूययिष्यते । अकण्डूययिष्यत् ।

अकण्डूययिष्यत । एव—मनु—रोयाप्रीणनयोः । मंतूये इत्यादि । वस्तु मा-

धुर्ये । वल्गयामि । इत्यादि । असू परगुणासहने । असूयामि । इत्यादि ।

सनि—असूययिष्यामि । इत्यादि । असूययामि । इत्यादि । आसूय-
यत । इष्णीञ् रूपठञञयोः । इष्णीयते । इत्यादि । सुखदुःखं तत्करण
“अतः,, इत्यस्य । सुखयामि । इत्यादि । सनि—हृल्ये य,, इति यत् ।
सुखयामि । इत्यादि । णिचि—गुदयायामि । इत्यादि । “वा क्व”
इति सूत्रे क्ययकावेति केचित् पठति । तेषां सुखयामीत्यादि ॥

• इति कङ्गादयः ।

प्रकृतेः सुवतप्रकृतिकाः ।

आमनः पुत्रमिच्छतीति विग्रह—

९०१ ॥ स्त्रेयः काम्यः । २ । १ । ७ । स्वस्यात्मनः सपथि
वदिवंत तस्मादिच्छायामर्थे काम्यस्त्यो भवति वा । “तदता धवः”
इति धुसङ्गाया—मुपो धुमृदोरिति सुप उप् । ततः पूर्ववद्दुडादयः ।
पुत्रकाम्यति । एव—वन्त्रकाम्यति । कन्याकाम्यति । करिकाम्यति ।
राजकाम्यति । इदकाम्यति । त्व काम्यति । अंतर्वर्तिनं मुपमाश्रिय
पदसङ्गायां पदकार्ये नन्नादि । अपुत्रकाम्यत् । पुत्रकाम्येत् । पुत्रका-
म्यत् । पुत्रकाम्याच् । पुत्रकाम्यात् । इति ह्रस्वे य वगिति खमिति पक्षे
यत् । पुत्रकाम्याचकार । अपुत्रकाम्यीत् ।

९०२ ॥ ह्रस्वो यः । ४ । ४ । ६४ । ह्रस्वतादोः परस्य
यकारस्य खं । इतीह न भवति । पुत्रकाम्यता । पुत्रकाम्यिष्यति । अपु-
त्रकाम्यिष्यत् । इत्यादि । सनि—

९०३ ॥ मुपः । ४ । ३ । १ । मुपनयवस्य धोर्यस्य कस्य
चिद् एकाच् द्वे रूपे भवतः । इति द्वित्वं पाचरूप्यं । पुपुत्रकाम्यति ।
पुतित्रकाम्यति । पुत्रचिकाम्यति । पुत्रकाम्यिष्यति । पुत्रका-
म्यिष्यति । एव—वन्त्रकाम्यतीत्यादिपु नये । यवस्य नास्ति । णिचि
पुत्रकाम्यति । दृङि—कचि द्वित्वं चातुरूप्यं । अपुपुत्रकाम्यत् ।

अपुत्रकाम्यत् । अपुत्रचकाम्यत् । अपुत्रकाम्यत् । णावतो
नाशादनक्त्वा इति निषेधात् सन्वद्भावो न भवति । तथा—पुत्रमि-
च्छत्यात्मन इति मिश्रहे—

९०४ ॥ क्यजझिपः । २ । १ । ८ । स्वस्य सवधिन इव-
तादिच्छायामर्थे क्यज्जा स्यात् सा चेज्जिसञ्ज्ञकान्मकाराताच्च न भवति ।
प्रकार “न० क्ये,, इति निषेपणार्थः । चकार सामान्यग्रहणाविधा-
तार्थे । “ई ध्राम्भो” “अस्य चो इति चानुवर्तमाने—

९०५ ॥ क्यचि । ५ । २ । १५६ । गोरवर्णात्तस्य ईकारो
भवति क्यचि परतः । पुत्रीय इति स्थिते—पूर्ववद्धडादयः ।
पुत्रीयति । कन्यायति ।

९०६ ॥ न क्ये । १ । २ । ११७ । नकारात्तस्य शब्दस्य क्ये
परतः पदसञ्ज्ञा भवति । न्य इति क्यङ् क्यच् क्यपित्सतेषां निषेप-
काननुवधानपास्य सामान्येन ग्रहण । पदत्वं नख । तत् ईत्य । रा-
जीयति । शर्मीयति । “दीद्व्यकुद्ग” इति दात्व । कनापति ।
शिवायति । तरुणीयति । दतिनायात् । पुत्रिणीयति । इक्षूयति ।
बधूयति । “रीङ् ऋत ” इति रीङ्—पित्रीयति । “एचोऽयमायात्”
इति वर्तमाने—

९०७ ॥ न्य ल्ये । ४ । ३ । ७६ । यनारातो य आदेशः स
यथास्थाने भवति यकारादौ ल्ये परतः । गव्यति । नाभ्यति । वा-
प्यति । छप्यति । सरियति । एतयति । युन्नयति । अस्मयति ।
“त्वमी त्वर्था चक्रे” इति त्वमी । त्वयति । नयति । “दागोऽगिजः”
इति वर्तत—

९०८ ॥ वा क्यः । ४ । ४ । ५५ । गोर्दृष्टान् परस्य क्य-
चक्रेणोपकारस्य स वा भवत्यन परतः । अनाचान्, अवाप्यान् ।

इत्यादि । सनि—द्वित्वे—चातुरूप्यं । पुपुत्राययति । पुतित्राययति ।
पुत्राययिषति । पुत्राययिषति । णिचि—पुत्राययति । छुचि—कचि—
त्रैरूप्य । अपुपुत्रायत् । अपुतित्रायत् । अपुत्राययत् ।

९०९ ॥ अचः । ४ । ३ । ३ । धोः मुन्वोध परस्यादे-
रनादंश्च एकाचो द्वे रूप भवतः । आशिर्भायिषति । अर्भायिषति ।
अर्भायिषति । इत्यादि नेय ॥ प्रासादे इवाचरतांति विग्रह—

९१० ॥ गौणादीपश्चाचारे । २ । १ । ९ । गौणादावता-
दिवताद्यास्मिन् आचारेऽर्थे वा क्यप् भवति । पूर्वखट्वादयः । प्रास-
दायति छुच्यो । पर्यकायति मचके । अर्भायति वृषभे । इत्यादि ।
पुत्रमिवाचरतांति पुत्रायतिः छात्रमाचार्यः । तर्लायति क्रिसलय ।
राजायति संयकामियादि । अथ इवाचरतांति विग्रह—

९११ ॥ कर्तुः क्तिः । २ । १ । १० । गौणादाचरण-
क्रियायाः कर्तुणाचारेऽर्थे क्तिर्भवति वा । स च सरोऽप्रयोगात् ।
पूर्वखट्वे मुमुप् । ततो छट्वादयः । अर्भायति गर्भः । गर्भयत्यर्थः ।
हसति यरुः । इत्यादि । गल्भ इवाचरतांति विग्रह—

९१२ ॥ गल्भर्त्तावगोडाह्निङ् ॥ २ । १ । ११ ।
गल्भादिभ्यो गणेभ्यः कर्तृभ्यः आचारेऽर्थे णिङिद् भवति । द्वित्वाद् ।
गल्भते । गर्भते । होहते । इत्यादि । श्येनायते काकः । अर्भायते
गर्भः । एनामाचरति एतायते । श्येनाय—श्येतायते । रोहिणाय
रोहितायते । श्येन इवाचरतांति विग्रह—

९१३ ॥ क्यद् च । २ । १ । १२ । गौणादाचारक्रियायाः
कर्तुणाचारेऽर्थे क्यप् भवति । ककारः ॥ नः क्ये,, इति सिद्धपञ्चा-
धे । ककारो दार्थः । पूर्वखट्वादि । श्येनायते काकः । अर्भायते
गर्भः । एनामाचरति एतायते । श्येनाय—श्येतायते । रोहिणाय—

रोहितायते । कुमारीव-कुमारायते वृद्धा । तरुणीव-तरुणायते
जीर्णा । तद्यते । यद्यते । लद्यते । मद्यते । इत्यादि ।

९१४ ॥ सः खं वा । २ । १ । १३ । गौणादाचारार्थे क्यङ्
भवति । सकारस्याते वर्तमानस्य खं वा भवति । पयायते, पयस्यते ।

९१५ ॥ अप्सरसः । २ । १ । १४ । अप्सरसः क्यङ्,
सन्निधाने सकारस्य नित्यं खं भवति । अप्सरायते ।

९१६ ॥ भृशादेश्चौ स्तः । २ । १ । १६ । भृशादेः
कर्तुं च्यर्थे वर्तमानात् क्यङ् भवति । तत्सन्नियोगे सकारतकारा-
तस्य खं भवति । अभृशो भृशो भवति भृशायते । शीघ्रायते । उन्म-
नस्-उन्मनायते । वेहन्-वेहायते । इत्यादि । पटदित्यतो “ दिश्चा-
नेकाचाऽल्यक्तानुकरणाच्चाच्, इति डाच् । “ घ्रां डाचि,, इति
तकारस्य पररूप ।

९१७ ॥ डाच्लोहितादिभ्यः क्यप् । २ । १ । १७ ।
डाजतेभ्यो लोहितादिभ्यश्च कर्तृडाचिभ्य च्यर्थे क्यप् वा भवति ।

९१८ ॥ क्यपो वा । १ । २ । १०० । क्यपताद् मश
भवति । पटपटायति । पटपटायते । सिमसिमायते । सिमसिमायति ।
अलोहितो लोहितो भवति लोहितायति, लोहितायत । अचर्म चर्म-
वान् वा भवति-चर्मायति, चर्मायते इत्यादि । मुण मुक्ते इति निगृह्य-

९१९ ॥ मुखादेभुञ्जीप । २ । १ । १८ । मुखादेरि-
वतात् भुज्यर्थे क्यङ् भवति । क्यप् प्रकृत क्यङ् न बाधते ।
मुखायते । डु छायत । कष्ट चिर्कीर्षति इति विभक्ते—

९२० ॥ कष्टरुक्षकृच्छ्रसत्रगदनात् पापे चिर्कीर्षी ।
२ । १ । २० । कथादे पापेऽर्थे वर्तमानादीयतात् चिर्कीर्षत्यर्थे

वयङ् भवति । कषायते । कक्षायते । पाप कर्तुमिच्छतीत्यर्थः ।
शब्दं करोतीति विग्रहे—

९२१ ॥ शब्दादेः कृञि । २ । १ । २१ । शब्दादेरि-
‘क्तान् कृष्यर्थे क्यङ् भवति । शब्दायते । वैरायते । हस्त
निरस्यतीति विग्रहे—

९२२ ॥ निरस्यंगेभ्यो णिच् । २ । १ । २५ । अगेभ्यः
शरीरानयववाचिभ्यः श्वतेभ्यो निरसि क्रियाया णिच् भवति ।
णिच्।ऽपवादः । हस्तपते । पादपते । सूत्रं करोतीति विग्रहे—

९२३ ॥ मृदो ध्वत्थे णिच् बहुलं । २ । १ । २८ ।
मृदो धूनामर्थे णिच् भवति बहुल । णम्वरो “णौ,” इति सामान्य-
ग्रहणार्थः । चकारस्तदनिघातार्थः । सुवृप् । “ णारिष्ठवन्मृदः,,
इत्यादिदंशात्-तुरिष्टमेकसु टे,, इति टिख । ततो लडादयः । सूत्र-
यति व्याकरण । मडयति माणवकं । मिथ्रीयल्लोदन । स्फुटति
बद्ध । उक्कणपति सूष । जनयति पपः । कृत गृह्णाति—कृतयति ।
तूस्तानि विहति नितूस्तयति । केशान् पिजूटीकरोवात्यर्थः । पाश
विमोचयति विपाशयति । रूप दर्शयति रूपयति । लोमान्यनुमार्ष्टि-
अनुलंभयति । अन्वलुलंभत् । पटुमाचष्टे—पटयति । अपटगात् ।
वृक्षमाचक्षे—वृक्षयति । अववृक्षत् । मूलमाचक्षे—मूलयति । अमुमू-
लत् । यहाँअ प्रापणे “तः,, इति क । “स्ववच्छ्रयादेः,, इति साचो
यण इक् । “हो ढः,, इति ढत्व । “अघः,, इति तकारस्य धकारः ।
पुत्र “ ढां डि ” इति ढख । “ द्विखऽणः ” इति दील्य । ऊढ-
माचक्षे णिच् टिख । ऊढयति । लुकि कचि—द्वित्वं प्रति दत्वादे-
रसिद्धन्वान् ‘ अचः,, इति हि हि द्वित्व । चकार्य च । णिउ ।
“ द्वित्वेऽचि,, इति र्मानिउद्भागात् तणद्वित्वं । औजिद्वत् ।

तृणान्मुदधृत्य शातयति—उत्तृणयति । वस्त्रेण समाच्छादयति—
सवस्त्रयति । वीणया उपगायति—उपवीणयति । तूटैरनुकृष्याति-
अनुतूलयति । श्लोकैरुपस्तौति—उपश्लोकयति । सेनयाभियाति-
अभिषेणयति । वर्मणा सनहति—सवर्मयति । चूर्णैर्वकिरति अव-
स्त्रसयति वा—अवचूर्णयति । पासाच्छिनत्ति—पासयति । अभ्येनाति-
क्रामति—अभ्यभ्ययति । अतिहस्तयति । बहुलउच्यते इह न भव-
ति । आख्यानमाचष्टे । इत्यादि सर्वत्र लकारेण योज्य ॥

इति सुवर्तप्रकृतिकाः ।

अथ शत्रादयः कर्तृकर्मभावेषु कर्मकर्तरि च उदाह्रियते “ल-
टो वानितौ,, शतृशानौ,, इति वर्तमाने—

९२४ ॥ सल्लुटः । २ । ४ । १३ । सति काले यो लट्
तस्य शतृशानौ वा भवतोऽनितो परतः । “लो म,, इति मविषये
शता । “इकान दः,, इति दविषये शानः । शकारः शित्कार्यार्थः
ऋकारः उगित्कार्यार्थः । पूर्ववच्छवादि । भवदिति स्थितौ स्वाद-
य । शत्रापता वाच्यलिंगत्वात्त्रिष्वपि लिंगेषु योज्याः । तत्र-पुंसि-
भवान्, भवन्तौ, भवन्तः । इत्यादि । नपि-भनत्, भनती, भवति ।
इत्यादि । त्रिया—भनती, भनत्यो, भनत्यः । इत्यादि ॥ व्यतिभू
शान इति स्थिते—पूर्ववच्छवादौ कृते—

९२५ ॥ आने मुक् । ५ । १ । १५३ । गोरकारात्तादने पर-
तो मुगागमो भवति । उकारककाराभितो । व्यतिभयमानः । व्यति-
भयमानी । व्यतिभयमानाः । इत्यादि । व्यतिभयमान, व्यतिभय-
माने, व्यतिभयमानानि । इत्यादि । व्यतिभवमान, व्यतिभवमाने,
व्यतिभवमानाः । इत्यादि ॥ एयमानः, एयमानी, एयमानाः ।
पचत् । पचत् । पचती । पचमानः । पचमान । पचमाना । नदत् ।

नदत् । नदंती । ध्वसमानः । ध्वसमानं । ध्वंसमाना । व्ययत् ।
व्ययत् । व्ययती । इत्यादि । “न धाद्, इति नुमो निषेधः । जुहत् ।
जुहती । “ वा नपः, इति ये वा नुन् । जुहत् । जुहती । जुहति,
जुहति कुटानि । जुहती, जुहत्या । उजिहानः । दधत् । अभिदधा-
नः । अदन् । अदत् । अदती । भा दीर्घा-भान्, भाद् । “शाम्बो-
रद्, इति का नुन् । भाती । भाती । व्यन्यदानः । व्यन्यदान ।
व्यन्यदाना । शयानः । शयान । शयाना । वृणन्, वृणत्, वृणती ।
वृणाणः, वृणाण, वृणाणा । दीव्यन्, दीव्यत्, दीव्यंती । “ शप्-
स्याद्, इति नित्य नुम् । व्यतिर्दीव्यानः ॥ प्रसूयमानः ३ । नह्यन्
३ । नह्यमानः ३ । सुन्वन् । सुन्वानः । अस्तुरानः । चिन्वन् ।
चिन्वानः । तुदन्, तुदमानः ३ । म्रियमाणः । मुचन् । मुचमानः ।
रुन् । रुमानः । मृजानः । प्रयुजन्, प्रपुंजानः । तन्वन्, तन्वान ।
मन्वानः । कुर्वन्, कुराणः । क्रीणान्, क्रीणानः । वृणानः । गृह्णन्,
गृह्णानः । चोरयन् । ठादयमानः । लक्षयन्, लक्षयमाणः । योजयन्,
योजन् । अर्चयन् । अर्चयमाणः । वारयन्, वारयमाणः । इत्यादि
नेप । भावे—भूयमान देवदत्तेनेत्यादि । सर्वत्रैकरचनात् नपुंसक-
लिङ्गमेव भवति । एष्यमानमस्माभिः । शप्यमान युगान्यामिर्यादि ॥
कर्मणि—अभिभूयमानो भान् राहुणा । अभिभूयमान कर्म ध्यानेन ।
अभिभूयमाना बुद्धिः कर्मणा । इत्यादि त्रिलिङ्ग ॥ कर्मकर्तृरि—अनु-
भूयमानः स्वप्ने । इत्यादि । लोटि च—भविष्यन्, भविष्यत्,
भविष्यती, भविष्यती वा । इत्यादि । व्यतिभविष्यमाणः । इत्यादि ॥
कौ—भविष्यमाण । इति । अभिभाविष्यमाण, अभिभविष्यमाणो
देवदत्तो गुरुदत्तेनेत्यादि । तथा—एधिष्यमाणः । पश्यन् ३ । पश्य-
माणः ३ । नदिष्यन् । इत्यादि । होष्यत् । व्यतिहोष्यमाणः । कौ-

हाविष्यमाण । होष्यमाणं । हास्यमानः । हौ-हायिष्यमाणं । हास्ये-
मान वा । श्रद्धास्यन्, श्रद्धास्यमानः । हौ-श्रद्धायिष्यमाण, श्रद्धा-
स्यमान वा । अत्स्यन् । अत्स्यत् । अत्स्यती, अत्स्यती वा । इत्यादि नेय ।

९२६ ॥ छिटः कसुकानौ । २।२।१०३। धोः परस्य लिटः
स्थाने कसु कानाभादेशौ भवतः । कसुर्मसङ्गः । कानो दसहः ।
उकारः उगित्कार्यार्थः । ककारः कित्कार्यार्थः । कसौ दं नियमाद्
इद् प्राप्तः ।

९२७ ॥ कस्यैकाचघसः । ५ । १ । १११। आकारांतादे
एकाच् घस एव कसाविट् भवति नान्यत्र । इति नियमान्निषिद्धः । ततः
स्वादयः । बभूवान् । बभूवासौ, बभूवासः । इत्यादि । शसादावजादौ-

९२८ ॥ वसोर्वस्योश् ॥ ४।४।११२। गोर्भस्यावयवो यो
वस् तस्य च यो वकारस्तस्य उशादेशो भवति । इत्युकारः । बभूवुपः ।
बभूवुपा । बभूवद्ध्या । बभूवन्निरित्यादि । बभूवुपी । इत्यादि ।
काने-व्यतिबभूवानः । इत्यादि । हौ-बभूवान देवदत्तेन ।
बभूवान इत्यादि । “हस्मध्ये लिट्यतः” इत्येत्वचखे । ततः एकाच्-
त्वादित् । पेचिवान्, पेचिवत्, पेचुपी । पेचानः । ननद्वान्, नन-
द्वत्, ननद्वुपी । सविविवान्, सविविवत्, सविन्युपी । इत्यादि ।
जुहुवान्, जुहुवत्, जुहुवुपी । व्यतिजुहुवानः । जुहुवाचकृवान् ।
जुहुवाचकृवत्, जुहुवाचकृपी । व्यतिजुहुवाचक्राणः । “इटि
चात्ख” इत्यात्ख । अभिदधिवान्, अभिदधिवत्, अभिदधुपी ।
अभिदधानः । जक्षिवान्, जक्षिवत्, जक्षुपी । व्यनिनक्षानः । हौ-

उचिवान्, उचिवत्, उचुषी । उचानः ३ । औ-उचानं । दिदि-
वान् । दिदिवत् । दिदिवुषी । व्यतिदिदिवानः । संनेहिवान्, संने-
हिवत् । संनेह्वी । संनेहिवानः । ३ । मुपुवान्, मुपुवत्, मुपुषी ।
मुपुषाणः । निश्चिचिवान्, निश्चिचिवत्, निश्चिच्युषी । निश्चिच्यानः
निश्चिकिवान्, निश्चिकिवत्, निश्चिक्युषी । निश्चिक्यानः । तुतुवान्,
तुतुवत्, तुतुदुषी । तुतुशानः । रुध्वान्, रुध्वत्, रुधुषी । रुध-
धानः । तेनिवान्, तेनिवत्, तेनुषी । तेनानः । चिक्रीवान्, चि-
क्रीवत्, चिक्रीषुषी । चिक्रीयाणः । चोरयाचकृवान्, चोरयाचकृवत्,
चोरयाचकृषी । व्यतिचोरयाचक्राणः । इत्यादि ॥ सनि-बुभू-
षन् । व्यतिबुभूषमाणः । बुभूषमाणं देवेन । अनुबुभूषमाणः ।
अनुबुभूषमाणः स्वमेव । बुभूषाचक्रवान् । व्यतिबुभूषाच-
क्राणः । इत्यादि । बुभूषाचक्राणः । अनुबुभूषाचक्राणः । बुभू-
षिष्यन् । व्यतिबुभूषिष्यमाणः । शुद्धृन् । व्यतिशुद्धृमाणः ।
त्रिषित्तन् । व्यतित्रिषित्तमानः । इत्यादि ॥ कर्तयाने-बोभू-
षमानः । औ-बोभूषमाणं देवेन । कर्म-अनुबोभूषमाणः । क-
र्तारो काने-बोभूषाचक्राणः । औ-बोभूषाचक्राणः । अनुबोभूषा-
चक्राणः । बोभूषिष्यमाणः । औ-बोभूषिष्यमाणः । अनुबोभूषिष्य-
माणः । यदुपि-उवादिशः । “न धाद्” इति लुप्तमानः । बोभुवत्,
बोभुवती, बोभुवतः । इत्यादि । “वा नपः” इति वा लुप् । बोभु-
वत्, बोभुवती, बोभुवति, बोभुवति । इत्यादि । बोभुवती, बोभु-
वती, बोभुवत्यः । इत्यादि । बोभुवाचक्रवान् । बोभुविष्यन् ।
गिचि-भावयन् । भावयमानः । औ-भावयमान । भावयमानः ।
भावयमानः स्वमेव । भावयाचक्रवान् । भावयाचक्राणः । औ-
भावयाचक्राणः । भावयाचक्राणः । भावयन् । भावयमानः । औ-

हाव्यमानं । हाव्यमानः । हावयांचक्रवान् । हावयांचक्राणः । छौ—
 हावयांचक्राणं । हावयाचक्राणः । हावयाचक्राणः । एव—धाद-
 यन् । देवयन् । सावयन् । तोदयन् । रोषयन् । तानयन् ।
 ऋपयन् । चोरयन्नित्यादि नेय । सञ्चतणिजत-बोभूपयन् । बोभूपय-
 माणः । छौ—बोभूप्यमाण, बोभूप्यमाणः । कर्मकर्तारि-दधिर्प्राप्त्या-
 दिना यगभावः । बुभूपयाचक्राणः । छौ—बुभूपयाचक्राण । बुभूपया-
 चक्राणः । छटि—बुभूपयिष्यन् । बुभूपयिष्यमाणः । छौ—बुभूप-
 यिष्यमाण । इत्यादि । यञ्चतणिजते-बोभूपयन् । बोभूपयमानः । छौ—
 बोभूपयमान । बोभूपयमानः । कर्मकर्तारि-यगभावः । बोभूपयमानः
 स्वयमेव । बोभूपयाचक्रवान् । बोभूपयांचक्राणः । छौ—बोभूपया-
 चक्राणं । बोभूपयाचक्राणः । बोभूपयिष्यन् । बोभूपयिष्यमाणः ।
 बोभूपयिष्यमाणः स्वयमेव ॥ यञ्चतणिजते-बोभावयत् । बोभावय-
 मानः । छौ—बोभाव्यमान । बोभाव्यमानः । बोभावयमानः स्वयमेव ।
 बोभावयिष्यन्नित्यादि । कंङ्ङ्यत् । कंङ्ङ्यमानः । छौ—कंङ्ङ्यमान । कंङ्ङ-
 यमानः । कंङ्ङयाचक्रवान् । कंङ्ङयाचक्राणः । छौ—कंङ्ङयाचक्राणं ।
 कंङ्ङयाचक्राणः । कंङ्ङयिष्यत् । कंङ्ङयिष्यमाणः । इत्यादि च स-
 विशेषमस्येय । इति शत्रादिपरिच्छेदः ।

नमः श्रीपूज्यपादाय, लक्षणं यदुपक्रम ।

येदेवात्र तदन्यत्र यन्नात्रास्ति न तत्कचित् ।

श्रुति प्रक्रियावतारे मिह्निधि.पचमः ॥

विकारे मिह्वार्जिताः वक्ष्यमाणास्त्याः कृत्सञ्ज्ञा भवति । इति अधिका-
रेण कृत्सञ्ज्ञा-कृतकर्तर्यञ्छिति प्रयोजन ।

९३० ॥ प्राक् क्तेर्वाऽस्यः । २ । १ । १०० । स्त्रियां
क्तिरिति वक्ष्यते । प्रागेतस्मान् क्तिस्मन्दनात् अत्तमस्यो वा भवति ।
इत्यधिकारे वेदितव्यः । अपवादेन बाधितस्योत्सर्गस्य पुनरपवादनिषे-
धनेन समावेशो निर्धार्यते ।

९३१ ॥ ण्वोर्वाः । २ । १ । १०१ । ण्वुत्तुजिति वक्ष्यते ।
प्रागेतस्मात् ण्वुस्मन्दनात् वक्ष्यमाणा व्यसञ्ज्ञा स्या भवति । तयोर्बन्ध-
नार्थं इति प्रयोजन ।

९३२ ॥ तव्यानीयौ । २ । १ । १०२ । धोः परतः तव्यानीय
इत्येतौ सौ भवतः । ततः स्वादयः । भवितव्य । मनीय पुंसा ।
एधितव्य, एधनीय निद्विगिरिच्चादि । अभिमवितव्यः । अभिमव-
नीयः शत्रुः । पक्तव्य, पचनीय, ओदनः । हर्तव्या, हरणीया
भूः । होतव्य, हनीय हनि । अत्तव्य, अदनीयं वृतमिन्यादि ।

९३३ ॥ नश्यज्जेर्द्धञि । ५ । १ । ४० । नश् नञ् इच्चे-
तयोर्झलादौ ल्ये नुम् भवति । नष्टव्य । नशनीय । मक्ष्त्तव्यं । मजनीय ।

९३४ ॥ योऽचोऽज्वास्त्युः । २ । १ । १०३ । धोरजताद्
यस्यो भवति प्र्यापनादः वा आमु ऋकारात् इत्येतान् वर्जयिष्या ।
टव्य । पून्-पव्य ।

९३५ ॥ ईद् ये । ४ । ४ । ६८ । आकारात्तस्य गोरीकारा-
देशो भवति यये परे । धेय । देय । आस्थेय । अनुमय । निज्ञेय । प्रहेय ।

९३६ ॥ भ्यित्ये । ४ । ३ । ७३ । यस्मिन्नादौ न्ये एचो रुना-
दपो नञिति । इत्यङ् । मव्य हव्य । अव्य । उज्यं । पज्यं । इत्यादि ।

हाव्यमानं । हान्यमानः । हावयाचक्रान् । हावयाचक्राणः । हो—
 हावयाचक्राण । हावयाचक्राणः । हावयाचक्राणः । एव—धाद-
 यन् । देवयन् । सावयन् । तोदयन् । रोधयन् । तानयन् ।
 कापयन् । चोरयन्नित्यादि नेय । सक्तगणित्त-बोभूषयन् । बोभूषय-
 माणः । हो—बोभूष्यमाण, बोभूष्यमाणः । कर्मकर्तारि-दधिष्णीत्या-
 दिना यगभावः । बुभूषयाचक्राणः । हो-बुभूषयाचक्राण । बुभूषया-
 चक्राणः । लटि—बुभूषयिष्यन् । बुभूषयिष्यमाणः । हो-बुभूष-
 यिष्यमाण । इत्यादि । यक्तगणित्त-बोभूषयन् । बोभूषयमानः । हो-
 बोभूषयमान । बोभूषयमानः । कर्मकर्तारि-यगभावः । बोभूषयमानः
 स्वयमेव । बोभूषयाचक्रवान् । बोभूषयाचक्राणः । हो-बोभूषया-
 चक्राण । बोभूषयाचक्राणः । बोभूषयिष्यन् । बोभूषयिष्यमाणः ।
 बोभूषयिष्यमाणः स्वयमेव ॥ यदुवतगणित्त-बोभावयन् । बोभावय-
 मानः । हो-बोभावयमान । बोभावयमानः । बोभावयमानः स्वयमेव ।
 बोभावयिष्यन्नित्यादि । कंदूयन् । कंदूयमानः । हो-कंदूयमान । कंदू-
 यमानः । कंदूयाचक्रान् । कंदूयाचक्राणः । हो-कंदूयाचक्राण ।
 कंदूयाचक्राणः । कंदूयिष्यन् । कंदूयिष्यमाणः । इत्यादि च स-
 विशेषमनसेय । इति शस्त्रादिपरिच्छेदः ।

नमः श्रीपूज्यपादाय लक्षणं यदुपक्रम ।

यदेवात्र तदन्यत्र यन्नास्ति न तत्कचित् ।

इति प्रक्रियावतारे मिह्निधिपचमः ॥

अथ कृदन्ताः प्रदर्शयते ।

निष्णोःकिराटमाणिक्यादग्निकंजमठठत ।

भगवत्यटितथात रक्षत्वाजस्तमईतः ।

९२९ ॥ कृदपिद् । २ । १ । ९९ । इतः प्रच्युति धोर-

धिकारे मिह्वार्जिताः वक्ष्यमाणास्त्याः कृत्संज्ञा भवन्ति । इति अधिका-
रेण कृत्संज्ञा-कृतकर्तर्यक्षिरिति प्रयोजनं ।

९३० ॥ प्राक् क्तेर्वाऽसप्तः । २ । १ । १०० । द्विषां
क्षिरिति वक्ष्यते । प्रागेतस्मात् क्तिसंज्ञन्दनात् असप्तस्यो वा भवति ।
इत्यधिकारो वदितव्यः । अपरादेन बाधितस्योत्सर्गस्य पुनरपवादविषये
अनेन समावेशो विधीयते ।

९३१ ॥ ष्वोर्च्चाः । २ । १ । १०१ । ष्वुत्तुजिते वक्ष्यते ।
प्रागेतस्मात् ष्वुसंज्ञन्दनात् वक्ष्यमाणा व्यसंज्ञा त्या भवति । तयोर्व्य-
क्तार्थ इति प्रयोजनं ।

९३२ ॥ तज्यानीयौ । २ । १ । १०२ । धोः परतः तज्यानीय
इत्येतौ सौ भवतः । ततः स्वादयः । भवितव्य । भवनीयं पुंसा ।
एधितव्यं, एधनीय विद्वद्विरित्यादि । अभिभवितव्यः । अभिभव-
नीयः शत्रुः । पक्तव्यः, पचनीयः, ओदनः । हर्नव्या, हरणीया
भूः । होतव्य, हयनीय हविः । अक्षन्त्यं, अदनीयं घृतमित्यादि ।

९३३ ॥ नक्षमज्जंष्टि । ५ । १ । ४० । नक्ष् मस्ज इत्ये-
तयोर्दण्ठादी ल्ये नुम् भवति । नष्टव्य । नशनीय । मक्ष्क्तव्यं । मज्जनीय ।

९३४ ॥ योऽचोऽग्न्यास्त्युः । २ । १ । १०३ । धोरजताद्
यस्त्यो भवति प्यापनादः या आसु रुक्मरात इत्येतान् वर्जयित्वा ।
ष्टव्य । पून्-पव्य ।

९३५ ॥ ईदु ये । ४ । ४ । ६८ । आकारांतस्य गोरीकारा-
देशो भवति यत्ते परे । धेय । देयं । आस्थेय । अनुमेय । विज्ञेय । प्रहेय ।

९३६ ॥ ङित्ये । ४ । ३ । ७६ । यकारादी ल्ये एचो भवा-
दयो भवन्ति । इत्यर् । भव्यं हव्य । अय्य । उय्य । पय्यं । इत्यादि ।

अम्बास्त्रुरिति किं ! यु मिश्रणे-याव्यं । पुञ् अभियवे । आस्पूर्वः ।
आसाव्य । कार्ये । हार्ये ।

९३७ ॥ पोरदुहोऽत्रपिवपिरपिठपिजपिनभिचामिदधेः
। २ । १ । १०४ । त्रपादिवर्जितात् पवर्गीतात् अका-
रोऽं यस्यो भवति । शपौ क्रीदं-शप्य । लप् । गम्यं । रम्य ।
त्रपादिनिषेधः किं ! अपत्राप्य । डुवपीञ् बीजसंताने । दाप्य । रप
रप व्यक्ताया वाचि । राप्यं । लाप्यं । जप मानसे च । जाप्यं । जन
मैथुने । जाम्य । चमु अदने । आचाम्यं । दभि सौरो धातुः । दाम्य ।

९३८ ॥ यतिधतितकिशकिशसिसदपजेः । २ । १ ।
। १०५ । यत् चत् तक् शक् शस् तद् यत्वि इत्येतेभ्यो यात्सो
भवति । यतिञ् प्रयत्ने । यत्प । चतिञ् याचने । चत्प । तक्
हृत्तने । तक्प्यं । शक् शक्त्ने । शक्प्य । तस् हिंसाया । शस्यं । पट्टे
मर्षणे । सट्ट । यजौञ् दानादौ । याज्य ।

९३९ ॥ गदमदयपोऽजोः । २ । १ । १०६ । गद मद यम इत्ये-
तेभ्यो गिरहितेभ्यो पो भवति । गद्यं । मद्य । यम्य । अगेरिति किं !
निगाद्यं । प्रमाद्य । आयाम्यं ।

९४० ॥ चरेः । २ । १ । १०७ । चरेरगिर्गाद् यो भवति ।
प्यापरादः । चर्ये ।

९४१ ॥ आहोऽगौ । २ । १ । १०८ । आहूर्वाचरेर्यो भवति ।

वाक्स्तः । ब्रह्म उच्यते ब्रह्मणा उच्यते इति ब्रह्मोप्यं । ब्रह्मवय । सत्य-
मुच्यते इति सत्याव । सत्यवय ।

९४३ ॥ भूयइत्याग्रिचित्या भावे । २ । १ । भूय ह्या
अग्रिचित्या गिवर्जितं मुपि वाचि क्यवता निपात्यंते भावे । भूयेति
भगतेर्नपुंसके भावे क्यप् । ब्रह्मणो भवनं ब्रह्मभूयं गतः । देवभूय
गतः । ह्येति हतेः स्त्रियां भावे क्यप् नकारस्य च तकारो निपात्यः ।
ब्रह्मणो ह्यतिः ब्रह्मइत्या । अग्रिचित्येति अग्रिपूर्वाच्चिन्नः स्त्रिया भावे
क्यप् तुक् च । अग्रिचित्या । अग्रिप्रहणमन्यमुन्निवृत्त्यर्थः ।

९४४ ॥ शास्स्त्वोतिष्ठद्दृजुषः । १ । १ । ११३ । शास् स्तु
एति दृन् दृ उप इत्येतेभ्यो धुम्यः क्यप् भवति । न यो वर्तते
चानुष्ठत्वात् मुप्यगोरित्येव । शासु अनुशिष्टं ।

९४५ ॥ शासोऽद्दृक्षीत् । ४ । ४ । ३५ । दृक्ष् क्ति
चानुवर्तते । शासो गोरुभे भवति ह्यदी चक्किति परतः इकारादेशो
भवति । “शास्यस्यस्य” इति पठ्यं । शिष्यः । स्तुन् स्तुली । स्तुअः
एसाति इणिको महण । इन् गतो । इत्वं । इष् स्मरणे । इत्वं । इह
अध्ययने । अधीत्य । दृन् प्रातूर्गः । श्रुत्यः । दृन् अनादरे । आ-
इत्य । जुपिन् प्रोतिसंनयोः । जुष्यं ।

९४६ ॥ श्रुदोऽक्लृप्चृत्तुचः । १ । १ । ११४ । क्लृप्
चृति ऋचिर्वर्जितेभ्यः ऋकारोभे धुम्यः क्यप् भवति । चृत्तुन् वर्तने ।
इत्य । श्रुदुर् श्रुदृक्त्वायां । श्रुप । अक्लृप्चृत्तुच इति किं ।
पत्य्य । चर्त्त । अर्च्य । व्यापरादः ।

९४७ ॥ प्यः । १ । १ । १२१ । धोर्प्यस्यो भवति । पकार
ऐवयः । कार्य । हार्य । पच् युञ् मुजिह्यतो प्यः ।

९४८ ॥ चजोः कुर्यिष्ये तेजनिद्य । ५ । १ । ६४ । तेजनिद्यो

अध्वास्वरिति किं ? यु मिश्रणे-यान्यं । पुञ् अभिपवे । आक्षुर्वः ।
आसाव्य । कार्ये । हार्ये ।

९३७ ॥ पोरदुहोऽत्रपिवपिरापिलपिजपिजभिषमिदभेः
। २ । १ । १०४ । त्रपादिवर्जितात् पवर्गातात् अका-
रोक्ते यत्स्यो भवति । शपौ ऋद्धे-शप्यं । लप्यं । गप्यं । रप्यं ।
त्रपादिनिषेधः किं ? अपत्राप्यं । दुवपौञ् वीजसंताने । वाप्यं । रप
रूप व्यक्ताया वाचि । राप्यं । लाप्यं । जप मानसे च । जाप्यं । जभ
मैथुने । जाम्यं । चमु अदने । आचाम्यं । दभि सौत्रो धातुः । दाम्यं ।

९३८ ॥ यतिचतितकिशकिशसिसह्यजेः । १ । १ ।
। १०५ । यत् चत् तक् शक् शस् सह यजि इत्येतेभ्यो यत्स्यो
भवति । यतिञ् प्रयत्ने । यत्य । चतिञ् याचने । चत्य । तक्
हसने । तक्यं । शक् शकने । शक्य । शस् हिंसाया । शस्यं । पट्टे
मर्पणे । सट् । यजौञ् दानादौ । याज्यं ।

९३९ ॥ गदमदयमोऽङ्गेः । १ । १ । १०६ । गद मद यम इत्ये-
तेभ्यो गिरहितेभ्यो यो भवति । गद्यं । मद्यं । यम्यं । अगेरिति किं ?
निगाद्यं । प्रमाद्यं । आयाम्यं ।

९४० ॥ चरेः । १ । १ । १०७ । चरेरगिपूर्वाद् यो भवति ।
व्यापरादः । चर्ये ।

९४१ ॥ आहोऽगुरौ । १ । १ । १०८ । आहपूर्वाच्चेर्यो भवति ।
चर्यो देशः । अगुरात्रिति किं ? आचार्यः भट्टकलकः ।

९४२ ॥ वदः सुपि क्यप् च । १ । १ । १११ । वदोर्गवर्जिते
सुपि वाचि क्यप् भवति यश्च । ककारः कित्कार्यार्थः । पकारस्तु-
गर्थः । कपि-"स्वप्नच्छयादः" इति यण इक् । "वागमिक्" इति

पाक्तः । ब्रह्म उच्यते ब्रह्मणा उच्यते इति प्रज्ञेयं । ब्रह्मवचं । सत्य-
मुच्यते इति सत्याद्य । सत्यवचं ।

९४३ ॥ भूयइत्याग्निचित्या भावे । २ । १ । भूय ह्या
अग्निचित्या गिवर्जितं सुपि वाचि क्यवता निपात्यंते भावे । भूयेति
भनतेर्नपुंसके भावे क्यप् । ब्रह्मणो भवनं ब्रह्मभूयं गतः । देवभूयं
गतः । हत्येति हंतेः स्त्रियां भावे क्यप् नकारस्य च तकारो निपात्यः ।
ब्रह्मणो हतिः ब्रह्महत्या । अग्निचित्येति अग्निपूर्वाच्चिन्ः स्त्रियां भावे
क्यप् तुक् च । अग्निचित्या । अग्निग्रहणमन्यमुच्यन्वित्यर्थः ।

९४४ ॥ शाम्स्त्वेतिवृद्धजुषः । १ । १ । ११३ । शाम् स्तु
एति वृद् ए उप्र इत्येतेभ्यो धुम्यः क्यप् भवति । न यो वर्तते
चानुष्ठत्वात् नुम्यगेरित्येव । शामु अनुशिष्यः ।

९४५ ॥ शासोऽद्दलीत् । ४ । ४ । ३५ । इल्लङ्ः क्ति
चानुवर्तते । शासो गोरुको जाडि हल्यदा च क्ति परतः इकारादेशो
भवति । “शास्त्वस” इति पठ्यं । शिष्यः । स्तुन् स्तुतौ । स्तुमः
एताति इणिको ग्रहणं । इप् गतौ । इत्यं । इक् स्मरणे । इत्यं । इक्
अध्ययने । अधीतं । इन् प्रातूर्वः । शृत्यः । इन् अनादरे । आ-
इत्यं । जुषिन् प्रीतिस्तनयोः । जुष्यं ।

९४६ ॥ ऋदुलोऽकृष्टपृवृचः । १ । १ । ११४ । कृष्टप्
वृति ऋचिर्वर्जितेभ्यः ऋकाराजे धुम्यः क्यप् भवति । वृन् वर्तने ।
इत्यं । शृदुर् सन्दुस्तायां । शय । अकृष्टपृवृच इति किं ?
यस्य । चर्त्त । अर्च्यं । प्यापवादः ।

९४७ ॥ प्यः । १ । १ । १२१ । धोर्णस्यो मयति । पन्कार
ऐवर्पः । कार्यं । हार्यं । पन् युन् मुजिमतो प्यः ।

९४८ ॥ चनोः कुर्यिष्ये वेऽनिटा । ५ । १ । ६४ । तेऽनिटो

गोश्वकारजकारांतस्य कुत्वं भवति धिति ण्ये च परतः । पूर्ववद-
न्यत् । पाक्य । योग्य । भोज्यं । वच् इत्यतो ण्यः ।

९४९ ॥ निदाद्यावदाघार्घवाक्यं स्त्री । ५ । १ । ६५ ।

निदाघादयः शब्दाः कृतकृत्वादयो निपात्यन्ते स्त्री । वाक्य । अन्यत्र-
वाच्यं । पच् सिच् इत्यतो ण्यः ।

९५० ॥ ण्य आवश्यके । ५ । २ । ७४ । अवश्यस्य भाव
आवश्यकं । तस्मिन्नावश्यकेऽर्थे ण्ये परतः चजोः कुत्वं न भवति ।
“ण्यः” इत्यावश्यके ण्यः । मयूरन्यंसकादित्वात् सः । “व्येऽवश्यमः”
इति मख । अवश्यपाच्य, अवश्यसेभ्य ।

९५१ ॥ युज्यत्यज्प्रवर्चा । ५ । २ । ७५ । युज् ल्यन् प्रवच्
इत्येतेषां ण्ये परतश्चजोः कुत्वं न भवति । योज्य । त्याज्य । प्रयाज्य ।

९५२ ॥ भुजोऽदौ । ५ । २ । ७६ । भुज् इत्येतस्याद्यर्थेऽभ्य-
वहारे वर्तमानस्य ण्ये कुत्वं न भवति । भोग्य ओदनः । भदाविति
किं ! भोग्यः कंबलः ।

९५३ ॥ निमाव्युजः शक्ति । ५ । २ । ७७ । नि प्र
इत्येताभ्यां परस्य युजः शक्यतेर्गम्यमाने कुत्वं न भवति । नियोक्तुं
शक्यः नियोज्यः, प्रयोज्यः । शक्तीति किं ! नियोज्यः । प्रयोज्यः ।

९५४ ॥ ओरावश्यके । २ । १ । १२४ । उवर्णातादोरवश्य
भावे योऽप्ये ण्यो भवति । यापनादः । पूज् पवने । इत्यतो ण्ये “व्यि-
ये” इत्याच् । पाच्यं । अयश्यपाच्यं । लृच् छेदने । छान्यं । अय-
श्यछान्य । भू-भान्य । अयश्यभान्य ।

९५५ ॥ ण्वुत् । २ । १ । १२९ । सर्वेभ्यो धुभ्यो ण्वु तृच् इत्ये-
तो लौ भयतः । णकार ऐर्नर्थः । चकारः “ण्वुत्तृभ्यां च” इति
विशेषणार्थः ।

९५६ ॥ बोरकः । ५ । १ । १ । बु इत्येतस्य गोर्निमित्तभूतस्य
अक इत्यपमादेशो भवति । भावकः । भविता । कारकः । कर्ता ।
नायकः । नेता । पाचकः । पक्ता । प्राचकः । प्रोक्ता । इत्यादि त्रिषु लिङ्गेषु
योग्याः । लोटिदच्चाऽपङ्क्तिप्रशिक्षादिनाऽनिदृशमिदृश च प्रत्येयः ।

९५७ ॥ गाह्कुट्टामञ्जि छिद्वत् ॥ १ । १ । ८९ । गाह्कुल-
तस्य कुट्टादानां च धूना अञ्जि ल्ये परतो ऋताय कार्यं भवति ।
सकोदकः । सकुटिता । उद्घाटकः । उद्घुटिता ।

९५८ ॥ इटि विजः । १ । १ । ९० । विजर्थोरिडादा ल्ये
क्वित्कार्यं भवति । उद्विजता ।

९५९ ॥ घनस्तोऽणञ्जौ । ५ । २ । ३९ । हतेर्णञ्जि-
वर्जितं ञ्जिति परं नकारस्य तकारादेशो भवति ।

९६० ॥ हो घ्नो ञ्जिञ्चि । ५ । १ । ६७ । हतेर्हफा-
रस्य ञ्जिति ल्ये नकारे च परतः कुत्व भवति । घातकः । हता ।

९६१ ॥ कृञ्जौ युक् । ५ । १ । ३७ । आकारातादां कृति
ञ्जिति ङौ च युक् भवति । दायकः । दाता । विधायकः । विधा-
ता । गायकः । गाता ।

९६२ ॥ न मोऽकृम्वम्यमूरमूनमूमनयः । ५ । २ । ३८ ।
कमि यमि यमि रमि नमि गमि चमिवर्जितस्य मातस्य ङाः गाः
टिति निते णिति ङी च यदुक्तं तन्न भवति । “उक्ताऽतः” इति पें न
भवति । शमकः । शमिता । तमकः । तमिता ।

९६३ ॥ जन्वथेः । ५ । २ । ३९ । जन् यथि इवेतयोः
ठगि ञ्जिति ङौ च यदुक्तं तन्न भवति । जनकः । जनिता । वध-
कः । वधिता ।

९६४ ॥ जभोऽचि । ५ । १ । ४१ । जभ इत्येतस्याजादौ
त्ये नुम् भवति । जभकः । जभिता ।

९६५ ॥ रघः । ५ । १ । ४१ । रघ इत्येतस्याजादौ त्ये
परतो नुम् भवति । रघकः । “ऊदिद्भूजः” इति पक्षे इट् ।

९६६ ॥ नेव्यलिटि । ५ । १ । ३१ । रघ इडादाव-
लिटि त्ये नुम् न भवति । रघिता । रघ्ना ।

९६७ ॥ रभः । ५ । १ । ४४ । रभ इत्येतस्याजादौ त्ये
नुम् न भवत्यलिटि । आरभकः । आरब्धा ।

९६८ ॥ लभेः । ५ । १ । ४५ । लभ इत्येतस्याजादौ लि-
ट्त्वर्जितस्य नुम् भवति । लभकः । लब्धा ।

९६९ ॥ मृजेरैप् । ५ । २ । १ । मृजेंद्रेरैप् भवति
गागयोः परतः । समार्जकः । समार्जिता । समार्था । सानि-बुभूष-
कः । बुभूषिता । यङि-बोभूषकः । बोभूषिता । यङुपि-बोभाव-
कः । बाभाविता । णिचि-भायकः । भाययिता ।

९७० ॥ तीच्छसहलुभरुपरिपः । ५ । १ । १०३ । इच्छ
सह लुभ रुप रिप इत्येतेभ्यस्तकारादावगे वा इड् भवति । इच्छतीवि
इयेः छादेशभाजो ग्रहणं । एपिता । सहिता । लोभिता । रोपिता ।
रोपिता । इडभावे-टुत्वादि ।

९७१ ॥ सहवहोऽस्यौः । ४ । ३ । ३०३ । सहि वहि इत्ये-
तयोरवर्णस्य द्रव्ये सत्वौकारादेशो भवति । एष्ट । सोढा । लोभ्या ।
रोष्ट । रोष्ट ।

९७२ ॥ पचादिभ्योऽच् । २ । १ । १३० । पच् इत्येवमा-
दिभ्यो धुभ्योऽजित्पयस्यो भवति । पचतीति पचः । वचः । भवः ।

करः । हरः । नयः । लोलुबः । पोपुवः । पेयः । शिष्यः । श्वपचः ।
चक्रधरः । बहुवचनादाकृतिगणः ।

९७३ ॥ नन्दादिभ्योऽनः । २ । १ । १३९ । नन्दि इत्येव-
मादिभ्योऽन इत्यस्य भवति । नदयतीति नन्दनः । निखः । वासनः ।
मादनः । विदूषणः । “ दोषो णौ, इत्युक्ताः । साधनः । वर्द्धनः ।
शोभनः । रोचनः । एतेभ्यो ण्यतेभ्योऽनः । सहनः । पत-
नः । इत्यादि ।

९७४ ॥ ग्रहादिभ्यो णिन् । २ । १ । १३२ । ग्रह इत्ये-
वमादिभ्यो णिन् त्यो भवति । गृह्णातीति ग्राहयतीति च ग्राही ।
उद्गामन इति उद्गामी । तिष्ठतीति स्थायी । मन्त्रयतीति मन्त्री ।
समर्थयति इति समर्थी इत्यादि ।

९७५ ॥ ज्ञाकृमृग्रीगुहः कः । २ । १ । १३९ । ज्ञादिभ्य
इगुह्म्यश्च ध्रुम्यः कर्त्तव्यं भवति । ज्ञानातीति ज्ञः ॥ “ इष्टि चत्तलं,,
इति आत्तलं । कृ विक्षेपणे । “ मन्त्रामिहोः ” इतीद् । किरतीति
किरः । गृ निगरणे ।

९७६ ॥ प्रोऽचि । २ । ३ । ५६ । गृ इत्येतस्य धोरनादौ
त्ये परे रेकः लयं वा भवति । गिरतीति गिरः । गिलः । ग्रीष् प्रियदी-
प्योः । ग्रीणातीति प्रियः । लिख अधराविन्यासे । लिखतीति लिखः ।
बुधः । युधः । मुधः । इत्यादि ।

९७७ ॥ गावातोऽनिक् । २ । १ । १४० । गो वाचि धोरा-
कारात्तात् कं भवति अनिक् च । प्रतिष्ठत इति प्रस्थः । त्रैह
पालने । मुत्र । म्लै हर्षक्षये । मुग्लः । इत्यादि । अनिमिति किं
हेम् सद्भाशब्दयोः । प्रहः । ज्या वयोहानौ । प्रम्यः । इत्यादि ।
“ स्वनध्नुषादेः,, इत्यादिना णिक न भवति ।

९७८ ॥ ज्वलादिग्रहाद् वा । २ । १ । १४० । ज्व-
लादिभ्यो ग्रहश्च धोरगौ वाचि ण्यो वा भवति । पक्षे-अच् । ज्वल-
तीति ज्वाळ., ज्वळ. । साह., सहः । रामः, रमः । ग्राहः, ग्रहः ।

९७९ ॥ तन्श्याद्व्यधाश्रुसंश्रुतीण्श्वसः । २ ।
१ । १४१ । तनादिभ्यो धुभ्यो णो भवति । तानः । उत्तानः ।
श्वैर् गतौ । अश्याय. । आत्—दायः । ग्लायः । व्यधो ताडने ।
व्याधः । श्रु गतौ । आश्रावः । सश्रावः । श्ण् गतौ । अत्यायः ।
श्वस् प्राणने । श्वासः । आश्वासः ।

९८० ॥ आशिपि वुच् । २ । १ । १५३ । धोराशिपि
गम्यमानायां वुच् भवति । चकारः “त्यस्येऽचित्क्यपीद्”-इत्यादिना
विशेषणार्थः । जीयतान्—इत्याशास्यमानो जीवकः । नदकः
वर्द्धकः । जीनका । नदका । वर्द्धका ।

९८१ ॥ कर्मण्यण् । २ । २ । १ । कर्मणि वाचि धो-
रण् भवति । कुंभ करोतीति कुम्भकारः । छत्रधारः । शरणावः ।
वेदाध्यायः । चर्चावाद. । कुम्भकारी । छत्रधारी इत्यादि ।

९८२ ॥ आतः कोऽह्वावामः । २ । २ । ३ । कर्मणि
वाचि ह्वा वा मा वर्जितादाकाराणात् धोः को भवत्यणोऽपवाद. ।
गा ददातीति गोदः । कबलदः । पार्णित्रः । सर्वत्रः । क्षितिपः ।
प्रक्षग्यः । अह्वावाम इति किं ? स्वर्गह्वाय. । ततुग्यः । धान्यमायः ।

९८३ ॥ प्रे । २ । १ । ४ । कर्मणि वाचि प्रशब्दे च धो-
रातः को भवति । तत्प्रदः । धर्मप्रज्ञः । सिद्धे सत्यारंभो नियमार्थः ।
“प्र एव गो नान्यास्मिन्” इति-गोसदायः ।

९८४ ॥ दाङ् । २ । २ । ५ । कर्मणि प्रशब्दे च

वाचि दा जा इत्येताभ्या को भवति । मोक्षप्रदः । मार्गप्रज्ञः । अय-
मपि नियमः । दाञ्च एव नान्यस्मात्” इति—पार्थिवप्रत्रायः ।

९८५ ॥ मुपि । २ । २ । ७ । सुपि वाचि धोरातः को
भवति । कच्छेन पिवतीति कच्छपः । द्विपः । पादपः । समस्थः । विपमस्थः ।

९८६ ॥ गोवां वभूषि सव्यापद्विबिकुशेकुशं कज्जुमं जिपुं नि-
परमेवार्हं दिव्यश्रेः स्थः । ५ । ४ । ७५ । गवादिभ्यः परस्य
तिष्ठतेः सकारस्य पत्व भवति । गोष्ठः । अंवाष्ठः । अंनष्ठः । भू-
मिष्ठः । सव्यष्ठः । दिष्ठः । त्रिष्ठः । कुष्ठः । शकुष्ठः । अगुष्ठः ।
मजिष्ठः । पुजिष्ठः । परमेष्ठः । वार्हैष्ठः । दिविष्ठः । अग्निष्ठा ।

९८७ ॥ नखमुचादयः । २ । २ । ८ । नखमुच इत्ये-
वमादयः शब्दाः शिष्टप्रयोगतः साधयो भवन्ति । नखान् मुञ्चन्ति—
अणोऽपवादः—नखमुचानि धनूषे । मूलानि विमुञ्चति मूलनिमुजो
रथः । कौ मोदते—कुमुद । जल रोहति जलरुहं ।

९८८ ॥ ओऽहं । २ । २ । १४ । कर्माणि वाचि अर्हते-
रत्यो भवति । इति पूजार्हो जिनः । पूजार्हा प्रतिमा ।

९८९ ॥ धृवोऽमूत्रे । २ । २ । १५ । कर्मण्यसूत्रे वाचि
धरतेरत्यो भवति । जल धरतीति जलधरः । शशधरः । चक्रधरः ।
गणधरः । असूत्र इति किं ! सूत्रधारः ।

९९० ॥ शम्यस्थो धोः स्वौ । २ । २ । १६ । शमि वा-
चि स्थावर्जिताद्धोरत्यो भवति सुविषये । श भवति—शभवः ।
शंकरः । अस्थ इति किं ! शस्था । शमांति किं ! सस्था ।
शम्यजादित्वात् । श्वाविति किं ! शकरी जिनविद्या ।
हेत्वादिना अद् ।

९९१ ॥ हेतुशीलानुलोम्येऽशब्दश्लोककलहगाथावैर-
चादुमृत्रमंत्रपदे । २ । २ । २७ । हेतुः कारणं । शील स्व-
भावः । आनुलोम्यमनुकूलता । एतेष्वर्थेषु गम्यमानेषु शब्दादिवर्जित-
कर्मणि कृत्रो धोरद् त्यो भवति । तीर्थकरो जिनः । यशस्करी
जिनविद्या । श्रद्धाकरः । प्रेयणाकरः । अशब्दादाविति किं ! शब्द-
कारः । श्लोककारः । इत्यादि ।

९९२ ॥ गमेः खच्खड्डाः । २ । २ । ५८ । कर्मणि मु-
पि च यथासम्भव वाचि गमेर्धोः खच् खड् ड इत्यंते त्या भवति ।

९९३ ॥ मुमचः । ४ । ३ । २३३ । पूर्वपदस्याजंतस्याक्षः
खिंदंते कृति द्यौ मुमागमो भवति । तुरगमः । तुरगः । तुरगः ।
“ तथागोः कचिद् खौ, इति प्रः । भुजगमः । भुजगः । भुजगः ।

९९४ ॥ विहायो विह च । २ । २ । ५९ । विहायस्
शब्दस्य वाचो विहादेशो भवति । गमेः खच्खड्डाः प्रागेव सिद्धाः ।
विहायसा गच्छतीति विहंगमः । विहगः । विहगः ।

९९५ ॥ मुदुस्याधारे डः । २ । २ । ६० । मुदुस् इत्यं-
तयोरार्चोर्गमेर्धो भवत्याधारः । मुखेन गम्यतेऽस्मिन्निति-मुगो देशः ।
दुगो देशः ।

९९६ ॥ आशिपि छनः । २ । २ । ६३ । कर्मणि वाचि
हतेराशिपि गम्यमानायां डो भवति । तिमिं हत्वित्याशसिठः तिमिहः ।
शत्रुहः । शापहः ।

९९७ । कचिदपे । २ । २ । ६४ । कर्मण्यपशब्दे च
मुख्येन वाचि हनेः कचिदो भवति । केशमगहतीति केशापहः ।
तमोपहः । दुःखापहः । कचिच्छब्दः शिष्टप्रयोगानुमरणार्थः ।

९९८ ॥ टगमर्त्ये । २ । २ । ६६ । कर्मणि वाचि हतेष्टम्
मवायमर्त्ये कर्त्तरि । वात इति निनाशयति वातघ्नमानिक क्षीर ।
पित्तघ्न माहिषं पयः । श्लेष्मघ्न कटुक । जायाघ्नस्तिष्ठकः । पति-
घ्नी पाणरेखा ।

९९९ ॥ जायापत्योर्लक्षणे । २ । २ । ६७ । जायापति
इत्येतयोर्वाचोः हतेष्टम् भवति लक्षणे लक्षणपति कर्मकर्त्तारि मर्त्ये ।
लक्षण शुभाशुभसूचन तिलकालकादि । जायाघ्नो ब्राह्मणः । येन
तिलकादिलक्षणेन जाया हाते तद्वानित्यर्थः । एव—पतिघ्नी कन्या ।

१००० ॥ स्पृशोऽनुदकं किः । १ । २ । ६८ । स्पृशरुद-
कमर्जिते मुब्रवे वाचि । कस्तथा भवति । घृत स्पृशतीति घृतस्पृक् ।
मयण स्पृशतीति मयस्पृक् । अनुदक इति किं । उदकम्पर्शः ।

१००१ ॥ ऋत्विग्दधृह्स्रुदिष्णिगंचुयुजिक्चुचः ।
२ । २ । ७१ । ऋत्विक् दधृक् स्रुक् दिक् उष्णिक् इत्येते शब्दाः
कित्वाताः निपात्यन्ते । अचति युजि कुच इत्येतेभ्यः क्तिमन्ति ।
ऋती ऋतु मायजतीति ऋत्विक् । धृष्णातांति दधृक् । किर्दित्य च ।
सुजति तामिति स्रुक् । कर्मणि विरमागमश्च । दिशति ता-दिक् ।
कर्मणि किः । उत्तिनक्षतीति-उष्णिक् । ग्यतख पत्व च निपात्य ।
अचु-प्राह । दण्यद् । युजि-युद् । कुञ्च-कुह्, कुञ्ची ।
निपातनादनख ।

१००२ ॥ कर्मणीवेत्यदायन्यसमाने दृशष्टक् स्रुक् च
। १ । २ । ७२ । त्यदायन्यशब्दे समानशब्दे च कर्म-
णि द्वार्षे उपमाने वाचि दृशः टक् स्रक् क्तिश्च त्या भवति । त्य-
मिव पश्यति, स्य इव दृश्यते,— त्यादृशः । व्यादृशः । त्यादृक् ।

“आ०, इत्यात्वं । एव—तादृशः, तादृक्षः, तादृक् ।’ अन्यादृशः । अन्यादृक्ष, अन्यादृक् । सदृशः, सदृक्षः, सदृक् । “समानस्य धर्मादिषु,, इति सादेशः ।

१००३ ॥ मन्वन्कनिन्विचः कचित् । १ । १ । ७३ ।

सुपि वाचि धोर्मन् वन् कनिप् विच् इत्येते स्या कचिद् दृश्यते । कचिदिति बहुलार्थः । तेन—यथालक्ष्य लक्षणव्यवस्था । मन्—सुष्ठु शृणोतीति मुशर्मा । सुष्ठु तरतीति सुतर्म्मा । शृणोति दुःखमिति शर्मा सुख । वृणोति शरीरमिति वर्म तनत्र । हिनाति व्यवहारमिति हेम सुवर्ण । दधाति शोभामिति धाम । कचिद् ग्रहणानिरूपपदादपि त्यः । वन्—विजायते इति विजावा । “वम्या,, इत्यात्वं । एरममे गच्छतीत्यमेगावा । “पे कृति बहुलं,, इतीपोऽनुप् । कनिप्—प्रातरिति प्रातरित्वा । करोतीति कुर्या । कित्वादनेप् पित्वात् तुक् च भवतः । ध्यायतीति धीवा । ध्याप्योः कनिपि—कचिदन्यदेव” इति यण इक् । “हलं याणिकः” इति दी. । एव—ध्यायत इति पावा । विग्—विशतीति वेद् । रिपतीति रेद् । पत्त्वजस्वं । एवर्थश्चकारः । जागर्तीति जागः । अन्यथा—“जागुरविजिणशृङ्गिताति एवप्रतिपधः स्यात् । शुभमिति क्षि. । शुभ यातोति । शुभयाः । कीलाळ पित्रतीति कीलाळया ।

१००४ ॥ क्तिप् । २ । २ । ७४ । धोः कचिन् क्तिप्

दृश्यते । अतरीक्षे सीदतीति—अतरीक्षसन् । एव—शुसत् । अदसूत इति—अदसूः । शतसूः । मित्र द्वेष्टीति मित्रद्विद् । प्रद्विद् । द्विद् । मित्राय द्रुक्षतीति मित्रधुक् । गा दोग्धीति गोधुक् । प्रधुक् । अभं युनक्ति युज्यतेऽनेन वा इति अभयुक् । प्रयुक् । युजीति पूरवत् । तःव वेत्ति जानाति निते विचारयति वा तत्त्ववित् । प्रवित् । निव-

ति विद्यते विंदति वा विद* । तेषा वरः-विदावरः । वाक्य भिन-
त्तीति वाक्यमित् । प्रभित् । मित् । तमदिछित् । प्रच्छित् । छित् । शत्रु-
जित् । प्रजित् । जित् । अपणी । प्रणोः । नीः । विराट् । सम्राट् ।
उखाथत् । पर्णध्वत् । बहाभट् । पक् । या । हाः । मित्रभूः । प्रतिभू ।

१००५ ॥ भजो णिबः । १ । २ । ७७ । मुबते वाचि
भजेर्भिर्भवति । णकार ऐवर्थः । इकार उच्चारणार्थः । वकारः सति
साम्ये बाधनार्थः । तेनेह किप् न भवति । अर्थं भजतीति-अर्द्धभाक् ।

१००६ ॥ शीलेऽजातौ णिन् । १ । २ । ७८ ।
जातिवर्जिते मुबते वाचि धो* णिन् भवति शीले गम्यमाने ।
यत्र फलनिरपेक्षा प्रवृत्तिस्तच्छीले । उष्ण मुहूर्ते इत्येव शीलः
उष्णभोजी । उदासरतात्येव शीला उदासारिण्यः । एव-प्रत्या-
सारिण्य गानः । प्रस्थापी । प्रयापी । शील इति किं ? उष्ण-
भोजः । अजाताविति किं ? शालीन् भोक्ता । तृनेव ।

१००७ ॥ कर्तरीवे । १ । २ । ७९ । कर्तृवाचिन्युप-
मानं वाचि धोर्णिन् भवति । जात्यशीलार्थमिदं । उष्ट इव काश-
तीति-उष्ट्रकोत्री । धाक्षरावी । सिंहनदी । वृत्ताविवाधोतर्भूत इति
तदप्रयोगः ।

१००८ ॥ व्रतार्भाक्ष्ये । १ । २ । ८२ । मुबते वाचि
धोर्णिन् भवति व्रते आर्भाक्ष्ये गम्यमान । व्रत शास्त्रतो नियमः ।
पार्श्वे एव शैष्यं-पाम्बशायी । स्थडिलशायी । अश्राद्धभोजी ।
अलवणभोजी । पुन पुनर्यद्व्रजतीति तदर्भाक्ष्य । तस्य भाव
आर्भाक्ष्य । कयायमार्भाक्ष्य पिबतीति कयायपायिणा गाधारय* ।
क्षीरपायिणः । उर्शनराः । सौर्वारपायिणो बल्हीकाः ।

१००९ ॥ मन्यात् । २ । २ । ८३ । सुवते वाचि
मन्यतेर्णिन् भवति । शोभनमानी ।

१०१० ॥ खश् स्वस्य । २ । २ । ८४ । स्वस्यात्मनो
यत्सवाधि सुवत तस्मिन् वाचि मन्यतेः खश् भवति । दर्शनीयमात्मान
मन्यते दर्शनीयमन्यः । सर्वज्ञमन्यः । खित्वाप्नुम् । शिश्वाद् विकरणश्च ।

१०११ ॥ जनोऽनौ ढ । २ । २ । ९६ । कर्मण्यनु-
शब्दे च वाचि जनेर्दो भवति भूते । पुमासमनुजातः—पुमनुजातः ।
पुमनुजः । स्यनुजः । “अकर्मका अपि धनः सगयः सकर्मका भव-
ति” इति—जनिः सकर्मकः ।

१०१२ ॥ ईपि । २ । २ । ९७ । ईवने वाचि जनेर्दो
भवति भूते । उपशमे जातः उपशमजः । अप्सु जातः—अप्सुजः ।
सरसिजः । “ईपोऽद्धलः,, इतीपोऽनुप् ।

१०१३ ॥ कायामजातौ । २ । २ । ९८ । जातिमर्जिते
काते वाचि जनेर्दो भवति । बुद्धेर्जातः—बुद्धिजः सस्कारः । सक-
ल्पजः—कामः । दुःखजः शोकः । अजाताविति किं ! अदवाग्जातः ।

१०१४ ॥ क्वचित् । २ । २ । ९९ । क्वचिदन्यस्मिन्
वाचि जनेर्दो भवति भूते लक्ष्यानुरोधेन । किञ्चातेन किञ्जः ।
अलजातेन—अलजः । द्वाभ्या जन्मनोपनयेन च जातः—द्विजः । न
जातः अजः । प्रजाता प्रजाः । स्त्रीभ्यो जातं—स्त्राजमनृत । अद्रया
जात—अन्जं । क्वचिदन्यस्मादपि धोः डो भवति । परमाहति पराह ।
परिखाता परिखा । उपधा । अटति, अततीति वा आः । कन-
ति कायतीति वा कः । खन्यते खनतीति वा न । भातीति भ ।

१०१५ ॥ तः । २ । १ । १०० । धोर्भूने काळे तसंज्ञस्यो

भवति । “कृत्तवत् तः,” इति तस्य । ककारोकारयोरित्संज्ञा । भूयत्वे स्म भवति स्म इति वा विग्रहे—भूतः । भूतवान् । शयितं । शयितवान् । कृतः । कृतवान् । कृतवती । जेः ख—भाविताः । भावितवान् । भावितवती । याचितं । कारितं । गमित । जनितमित्यादि ।

१०१६ ॥ इत् ते । ५ । १ । १०२ । निष्कुप इडागमो भवति तसंज्ञके परतः । निष्कुपितः । निष्कुपितवान् ।

१०१७ ॥ ङीष् ङीदिद्वेष्टोऽपत्तस्ते । ५ । १ । १०९ । ङीष् ङि इत्येताभ्यामिकारेतो यस्मिन् फस्मिन्विद् विकल्पितेऽथ एतावद्वर्जितादोस्तसंज्ञके परतो नेद् भवति ।

१०१८ ॥ द्रांत्स्य तो नो दोऽपत्पृमूर्छा ॥ ५ । ३ । ८० । दकारताद् रेफाताच्च मत्पृमूर्छिवर्जितादोः परस्य तसंज्ञकस्य तकारस्य नकारादेशो भवति तदसंनिधानं दकारस्य च । “पूर्वस्य” इति वर्तमाने—

१०१९ ॥ ओदितः । ५ । ३ । ८४ । ओकारेतो धोः परस्य तत्कारस्य नाव भवति । ङीनः । ङीनवान् । श्वनिर्देशात् भौवादि-
कस्य भवत्यवेद । ङयितः । ङयितवान् । ओधि गतिवृद्धयोः । स्वप्नश्रुत्यादेः कर्त्ताति साचो यणिक् । “ह्यो यणिरुः” इति दोः । शूनः । शूनवान् । ईदित्—विर्जाजौ भयचलनयोः । उद्विग्नः । उद्विग्नवान् । लजाजौ लज्जितौ प्राडे । स्फादिसख । उग्रः । उग्र-
वान् । नेद्-अपरद्धः । अपरद्धवान् । “ऊदिङ्गः” इति विकल्पेन विकल्पितेऽथ । गच्छ मुप गतौ । “ओदिदचः—इत्यादिना नेद् । “हन्मन्—” इत्यादिना क्त्वा । गतः । गतवान् । हनौ-हतः । हतवान् । शृष्ट्य-गृष्टः । शृष्टवान् ।

१०१० ॥ आदितः । ५ । १ । १३६ । आदितो धोस्तं
इदं न भवति । जिमिदा-मिन्नः । मिन्नवान् । जिद्विदा-द्विष्णः ।
द्विष्णवान् ।

१०११ ॥ स्फादेरातो धोर्यण्वतोऽध्याह्वयः । ५ ।
३ । ८१ । अध्याह्वयवर्जितादाकाराताद् स्फादेर्यण्वतो धोः परस्य
ततकारस्य नत्वं भवति । सस्यानः । सस्यानवान् । निद्राणः ।
निद्राणवान् । म्लानः । म्लानवान् । स्फादेरिति किं ? यातः ।
आत इति किं ? ध्युतः । धोरिति किं ? निर्यातः । यण्वत इति
किं ? ज्ञातः । अध्याह्वय इति किं ? ध्यातः । ध्यातवान् । द्यातः ।
ध्यातवान् ।

१०१२ ॥ ल्वादेः । ५ । ३ । ८२ । ल्वादिभ्यः परस्य
ततकारस्य नत्वं भवति । लूनः । लूनवान् । पूनः । पूनवान् ।

१०१३ ॥ ऋतश्च क्लेः । ५ । ३ । ८३ । ऋकारातेभ्यो
ल्वादिभ्यश्च परस्य क्लेस्तकारस्य नत्वं भवति । इत्थं दीत्थं च । की-
र्णिः । तीर्णिः । शीर्णिः । लूनिः । पूनिः । तकारस्य नत्वं
प्रागेव सिद्धं । कर्णः । कर्णवान् इत्यादि ।

१०१४ ॥ इयाञ्चुदिवोऽस्यर्शानपादानजये । ५ । ३ । ८७ ।
इये अचु दिव् इत्येतेभ्यः परस्य ततकारस्य भस्पर्शे अनपादा-
ने जये चार्थे नत्वं भवति । प्रतिश्यायते स्म प्रतिशानः । प्रति-
शानवान् । अभिशानः । समच्यते स्म समक्तौ शकुनेः पक्षे । आयू-
नः देवदत्तः । अन्यत्र-शान्तं वृत्तते । उदक्तमुदकं कृपात् । पूतं वृत्तते ।

१०१५ ॥ निर्वाणोऽवाते । ५ । ३ । ९० । निर्वाण इति
निस् पूर्वात् वातेः परस्य क्तकारस्य नत्वं भवति अवाते कर्त्तरि । नि-

वर्णो मुनिः । निर्वाणः प्रदीपः । अन्यत्र-निर्वातो वातः । निर्वात वातेन ।

१०२६ ॥ शुष्पचोः क्वौ । ५ । ३ । ९२ । शुषि पञ्
इत्येताभ्यां परस्य ततकारस्य यथाक्रमं क व इत्येतावादेशौ भवतः ।
शुष्कः । शुष्कवान् । पक्वः । पक्वान् ।

१०२७ ॥ सो मः । ५ । ३ । ९३ । क्षे जै सै क्षये । क्षा
इत्येतस्मात् परस्य ततकारस्य मकारादेशो भवति । क्षामः । क्षामवान् ।

१०२८ ॥ प्रस्त्यो वा । ५ । ३ । ९३ । प्रपूर्वात् स्त्यापतेः
परस्य ततकारस्य मत्व भवति वा । प्रस्तीमः । प्रस्तीमवान् । प्रस्ती-
तः । प्रस्तीतवान् ।

१०२९ ॥ दोसोमास्थां त्किृतीत् । ५ । २ । १५८ ।
यतिस्यतिमास्थाना तकारादी ल्ये परतः । इकारादेशो भवति ।
निर्दितः । निर्दितवान् । अवसितः । अवसितवान् । प्रमितः ।
प्रमितवान् । उपस्थितः । उपस्थितवान् ।

१०३० ॥ धाव्यो हिः । ५ । २ । १६१ । धाजित्येतस्य
हिरादेशो भवति तकारादी ल्ये परतः । विहितः । विहितवान् ।

१०३१ ॥ दो दद् भोः । ५ । २ । १६३ । दा इत्येतस्य
मुमङ्गकस्य दद् इत्ययमादेशो भवति तकारादी किति परतः । दत्तः ।
दत्तवान् ।

१०३२ ॥ मरुद्धञ्च । ५ । २ । १६३ । मरुद्धञ्चादजताच्च
गं परस्य दा इत्येतस्य भुसङ्गकस्य च इत्ययमादेशो भवति किति ।
मरुत्त । मरुत्तवान् । प्रत्तः । प्रत्तवान् । परीत्तः । परीत्तवान् । तीति दीत्व ।

१०३३ ॥ त्किृत्स्येऽदोऽगं जगिवः । १ । ४ । १२८ ।

तकारादौ किति ये चागे परतो अदेर्जग्विरादेशो भवति । जग्धः ।
जग्धवान् । प्रजग्ध ।

१०३४ ॥ पूर्यजोः शानः । २ । १ । १२१ । पूर्यो यजे-
श्च सत्यर्थे वर्तमानाद्धोः शानस्त्यो भवति । पवमानः । यजमानः ।

१०३५ ॥ वयःशक्तिशीले । २ । २ । १२२ । धाः सत्य-
र्थे वर्तमानात् वयासि शक्तौ शीले च गम्यमाने शानस्त्यो भवति ।
वयो यौवनादिस्तत्र—कतीह शिखड वहमाना । कतीह कवचं
पर्यस्यमानाः । यस्मिन् शिखडवहनादि भवति तदिह वयो गम्यते ।
शक्तिः सामर्थ्य । तत्र—कतीह पचमानाः । कतीह समश्नानाः ।
कतीह पाके समासे च शक्ता इत्यर्थः । शील स्वभावः । तत्र—
कतीहाजानाः । कतीह नडयमानाः । कतीहाजानादिशीला इत्यर्थः ।

१०३६ ॥ सुब्द्विपर्दः सत्र्यरिशस्ये । २ । ३ । १२४ ।
सुब् द्विप् अर्ह इत्येतेभ्यः सत्यर्थे वर्तमानेभ्यो यथाक्रम सत्रिणि
अरौ शस्ये च कर्त्तरि शत्रुत्यो भवति । त्वे सुन्वतः सत्रिणो यज-
माना इत्यर्थः । द्विप् शत्रुरित्यर्थः । अर्हन् विशा । अर्हन् पूजा ।
विचार्यतया प्रशस्यतेः कर्त्तव्यार्थः ।

१०३७ ॥ शीलधर्मसाधौ तृन् । २ । २ । १२५ ।
शीले धर्मे साधौ च सत्यर्थे वर्तमानाद्धोः तृन् इत्यय त्यो भवति ।
शीलमुक्तार्थः । धर्मः कुलाचारः । साधुः शोभन । तत्र—शील—
कर्त्ता कटं । वदिता जनापवादान् । करणं वदन च शल्लिमस्येत्यर्थः ।
धर्मे—बधूमूढां मुढयितारः । के ते 'आविष्टायनाः । आदे सिद्धेऽनम-
पहर्त्तारः आह्वरकाः । मुढनाहरणादिरेव तेषामाचारानुप्रवृत्त इत्य-
र्थः । साधौ—कर्त्ता कट । गंता खेडं । साधु करोति गच्छतीत्यर्थः ।

१०३८ ॥ भूभ्राज्यभङ्कञ्चनिराकृञ्प्रजनोत्पचोत्पतो-
न्मदरुच्यपत्रपवृभृचृत्सहचर इष्णुः । ३ । २ । १२६ । भूवादिभ्य-
शीलादौ सत्यर्थे वर्तमानेभ्यः इष्णुस्त्यो भवति । भवनशीलो भवन-
भर्मा साधुवा भवतीति भविष्णुः । एव—भ्राजिष्णुः । अलङ्कारिष्णुः ।
निराकृतिष्णुः । प्रजनिष्णुः । उत्पचिष्णुः । उत्पतिष्णुः । उन्मदिष्णुः ।
रोचिष्णुः । अपत्रपिष्णुः । वद्विष्णुः । वर्तिष्णुः । सहिष्णुः । चरिष्णुः ।

१०३९ ॥ शंभ्यो विनिण् । २ । २ । १२९ । शमादिभ्यो-
ऽष्टम्यो धुभ्यः शीलादौ सत्यर्थे वर्तमानेभ्यो विनिण् भवति । वका-
रः कुत्वार्यः । इकारः उच्चारणार्थः । “न मोऽरुम्वम्वम्वम्वम्वम्व-
चमः” इत्येप्प्रतिषेधः । शमी । दमी । तमी । श्रमी । भ्रमी ।
क्षमी । कमी । प्रमादी ।

१०४० ॥ दुहानुरुषदुष्पिपदुहयुजत्यजरजयजाभ्या-
न्नः । २ । २ । १३० ॥ दुहादिभ्यो धुभ्यः शीलादौ सत्यर्थे
विनिण् भवति । दोही । अनुरोधी । दोषी । द्वेयी । द्रोही । योगी ।
स्यागी । रागी । भोगी । अभ्याघाती । कल्याणभोगी । रजंति
निर्देशान्नखं ।

१०४१ ॥ रुचलार्थाद्धेरनः । २ । २ । १४३ । रुचन्दे-
चल कोऽस्येतदर्थेभ्यो विसर्गकेभ्यो धुभ्यः शीलादौ सत्यर्थेऽनस्त्यो
भवति । रुचणः । आक्रोशनः । चलनः । चोपनः । धेरिति किं ?
रविता श्लोक । चलिता ग्रामं ।

१०४२ ॥ हलाद्यन्ताद्धैदितोऽय्मृव्दीप्दीक्षणिङ् । २ ।
२ । १४४ । वकारेण ऐकारेणश्च हलादेर्हलात् विसर्गकादोः
शीलादौ सत्यर्थेऽनो भवति यकारान्त सृद् दीप् दीक्ष् णीच् इत्येतान् ।

वर्जयित्वा । वर्त्तनः । वर्द्धनः । स्पर्द्धनः । जुगुप्सनः । मीमांसनः ।

१०४३ ॥ निद्रावद्वाश्रद्धाशीरुदयस्पृष्टिगृहिपतेरालुः । २ । २ । १५४ । तद्रादिभ्यः सत्यर्थे शीलार्थे बालुर्भवति । द्वे स्वप्ने । निद्रालुः । तंद्रालुः । ततो निपातनान्नत्वं । अश्रुवद्वाश्रः-
श्रद्धालुः । शयालुः । दयालुः । स्पृहयालुः । गृहयालुः । पतयालुः ।
एते चुरादिषु कथादयः । तत्रातः खं । तस्य “ परेऽचः प्राचः ”
इति स्थानिवद्भावात् “ घ्युक्ः एप् ”, उभेऽत एव न भवति ।

१०४४ ॥ सन्भिक्षाशंसर्विदिच्छादुः । २ । २ । १५२ ।
सन्नताम् भिक्षादेश्च सत्यर्थे शीलदौ उर्भवति । सन्-चिकीर्षुः ।
जिहीर्षुः । भिक्षि-यांचायां । भिक्षुः । आकः शसिञ् इच्छायां ।
आशसुः । विद ज्ञाने । तस्य संनियोगे नकारागमः । विदुः ।
इच्छेति इच्छतेः छकारः । इप् इच्छायां । छकारो निपात्यते । इच्छुः ।

१०४५ ॥ नि-मत्यर्चायशीलादिभ्यः क्तः । २ । २ । १८१ ।
निद्भ्यो मत्यर्थेऽर्चार्थेभ्यः शीलादिभ्यश्च धुभ्यः सति काले कृत्यो
भवति । निमिदा—मिजः । निक्षिदा—क्षिण्णः । मतिरिच्छा
ज्ञानं च । तत्रेच्छार्थेभ्यः—राज्ञां मतः । राज्ञामिष्टः । ज्ञानार्थेभ्यः-
राज्ञां बुद्धः । अर्चार्थेभ्यः—राज्ञामर्चितः । शीलादिभ्यः—

शीलितो रक्षितः क्षांतः आकृष्टो जुष्ट उद्यतः ।

अपितः शमितस्तुष्टो दष्टो रक्षित आशितः ॥

क्षांतोऽभिव्यापृतो दष्टो द्यस्तुष्टो दृतःस्थितः ।

लिप्तोऽथ दर्पितः स्निग्ध इत्याद्याः सति संमताः ।

१०४६ ॥ उणादयो बहुलं । २ । २ । १८२ । उणादयः-
स्याः सति काले वर्तमानेभ्यो बहुल भवति ।

१ ॥ कृत्वापाजिमिस्वदिसाध्यशुद्धसनिजनिचगीण्च-
टिभ्य उष् । कृत्वा इत्येवमादिभ्यो धुम्य उष् इत्यय स्यो भवति ।
कारुः । वायुः । पायुः । जायुः । मायुः । स्वादुः । साधुः । आशुः ।
दारुः । सासु । जासुः । चारुः । आयुः । चादुः ।

२ ॥ गमेदोः । गम् इत्येतस्य षोडो भवति । गीः ।

३ ॥ भ्रमेथ ह्रः । भ्रम इत्येतस्य धोः दूर्भधति । भ्रूः ।

४ ॥ इतिस्तिषौ घुनिर्देशे । नदिः । विदिः । मिदिः ।
दरिः । भरतिः । जुहोतिः । अतिरित्यादयः । बहुलप्रहणाद् येभ्यो
धुभ्यो यस्मिन्नर्थे यं यथादृश्यते तं तेभ्यस्तस्मिन्नर्थे तथा भवन्ति ।
ध्वर्धकार्यनियमसिद्धो भवति ।

यथ वाच्यत्वेष्णा (ए) न्यासे सूक्ततत्र प्रयत्नतः ।

तत्प्रत्ययेयमिहोणादौ रत्नाकरमिश्रखिल ॥ १ ॥

१०४७ ॥ पद्वजो यञ् । २ । ३ । १९ । पदितजिम्या
घञ् ल्यो भवति ॥ च कर्त्तरि । पद्यतेऽसाविति पादः । दृश्यतेऽसा-
विति रोगः । विद्यात् कुत्व ।

१०४८ ॥ सुः स्थिररुग्मत्स्यवळे । २ । ३ । १७ ।
सत्तेथोः स्थिरादिषु कर्तृषु घञ् भवति । सरतीति सारः । चदनस्य सारः-
चदनसारः । पत्र-रुद्रिसारः । कालातरस्थापी पदार्थे उच्यते । अती-
सारो व्याधिः । “घविप्रायः” इति दीप्त । मिसागो मस्यः । सारवळं ।

१०४९ ॥ भावे । २ । ३ । १८ । धोर्भावे घञ् भवति ।
भवनं भावः । पाकः । त्यागः । रागः । कृदभिधेयो भावो ङिग-
सङ्गवान् द्रव्यवत् भवति ।

१०५० ॥ अर्चुर्चरि । २ । ३ । १९ । कर्तुस्त्वस्मिन् कारके धोर्धञ्

भवति । प्रास्यते तमिति प्रासः । प्रतुद्यतेऽनेन प्रतोदः । दास्यतेऽस्मै इति दासः । आहरति तस्मात्-इत्याहारः । मुज्यतेऽस्मिन्-भोगः । इत्यादि ।

१०५१ ॥ इङ्ठः । २ । ३ । २० । इङ्ठो धोर्भावेऽकर्त्तरि घञ् भवति । अचोऽपवादः । अधीयते इति-अध्यायः । उपेत्याधीयतेऽस्मात् इत्युपाध्यायः । उपाध्यायी । उपाध्याया । बह्नादित्वाद्वा ङी ।

१०५२ ॥ इणोऽभ्रेपे । २ । १ । ३३ । गिपूर्वादिणो धोरभ्रेपे विपयेऽर्थे वर्तमानादकर्त्तरि घञ् भवति । भ्रेपः स्वरूपाच्चलनं । एपोऽत्र न्यायः । एतदत्र साधुरित्यर्थः । भ्रेपे-न्यय गतः पापः । विशेष्यलिङ्गवचनाविध विशेपणानां ।

१०५३ ॥ य्वग्रद्वृहगम्बशरणोऽच् । २ । ३ । ५४ । इ उ ऋ इत्येतदन्तेभ्यो प्रह् वृ ह् गम् बश् रण् इत्येतेभ्यश्च धुभ्यो भावेऽकर्त्तरि अच् ल्यो भवति, घञोपवादः । इ-चयः । जयः । क्षयः । क्रयः । उ-नवः । स्तवः । पवः । लवः । ऋ-न्तरः । धरः । प्रहादि-प्रहः । वारः । आदरः । गमः । वशः । रणः ।

१०५४ ॥ स्थादिभ्यः कः । २ । ३ । ७० । स्थाप्रभृतिभ्यो धुभ्यो भावेऽकर्त्तरि कस्त्यो भवति । प्रतिष्ठतेऽस्मिन्-इति प्रस्थः । सतिष्ठतेऽस्यामिति सस्था । व्यवतिष्ठतेऽनयेति व्यवस्था । प्रज्ञात्य-स्मिन्निति प्रस्नः । प्रपिबत्यास्मिन् इति प्रपा । विष्यतेऽनेनेति विधः । “व्याशिव्यधि-” इत्यादिना यण इक् । आविष्यतेऽस्मिन्निति-आ-विधः । विहन्यतेऽस्मिन्ननेन वा विघ्नः । आयुष्यतेऽनेनेति-आयुधः ।

१०५५ ॥ क्तिः । २ । ३ । ७४ । इङ्गन्देतो धोर्भावेऽ-कर्त्तरि क्तिस्त्यो भवति । क्तवतस्य केवलस्याप्रयोगात् “भावादिमः क्तिः” इतीमपर एव प्रयुज्यते । इङ्गचौञ्-पाकेन निर्वृत्तमित्यस्व-पदेन विग्रहः । पक्तिम् । इङ्गपोञ्-उत्तिम् । इङ्गचृ-याचिन्तिम् ।

दुधान्-विहित्रिमं । दुकृन्-कृत्रिमं ।

१०५६ ॥ गौ घोः क्रिः । १ । ३ । ७८ । गौ वाचि
मुसङ्गकात् घोर्मविऽकर्त्तरि किर्मवति । प्रधान प्रधीयते इति घेटो
धात्रो वा-प्रधिः । एवं विधिः । निधिः । उपाधिः । समाधिः । आदान
आदीयतेऽस्मात् इति दारूपाणां चतुर्णामन्यतमस्मात् क्रिः । आदिः ।

१०५७ ॥ कर्मण्याधारे । २ । ३ । ७९ । कर्मणि
वाचि मारकर्त्तरि आधारे किर्मवति । जल धीयतेऽस्मिन्निति जलधिः ।
शरधिः । इषुधिः । वारिधिः ।

१०५८ ॥ युज्यद्-विच्छप्रच्छस्वप्प्रक्षो नङ् ।
२ । ३ । ७९ । युज् यत् विच्छ् प्रच्छ् स्वप् इत्येतेभ्यो भावेऽ
कर्त्तरि नङ् भवति । युजन-युञ्जः । यत्नः । विरनः । प्ररनः ।
स्वप्नः । रक्षणः । विच्छेदनेवर्थे क्तिरूपेण ।

१०५९ ॥ याच्ना । २ । ३ । ७७ । याच्नेति स्त्रियां
भावेऽकर्त्तरि नङ् निपात्यते । याचन-याच्ना ।

१०६० ॥ स्त्रियां क्रिः । २ । ३ । ८० । स्त्रीलिङ्गे
भावेऽकर्त्तरि वर्तमानाद्धोः क्तिस्त्या भवति । घत्रादेरपवादः । दृश्-
दृष्टि । सृज्-सृष्टिः । चितिः । कृतिः । भ्रातिः । शातिः । “उस्य
क्षरक्याः क्षितिः” इति दास्त्र । क्रीर्ण्यः ।

१०६१ ॥ शीण्विन्निपन्निपद्सूव्समजः । २ । ३ ।
८९ । शीप्रभृतिभ्योऽकर्त्तरि स्त्रियां ली क्यप् भवति । धेरतेऽस्या-
मिति शय्या । यंत्यस्यामनयेति वा इत्या । विदत्यस्या तया वा
कर्मकामौ इति निदा । निपदत्यस्या निपदा । निपद्यतेऽस्यां निपदा ।
मन्धतेऽनया मन्या । मुनोत्यस्या मुत्या । समर्जत्यस्या समज्या । सशीति ।

समितिः । विचिः । गतिः । सुतिः । इत्यादि बहुलवचनात् सिद्धं ।

१०६२ ॥ संपदादिभ्यः क्तिप्तिः । २ । ३ । ९९ ।

संपदादिभ्यो धुम्यो भावेऽकर्तरि स्त्रिया क्तिर्भवति क्तिश्च । सपत् । सपत्तिः । विपत् । विपत्तिः । आपत् । आपत्तिः । परिपत् । परिपत्तिः । आशीः ।

१०६३ ॥ ण्यांस्विद् श्रथि घट्टि वंदोऽनः । २ । ३ । ९४ ।

णि आस् विद् श्रथि घट्टि वद् इत्येतेभ्यः स्त्रिया भावेऽकर्तरि भनस्यो भवति । णि इति णिङ्णिचोः सामान्यमहण । भावना । कामना । कारणा । हारणा । योजना । लक्षणा । आसना । वेदना । श्रथना । घट्टना । वदना ।

१०६४ ॥ त्यात् । २ । ३ । ९९ । त्यातेभ्यो धुम्यो

भावेऽकर्तरि स्त्रियामस्यो भवति । कित रोगापनयने ।

१०६५ ॥ किद्गुप्तिजः सन् भिषज्यादिनिंदाक्षमे

। २ । १ । ३ । किद् गुप् तिज् इमेतेभ्यो यथासह्य भिषज्यादौ निंदायां क्षमायां चार्थे वर्तमानेभ्यः सन् इत्ययं त्यो भवति स्वार्थे । चिकित्सा । गुप् रक्षणे । “गुप्पुन्विच्छपन्पणेराय ” इत्यापः । गोपाया । चिकीर्षा । पुत्राया । पुत्रकाम्या । लोद्ध्या । अदाव्या ।

१०६८ ॥ दृष्टुरेप् ५ । २ । १४३ । दृष्टोः ऋण्णांताना च
गूनामाङि परतः एप् भवति । इत्थेप् । रत्तत् । टाप् । जरा । अक्षप्-
त्रपा । क्षिप्-अयादेनः । क्षया । क्षमूप्-क्षमा । घटादयः पितः ।
घटैप्-घटा । व्यधेप्-व्यथा । प्रथेपि-प्रथा । भिदा विदारणे ।
भित्तिरन्या । भिदा द्वैधीकरणे । विदा विचारणे । वित्तिरन्या ।
क्षिपा प्रेरणे । क्षितिः । इत्यादि ।

१०६९ ॥ चित्तिपूजिकयिकुंविचर्चः । १ । ३ । १०२ ।
चित्तादिभ्यो भावेऽकर्तरि स्त्रिया अङ्स्थो भवति । चित्तादयो हि
चुरादिष्यताः । णेः ख । चित्ता । पूजा । कथा । कुंवा । चर्चा । भूयि-
मेपिष्टुहिठोलिद्रोलिम्यश्चेति वक्तव्यं । भूया । भिया । स्थूहा । लोळा ।
दोळा ।

१०७० ॥ गावातः । २ । ३ । १०३ । आकाराताद्धो-
र्भावेऽकर्तरि स्त्रियामङ्स्थो भवति । प्रज्ञायते अस्या-प्रज्ञा । प्रदीपते
ऽस्या प्रदा । प्रधीयतेऽस्या प्रधा । उपधा । “इष्टि चात्ख” इत्यात्ख । टाप् ।

१०७१ ॥ करणाधारे चानद् । २ । ३ । ११२ । करणे
आधारे च भावे च धारनद् भवति । घञायपवादः । टित्वात् स्त्रिया
ङीः । वृश्च्यतेऽनेनेति व्रश्चन । इष्मना व्रश्चनः इष्मव्रश्चनः । शास्य-
तेऽनेनेति शातनः । पलाशाना शातनः-पलाशशातनः । छ्यतेऽन-
नेति छ्यनः । शमश्रुकर्तनः । आधार-शेरतेऽस्मिन् इति-शयन ।
आस्यतेऽस्मिन्निति आसन । अधिष्मयतेऽस्मिन्निति अधिकरण । गौर्दु-
ह्यतेऽस्यामिति गोदाहनी । तिलाः पांध्यतेऽस्यामिति तिलपांढनी ।
सक्तुधाना । नम्भाये-हसन । जल्पन । शयन । आसन । वदन ।
भोजनं । चदनानुत्पन ।

समितिः । वित्तिः । मतिः । मुतिः । इत्यादि बहुलवचनात् सिद्धं ।

१०६२ ॥ संपदादिभ्यः क्तिप्तिः । २ । ३ । ९१ ।

संपदादिभ्यो धुम्यो भावेऽकर्तरि स्त्रिया क्तिर्भवति क्तिश्च । सपत् । सपत्तिः । विपत् । विपत्तिः । आपत् । आपत्तिः । परिपत् । परिपत्तिः । आसीः ।

१०६३ ॥ ण्यास्त्रिद्व्यंश्रिघट्टिवंदोऽनः । २ । ३ । ९४ ।

णि आस् त्रिद्व्यंश्रि घट्टि वद इत्येतेभ्यः स्त्रिया भावेऽकर्तरि अनस्त्यो भवति । णि शत णिद्व्यंश्रिचोः सामान्यग्रहण । भावना । कामना । कारणा । हारणा । योजना । लक्षणा । आसना । वेदना । श्रथना । घटना । वदना ।

१०६४ ॥ त्यात् । २ । ३ । ९९ । त्यातेभ्यो धुम्यो

भावेऽकर्तरि स्त्रियाम्त्यो भवति । कित रोगापनयने ।

१०६५ ॥ किद्गुप्तिजः सन् भिषज्यादिनिंदाक्षमे

। २ । १ । ३ । किद् गुप् तिज् इत्येतेभ्यो यथासख्य भिषज्यादौ निंदाया क्षमाया चार्थे वर्तमानेभ्यः सन् इत्यय त्यो भवति त्वार्थे । चिकित्सा । गुप् रक्षणे । “गुप्पूष्पविच्छपन्पणेराय ” इत्यायः । गोपाया । चिकीर्षा । पुत्राया । पुत्रकाम्या । लोद्ध्या । कंठ्या । अटाव्या ।

१०६६ ॥ सरोर्हलः । २ । ३ । १०० । सह रुणा वर्त-

मानात् हलताद्वोः भावेऽकर्तरि स्त्रियाम्त्यो भवति । कुडिञ् दोहे । उपदेशावस्थायामेव “इदिद्वोर्नुम् ” इति नुम् । कुडा । इडिञ् सपाते । इडा । शिक्षा । भिक्षा । ईहा । उहा ।

१०६७ ॥ पिद्भिदादिभ्योऽह् । २ । ३ । १०१ ।

पिद्भ्यो भिदादिभ्यश्च भावेऽकर्तरि स्त्रियां अस्त्यो भवति । नृप्— ।

१०६८ ॥ दृशुरेप् ५ । २ । १४३ । दृशेः श्रृण्वन्ताना च
गूनामङ्गि परत् एप् भवति । इत्येप् । रत्तत् । टाप् । जरा । व्रष्टृप्-
व्रष्टा । क्षिप्-अयादेशः । क्षया । क्षमृप्-क्षमा । घटादयःपितः ।
घटैप्-घटा । व्यथैप्-व्यथा । प्रथैपि-प्रथा । भिदा विदारणे ।
भित्तिरन्या । भिदा द्वेधीकरणे । विदा विचारणे । वित्तिरन्या ।
क्षिपा मरणे । क्षितिः । इत्यादि ।

१०६९ ॥ चित्तिपूजिकथिकुंविचर्चः । १ । ३ । १०९ ।
चित्पादिभ्यो भावेऽकर्तरि स्त्रिया अङ्स्त्वो भवति । चित्पादयो हि
चुरादिष्यताः । णेः ख । चित्ता । पूजा । कथा । कुवा । चर्चा । भूयि-
भेपिस्पृहिडोलिदोलिम्यश्चेति वक्तव्य । भूपा । भिपा । स्पृहा । लोळा ।
दोला ।

१०७० ॥ गावातः । २ । ३ । १०३ । आकारात्ताद्धो-
र्भावेऽकर्तरि स्त्रियामङ्स्त्वो भवति । प्रज्ञायते अस्या-प्रज्ञा । प्रदीयते
ऽस्या प्रदा । प्रधीयतेऽस्या प्रधा । उपधा । “इष्टि चास्त्व” इत्यात्त्व । टाप् ।

१०७१ ॥ करणाधारे चानद् । २ । ३ । ११२ । करणे
आधारे च भावे च धारनद् भवति । घञायपवादः । टित्वात् स्त्रिया
ङीः । वृश्च्यतेऽनेनेति व्रथन । इष्मना व्रथनः इष्मव्रथनः । शात्य-
तेऽनेनेति शातनः । पलाशाना शातनः-पलाशशातनः । ह्यतऽने-
नेति लयन । श्मश्रुकर्तनः । आधार-शरतेऽस्मिन् इति-शयन ।
आस्यतेस्मिन्निति आसन । अधिक्रियतेऽस्मिन्निति अधिकरण । गौर्दु-
ह्यतेऽस्यामिति गोदाहनी । तिलाः पांक्ष्यतेऽस्यामिति तिलपीडनी ।
सक्तुधाना । नम्भाये-हसन । जल्पन । शयन । आसन । वदन ।
भोजनं । चदनानुलेपन ।

१०७२ ॥ पुंस्त्री घः प्रायः । २ । ३ । ११३ । घोः
 पुल्लिङ्गे स्त्री करणाधारयोः घस्त्यो भवति प्रायः । कचिद्भवति
 कचिन्न भवतीत्यर्थः । घकारः “छादेर्घे” इत्यत्र विशेषणार्थः ।
 करणे-प्रच्छाद्यतेऽनेनेति प्रच्छदः । “छादेर्घे” इत्युक्तः प्रः ।
 उरश्छाद्यतेऽनेनेति उरश्छदः । दंताश्छाद्यतेऽनेनेति दंतच्छदः । प्लवतेऽ-
 नेनेति प्लावः । आखन्यतेऽनेनेति आखनः । करः । आधारे-एष
 कुर्वन्त्यस्मिन् इति-आकरः । एष लुनन्त्यस्मिन्निति आलवः । एष
 पुनस्त्यस्मिन्-आपवः । पुंस्त्राविति किं ? प्रहरणो दंडः । पुंम्रहणं किं ?
 प्रदानं । प्राय इति किं ? प्रासादनः ।

१०७३ ॥ खनेर्ददरेकेकवकाश्च । २ । ३ । ११५ ।
 खनेर्दोः करणाधारयोः पुंस्त्री ङ उर इक इकवक इत्येते त्वा भवन्ति ।
 चकारात् घश्च । आखन्यतेऽनेनास्मिन् या-आखः । आखरः ।
 आखनिकः । आखनिकवकः । आखनः ।

१०७४ ॥ घञ् । २ । ३ । ११६ । खनेः करणाधारेषु
 घञ् भवति । आखानः । पृथग्वचनमुत्तरार्थं ।

१०७५ ॥ तृस्त्रोऽवे । २ । ३ । ११७ । तृ स्तृ इत्येताभ्यां
 अवशब्दे वाचि करणाधारे पुंस्त्री घञ् भवति । अवतारः । समव-
 तारः । अवस्तारः ।

१०७६ ॥ हलः । २ । ३ । ११८ । हलन्ताद्धोः करणाधा-
 रयोः पुंस्त्री घञ् भवति । घापवादः । वेदः । चेष्टः । वेगः । नेगः ।
 लेखः । गंडः । वंघः । सगः । निमार्गः । विमार्गः । अपामार्गः ।
 “घञि प्रायः” इति दीः । आरामः । प्रासादः ।

१०७७ ॥ स्त्रीपद्दुसि कृच्छ्राकृच्छ्रे सः । २ । ३ ।

१२१ । कणाधारनिवृत्त । सु ईपत् दुस् इत्येतेषु कृच्छ्राकृच्छ्रादिषु वाक्षु धोः खो भवति घञाद्यपवादः । कृच्छ्रं दुःख । अकृच्छ्रं सुख । यथासंभव विशेषण । सुखेन शय्यते इति मुशय भवता । ईपच्छय भवता । दुखेन शय्यते इति दुस्त्रय भवता । एय-सुकरः । दुष्करः । ईपत्करः कटो भवता । सुवाध काव्य । ईपद्वोध नाटक । दुर्वोचं व्याकरण ।

१०७८ ॥ कर्तृकर्मणोर्भूकृद्भ्यां स्वौ । २ । ३ । १२२ । स्वीपद्वद्वत्सु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु वाक्षु कर्तृकर्मणोश्च व्यर्थे वर्तमानयोः वाचोर्नपासक्य भूकृद्भ्यां खो भवति । सुखेनानाद्येन आद्येन भाव्यमिति त्रिमहे-खः । “ लिप्यश्चे कृति, मुमचः ” इति मुम् । स्वाद्यभय भवता । ईपदाद्यभय भवता । दुराद्यभय भवता । सुखेनानाद्य आद्यः क्रियते स्वाद्यकरो जिनदत्तः । ईपदाद्यकरः । दुराद्यकरो भवान् ।

१०७९ ॥ आतोऽनः । २ । ३ । १२३ । स्वीपद्वद्वत्सु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थे वाचि धोराकारातादनस्त्यो भवति । खापवादः । सुखेन ग्लायते इति मुग्लान । ईपवृग्लान । दुर्ग्लान । मुग्लान । ईपद्वज्ञान । दुर्वान तत्त्व ।

१०८० ॥ शास्त्रुधृष्टृष्टृष्टृष्टौऽते । २ । ३ । १२४ । पूर्वयोगापेक्षयातं दुष्टि कृच्छ्रार्थे वाचि शास्त्रुधृष्टृष्टृष्टृष्टृ इत्येतेभ्यो धुभ्योऽनस्त्यो भवति । दुशासनः । दुर्योधनः । दुर्वर्षणः । दुर्मर्षणः । दुर्दर्शनो राजा ।

१०८१ ॥ निपेधेऽलंखत्वाः क्त्वा । २ । ४ । ४ । निपेधवृत्त्यांलखलु इत्येतयार्वाचार्योः क्त्वात्यो वा भवति । अलं क्त्वा । खलुक्त्वा । अलं गाले रुदित्वा रुदितेन रोदनेन । पक्षे-क्तोऽनद्व च ।

१०८२ ॥ परकालैककर्तृकात् । २ । ३ । ४ ।

पर कालो यस्याः सा परकाला क्रिया तथैकः कर्ता यस्य स तथा ।
तस्माद् सवधिशब्दात् पूर्वकालवाचिनो धोः क्त्वात्यो भवति वा ।
क्त्वा भुङ्क्ते । भुक्त्वा व्रजति । व्रजित्वा करोति । कृत्वा शेते ।

१०८३ ॥ मृद्मृद्गुध्कुप्वद्बसःक्त्व । १ । १ । १५ ।

मृडादीना क्त्वात्ये परे किद्वत्कार्यं भवति नान्येषा ।

१०८४ ॥ रुद्विद्गुप्प्रहस्वप्प्रच्छां सनि च । १ ।

१ । १७ । रुदादीना सनि क्त्वात्ये किद्वद् भवति । रुदित्वा । विदित्वा ।
मुपित्वा । गृहीत्वा । मुप्त्वा । पृष्ट्वा ।

१०८५ ॥ नोदस्थक्वचिलुच्युतितृप्मृपकुशः क्त्व ।

१ । १ । ११० । नकारोऽस्थकारफकारातस्य धोर्वचि लुचि ऋति
तृपि मृपि कुश इत्येतेषा किद्वद् कार्यं भवति क्त्व परे । श्रपित्वा,
श्रथित्वा । गुफित्वा, गुफित्वा । वचित्वा । वचित्वा । लुचित्वा ।
लुचित्वा । ऋतित्वा । अर्चित्वा । तृपित्वा । तर्पित्वा । मृपित्वा ।
मर्षित्वा । कुशित्वा, कर्षित्वा ।

१०८६ ॥ व्युङ्कोऽवो हळः सन्क्त्वोः । १ । १ । १११ ।

उकारोऽवो धोरिकारोऽवकारातस्य हलादस्तेऽदि सनि क्त्वात्ये च
किद्वद् भवति या । श्रुतित्वा, योतित्वा । लिखित्वा, लेखित्वा ।

१०८७ ॥ नश्जोर्वा । ४ । ४ । ३३ । नशो जकारस्य

च गोरुङो वकारस्य ख वा भवति क्त्वात्ये परे । नष्ट्वा । नष्ट्वा ।
भक्त्वा, भक्त्वा ।

१०८८ ॥ वोदितः । ५ । १ । ११० । उदितो धोः

परस्य क्त्वात्यस्य वा इट् भवति । देवित्वा । वर्त्तित्वा । ध्वसित्वा ।

पञ्चे-उटादिः । धृत्वा । श्रुत्वा । ध्वस्त्वा । “दोसोमास्थां ति कि-
तांद्” इत्यात्व । सित्वा । मित्र्वा । से ददृभोः इति ददादेशः । दत्त्वा ।
“धात्रो हिः” हित्वा ।

१०८९ ॥ हाक्कः क्त्वि । ५ । २ । १६१ । हाको हिरादे-
शो भवति क्त्वात्वे । हित्वा राज्यं । “क्त्विप्येऽद्रो जग्मिः” इति जग्म्व्वा ।

१०९० ॥ प्यस्तिवाक्से क्त्विः । ५ । १ । ३१ । तिसे
वाक्से क्त्वात्स्य प्यादेशो भवति । प्रस्तुत्य । प्रकृत्य । अधिकृत्य । उच्चैः
कृत्याचष्टे । नानाकृत्य गतः । तिवाक्से इति किं ! अकृत्वा । परमकृत्वा ।

१०९१ ॥ प्ये । ४ । ४ । ४० । इनादीनां प्ये परे खं भवति ।
प्रहृत्य । प्रमृत्य । प्रकृत्य । प्रतृत्य ।

१०९२ ॥ वा मः । ४ । ४ । ४१ । मकारोदानां
इनादीनां प्ये परे खं भवति वा । नियत्य, नियम्य । विरत्य, विरम्य ।
आगत्य, आगम्य ।

१०९३ ॥ प्ये च । ४ । ३ । २० । दीनां नित्यमात्वं भवति
प्ये एष्विपये च । उपदाय । अवदाय । उपदाता ।

१०९४ ॥ मिन्मीनोरत्वाचि । ४ । ३ । ५० । मिन्
मीन् इत्येतयोरात्व भवति प्ये खान्वर्जिते एष्विपये च । निनाय
गतः । प्रमाय गतः ।

१०९५ ॥ वा लीदृष्टिनात्पोः । ४ । ३ । ५१ ।
लिदृष्टिनात्पोः आत्वं भवति वा प्ये खान्वर्जिते एष्विपये च । वि-
जय, मिलाय ।

१०९६ । णेः । ४ । ४ । ५७ । णेः खं भवत्यणो ।
प्रकात्य । उत्साय । उपभोग्य । अनुभाव्य । अन्याप्य । प्रस्थाप्य ।
प्रतिपाद्य ।

१०९७ ॥ प्येऽय् धिपूर्वात् । ४ । ४ । ६० । धिपूर्वात्
वर्णात् परस्य षेरयादेशो भवति प्ये परतः । प्रविभिदय्य । प्रचि-
च्छिदय्य । प्रशमय्य । प्रतमय्य । प्रकथय्य । प्रगणय्य गतः ।

१०९८ ॥ पूर्वगुप्रथमाभीक्ष्ण्ये खमुञ् । २ । ४ । ८ ।
पूर्व अग्र प्रथम इत्येतेषु बाहु आभीक्ष्ण्ये च ध्वर्थोपाधी गम्यमाने
परकालैककर्तृकाद्धो खमुञ् भवति । पूर्वभोज । पूर्व भुक्त्वा । अग्रे
भोज । अग्रेभुक्त्वा । प्रथमभोज । प्रथम भुक्त्वा व्रजति । आभीक्ष्ण्ये-

१०९९ ॥ पूर्वाभृशभीक्ष्ण्याविच्छेदे । ५ । २ । ३ ।
क्रियायाः साकल्यमवयवाक्रियाणां वा कालस्वर्यं भृशार्थः । पुन पु-
नरावृत्तिराभीक्ष्ण्य । सातत्यमविच्छेदः । एतेषु यत्पर वाक्यं वा वर्तते
तस्य प्रागातिशयक्रादेः सर्वस्य द्वे रूपे भवतः । भोजभोज । भुक्त्वा
भुक्त्वा व्रजति । पाय पाय । पीत्वा पीत्वा व्रजति ।

ईक्षमीक्ष तदा बाळे रोध रोध च मामनु ।

आयमाय । नवृत्ता या जीवेदेकाकिनी कथ ॥

११०० ॥ कर्मण्याक्रोशे । २ । ४ । ११ । कर्मणि या-
चि करोतरेककर्तृकात् खमुञ् भवति आक्रोशे गम्यमाने । चारकार,
चोर कृत्वा क्रोशति । चारोऽसीत्याक्रोशतीत्यर्थः ।

११०२ ॥ कृत् कर्तृर्यसिः । १ । ४ । ४८ । शिवर्विताः कृतः
कर्तरि भवति । क रकः । कर्त्ता । कुमकारः । अतिरिति किं ? कर्तुं
व्रजति । कर्तुनिष्ठति । कारकर व्रजति । अनिर्दिष्टार्थास्तुनदयः
स्वार्थे भावे भवति ।

११०३ ॥ जनपूगो यो वा । २ । ४ । ५१ । जन्मू-
गा इत्येतेभ्यो यत्स्यो वा कर्तरि भवति । जन्मो देवदत्तः । जन्मं
देवदत्तेन । भव्यो देवदत्तः । भव्य देवदत्तेन । गेयो देवदत्तः
गाथानां । गेया गाथा देवदत्तेन ।

११०४ ॥ शिष्टर्गस्तथास्मन्नुक्तज्ञपारंभान् क
१ । २ । ४ । ५४ । शिष्टादिभ्या धुम्य आरम्भेभ्यश्च यः
क्तः स कर्तरि वा भवति । आशिष्ट्ये भवन् कन्या । आशिष्ट्या
कन्या भवता । शंङ्—अतिशयितं गुरु । अतिशयितो गुरुर्भवता ।
स्था—उपस्थितो गुरु भवान् । उपस्थितो गुरुर्भवता । आम्—
उपस्थितो गुरु भवान् । उपस्थितो गुरुर्भवता । रम्—अनुपितो गुरु
भवान् । अनुपितो गुरुर्भवता । वन्—अनुवातः कन्या भवान् ।
अनुवाता कन्या भवता । रुङ्—आन्वडो वृद्ध भवान् । आन्वडो
वृद्धो भवता । जृङ्—अनुवातो वृद्ध भवान् । अनुवातो वृद्धो
भवता । आरम्भः—प्रवृत्ते कट भवान् । प्रवृत्तः कटो भवता ।
प्रवृत्त भवता ।

११०५ ॥ तपोर्व्यक्तस्यार्थः । १ । ४ । ५८ ।
तपोः कर्मभाषणोः व्यक्तार्था भवति । कर्मव्यः कटः । कार्यः
कटः । कृतः कटः । मुक्तः । मुक्तं तत्त भवता । भावे—शपि-
तम् । शपित । मुक्तं । मुक्तं भवता । सप्तमकात् कर्मणि
अष्टमकात् भावे षष्ठा सुरते इति व्यस्यार्थस्तथापि । म्यानद्

१०९७ ॥ प्येऽय् धिपूर्वात् । ४ । ४ । ६० । धिपूर्वात्
वर्णात् परस्य णेरयादेशो भवति प्ये परतः । प्रविभिदम्य । प्रचि-
च्छिदम्य । प्रशमम्य । प्रतमम्य । प्रकथम्य । प्रगणम्य गतः ।

१०९८ ॥ पूर्वग्रेप्रथमाभीक्ष्ण्ये खमुञ् । २ । ४ । ८ ।
पूर्व अम् प्रथम इत्येतेषु बाक्षु आभीक्ष्ण्ये च ध्वर्थोपाधी गम्यमाने
परकालैर्ककर्तृकाद्धो खमुञ् भवति । पूर्वभोज । पूर्वं भुक्त्वा । अग्रे
भोज । अग्रेभुक्त्वा । प्रथमभोज । प्रथम भुक्त्वा प्रजति । आभीक्ष्ण्ये-

१०९९ ॥ पूगभृशभीक्ष्ण्याविच्छेदे । ५ । ३ । ३ ।
क्रियायाः साकल्यमवयवक्रियाणां वा कात्स्न्यं भृशार्थः । पुनः पु-
नरावृत्तिराभीक्ष्ण्य । सातत्यमविच्छेदः । एतेषु यत्पर वाक्यं वा वर्तते
तस्य प्रागातिस्वाश्रयादेः सर्वस्य द्वे रूपे भवतः । भोजभोज । भुक्त्वा
भुक्त्वा व्रजति । पाय पाय । पीत्वा पीत्वा प्रजति ।

ईक्षमीक्ष तदा बाळे रोध रोध च मामनु ।

आयमाय निवृत्ता या जीवेदेकाकिनी कथं ॥

११०० ॥ कर्मण्याक्रोशे । २ । ४ । ११ । कर्मणि वा-
चि करोतिरेककर्तृकात् समुञ् भवति आक्रोशे गम्यमाने । चारकार,
चोर छत्वा क्रोशति । चारोऽसीत्याक्रोशतीत्यर्थः ।

११०१ ॥ समर्थोऽस्त्यर्थश्चरुधृषण्गच्छाघटभल्लभ्रम
सर्वाहं तुम् । २ । ४ । ४७ । समर्थोऽस्त्यर्थेषु शकादि-
षु च बाहु धोस्तुम् भवति । समर्थो भोक्तु । पर्याप्तो भोक्तु । अस्ति
भोक्तु । भवति भोक्तु । शक्नोति भोक्तु । शृण्वति भोक्तु । जाना-
ति भोक्तु । गच्छति भोक्तु । घटते भोक्तु । आरभते भोक्तु । आ-
उभते भोक्तु । प्रक्रमते भोक्तु । सहते भोक्तु । बहति भोक्तु ।

११०२ ॥ कृत् कर्तर्यसिः । २ । ४ । ४८ । शिवर्जिताः कृतः
कर्तरि भवति । कारकः । कर्त्ता । कुभकारः । अक्षिरिति किं ? कर्तुं
व्रजति । कर्तुमिच्छति । कारकार व्रजति । अनिर्दिष्टार्थास्तुभादयः
स्वार्थे भावे भवति ।

११०३ ॥ जनभूगो यो वा । २ । ४ । ५१ । जन् भू-
गा इत्येतेभ्यो यस्यो वा कर्तरि भवति । जन्यो देवदत्तः । जन्यं
देवदत्तेन । भव्यो देवदत्तः । भव्यं देवदत्तेन । गेयो देवदत्तः
गाथानां । गेया गाथा देवदत्तेन ।

११०४ ॥ शिल्पशीङ्स्थास्वस्मन्नरुद्गृणारंभात् क्त-
। २ । ४ । ९४ । शिल्पादिभ्यः भुम्य आरमार्थेभ्यश्च यः
क्तः स कर्तरि वा भवति । आश्लिष्टो भवान् कन्या । आश्लिष्टा
कन्या भवता । शीङ्—अतिशयिते गुरु । अतिशयितो गुरुर्भवता ।
स्था—उपस्थितो गुरु भवान् । उपस्थितो गुरुर्भवता । आस्—
उपस्थितो गुरुं भवान् । उपस्थितां गुरुर्भवता । वस्—अनुपितो गुरु-
भवान् । अनुपितो गुरुर्भवता । जन्—अनुजातः कन्या भवान् ।
अनुजाता कन्या भवता । रुद्—आरूढो वृक्ष भवान् । आरूढो
वृक्षो भवता । लृप्—अनुजार्णो वृषली भवान् । अनुजार्णो वृषली
भवता । आरभ—प्रकृत कट भवान् । प्रकृतः कटो भवता ।
प्रकृतं भवता ।

११०५ ॥ तयोर्व्यक्तत्वार्यः । २ । ४ । ५८ ।
तयो कर्मभावयोः व्यक्तार्था भवति । कर्तव्यः कटः । कार्यः
कटः । कृतः कटः । सुकरः । सुज्ञान तत्त्व भवता । भावे—शयि-
तव्य । शयित । सुशय । सुगान भवता । सकर्मकात् कर्मणि
अकर्मकात् भावे यथा स्युरते इति व्यवर्थार्थस्तयोरिति । व्यानद्

बहुलमिति बहुलवचनात् अन्यत्रापि व्यानद्यो भवति । ज्ञानमावृणो-
ति आब्रियतेऽनेनेति वा ज्ञानावरणीय । एव दर्शनावरणीय । वेदनीय ।
मोहनीय कर्म । स्नानीय चूर्ण । दीयतेऽस्मादिति दानीयाऽतिथि ।
निरदति तदिति निरदन । राज्ञा भुज्यते राजभोजना शाख्य ।
सप्रदीयतेऽस्मा इति सप्रदान । अपादीयतेऽस्मादिति-अपादान ।
अत एवान्येऽपि कृतोऽन्यत्रापि भवति । पादाभ्या ह्रियते इति पाद-
हारक । गलेन चुप्यते गलचोपक । अत्र कर्मणि ण्वु । चरोऽडुक्त ।
मनसि हृवोऽपि । मनोहरतीति मनोहारी ।

इति प्रक्रियावतरे कृद्विधि पष्ठ समाप्तः ।

समाप्तेष प्रक्रिया ।

सत्सर्धि दधते समासमभित स्थातार्यनामोजत
निर्ज्ञात बहुतद्धित कर्ममिहास्थात यश शाळिना ।
सैषा श्रीगुणनदिता नितवपु शब्दार्णव निणय
नावत्याश्रयता विविक्षुमनसा साक्षात् स्वय प्रक्रिया ॥१॥
दुरितमदेमनिशुभ कुमस्थलभेदनक्षमाऽग्रनखै ।
राजनृगाधिराजो गुणनदी भुवि चिर जीवात् ॥२॥
सन्मार्गे सकलसुखप्रियकरे सज्ञापिते सद्बने
प्राग्वासस्तुचरित्रमानमलक कातो विवेकी प्रिय ।
सोय य श्रुतकीर्तिदवयतिपो भट्टारकोत्तस्तको, को न न
ररम्पान्मम मानस कविपति सद्वाजहसधिर ॥३॥

